

# EUSKARAREN ALDEKO BORROKAN

Euskalgintza eta euskalaritzako  
idazlan hautatuak, 1956-1983

ezta  
baida

Txillardeg

007

elkar

Bildumaren diseinua: Borja Goitia  
Azalaleko eta azalbarneko argazkiak: Juantxo Egaña

© Txillardegi  
© ELKARLANEAN S.L. 2004  
L.G. SS-0681/2004  
ISBN 84-9783-152-7

Elkar Argitaletxea  
Portuetxe kalea, 88 bis  
20018 Donostia  
Tel. 943 31 02 67  
Fax: 943 31 02 16

[elkarlanean@elkarlanean.com](mailto:elkarlanean@elkarlanean.com)  
[www.elkarlanean.com](http://www.elkarlanean.com)

Eragotzita dago, legeak ezarritako salbuespenetan izan ezik, obra honen edozein berregintza, komunikazio publiko edo moldaketa, aurrez jabetza intelektualaren titularren baimena eskuratzen ez bada. Eskubide horien urraketa jabetza intelektualaren aurkako delitutzat har daiteke (Kode Penaleko 270 eta hurrengo artikulatuak). CEDRO erakundeak ([www.cedro.org](http://www.cedro.org)) babesten ditu aipatu eskubide horiek.

## HITZAURRE GISA

1956-2003: 47 urte.

Urte asko gizonaren bizieran.

Eta urte asko orobat, eskarmentuz neronek ikasi dudanez, beste alor askotan. Mende erdi atzerako **liburuak** dendetan (are Udal Liburutegi ofizialetan ere) aurkitzea... Arkeologi lan bihurtzen da!

**Artikuluak?** Kontuak atera. Normalean, ezin, liburuak baino ezinago.

Askotan, hau ere egia da, eta ongi dakigu kazetari lana egiten dugunok, mentoko gertaerei ez besteri erantzutekotan moldatuak dira egunkarietako prentsa lanak.

Hilabetekarietakoak ez horren nabarmenki.

Eskuetan daukazun bilduma honetan, horregatik, artikulu labur pila bat baztertu dut.

Horrez gain, Literatura, Filosofia, Zientziari buruzkoak, osotara baztertu ditut.

Hemen nolabait **euskararen aldeko borrokan** balio zuzena izan duten artikuluak hautatu ditut.

Irakaskuntzan eta euskalgintzan ikusi dudanez, halako eskabide edo funtzio bat izan dezakete batzuek oraindik; eta ahaztura osotik ateratzeko modukok dira.

Beste zenbaitek, berriz, euskararen kondaira egiterakoan izan dezakete beren lekukotasunezko balioa.

Idea honek bultzatu nau bilduma hau prestatzera.

Aukeraketan **Pruden Garzia Isasti** adiskidearen *Bibliografia* bikainak lagundu nau galanki.

Hots, zerrenda luze horretan, berehala dator galdera: “non pika?”. Alegia, zer da gaurko “zahartua”? Zer ez? Erantzutea, zail.

Eta, edonola, **20 urteko epea** hartu dut atzemuga finkatzeko.

Alegia: **1983** izan bedi zedarria, hautazko bereizkune gureztat.

Hain zuzen, 1983an lortu nuen Filologia Doktoregoa Barzelonako Autonomoan.

Eta aurrerakoan Irakaskuntzaren munduan osoki sartzea erabaki nuen.

Eta sail hau gertatu zait.

Argitaratutako **liburuak**, berriz, hala ere eskuragarriago direlakoan, aipatu baizik ez ditut egingo.

**Artikuluak** beren osoan ekarri ditut hona. Batzuetan, bilaketan, dexente nekatu ondoren.

15 artikulu luze berrargitaratu ditut horretara: 12 euskaraz, 1 gaztelaniaz, eta 2 frantsesez.

Euskaltzaindiaren *Liburu Zuria*-rentzat idatzitako lana (90 orrialde), hemen sartzeko luzezegia zelakoan, eta zalantzan ibili ondoren, ez sartzea erabaki dut.

Orrialde kopuruari begiratuz, hauxe da liburuaren kontua:

150 orrialde euskaraz: bi heren (%66)

37 orrialde gaztelaniaz

44 orrialde frantsesez

Has nadin, beraz, zaharretetik; eta “koka” ditzadan, nolabait esateko, argitara eman ziren “giroan”.

1. Lehenengotzat, 1956an agertutako **Ez bat eta ez beste** deritzon artikulua hautatu dut (*Egan* aldizkarian). Azpigitulu hau baitzekarren garbi: *Euskeraren auziari buruz*. Ene ustez ongi samar hautematen da garbizaleek gramatikaren alorrean ere hizkera *asmatzeko* zekarten gogo amorratua.
2. Arantzazuko I. Biltzarrera (1968koa baino lehenago 1956koa egon baitzen) bidali nuen lantxoia sartu dut: **Karta Idigia** (*Euskeran*, 1956). Gogoz etorriko nintzatekeen bertara, noski. Baina “Alferez de Complemento”

nengoen Galiziako Ferrol del Caudillon, “Glorioso Ejército” famatuan zerbitzari. Eta ezin mugi. Horra nire hutseginareen gakoa. Bidenabar, dataren arabera hemen tokatzen baita, Euskaltzain Urgazle izendatu ninduen Euskaltzaindiak 1957ko irailaren 26an (28 urte betetzeko bezperan), Jon Etxaide, Gabriel Aresti eta beste batzuekin batera.

3. Bilboko *Euskaltzaleen Biltzarrean* irakurri nuen **Batasunerako bidea** izkribu luzea 1958ko abenduaren 13an. Han zen baita ere, deserritik itzuli berria, Sebero Altube ospetsua, ongi oroitzen naiz; bere 79 urteetan. Eta hantxe ari izan ziren halaber Mitxelena, Villasante, Irigoien, San Martin, Aresti eta abar. Krutwigek ez zuen parte hartu (eta Arantzazuko 1956koan ere ez) 1952z geroztik Alemanira ihes egina zelako. Bileraren gai nagusia Euskara Batuaren inguruko eztabaida izan zen.
4. Bost urte (1958-1963) joan ziren horrela. Eta Euskaltzaindiaren barruan, Euskara Batua bideratzeko delibero irmorik ez zen inondik ere sumatzen. Eta demisioa eman nuen 1963ko irailean, eta neure Urgazle-Diploma (1957koa) Bilbora itzuli nuen.

Demisioaren izkribua, **Euskaltzaindiko adiskide maiteok, agur!** deritzona, *Enbata* astekariak argitaratu zuen lehenik (1963-IX), eta hortxe dauka irakurleak. Lojendio Euskaltzainburuak ez zuen demisioa onartu, eta Euskara Batuaren arazoa mugituko zuela agindu zidan.

Beste bost urte (1963-1968) pasako ziren, hala ere, Arantzazuko II. Biltzarra bildu arte.

5. Agindutakoaz sobera ez fidaturik, Euskara Batuaren eginkizuna bideratzeko Batzorde bat sortu genuen Iparraldean. Eta beronek 1963-1964 urtean barrena anitz bilera eta posta-harreman izan ondoren, Baionako Biltzarra burutu zuen (1964ko irailaren 29 eta 30ean).

Proposamen gisa, elkarren artean prestatutako **Erabakiak** hedatu genituen gai hartaz zerbait proposa zezaketen 180 bat euskalariren artean.

Oro har, egokitzen hartu ziren 1964ko “erabaki” xume haiek euskaltzaleen mundutxoan.

Idazkerari buruz, hala ere, eta ene uste apalaz, Laffitte kalonjeak eragindako aldaketa batzuk (Azkuek eta Mitxelenak markatutako bidetik aldendurik ontzat emanak: **ez-** partikula bereiz idazteari buruzkoa, adibidez), txar

eta desegoki gertatu dira. Euskararen ahoskera jatorra eta idazkera kultista areago urrundu baitituzte, ahoskeraren kaltetan.

6. **Hizkuntza eta Pentsakera** (1966) artikulu luzea, geroago izen bereko liburu bihurtuko zena, *Branka* aldizkarian agertu zen lehenik. Euskara “gain-egitura burgesa” zela esatea modan zegoenean; eta, bide beretik, ikastolak ere “burgesak” zirela (gaztelaniazko eskola publiko espainola, artean, hura miraria!, frankismo betean, herrikoitasunaren eta progresismoaren gotorlekua omen zelarik), *Branka*-k, bere urrian (oso zabalkunde urrikoa zelako), hizkuntzaren eta ikastolaren garrantzia goraiatu zuen.
7. **Hizkuntza eta Herrikidetasuna** (*Branka*, 1966), herrikidetzan eta gizarte-trinkotasunean hizkuntzak duen pisua azpimarratu zuen. Artikulu luze horretan aipatu zen, adibidez, Indalecio Prietoren aitor ezin adierazgarriago hura: “yo siento a Bilbao, pero no siento a Lequeitio”.
8. **Hizkuntza eta Erresuma** (*Branka*, 1966). Saileko hirugarren lana. Erresuma propiorik gabe, tesi “apolitikoek” esaten zuten eta dutenaren aurka, nekez berma daitekeela gaur egun nazio-hizkuntzaren etorkizuna, eta tresna erresumatarren beharra aldarrikatu zuen. Eta, beraz, instituzio publiko- ez nagusitzeko borroka **politikorik** egin gabe euskarak jai daukala.
9. **Hizkuntza gizonaren zerbitzuko** (*Branka*, 1966). Saileko laugarrena. Hizkuntza bati gizarte-balio praktikoa ukatzen baldin bazaio, hiztunen kaltetan egiten da. Baina hizkuntza ezin koka daiteke gizatasunaren gainetik, edo folklokeria hutsalen jostailu. Polemika gaitza sortu baitzuen irakurleen artean.
10. **Suomi-z zenbait jakingarri** (*Branka*, 1967).  
Suomiren kasua bi aldetatik zitzaigun interesgarri.  
Alde batetik, nazio askapenaren eta sozial-inperialismoaren alderditik begiraturik (Leninen iraultzaren garaian lortu baitzuen Suomik bere independentzia), Ezker Abertzalea erne ibiltzera bultzatu nahi zuen (Bobrikoff Afera, eta beste).  
Eta, bestetik, Suomiera Batuen sorrera eta gorabeherak azaltzen zituen laburki. Zeren-eta ez baita ahaztu behar: hango Hiztegi Ofiziala 1951koa da.
11. **Euskararen arazoa beste hizkuntz pizkundeen argitan** (Baiona, 1970).  
Txekia, Israel, etab. *Branka*-k argitaratua.

12. **La structuration du champ sémantique de la couleur.** 1975eko *Euskera* aldizkariak argitaratua. Parisko Unibertsitate Lizentziatura Diploma lortzerakoan prestatua.
13. **La spécificité de l'évolution des langues romanes de la région pyrénéenne occidentale.** Bide beretik Parisen aurkeztua, eta *Euskera* aldizkarian argitaratua (1976).
14. **La lengua vasca.** Euskararen aurkezpen orokorra eta zehatza. *Historia de Euskal Herria* sailean (10 tomo), *Ediciones Vascas*, Donostia, 1980. IV. liburukian dator, eraskin gisa. Fonologia, Morfosintaxia, Hizkuntzaren Kondaira eta abar.
15. **Euskalkien Fonetika eta Euskara Batua** (Deustua, 1981). *Euskal Linguistika eta Literatura* Sailean argitaratua.

Artikuluokin batera, liburu mordoxka bat (11) argitaratu nuen urte horietan; beti ere euskararen aldeko borrokan.

Hona hemen berorien zertzelada batzuk.

Artikuluekin egin dugun bezala, **euskararen aldeko** zirenak besterik ez ditugu gogoraraziko.

1. **Sustrai bila.** *Irakur Sail*-ek argitaratua. Donostia, 1970. 158 orr.  
Gramatika puntu batzuk; mugagabearena bereziki; -a itsasia; ene / neure; etor / etorri; hiketaren erabilera.
2. **Hizkuntza eta Pentsakera.** *Mensajero*-k argitaratua. Bilbo, 1972. 144 orr.  
Estrukturalismoa azalduz, Whorf-Sapir, Lévi Strauss eta abar, euskararen etsaien ideologiaren kontra borrokatzekotan prestatua, gaur egun xaharkitutzat eman behar da. Nik orduan euskal bokalismoaren diakroniaz idatzita-koa, jator aitor dezadan, faltsua da.  
Baina, 1970eko giro nahasian, liburuak bere funtzioa bete zuela iruditzen zait.
3. **Euskara Batua zertan den.** *Jakin*-ek argitaratua. Oñati, 1974. 220 orr. II. Arantzazuko (1968) erabakien azalpen sistematikoa. Baita Hiztegi Ba-

tuaren lehenengo hitz lerrokada, Mitxelenaren arabera finkatua (eta, oro har, ondoko urteetan oinarritzat berretsia). Euskal Toponimoen idazkera batua ere bazekarren.

4. **Oinarri bila: morfosintaxia eta fonologia.** *Lorea*-k argitaratua. Donostia, 1977. 239 orr. “Sustrai bila” osatuaren berrargitaraketa.
5. **Euskal Gramatika.** *Ediciones Vascas*-ek argitaratua. Donostia, 1978. 453 orr. Ordura arteko joera hautsiz (F. Mendizabalena salbu), euskaldunentzat eta euskara hutsez prestatua. Asmo didaktikoz burutua, kolorezko taulaz jantzia agertu zen. 40 kapitulu.
6. **Euskal herritik erdal herrietara.** *Donapaleu* taldeak argitaratua. Donostia, 1978. 504 orr. 85 artikuluren bilduma.
7. **Euskal Aditz Batua.** *Euskaltzaindia*-k argitaratua. Bilbo, 1979. 362 orr. Euskaltzaindiak onartutako Aditz Batu laguntzaile eta sintetikoaren azalpen sistematikoa.
8. **Fonologiaren Matematikuntza.** *UEU*-k argitaratua. Bilbo, 1979. 75 orr. Chomsky-ren eraginaren ondorioz idatzia, soinuena sailkapen bitarrak, formulazio matritzarrak eta abar azalduz.
9. **Euskal Fonologia.** *Ediciones Vascas*-ek argitaratua. Donostia, 1980. 456 orr. Euskal Fonologia euskaraz (ordura arte erdaraz dena), eta molde generatibisten bidetik azaldua. 24 kapitulu eta 6 eranskin.
10. **Euskal Kulturaren zapalketa.** *Elkar*-ek argitaratua. Donostia, 1984. 84 orr. Testua Kalifornian prestatu nuen 1982an.
11. **Euskal Azentuaz.** *Elkar*-ek argitaratua. Donostia, 1984. 432 orr. Doktorego Tesia, Bartzelonako Unibertsitatean (1983ko irailaren 15ean) gaztelaniaz defenditua. Tesi Zuzendaria: Joan Mascarò irakaslea. *Elkar*-ek ondoko urtean (1984) argitaratu zuena, tesiaren euskal itzulpena da.

Euskararen aurkako erasoaldi betean, artikulua eta liburua bilduma hau gaur ere euskaltzaleen lagungarri izan daitekeela iruditu zait.

Agian bai!

Donostia, 2003ko abenduaren 20an



## EDITOREAREN OHARRA

Liburua osatzen duten testuak zein bere ortografiarekin kaleratzen ditugu edizio berri honetan, jatorrizko argitaraldietan bakoitza atera zen bezalaxe (errakuntzak izan ezik). Kontuan harturik batasunaren premiaz diharduela egileak askotan, batasun-behar horren erakusgarri bihurtzen dira artikuluetan sumatzen diren hizkuntzazko zalantzak; era berean, batetik besterako garapenak argi asko erakusten digu bide horretan egindako aurrerapena, baita egileak izandako aitzindari-sena ere.

## EZ BAT ETA EZ BESTE (euskararen auziari buruz)

Badirudi gaur bi taldetan zatituta daudela, euskaltzaleak, ots, gure izkuntza maite dutenak.

Eta izan ere, euskera bera auen eta aien maite-gaia izanik, nola gerta liteke denak alkarren aurka arkitzea? Gure artean bizi izan ez den edonork betiko auzi au ikusiko ba lu, zearo arrituta geldituko litzake noski.

Eta nik neuk ere, aspaldidanik euskeraren alde saiatu ta euskaltzaleakin itzegin ondoren, ez dut gertaera garbi ikusten: eta, orrengaitik, denak borondate onez euskeraren alde bakarrik lanegin nai dutela ezin siñista dezaket. Iritzi au izatea gogorra da; bañan ez dut uste, egia esan, euskaltzaleak aspaldi ontan oreka aundia izan dugunik. Euskera baño, bere burua altxa nai bide-du bakoitzak bere iritzien bidez.

### **Euskaltzaleen jomuga bakarra**

Euskera da, ez beste, euskaltzale guziok billatu ta bizi-arazi bear dugun gauza bakarra. Txaldankeria dirudi au esateak; bañan bearrezkoa da, alaz ere.

Euskaltzaleok, euskera-zaleok beraz, euskera maite bear dugu. Eta euskera ez da guk nai duguna, edo nai dugun bezelakoa, berbera dena baizik. Euskera ez da gure egitekoa: or dago, or bizi da, erriaren aotan, eta den bezela artu bear dugu. Sorkari biziak dira izkuntzak, urteetan zear gu gabe bizi izan diranak, eta gero ere geu gabe bizi ditezkenak. Beren bizi-legeak dituzte, ta aien biritza ta izakera galtzoriar ez jartzeko, aietxei lotu bear, mintzo-legeak gordetzean baitatza izkuntzen bizia bera.

Euskera, jaunok, ez da garbi, ta ez mordollo ere. Geu gera garbi ala mordollo dakusagunak. Euskera euskera da: orra ezinbestezko idorokunde nagusia. Farregarri, alegia!!!...

Euskera garbi ala mordollo ote den galdetzen ba zaio jatorrizko euskaldun bati, ez dut uste erantzuten jakingo duenik. Eta ala bear.

Euskera euskaldunen mintzabidea izan deño, au da, beren izkuntza bizia izan deño, iñork ez ditu bere begiak euskeran jarri. Alde ontatik, Larramendi izan dugu dudarik gabe euskeraren auldurari, oarkabean agian, lenbizikoz igarri diona. Ez dezagun itzegin gaurko gure mende ontan euskerari buruz egin diran astakerietaz; euskaltzaleok agertu dugun “gutxietsi-miña” tamalgarria izan bait-da benetan.

Orrengaitik, konpleju guziak alde-bat utzita, euskera euskera dela aitortu bear dugu leenik; eta euskera dela soilki euskaltzaleok maite bear duguna.

## **Asmatzeko eskubiderik ez dugu**

Au da esandako ortatik datorren lenengo ondorea: ezin asma dezakegula deus ere.

Askotan euskeraz izkribatzen dutenak erabiltzen dituzten itz berriak, badute euskera jatorrean beren kidea; eta idazleak izkuntza bear aña ezagutzen ez dutelako, ontzat emango al ditugu beren utsak?

Badira, noski, egungo kulturatik datozen milla asmazio ta gogai berri, euskera zaarrean barbarik ez dutenak. Oietarako, adierazi nai dutenerako euskal itz ego-ki-egokia ez ba dago, beste izkuntzetatik artu bear da lasai, euskeraren legeai dagozkien aldakerak eginda, erdera guzi-guziak egiten duten bezelaxe.

Euskal itz guztiz egokia atera ba diteke, ordea, edonork uler dezakena, ontzat eman diteke asmatzea, euskal arauak estu-estu bete ezkeru.

Baña bear ez denean asmatu, iñola ere ez.

Alde ontan, lapurditarrak ia eredutzat artu ditezke, itzegiten den euskera bi-ziari lotu bait zaizkio beti.

Gure mendean oni buruz egin diran nazkagarrikeriak ez dute parerik izan.

Gazteleraz, esate baterako, “grande”tik “grandeza” dator; eta, orobat, “pobre”tik “pobreza”, ta “rico”tik “riqueza”. Itz oriek guziak ondo sortuak dira.

Bada gure euskera-berrizaleak onelakoak asmatuko dizkizuite; “escaso”tik “escaseza”, “pequeño”tik “pequeñeza”, ta abar. “Escasez” eta “pequeñez” esaten dela? Bost ajola aiei: “gaizki esana dago”, ta or konpon...

Zer esango genuke guk, erdara mintzabide bizia dugunok, orrelako berrikeriak egingo ba lizkigute “berrizaleak”? Egiten ari ziran gaztelera-berri ori, etzela gaztelera ta ez ezer. Ba, orixe esaten dute baserriarrak eta euskera mintzaira bizi dutenak, gure “euskera berri” ta aren berrikeri asko entzunda: benetako nazka ematen diela.

Euskera euskera da, ta ezin asma diteke ezer. Iñork ezin asma dezake itzik bat ere bere buruz. Sartuko al zaigu au barne-muñetaraño!!

Erriak “erruz” esaten ba du, “erruzkiro” esan bear dute idazle apaintzale batzuk, politagoa delakoan-edo. Okerreri oriek zearo gugandik erauzi artean, ez dugu euskera salbatuko.

## **Euskera bizia ta giarrik gabeko euskera**

Mordollozaleak, berriz, beti izkillu bat dute eskuan: “Erriak ala esaten du gaur”.

Eta aiei galdetzen diet: “Euskera bizia al dute ori esaten dutenak?”. Donostia-ko euskaldun geienak “ikusituz” esaten dute, “ikusituz” esan bearrean; eta “nazka ematen dit ori”, “ematen dit orrek” esan bearrean. Eta “ematen nau” esan ez ba dute, ondotxo dago...

Erderakada nazkagarri oriek Donostian bakarrik entzungo ba lira, ez giñake gaizki izango. Baña, guretzako zoritxarrez, toki asko ta askotan entzuten dira alakoak, eta usu.

Erdalikeri oriek, eta beste asko ere, evoluzioaren aldaketak dirala esan omen diteke. Bañan oriek ez dira, nere ustez, evoluzioaren siñaleak, erio-ikurrak baizik.

Gaurko euskerak ez du giarrik, eskualde batzuetako baserrietan ezpada. Gaurko euskera ez da oso bizi: erdal kutsua toki guzietan sartu zaigu, eta erderaz pentsatzen dutenak uste dugun baño askozaz geiago dira. Kultura, esaterako, erderaren bidez artu dugu danok; eta azken baserrietan bizi diranak berak ere, errira jexi ta erdel itzak eta joskerak atxikitzen zaizkie.

Ortaz, euskeraren Isteria ta gaurko egokera aztertu bear dira edozein gauza erabaki baño lenago. Goitik beraka dijoakigu euskera aspaldi ontan. Noiz arte izan zuen, ba, bizitasun diña?

Ona gaur erantzun naiko nuken galdera.

Azken menderarte, nik uste, bizirik eta giardun iraun digu euskerak. Erderakadak lenagotik sartzen asiak zirala ez dut ukatuko; bañan euskotar geienak Euskalerrri osoan euskaldun utsak izanik, euskeraren indarra ta nortasuna gorde ziran.

Au egiztatzen ez naiz emen luzatuko. Foruak galdu, kanpotarrak Euskalerriratu, industria asi, ta alako milla gertakari aundi geiago, azken mendean gertatu ziran. Eta Euskalerrria joan den mendea bukatzean aldatzen eta jatortasuna galitzen asi zela erakustea, ez dut uste gauza zaila denik.

Orrengaitik, Bonaparte, Canpion, eta Azkue'k batez ere egin duten lanari, epaille ta erabakitzele deritzat, aiek bildu ta ikasi bait zuten euskera bizi-biziaren azkenaldia.

Gaurko erriak, ziñezko euskalduna denean, esaera jatorrak ditu maiz; bañan erio-erderakadak ere askotan.

Azken menderarte, bada, euskerak artu zituen erdel itz asko, beretu egin zituela esan diteke. Gaur, ordea, erdal itzak eta joskerak dirala euskera irentsi ta beretu dutenak.

Esaten ari naizen au oñarrigabe ta errelatibu denik ez dut uste.

Orain arte gorde diran verbu-joko batzuek, gaur galdu dira; eta, ain zuzen ere, joko oriek ziran erderaz itzulera egokirik etzutenak.

1900 arte aldaketa berezkoa izan zena, beraz, gaur ondaera besterik ez da, eta ezin eman diteke ontzat, nere ustez.

Jenio-galtze ori zeatz askotan nabaitzen da. Mendiburu'k, esate baterako, ez dizue beñere “sartu naiteke” esango, eta orrelakoak, “sar naiteke” baizik. Gaur, ordea, sarri entzuten da “sartu naiteke”. Nere ustez, euskeraren berakak ondatu digu esaera zaarra ta jatorra.

## Literaturaren laguntza

Orain dela gutxi arte bere giarra gorde ba du euskerak, zer balio du, izkerari buruz, euskal literaturak? Askok balio dezake; baña galgarria ez dedin, arretaz irakurri bear da.

Aspaldiko euskal liburuak izkribatu zituztenak ederki baño ederkiago zekiten euskeraz, guk baño izkuntza biziago zuten, eta beren izkribuetan bereala agertzen da beren bertute ori.

Axular, Agirre, Añibarro, Mogel edo Kardaberatz'en liburuak artuta, erdalke-ri ta joskera txar izugarrien artean, euskeraren benetasuna dario aietatik, eta atsegiña ematen du aien induria ta oparotasuna ikusteak.

Ona euskal literaturaz baliatzeko nere ustez eman diteken lau oar gogoangarri:

- 1) Sintaxis aldetik, kontuz ibilli bear da, erdal joskera bait-dute askotan antziñako liburuak.
- 2) Morfologiari buruz, asko ikasi diteke literatura zaarrea: agitz jatorragoak ziran orduko izkribatzalleak, zabarrak izanda ere, oraingo idazle garbi ta landuak baño.
- 3) Iztegi, berriz, zer esanik ez. Agitz obeak eta aberatsagoak aiek gu baño.
- 4) Garbizaletasuna sortu zen ezkerotik izkuntzan aski errotu ta finkatu diran itz-berri batzuk, ezin baztar ditezke, ta egiten saiatzea bera zentzugabeke-ria izango litzake. "Idatzi" ta "Aberri" esate baterako.

## **Itz mordolloak eta itz garbiak**

Antziñako Literaturan (ikus Kardaberatz, esaterako) eta erriak darabilen euskeran (Eibar'koan, konturako) zabarkeriak ekarri dituen erderakada guziak ezin artu ditezke aintzakotzat. Elizetako sermoietan, berriz, maiz entzuten diran "miserikordiak", "eternidadeak", eta abar, mordollokeri utsak dira, "urrikari" ta "betikotasun" esanaz ere mundu guziak konpreni dezakelako.

Bañan itz bat edo beste latiñeratik edo erromantzeratik datorrelako euskeratik baztertu nai izatea, oreka galtzea da, ta ala egingo ba genu kaltegarria izango litzaioke euskerari. Arrankura, arrasto, ernegu, borondate, barkazio, adimentu, ta auen erako ekar genitzazken anitz geiagok, bizitza sendoa dute euskeran, zaarrak dira arras, aspaldi-aspaldidanik ezagutzen ditugu izkuntzan sartuak, euskaldun guziak darabilzkite, euskal kutsua dute, eta alakoak kenduz, bizidun zati bat moztuko genioke euskeraren gorputzari.

Erri jatorrean eta Literaturan zear etengabe ikusten diran orrelako itzak, ez dira iñola ere mordolloak, txit jatorrak baizik. Latiñeratik datozkigu noski. Ta, zer guri? Kelteratik etorri zaizkigunak ere baztertzen asiko al gera? Begitan artuko al ditugu germaneratik datozenak? Eta sanskriteratik itsatsi zaigunaz zer egingo dugu? Erauzi ta bota egingo ote ditugu denak?

Inglesak latiñeratik atxiki zaizkien itzak kentzen asiko ba lira, iztegiaren irurena galduko lukete. Ez dute egin. Eta ez egiñagatik ere, mamia galdu al du inglesearak?

Ala ta guziz ere, gaur edo oraintsu sartu diranak beste kontu bat dira. Nik ez dut esan nai “bentana” ta “kaballo” onartzen ditudanik, aien euskal kide jatorrak baditugu-ta. “Bentana” ta “kaballo” gañera ez dira zaarrak, eta ez euskalki guzietan sartuak ere.

Puntu ortan erdian geratzea gauza zailla da, alegia; ta neu ere erdi ortan na goenik ez dizuet agintzen. Egon nai bai, ordea.

Zabarkeritik iges egin bearra, bai: baña garbizalekerian erortzeke. Orra oreka billagarri ta arantzatsua.

Eta lortu al izateko, bide bat besterik ez dugu: etimolojiak utzi, itzen arrazari ta etorkiari ez begiratu, ta bakar-bakarrik itz oriek euskera jatorrean bizitza izan ote dutenentz ikusi. Ortaz gañera, gaur bertan baldin ba dute ere, obe. Ots: euskera biziak beretu dituen itzak diran edo ez diran jakin.

## **Itzen adirazkaiak**

Batzuen ustez, esanai edo adirazkai bakarra izan bear du itz bakoitzak, eta ezin ditzazke berriak artu. Itz batek, ortaz, orain da gero, aspaldiko bere esanaia duke bakarrik, eta ez besterik. Aldakaitzak eta bizigabeak lirake itzak.

Ene aburuz, ordea, au ez da sekulan gertatu izkuntza batean ere, izaki ondo biziak bait-dira itzak.

Gauzak aldatu-ala, aiei dagozkien itzak ere adirazkai berriak artzen dituzte. Euskeran, ba, ala gertatu bear.

## **Euskalkien itz bereziak**

Eskualde batean edo batzutan erabiltzen diran itzak euskera osotuan besteri begiratu gabe sartu nai izatea, bidezko ez da. Obe da, noski, ia zokoratuta dagoen itz jator bat zuzpertzeta, izkribu guzietan barreiatuz, erderatiko itz itsusia artzea baño.

Baña kontuz ta pixkanaka egiten baldin ba da, bakarrik.

Bestela, naspil gorria jarri ta iñork ulertuko ez duen izkera naasia asmatzen ba dugu, galgarri ta kaltegarria izan ditek.

Donostia, 1956

## KARTA IDIGIA

Arantzazun biltzen zeraten guziori:

Alfontso Irigoien'ek esana nekien aspaldidanik biltzar atsegin orren berri; ta ezin joateagatik pena aundia izan dut.

Alere, nolabait or egon naiean, eskutitz bat bidaltzea bururatu zait. Eta ona beteta nere asmoa.

### **Euskeraren beraka gorria**

Ez dizuet onetaz geiegi itzegingo. Euskaltzale geran guziok biotzondoan il-tzatuta daramagu bere galeraren arantza.

Geroz eta aulago dugu euskera aozkoa: zenbait erri txikitan baizik ez dute aurrak eta gazteak egiten. Zaarrak ba-dijoaz. Gaurko bere baliogabeak eraginda aldegin diote euskaldunak toki geienetan, eta izkuntzaren giarra galtzen da non-nai. Egiñaletan itzaltzen ari zaigu: begiak ideki ta naikoa da.

Baikor batzuen ustez, ordea, ez da orrelakorik gertatzen euskal literaturan, edo, zetzago esateko, euskera idatzian. Zoritxarrez ez nator bat aiekin, erdizka baizik. Goraka dijoa euskal literatura, egia esan; baña beraka literatura orren euskera. Euskerari buruz ez dago alderatzerik ere: askoz obeto ta jatorrago erabil-tzen zuten euskera antziñako euskal idazle askok, gaurkoak baño.

Apaiz aiek kaxkarrak ziran, alegia, idazle: bañan euskaldun biziak, ia eredutzat artzeakoak gaur bertan, orri buruz. Indarra ta odola ditu, esate baterako, Axu-lar'en euskerak; gaur oso gutxitan ezpada, ez ditu ez bata ta ez beste, ta guziz odolgabe ta aula da jaiotzaz.



## Euskerak eskatzen duen jokaera ta gurea

Euskeraren egokera ain txarra izanda, ezin dugu txantxetan edo erdipurdi ar-  
tu bere biziari dagokion sendabidea. Euskeraren bizia ziñez nai ez duena ez da  
benetako euskaltzalea.

Onengatik gauza bat eskatzen digu euskeraren egokerak euskaltzale guziori:  
gogor lan egiteko agindu irmoa. Norberekeriak eta jokaera errazak utzi bear di-  
tugu azkarki ta bein eta betiko.

Alabaña, batez beste, ta bereizkuntza ondragarri batzuk eginda gero, au esan  
diteke nere ustez guri buruz: biguñak gerala oso.

## Eragozpenak

Ona emen leloa. Ba-dakigu denok (aipatu bearrik ere ez dago) traba ta era-  
gozpen aundiak daudela, ta abar. Zoritzarrez, asko kontsolatzen bide-gaitu pun-  
tu au goratzeak, eta errazegi gelditzen gera lasai, aiek izan eta betebearrak aldatu-  
ko bai lirean. Ez orixe: gure burua trankil eta errugabe gorde arren, ez da euske-  
ra salbatuko. Egin egin bear da: eragozpenak aipatuz denbora galdu baizik ez  
dugu egiten.

Ortaz, eten dezagun gure merituak aipatzeko seta: euskera salbatzeko bidean  
eskierki jartzean izango ditugu irabaziak. Ordurarte ezta txikiak ere. “Akabatzeari  
dagoka koroa, ta ez hasteari”. (Axular<sup>2</sup>ek). Kontzientzia garbiakin eta asmo ede-  
rraz ez dugu ezer lortzen, geure buruak lasaitu ta gezurtaratu baizik.

## Solas-billa

Erderaz esanez, “amateurismoa” da gure jokaera biguñaren erroa. Euskeraren  
alde lan egiten dugunok solas-billa bide-gabiltz. Oso gutxi dira euskerarenari lan  
gogorra deritzatenak; ez berez errexa ta eroso delako, bakoitzak, beti ta orotan,  
nai duena ta nai duen erara egiten duelako baizik.

Edozein lanetan, autsi edo aaztu ezin ditezken bete-bearrak dira asteko  
arauak. Onetan ordea, ez bide-dago ezer askatasun eroa baizik.

Denok egin nai dugu “zerbait” (zerbaitxo jarriko nukean gogoz), eta ortaz  
gañera, nai dugun erara egin bear dugu “zerbait” au. Zer da jokaera ori itz batera

bilduta, anarkia utsa baizik? Ta auxe da euskaltzaleoi (eta nolako zoritxarrez airtortzen dudan) dagokigun itza: anarkia.

Bizitzaren eginkizunetan lotuta gaudela-ta, onatx askabidea; euskerari emanez geure esku biur gaitezke, gogoan ditugun txotxolokeri guziak egiteko.

Eta anarkiro beiñipein gogor lan egingo ba-genu, ez giñake gaizki izango. Baña au berau ere ez da gertatu oi: aisa, solas-moduan, txolartectan gera euskalzale. Bizitzatik kanpora dugu euskalzaletasuna. Gauza bat bide da bizia, ta beste bat euskera. Zer egin dezakegu era orretara jokatuz?

Egiñetako arazoan, iñork ez daki bestearen berri. Gorrak gera bata besteen-tzat, eta sekulako indarrak galtzen ditugu onela.

Izkuntzakoak zer esanik ez. Gure izkuntzan dagoena baño anarkia aundiagoa arkitzea gauza zalla da, oso zalla.

Mugarik ez dago edo; bata garbizale, bestea mordollozale, iñor ez “euskal”-zale. Berak ez beste ulertzen duen euskera “pertsionala” sortzen du bakoitzak eta kitto: ontzat ematen ez ba-da, besteak dijoaz oker...

Nork aztertzen ditu antziñako gure izkribatzalleak? Oso gutxik, eta auetxek ere izaten dira aurritzi gogorren jopuak.

Osakuntza aundia bear du euskerak gaurko bizikeran gai izateko. Egia esan, eta euskeraren sufijatzeari eskerrak, berritze ederra egin diteke euskera beretik irten gabe, ta au egin bear da al denetan.

Bañan asmakari ta kontzetu berri ugari ekarri dizkigu zibilizazioak, oso itz bereziakin batera, eta euskera “garbia” egiteko asmoa txatxukeri utsa da, izkuntza batek ere egin ez duena, eta gure izkuntzan gertatuko ez den gauza. Zein da, garbizaleen ustean, Europa’ko izkuntza “garbia”? Batere ez; alere, euskerak “garbia” izan bear... Baztertu egin bear dugu etimologi-arrazakeria, elburu bakartzat artuz: euskera maitea **euskaldunen mintzabide biurtzekoa**.

Eta au lortze arren, anarkiari alde egin, eta beste erriak eta gure asabak egiten zutena arretaz aztertu. Euskera garbia etzaigu ajolik, bizia baizik. Izkuntza bizietan ez dago garbikeririk. Ain zuzen ere, erdaldunak sortu zuten euskera “garbiaren” mitoa.

## Euskaltzaleen gutxietsi-miña

Euskerak ezertarako balio ez duela ainbestetan entzunik, konplejua jarri zaigu. Edozein gauzatarako gai dela adierazi nai dugu, eta asieran beiak eta base-

rriak ba-ziran euskeraren gai bakarra, Mekanika Ondulatoria ta Filosofia'ren alde-  
ra jo dugu gaur.

Gure orekaren falta agertzen du onek, eta ziturik ez dakarten alegiñetan gal-  
tzen ari gera gaur denbora.

Erderaz oso gutxi idazten da ukulluetako egitekoez, eta are gutxiago De Bro-  
glie'z edo Sartre'z. Zergatik, bada, asko bear euskeraz? Proporzioaz ari naiz.

Jo dezagun, arren, erdira. Ba-dugu garaia...

## **Zintzotasunik ez**

Euskaltzaleak ez omen dugu fuldamenturik. Ta, izan ere, ez al da egia?

Eragozpenen betiko aitzekia jarri oi dugu gure burua garbitzeko; bañan au ez  
da aski. Euskal errebistak tajuz argitaratu, euskal eskolak metodoz eman, eta eus-  
kal arazo guziak zindoro eraman arte, ez dugu aipurik irabaziko, aipu ori merezi  
ez dugulako.

Gutxietsita ba-dago euskera, erauzi egin bear da gutxiespen ori indar dezaken  
guzia.

Onengatik, aldizkari berriak orain argitara eman opa izateari kaltegarria deri-  
tzat: finkatu ta sendotu egin bear ditugu lenbizi, orain nekez irtetzen diranak,  
gure laguntza osoa eskeñiz.

## **Asmo gehiegi ta egite gutxi**

Euskeraren alde lan egitea, len esan dugu, oso zailla da gure onetan. Erreza-  
goa zaigu asmo ta eginkizunetan burua ta itxaropena jartzea, lortutako arrakasta  
urrietan baño.

Emendik datorkigu joera galgarri bat: proietu-miña. Proietutako itsasoan  
murgiltzen gera, ta ezer onik zeaztu ez arren, zerbait egiten dugula iritzirik, poz-  
tu egiten gera.

Geroko ekitekoetan aritzea amets pozgarria dela-ta, aietatik irten eziñean ga-  
biltz euskaltzaleak; aietara oitu gera, ta gogorra egiten zaigu zeatzetako zurrun-  
billuan burrukatzea.

Aldegin bear diogu joera kaltegarri oni. Gauzatu arte, proietuak eta asmoak ez  
dira ezer. Ori ta geiago ere bai, denbora xautu-arazten bai-digute lillura zoroetan.

Beraz, izan dezagun au goiburutzat: asi ez-baiña daukaguna bukatu ta ondu.

## Euskaltzaleen izakera

Euskaltzaleok, gerez, amestiak gera. Aultasuna izaten da gure kupida-gaia, ta aula dakusagulako erruki izan gera asko euskeraz.

Au ondo dago, dudarik gabe. Bañan onela sentitzen dutenak, ez oi dira egite-gizonak; eta egite-gizonak bear ditu euskerak bere orretan.

Orra ba, euskaltzale egin gaitun birtute orixe kaltegarria zaigu euskeraren alde lanegiteko.

Euskaltzale ezpalekoak biguñak oi gera, antziñakoiak; aisago jartzen ditugu begiak atzoan biarrean baño; aula maiteago dugu sendoa baño, ta ezertarako baliio ez duena naiago onurakorra baño. Itz batez esateko izpiritu praktikurik ez dugu.

Onengatik, euskeraren bearrak jakin eta gure “akatsa” ezagututa gero, arreta aundiagoa jarri bearke genuke aurrerakoan eginkizun praktikuak asmatzen, guztiz bearrezkoa bai-da au euskeraren salbaziorako.

Euskeraren bearrak baño aurreago jartzea gure griñak, ezin ontzat eman.

## “Baliz”ko olak burnirik ez

Ala dio esaera zaarrak, eta ondo esana gañera. Beste arotan egin genezakena etzaigu ardura: gaur egin dezakegunaz pentsatu bear dugu. Egin ditekena egin, eta ezin ditekena aaztu: ez dago onetaz beste aukerarik.

Eta gaur, nere ustez, bitara bil ditzakegu egin ditezken gauzak: 1) Gutxiengo edo minoria bat gertu. 2) Euskera gaitu, batu ta osatu.

Bi aukerak lortu arte, alperrik ari gera lanean; bi aukerak lortu ezkerok, berriz, lasaitu egin gindezke...

Onengatik aukerak dituzute nere aolkuak:

- a) Nork bere aldetik euskera alik eta sakonen ikasi. Onetarako, euskaltzale famatuaren lanez baliatu, antziñako euskal literatura azterkatu ta euskal erriarekin albait artueman estuenak euki.
- b) Ba-dauden eskolak tajutu, alkatu ta eratu: aurrentzakoak eta euskaldun berrientzakoak.
- c) Euskaltzaleen alkar-ezaguera biziagotu.
- d) Orain ditugun euskal aldizkari ta erakundeak indartu.

e) Al ba-da, euskal jaiak egin. Onetarako, euskal teatroa zuzpertz.

## **Euskaltzaindiaren betekizuna**

Pozez ikusten dugu Euskaltzaindiaren piztutzea.

Erabakizkoa izan ditekete oni guziari buruz Euskaltzaindiaren betekizuna. Bere bi adarrak odol berriz indarturik, abiadura ederra artu dezake, ta bi lan goragarri egin ditzazke:

- 1) Alegiñak bere babesean zuzendu.
- 2) Bere aipu guziarekin, eta, ofizialki, euskeraren batasuna zeaztu, ta euskera “personala” ta euskal berrikeri guziak ezetsi ta kondenatu.

Eta onekin, aski ta sobera barreiari zaituedalakoan, urrundik, agur!

Ferrol, 1956

## BATASUNERAKO BIDEA

### Aldez aurreko puntua

Batasunik ez daukagu euskaltzaleok: danak ikusten dute au. Inork ez du ukatzen. Amaika talde dago gure artean, amaika istillu, amaika etsaigo. Agirian dago au, eta danok aitortzen.

Gure anarkia ori buka dedin nai dutenak, berriz, gutxiago dira. Itzai begiratu ezkerok, besterik ematen du: esan egiten dugu danok-eta batasuna billatu bear dala, gure ontan deus onik egiterik ez daukagula, eta abar. Baña egin, ez dugu ezer sendorik egiten egiazko batasun orren alde. Orrela jokatuz, gezurtiak dirudigu, edo zozoak, gure esanak geronen egiñak ukatzen baitituzte. Ahatik: bateko, anarkia guzizkoan gaudela-ta, ao batez aitortzen; baña, besteko, baietz esan arren, guk ez dugu batasuna nai. Ikus egiñak: egin diran astakeriarik geienak bar-kaziorik ez dute inñolaz ere.

Eta are gutxiago azken bolada ontan, euskera ondo ikasteko bide geiago izanik. Alere, orain modan jarri bide da euskaltzaleen artean “pakezale” izatea: badakizute zertaz ari naizen. Alegia, “pakea” egin bear omen dugu gure artean, pakea bakarrik; baña, orrez gañera, nork bere bidetik segi dezala, besteai kasorik egin gabe: eta gure “misterioak” gero denborak garbi ditzala: ots, urteak pasa-ta ikusiko omen da zeñek zuen arrazoia. Berak esan beza; ez guk. Eta bitartean pakea egin, eta egon.

Nik ordea, pake ori ba litz lortu bear dugun pakea gerra naiago nuke, eta erra, eta gorrotoa. Zeren auek diranean beintzat, zerbait gaizki dijoala ikus dezakegu, eta senda. Baña beste era ortara “sasi-pakeak” irents, eta kitto: akabatzen gaituen minbiziaz ahazturik biziko giñake, eta azkenean, urteak igarota, euskera

illa arkituko genuke, eta erdera gaillen. Eta, jakiña, au elitzake arritzekoa izango: sasi-pakearen bide ortatik abiatu ezker, arrazoi guzia bailuteke gure etsaiak, ots, euskeraren eriotza nai dutenak... Pakezaleai segi ezker, orixe izango litzake denboraren epaia.

Ez, jaunak. Anarkia sendatzeko erremediorik segurena denbora dala, nork esan du? Zalaparta gorri bat ikusita, eta ura tajutu naiean, nork esango luke: “utz, utz: zeñek duen arrazoia geroak esanen”? Iñork ez. Gure artean, ordea, askok.

“Utz ditzagun –esaten dute– gure arteko liferentziak, eta dezagun pakea egin”. Eta gure setai ez uzteko aitzekia bat dalako, bereala onartzen dute askok zozokeria bat besterik ez dana. Ezen ori ez da batasunaren bidea, beste au baizik: “Ken ditzagun gure liferentziak; erauz ditzagun, gaitzaren errora gaitezen”.

Onatx kakoa: ahaztu ez, erauzi baizik; nork bere setari jarraitu ez, baña danok, asko ikasi ondoren, euskeraren bideari. Bideari? Bai, jaunak. Bideari diot. Bide bat bakarra eta ezagugarria baitago: ez pentsa au izkutuko gauza danik. Arlo ontan kulturak agintzen du, eta zentzuak; ez misterioak. Orain arte etzirudien orrela; baña emendik aurrera burubidea egin bear ko genuke errege; eta ez txorakeria; jakinduria, eta ez jakiñezaren ausarkeria. Bigarren onen ondorioak bistan ditugu; poroga ditzagun orain lehenengoarenak.

Eta ez esan gure arteko istillu auek baño gogorragorik ere badugula. Guziok dakigu gure etsaiak zein diran. Baña geure arteko batasuna lortzen ez ba dugu, etsairik izan edo ez izan, kalte besterik ez diogu geronek emango gure euskera aulduari, eta alperrik izango da gure etsaiak aipatzea. Esaera zaharrak ez digu esaten: “etsaiak erasotzen dituzten erreñuak oro, desegiñak izango dira”; ondorengo au baizik: “beren buruaren aurka zatitutako erreñuak oro, desegiñak izango dira”. Eta auxe bai egia: gaixtoago da geronen anarkia segurik, gure etsaiak baño. Euskaldunak galdu ba gera, geure anarkiarenatik galdu gera batipat, geure burua defenditzeko ere ezpaikera bat.

Beraz geure batasunetik asi bear. Eta batasun au gaurdanik inguratzen saiatu bear dugu, ahalik eta azkarren etor dedin.

Ontarako erauzi egin bear da gure anarkia. Eta erauzi ahal izateko itz legunak eta sasi-pakea ez dira aski: erroetaraño iritxi bear dugu, kosta ala kostarik, eta mingarri izanik ere; eta ara ezker sustraitik atera gure minbizia.

Denborak ez. Geronek egin bear dugu lana.

Guk egin bear dugun lana denborari utz? Asmutsua da gero askoren alperkeria...

## Gure anarkiaren sustraia

Auxe da nere ustez: kanpoko gauzak eta egiak, eta geure burutazioak nahastea. Eskizofrenia-molde bat, agian. Munduan gertatzen dana eta geronen barruan ikusten duguna ezin bereiztea. Eta frase politak egiteagatik ez dut esaten: orixe baita egia. Euskaltzaleok ez ditugu gure setak egietatik bereizten. Burutik egiñik bide gaude.

Ejemplo asko aipa litezke emen; eta danetan klasikoena gogoraziko dizuet bakarrik. “Euskera” da itza, ala “euzkera”?

Betidanik eta euskalki guzietan, euskera esan da: “s”-kin: “heuskara”, “euskara”, “euskera”, “eskara”, “eskuara”, “uskara”, “üxka”; sekulan ez, ordea, “euzkera”. Eta, alere, “euzkera” izkribatu da azken urte auetan, eta euzkalerria, eta euzkaldun, eta abar. Zergatik? “Euzko” ori, “eguzki”tik datorrelakoan!!! Alere “euzko” oraindik izkribatzen dutenak edo defenditzen, batasunaren alde daudela esango digute! Baña tontoak bakarrik siñes ditzakete... Gaur, “euzko” defenditzen dutenak ez dute batasuna nai; beren setak eta egiak nahastuz, setak naiago dituzte aurrera eraman, euskera bera baño.

Eta auetxek dira gure anarkian errudunenak. Beti “euskera” esan baldin bada, arrokeria gogorra da orri kasorik egin ez eta “eguzki”-aren “teoria”(?) orri lotzea. Zer da jokabide ori? Seta bati inportantzia aundiagoa ematea, euskaldun eta euskalki guziaz baño.

Eta au guzia batasuna lortzeko? Ez jaunak. Iñola ere ez.

Ejemplo ori jarri dizuet, eta au ez luzatzeko ez ditut geiago aipatuko. Baña, or joera bat ikusten da, eskizofreniak jota daudenak artzen duten joera ain zuzen: burutazioak eta egiak nahastea.

Berrizaleak alere, ots, “euzkera”-ren aldekoak, “teoria”tzat daukate beren seta; eta ohea iruditzen zaie gañera “teoria” ori “eusko” defenditzen dutenen “teoria” baño. Orra or beste gauza bat: bi “teoria” dirala... Eta biak “teoria” diran ezkerro, itxogin egin bear dugu: denborak esanen zeñek zuen arrazoia...

Eta jaunak: zer da au guzia? Zer da au guzia txorakeria besterik? Nola nai dute batzuk zozokeriak irizpidetzat ar ditzagun?

Gure artean au gertatzen da: arriak erortzean, goruntz dijoazela esan dute batzuk, beste batzuk berriz ezkerretara egiten dutela, eta beste zenbaitek lurrera. Ots... iru “teoria” omen ditugu arrien erortzeari buruz... Arriak, ordea, lurrera erortzen dira beti eta betidanik, eta goitik behera. Au ez da “teoria” bat; begiak idekitzea besterik ez da.



Baña arriak goruntz erortzen dirala diotenak, eta ezkerretarakoak au erantzuten dute: “bada, arriak dira gaizki erortzen diranak”... Lehengo adibidera itzultita, “euskerak” “s”kin esaten ba da, “gaizki esaten da”. Zergatik? Neri “eguzkiaren” seta ori buruan finkatu zaidalako... Oso ondo.

Bestalde, noski, lurrera erortzen diran “teoriaren” defendatzaileak oker omen daude, eta beren “teoria” orrek ez omen du deus balio.

Auxe da gure anarkiaren kakoa. Egiak “teoria”tzat euki, eta setak eta txorakeriak egiazat. Ortik etorri zaizkigu gero geroakoak, “garbizaleak”, “mordollozaleak” eta gañerako guziak, gure euskera zearo ondatur. Izkuntzaren aldetik jaunak, gure eskizofrenia orri eskerrak, kalte besterik ez dugu egin azken urte auetan. Danok izan ditugu gure eskizofrenia-aldiak; danok izan gera garbizale, noizpait bederen; danok aldrebestu dugu bein edo bein izkuntza. Beraz, danok kolpatu dugu, danok saiatu gera izkuntzaren ondamendian. Eta bistan dago fruitua: euskeraren aldetik, eta Euskalerra alde ontan, berrogei ta amar urte ontan izkribatu dan geien geiena, txarra da, oso txarra, euskerarentzako kaltegarria obe. Gure sasi-teoria oietan finkaturik, ondatu egin dugu alde ontako euskera; eta argitara diran liburu eta idazki geienak, munstrokeriak dira, eta (auxe bai farragarria!) erdera utsa. Erderaz esateko “erdera de signo menos”. Besterik ez.

## Irizpide bakarra

Arrien erortzea ez da teoria bat. Teoria bat egin diteke orri buruz, au bai; eta teoria ori, noski, arrien erortzearen legeakin bat ez ba dator, teoria txarra dateke, eta ez duke ezertarako ere balio. Arriak erortzen ikusi bear da, eta oni lotu.

Euskeran ere berdin. Izkuntza batean usadioa da azken erabakitzallea. Erabiltzen al da? Ez al da erabiltzen? Izkuntzetan lojika aundia dago; baña izkuntzak, alere, ez dira lojika utsa. Teoria bat, beraz, lojika utsa eta guzizkoa baldin ba da ere, usadioak epaitu bear du; eta ez teoriak usadioa.

Alere, erabiltzen dan guzia ez da jatorra. Donostia’n, esate baterako, sarri entzuten dira: “atzo ez nizun ezagutu”, “bi dendan egon gera”, “otz bat daukat”, eta alakoak. Entzun egiten dira orrelakoak; eta esaten ba dira ere, orren aurka gaude. Zergatik? Esaera jatorrak ez diralako, erdera utsa diralako.

Erabilli egiten dira gaur alabaña. Nola jakin beraz, jatorrak ez dirala? Usadioaren irizpide ortan ere mallak diralako. Azter ditzagun.

Asi baño lehenago jorra dezagun pittin bat azterkizuna. Bazter askotan, geienetan gaur zoritxarrez, obeto dakite euskaldunak berak erderaz, euskeraz baño. Emen gauden guziok eskolatuak izanik, obeto mintzatzen gera erderaz, euskeraz baño; ez alere gu bakarrik: Durango aldean, gonbazio baterako, edo Eibar aldean edo Tolosa'n erderaz bizi dira euskaldunak berak; zenbat ofiziñatan egiten da gaur euskeraz erderaz aña? Zenbat fabrikatan gertatzen da ori? Bereizkuntza bat edo beste egiñik, iñun ere gertatzen ez dala nago. Gaur, milla bederatzireun eta berrogei ta emezortzian, orixe da legea erririk geienetan. Eta baserrietan beretan ere, guk uste baño sartuago dago erdera, eta erderaren kutsua.

Beraz, euskera bizi-bizia arkitzea ez da gaur oso normala. Eta ez dezagun esan au beti gertatu danik: orain dala eun urte, esate baterako, etzegoen ez industriarik, ez kanpotarrik, ez erdal ziñe, prentsa eta erradorik, ez orrelako beste gauzarik asko ere; euskalduna zan Euskalerra geiena (kaletarrak berak alakoak izaki) eta Lizarra'tik eta Gares'tik Mithikile eta Bilbo'raño euskeraz mintzatzen ziran geien geienak, eta erderaz oso gutxi zekitelarik.

Gaur alderantziz gertatzen da: alperrik da ukatzea.

Beraz eta onengatixek, entzuten dan guzia, edo erabiltzen, ez da argatik jatorra. Irizpide sendo eta zorrotz batez baliatu bear dugu, esaera bat, gaur erabiltzen dalarik ere, jator ote danentz jakiteko. Onetzaz, pentsa dezakezutenez, ez dut gaur iritzi berririk emango. Betikoan nago: euskera BIZIAN jeneralean erabiltzen dana jatorra dala uste dut; eta alderantziz. Beraz gaur kaletarrak esaten dituzten joskera eta itz asko, itzez itz itzulitako erdera dira, eta ezin onar ditezke.

## Euskal jenioaz

Izkuntza guzietan badago zerbait komunik, eta zerbait berezirik. Adibidez: “Orduan ispilluan ikusi zuen bere burua”. Itzez itz itzuli ezkerro, au entzungo genuke: “entonces vio su cabeza en el espejo”. “Bere buru” ori, ezin itzul diteke beraz itzez itz, erderaz ideia ori bera adierazteko beste joskera bat dugulako. Gañerantzeko guzia bai. Ez guziz alere. “Pedro'ren etxe ura”, ez da “Pedro-de casa-aquella”. Etzaituztet puntu ontan nekatuko. Gauza bat esan nai dut: itzez itz itzultzen ba dira fraseak, zerbait okerrrik gelditzen zaigula beti: itzik geienetan. Beraz, ezin itzul diteke itzez itz. Zergatik? Euskal jenioarengatik, ain zuzen.

Eta orixe da izkuntza baten jenioa: itzez itz ezin itzultze orixe, joskera berezi orixe. Bereizitasun aundiago, sena eta jenio aundiago ere. Soñuakin ere berdin

gertatzen da: gure “z”-ak edo “s”ak, ez dute erderarenen soñu eta balio berbera; eta “tse” soñuak ez du kiderik. Beste zerbait dago danetan; eta zerbait orretzek osatzen du euskal sena eta gogoia.

“Nere burua”, “iru etxetan”, “ikus zenezake”, “gure” eta “geronen”en aldeak, eta abar, eta abar, “zerbait” ori dute.

Ez oietan bakarrik; erderatik artutako itz askok ere (“okasio”, “gatza”, “sesio”, “arregura”, eta beste asko) badute ere “zerbait” ori: okasio, ez da “ocasión”; ezta sesio, “sesión”; ezta arregura, “rencor” ere. ZERBAIT badute danak.

Beraz itzetan, joskeretan, soñuetan agertzen dan berezitasun ortantxe datza euskeraren sena. Eta au, jakiña, nabarmen dago euskera bizian, eta itzaltzeko zorrian auldutako eta eskastutako euskeran.

Bi esaeratan, beraz, jatorragoa da geienetan BEREZITASUN GEIEN duena: erderatik urrutien dagoena. Adibidez: “ikus dezagun” eta “ikusi dezagun”. Zein da jatorrena? Geiago pentsatu gabe: erderatik geien urruntzen dana. Erderaz “he visto”, eta “puedo ver”, edo “veamos”, danak zaizkigu “ver”. Euskaraz ez: jakiña da zertan dan liferentzia, eta ez diot ekingo. “Ikus dezagun”, beraz jatorragoa da “ikusi dezagun” baño. Erdaldunak “ikusi dezagun” esateko joera daramate barruan, erderaz pentsatzen dutelako. “Ikusi dezagun” urbillago dago erderatik “ikus dezagun” baño. Beraz jatorragoa da bigarrena.

Eta, ain zuzen ere, euskal literatura eta gaurko euskalkiak aztertu ta gero, euskera eskastu eta pobretu ala, “ikus” formatik “ikusi” ortara goazela arkitzen da. Azter beza euskal literatura au ez dakienak, edo egungo aozko euskera, eta bereala arkituko du.

Euskera bizia galdu ala, beraz, esaera jatorrak ere galtzen dirala esan nahi dut, eta aiekin batera berezitasun edo jenio ori. Eta bi eta iru esaeretatik jatorren zein dan jakiteko, au dala irizpide bat: bietatik edo iruetatik zeñek du itzul-ezin ditekian zerbait edo berezitasun ori nabarmenenik? Eta uraxe izaten da geienetan formarik jatorrena.

## **Jatortasun oni buruz zenbait oar**

Atzera jo ezkerre, agirian azaltzen da fenomenu bat: atzerago eta geiago nabaritzen dala berezitasun ori. Ots, euskera zaharra biziago zala gaurkoa baño.

Eta onetzaz, arren, beste “teoria” bat danik ez esan. Au ezin uka diteke-ta. Au esatea arriak erortzean goitik behera erortzen dirala esatea baita. Itzen egoki-

tasuna, itzul ezin ditekean sena edo jenio ori, berboaren aberastasuna, dana, bi-ziago dago zalantzarik gabe. Au ukatzea, euskerari buruz pikuan egotea da.

Denboran zear, beraz, jatorragoa da euskera zaharra gaurkoa baño. Eta mi-restekoa eta arritzekoa ez da, lehen aipatu baititut, gaingiroki beintzat, euskera-ren galeraren kariak.

Berebat ere, berezitasun eta sena ori gaurko euskera bizian billatzen asten baldin ba gera, ugariago eta biziago arkituko dugu ori Nafarroa'n Bizkaia'n bai-ño eta Xuberoan Nafarroan baño. Au ere, arren, ez da “teoria” bat. Euskal sena edo jenioa esandako berezitasun ortan baldin ba datza (eta au da izkuntzalarien iritzia), orduan biziago dago xuberera bizkaiera baño (eta au topatzen dana bes-terik ez da).

Beraz, bi irizpide arkitu uste ditut nik, jeneralean beñipein, betetzen diranak:

- 1) jatorragoa da euskera ZAHARRA gaurkoa baño;
- 2) jatorragoa da Zuberoko, eta EKALDEKO eskualdetako euskera, beste edo-zein euskalki baño.

Gero biurtuko naiz berriz puntu nagusi auetara. Beraz, jarrai nakion ariari.

## Jatortasuna eta euskeraren batasuna

Mallak ikusten dira, beraz, jatortasunean eta usadioan:

- 1) Esaera bat edo itz bat euskalki GUZIETAN esaten baldin ba da, eta betidanik gañera, esaera ortaz zalantzarik ezin diteke izan: esaera ori jatorra da. “Fam-ilia” itza, esate baterako, edo “ar tzak” forma (ez “artu zak”), jatorrak dira.
- 2) Esaera bat edo itz bat gaurko euskalki GEIENETAN erabiltzen baldin ba da ere, ontzat eman diteke: “etorri” itza adibidez. “Jin” itza, berriz, ez dago “etorri” bezin zabaldurik, eta jatorra ba da ere, obe dugu besteari eutsi, au bigarren plauean utziz.
- 3) Gaur toki gutxitan esaten dan zerbait, baiña lehen zabalduago izan zana, obea da, nere ustez, beste esaera edo itz BERRI guziak baño. Naiago bear di-tugu izan “kamiñu” edo “galtzara” itzak, “bitzabal” edo oiek guziak baño.

Beraz naiago bear dugu izan gaur denak erabiltzen dutena, berria baño; eta noizpait euskaldunak erabilli zutena, berria baño. Beraz au da nere illara.

1) Gaur erabiltzen dana; 2) atzo erabiltzen zana; 3) gaur toki batzutan oraindik erabiltzen dana, eta azkenean, 4) sekulan erabili ez dana. Beraz, oiturak agintzen.

Istillua, alaz ere, ez da onen bidez zearo garbitzen; eta geiago zehatuko dut beherago.

## Arkaismoak

Ori esanda, batek baño geiagok pentsatuko du nunbait: “au arkaista duk”. Eta, ez nuke nai beintzat.

Kaletarrak arkaikotzat dituzten esaera asko bizirik daude oraindik baserrietan; eta Gipuzkoa'n eta Bizkaia'n erabiltzen ez diran asko ere, tinko daude Frantzia'ko Euskalerrria'n. “Ika”ko konjugazioa, gonbazio baterako, Bizkaia'n il da toki batzuetan baña ez da inñundik ere arkaismo bat. Batzuk esan zidaten neri “makilla” ere askaismo dala, eta “makil” esaten dutela gaur danak. Eta ori kalean orrela ba da, ots, erdaldunen artean, baserrian ez da gertatzen. Neronek entzun ditut “presa, denbora, aitona, arbola, gauza, neskatxa”, eta beste olakorik asko ere, “a”-kin esanik; baita “makilla” ere, jakiña. (Zuek emen “makillea” noski, eta “makillaka”, eta abar).

Beraz, lot gakizkien baserritarrai, ez kaletarrai. Auekiko erdera euskeratua ez dan guzia, arkaismo bat da ta...

Eta arkaismo zer dan erabakitzean, gogora gaitezen beti Nafarroa'z, Lapurdi'z, Baxenabarre'z eta Zuberoa'z. Eta orrela guk uste baño askoz ere biziago arkituko ditugu euskeraren berezitasuna eta jenioa, ezen ez Gipuzkoa eta Bizkaia bakarrik aztertzen ba ditugu.

## Idazleen asmaketak eta egiazko eboluzioa

Eboluzioaren aitzekia ere, modan jarri da: billakatu egiten omen dira izkuntzak. Beraz ontzat eman omen ditezke aldrebestutze guziak.

Ez, alere. Izkuntza baten billakaera gauza bat da, eta gure setak beste bat. Batek idazten ba du “antola du”, “antolatu du” bearrean, ori ez da euskeraren eboluzio bat. Zergatik? Nik “he comido” esan bearrean, “he comi” esaten ba dut ere, zer deritzazute aldaketa orri? Eboluzio dala? Ala nere kasketa ero bat? Zuei erantzuna.

Bada, siñistuta nago: gure arteko askok “he comi” esaten digute egunero; eta guretako batzuk aintzakotzat ematen bere xelebrekeria... Zergatik? Euskeraren “eboluzioa” dalakoan... Bapo!

## **Irakasleen ikasbideak**

Zelebreak gertatzen dira emen ere. Euskaldun berrientzako errezena dana artzen da ontzat; eta, jakina, jeometria errezago baita izkuntz bizia baño, jeometria irakasten da: kuadro, erregla eta abar. Eta aukerak ondo daude ASTEKO, baño ez bukatzeko. Lehenengo pausuk emateko ongi daude errazpideak. Ikasleari ondo dator kio erregulartasuna; eta lehenengo aprosimazio bezela kuadruak eta zerak txalogarriak dira. Baña euskera egiazkoa, EUSKERA beraz, ez da aixago irakasle arren kuadrutan eta eskematan sar ditekeana, ERABILTZEN dana baizik... “yo teno, tú tenes, él tene” erregularrago da, “yo tengo, tú tienes, él tiene” baño; aukerak ezin sar ditezke kuadro batean, eta aiek bai. Alere, iñork ez dizue erderaz idatziko: “Yo teno un lápiz”. Gure artean, berriz, bai: erregulartasunaren seta sartu digute euskera irakasten dutenak, eta ontzat ematen asiak gera. “Yo tengo” gaizki esana dagoela, eta “Yo teno” esan bear dala diote batzuek. Betikoa: arriak gaizki erortzen dira.

## **Garbizalekeria eta mordollozalekeria**

Maiz itzegin dut auetzaz. Beraz, enaiz luzatuko. Aukerak oiturari begiratu bearean, beren setai begiratzen diete geienetan. “Familia” gaizki omen dago, erderaz ere familia dalako. Arri au gaizki erortzen da, nere auzokoaren arria bezela erortzen dalako... Arrazoi eskasa alafede.

Bide ortatik garbizaleak ekarri diguten kaltea, ezin neur diteke. Zeren bizi diran sorkari guziak jan egiten duten, eta izkuntzak ere berdin. Euskerari itz arrotzak artzen debekatzea, beraz, euskerari elikatzen debekatzea da; ots, goseak ille-raztea. Alimaliak jatea normala duten bezelaxe, itz arrotzak euskeraratzea ere normala dugu: bizi diran izkuntza guziak egiten dute, eta euskerak ere orixe egin bear du, lasai, batere bildurrik eta lotsarik gabe; eta izkuntzaren sustraira begiratu, eta ez azalari.

Puntu nagusi aukerak orrela finkaturik, pasa nadin orain bigarren partera, alegia, zein dateke gure bidea?

## Nere proposizioak

Gorago esandako iritzietan finkaturik, usadioari lotuko natzaio ni; eta, bear ez danean, ezer berririk ez sortzea eskatuko. Gure anarkia bukatzeko ontatik asi bear dugula deritzat: bear ez danetan, ez asmatzea. Eta euskera IKASTEA. Orrela jokatzuz anarkiaren iturria agortuko dugu, nere ustez, eta batasuna agertzen asiko da.

## Literaturako euskalkia

Au da gure istillurik gaitzena. Onengatik bi oar egingo ditut:

a) Aita Villasante'kin guztiz bat natorrela, eta beronen itzak aipatuz, “bi gauza bear ditugu: 1) euskera biziari eutsi: ortarako erri-euskeratik urbil dabillan literatura sortu. Baña, artaz gañera, eta denpora berean, 2) euskaldun ikasientzat, euskeraz eta ikasien gisa idatzi: kultur-maillako idaztiak”. Ortantxe nago ni ere. Beraz kultur-maillako izkuntzaz mintzatuko natzaizue aurrenik.

b) Literaturako euskalkia aukeratzean bi irizpide artu bear ditugu kontuan. Alde batetik euskalkirik jatorrenari begiratu bear diogula euskeraren sena salbatzeko. Baña ori ala izanik ere, gure egoerak jasan dezakeanari begiratuz. Xuberera euskalkirik jatorrena da, dudarik gabe; baña literatura-izkeratzat xuberera garbia eta utsa artzea elitzake praktikua izango, oso gutxik uler baitezateke gaur euskalki ori. Orrengatik OIARTZUN, SARA eta ELIZONDO'ko euskera artzen dut eredutzat.

Auei begiratuta saiatuko natzaizue ni, beraz, nere ontan. Ez da erraza guziz asmatzea; baña oñarrietan beintzat bide ona ikus ditekealakoan nago. Duvoisin'en eta Mendiburu'ren artean mugituko naiz, nik uste: Axular aukeratuko nuke gogoz, bere euskera bezelakorik ezpaitago inñundik ere. Baña, zaharregia dalata, Duvoisin artu dut bere ordeaz, eta Mendiburu oiartzuarra.

## Deklinazioaz

Alderdi ontan ez dago EZER asmatu bearrik; nik dakidala ideiak adierazteko, ez dago deklinazioa berritzeko bearrik batere. Oiturari lotu bear guziz EZER ere asmatu gabe.

Baña zein euskalkitako deklinazioa artuko? Ona emen koska.

Alde batetik lehen esan dudana, jatorrena artu bear; bestetik praktikuari begiratu bear ere.

Gramatika batzuk esaten dituzten txorakeriak arbuiatzetik asi bearrean gera. Zer da “iru mendin egon naiz”? Zer da “lurran dago”? Oiek ez dira “estar en cas”, edo “voy a com” baño bidezkoagoak. Beraz, alde aurretik kondenatu bear ditugu orrelako txatxukeriak, eta jarraitzen zaizkienai, euskeraren etsai deitu. Beren kuadroetan “mendin” eta “lurran” formak ateratzen ba dira, obe dute oiek kuadroak erre, eta euskeraren eginkizunari utzi. Orrelako zozokeriak ez ditugu bear.

Baña bada besterik. Nola idatzi bear da? “Euskaldunak joan dira”, eta “euskaldunek jan dute” bereizten dute danak, gipuzkoarrak eta bizkaitarrak kenduta. Nere ustez guri nekeza egingo ba zaigu ere lapurteraren sufijoak ar ditezke arautzat “caso agente plural” ortan; eta ez gipuzkerarenak. Gorago aipatutako irizpidiak ditut aurrean au pentsatzeko, eta ez dut geiago zehatuko. “Euskaldunek joan ditezke” eta olakoak esaten dituztenez, noski, ez dut ezer esango. Luma artu baño lehenago ikasi egin bearko luteke.

“Etxerat”, ala “etxera”? Alde txiki bat dago auen artean, dakizuten bezala. Etxean gelditzeko baldin ba da, “etxerat” obeto omen dago “etxera” baño. Baña, nik dakidala, bereizkuntza ori lokalismo bat da gaur, eta Baxenabarren eta Xuberoan bakarrik gordetzen da. “Etxera”, “etxetara”, eta “etxeetara” artuko nituzke nik, beraz.

“Indefinido” edo “indeterminado” ortan, Duvoisin’en alde nago guziz. Orobat ere “a” organikari buruz. Ortaz eredu ohea da Duvoisin Mendiburu baño. Azken urte auetan izugarritzko okerrak egin dira onetzaz. Orain dala oso gutxi argitaratutako liburu batean, esate baterako, irutatik bitan gutxienez erderatik gaizki itzulitako forma jartzen du egilleak euskeraren sena zearo ondatuz.

Eta “bat” danean, nola? “Indefinido” da berez: etxe batetan, erri batetara, eta abar. Ala esaten da oraindik Zuberoa’n, Lapurdi’n eta Baxenabarre’n gutxienez. Zer egingo? Nik “indefinidoa” artuko nuke jatorrago dalako, eta lehen zabaldua go egon zalako. (Ikus Axular esate baterako).

Beraz itz gutxitan esateko:

- 1) Mendiburu’re deklinazioa artuko nuke oñarriztat.
- 2) Indeterminadoa guztiz artuko nuke, Duvoisin’enean, eta beste aldeko euskaldunen artean erabiltzen dan bezelaxe. Mendiburuk ongi xamar darabil, eta emen ere obeto erabiltzen dute gaur baserritarrak, kaletarrak uste degun baño.



- 3) Pluralean “ak” eta “ek” artuko nituzke, Duvoisin’ek eta Auñamendiz arako euskaldunak erabiltzen dituzten bezela.
- 4) Gañerantzean Mendiburu’k darabilen deklinazioa arautzat artzean, Gipuzkoa, Nafarroa eta Lapurdi’n artean dagoen eskualdeko deklinazioa artu uste dut, ots, erdikoena eta jator xamarra.

Asmaketa eta berritze guziak, eta oker erabiltzeak oro noski, arbuigarriak dira, eta kaltegarritzat dauzkat.

## Berboaz

Alde ontan ere ez dago EZER asmatu bearrik. “Gakio” “zesaion” “zesaidekan” “dasat”, eta abar, ez dira ezer euskeraz. “Ika” ere gero eta okerrago idazten da. Oiturari lotu bear, ordea.

Beraz, lehen bezela, au dateke eztabaida bakarra: zein euskalkitako konjugazioa artuko?

Mendiburuk darabilen berboa aberats xamarra da, eta batez beste, oñarritzat bera artuko nuke.

“Indeterminazioari” buruz ongi xamar dago Mendiburu, baña estuago jokatut bearko genuke. Duvoisin, esate baterako, eredu ohea izan diteke Mendiburu baiño, naiz eta onek askotan jator erabiltzen ba du ere indeterminazioa: geldi ditteke, bataia dezaten, ar nazazu, eta abar.

Bere “dezu” alere, “duzu” ar diteke, Duvoisin’ek esaten duen bezela. Guztiz zehatzerik ez dago emen; baña mugak ortan egon ditezkeala uste dut.

“Duket” eta “dateke”, eta abar (ots, futuro arkaikoarenak) bizirik daude Xuberora’n; eta noizpait zabalduago izan ziran (Haraneder, Axular, Duvoisin bera, eta abar) eta beren alde nago ni.

“Ika”ko formak Oiartzun aldekoak artuko nituzke. Beti Mendiburu oñarritzat arturik, beraz, eta Duvoisin alde batera beñere utzi gabe.

## Joskera

Emen ere ez dago EZER asmatu bearrik. Alere, ez bide da erraza jakiten euskeraren joskera jatorra zein dan.

Frase laburretan Altube'ren iritzia ontzat eman bide diteke. (Ikus “Erderismos” liburu famatua).

Baña luzeetan eta joskera jeneralean, estuegi dalakoan nago. “Zeren” esate baterako literatura guztian zear arkitzen da: Mendiburu’k eta Duvoisin’ek (nik aztertutako gidariak) biak erruz erabiltzen dute. Berdin ere gaur arterañoeko bertsolariak oro. Gaurko “ze”, “zeren”, “zeren-eta”, “zein-da”, eta abar, antziñako “zeren” orren aztarnak dira. Nafarroa’n, Lapurdi’n, Baxenabarre’n eta Xuberoa’n bizirik dugu itz ori. Beraz, ni “zeren”en alde nago guziz.

Berdin ere, “ezen”, “bada” eta “baldin”en alde. Auek arbuiatzen ba dira, literatura guzia, eta euskalkirik bizienak batez ere (baxenabarrera eta xuberera), alde batera utzi bearko genituzke. Eta au gehiegi iruditzen zait.

“Zeña”, “zeñetan”, eta abar, ez dakit nik, egia esan, orren gaizki dauden. Lardizabal’ek, oker ez ba nago, olakoen doñuaz diardu; beraz, entzun egin zituen. Zuberoa’n bizirik daude oraindik era ortako erlatibuak, eta antziñako literaturan guztiz edatuak. Ez dakit nik zer esan oietaz. Baña, kontra beintzat enauzute.

Beraz ontzat daukat Altube'ren iritzia frase laburretarako; baña, gañerantzean, berriz ere, Mendiburu eta Duvoisin artuko nituzke eredutzat.

## Sufijazioaz

Bi zatitan egingo dut azterketa:

- a) Sufijo zaharrak. Emen ezin dagoke dudarik. Ez dago EZER asmatu bearrik; eta oituraren arauz egin bear dira itz berriak. Eta, alere, ahalik eta gutxi netan sortu bear dugu itz berririk. Ontarako, ikasi egin bear da aurrena sufijoak nola eta noiz erabilli diran orain arte, eta, bigarren, itz berria asmatzea bearrezkoa ote dan. Erderaz “comedor” atera dugu “comer” itzetik; ez, alere, “cenador” edo “desayunador”. Asmatzea beti da arriskuko gauza, eta bear ez danean ez da egin bear. Gero ekingo diot oni sakonkiago.
- b) Sufijo berriak. “Ismo” eta “ista”, esate baterako, gure ondoko izkuntza guzietan erabiltzen dira, eta euskeran ere sartu bear diralakoan nago. Orrelako beste zenbait ere ar ditezke nere ustez.

“Aldu” (“goraldu”, “aintzaldu”, eta abar) “no” (“Jainkono”, “jainkosa” bearean) eta tankera ortan sortu diran sufijo guziak, oñarririk batere ez dute, eta alde batera utzi bear dira.

## Itz berri

Ona emen beste oiek baño gogorrago dan istillua. Orain arte auxe izan dut legetzat: usadioari eldu, eta deus ere asmatu ez. Eta aurrera.

Orain ez da ori aski. Ezen, itz berri bear dugu, anitz gañera. Euskera, bere ortan, ez da gai, ez da gauza, gaurko munduan barna mintzabide izateko. Gaitu egin bear da, osatu, apaindu, zorrotzu. Au dato bat da. Nola, ordea? Ona emen koskarik aundiena. Deklinazioaz, konjugazioaz, eta sufijazioaz egin diran aldaketak, ez dute barkazorik: txorakeria utsak izan dira. Itz berrien moldatze ontan, ordea, oker aundiak egin ba dira, izugarriak, eta geienak barkagarriak ez ba dira ere, xedea txalogarri izan da beti: euskera bere zarpailtasun ortatik ateratzekoa.

Orain arte aixa ikus zitekean bidea. Saia nadin aurreruntz ere bidea billatzen, orren erraza izango ez ba zait ere.

### *a) Itz zaharrak*

Idea zaharrak, ots, euskaldunak mendeetan zear erabili dituztenak, itz egokiak dituzte, eta emen ez dago EZER asmatu bearrik. “Barkatu”, “arima”, “pekatu”, eta olakoak, latiñetik datozela bide, euskeratik kendu nai izatea, zorakeria bat izan da. Euskerarik bizienean eta jatorrenean oietxek erabili dituzte beti euskaldunak. Baserriko tresnak, abereak, landareak, arrantzaleen gauzak, erlijioaren gora beherak, burniari buruzko xehetasun asko, errotak, eta abar, itz egokiak dituzte aspaldi danik. Alde ontan beraz ez da EZER asmatu bearrik. Ikasi egin bear da bakarrik, beti ere ikasi.

### *b) Ideia berriak*

Euskerak noizpait guk opa diogun malla eta kategoria ingura ba leza, bide ontatik lor lezake: egokitasunean aurrera. Erderaz, “propiedad del lenguaje”. Ideiak adierazteko tresna dira itzak. Beraz, zorrotzago jakin danok itzen adiera, baliosago ere izkuntza. Au ala da zalantzarik gabe.

Iru bide ditugu, nere ustez, ideia berriak azaltzeko.

1.- Antziñako itzak aztertu, eta adiera berri eman. **Ildo**, esate baterako (“surco” erderaz) “estilo” biurtu nai du Orixe’k. Batzutan, eta Orixe ontan oso trebea izan da, oso gutxi bortxatuz aberats diteke euskera. Baña au ezin diteke ar bide nagusizat. **Ildo** “estilo” uler diteke agian; baña beste askotan ez da ori gertatzen, eta egokitasuna gal diteke bereala bide labain eta sujetibo ortatik abiatu ezker.

2.- Euskal itzez eta sufijoez baliaturik, itz berriak eratu, euskeraren sena aldrebestu gabe. Auxe izan da ere Orixe’ren beste bide bat, eta bestea baño segura-

go iruditzen zait, euskeratik beretik irten gabe, itz asko sor diteke. Baña sortutako itz oiek adiera edo sentidu berezirik ez ba dute, eta gaiena onartuta, ez dugu ezer aurreratu. Ideiak zorrozki eta zeatz azaltzeko tresna ez ba dira, itzak ez dira deus. “Igarobide” gonbazio baterako, ez da, nereko, “método de paso” besterik. Ez da “pasaporte” bakarrik; berdin uler diteke, nik uste “zubi”, “zulo” edo beste zenbait gauza, toki batetik bestera pasatzeko bide bat ba dira.

Enago, bada, euskera beretik itz berriak sortzeko joeraren kontra. Alde nago. Baña auxe dakusat baldintzat: moldatutako itzak garbi, eta zalantzarik gabe, ideia zorrozki adierazten ez ba du, itz orrek ez duela nahasteko baño balio.

3.- Erderatiko itzak. Ona beste bide bat; eta, egia esan, iruetan segurena. Zer ajola guri itz kultoen jatorria? Aita Villasante’ren itzak berriz aipatuz “bada gauza bat gure euskaltzaleak agi danez jakin nai ez dutena: izkuntza landu baten iztegian, gaztelera adibidez, badirela maillak, jeolojiak lurrean arkitzen dituen lur-mailla oien iduriko. Azpi-azpiko maillan dira gaztelera jatorraren itzak, Gaztelako erriarenak; baiña oien gaiñetik eldu dira gain-maillakoak, gizon eskolatuek kultur-bidez (por vía culta) sartu dituztenak, eta oiek maizenik griego eta latiñetik artuak izan dira”. Zergatik ez euskeraren iztegian?

Ni, beintzat, onen alde nago zearo. Nere ustez, euskera utsez ideia bat zeatz adieraz ezin ditekeanean, erderara jo bear da batere bildurrik gabe. Nola ar itza ordea? Onatx nere iritzia.

## **Erderatiko itzak euskera bizian**

Erderatik itzak artu bearrean gera, beraz. Ots, nolatan egingo erabaki bear dugu bakarrik. Eta oraindik beretik itz berri oiek bear ditugun ezker dagozkien ideiak ezagutzen ditugulako, ORAIN BEREON ere erabaki bearکو genuke itz oiek nola erabil edo ekar.

Bi bide dira, nik uste: Leizarraga’k orain dala laureun urte irakatsi ziguna, eta Axular’ek artu zuena. Lehenengoak, zuek dakizuten bezela, kulturaren itzak aldatu gabe erabiltzen zituen euskeraz; bigarrenak berriz, askotan beintzat, euskeraren senaren arabera aldatuak. Bereala azalduko dizuet zergatik naiago dudan nik Axular’en bidea.

“Diputación, ilusión, sesión, ocasión, vacación”, eta abar euskeratzen ditugunean, onela esaten ditugu gipuzkeraz: diputazio, ilusio, sesio, okasio, eta bakazio (edo barkazio: au etzaigu orain ajola). Bizkaitarrak berriz, diputaziño, sesiño, eta abar. Eta nafarrak, diputazione, sesione, eta abar. Beraz, oker ez ba nago bein-

tzat, iñork ez du esaten: “diputaziona, sesiona”, eta abar. Gauza bat erakusten digu onek: sufijo ontan, edo soñu ontan, bizirik dugula oraindik euskal fonetika, eta orrengatik, euskal jenioak ortan bizirik dirauelako, aldatu egiten ditugula orrelako itzak, euskeratzean.

Erderaz ere iñork ez du esan “meeting” edo “foot ball”, inglesak bezala. Ez. Gaztelaren arabera aldatu da itza, eta beste bat eratu.

Orain dala gutxi beste izkuntza batean gertatutako ejemplo gogoangarri bat esaten zidan Mitxelena jaunak: “propaganda” itza, “ropakanta” biurtu omen da finlanderaz. Zergatik? Ango fonetikaren arabera aldatu dutelako.

Orixe da izkuntza bizien jokaera: bestetatik artu bai, baña bere erara aldatuz.

Eta emen legeak dira; eta gure euskeran ez dira falta. Adibide batzuk aipatuko dizkizuet.

<i>ERDERAZ</i>	<i>EUSKERAZ</i>
cáñamo	galamu, kalamua
canónigo	kalonje
anima	arima
animal	alimalia, alimale
número	lumero
naranja	laranja
nombrar	lonbratu, izelonbre
jerónimo	Jeolimo
ganancia	galantzia
fundamento	fuldamentu, pulamentu
cariñena	kariñela (ardo mota bat)

Or lege bat azaltzen da zalantzarik gabe; eta bizirik dagoen legea ain zuzen (ikus Xenpelar, Txirrita, eta beste bertsolari). Zergatik joan bear du literaturako euskerak fonetika jatorraren legeen kontra? Zeñek ez du entenditzen “galantziaren” esanaia?

Badakit batzuek neri ala erantzunik: Ori “arruntkeria” da. Ori ez da “kultoen” jokabidea...

Baña ni enator oiekin bat: zergatik dago ba gaizki? Baserritarrak kaletarrak baño obeto itz egiten dutelako? Euskalerriko nekazariak eta arrantzaleak euskeraren sena ori burgesak baño biziago gorde dutelako, gaizki egiten dutela esango al du-

gu? Baserritarrek “galantzia” esaten dutenean, euskeraren arabera esaten dute, aspaldiko legeak ondo betetzen dituztela. Guk, berriz, ganantzia esatean, erderaren fonetikaz esaten dugu, ez euskerarenaz. Beraz, jatorragotzat daukat “galantzia”.

Zergatik ez artuko, beraz, “polentzia” (eta ez ponentzia), eta “aluntzio” (eta ez anuntzio)? Zergatik ez? Onela egiñaz lotuago gagozke euskal senari eta oiturrari, bestela esanez baiño.

Beste adibide bat jarriko dizuet:

<i>ERDERAZ</i>	<i>EUSKERAZ</i>
castellum	gatzelu
corpus	gorputz
causa, cosa	gauza
casam	gatza
catum	katu, gathu
cruz	gurutze
cadena	kate, gathea
colada	gobara
codicia	gutizia
cambiar	ganbiatu
cautivo	gatibu
costo	gostu
carnada	garnata
calza	galtza
alzada	galtzara
corbata	gorbata
convite	gomita, gonbita

Beste amaika aipa diteke; bañan etzaituet nekatuko. Orra or beste lege bat. Lege au, noski, askoz ere obeto eta biziago betetzen da Zuberora’n beste iñun baño, geienetan gertatzen dan bezela. Zergatik joan bear dugu orain, erderatik itz berriak artzean, lege onen kontra?

Beste bat oraindik. Azkena:

<i>ERDERAZ</i>	<i>EUSKERAZ</i>
sabanum	zamau

planum	lau
anade	ahate, aate
cadena	gathea
ballena	balea, bale
corona	khoroa, koro
dinero	diharu, diru
moneda	mueta, mota
mina	mia
arena	area
lino	liho, lio
don	doe, doiak
honor	ohore
menacer (fr.)	mehatxatu

eta erderaz “on”-ez bukatzen diran guztiak:

razón	arrazone-arrazoe-arrazoi
ratón	arratone-arratoe-arratoi
ilusión	ilusione-ilusioe-ilusio.

Or ere, nola uka diteke nabarmen gelditzen dan legea? Eta, zergatik joango bere kontra?

Ez dezagun egin “ika” konjugazioaz bezala: Ika ori arrunta omen da, baldre-  
sa, eta abar. Dotoreago omen da zuka itzegitea. Nork ez du noiz edo bein orrela-  
korik entzun? Alere jatorrena uraxe da, ain zuzen; baña kaletarrak ika etzekitela-  
ta, txartzat artu zuten azkenean ika itzegitea.

Berdin jokatu al dugu orain itz arrotzai buruz? Enuke nai beintzat. Erdera-  
tiko itzak artu bear ditugun ezker, ar ditzagun euskaldun jatorrak bezela, ots  
euskera bizian artu izan diran eran. Ontarako irizpide sendo bat bear dugu. Mi-  
txelena jaunak zerbait egiña du onetzat. Eta nik au eskatuko dut: Euskaltzaindiak  
ofizialki lan oiek osatuz irizpide oso eta zentzuzko bat bereala argitara dezan.  
Ontaz ere, anarkia (edo aharkia) etzaigu komeni; eta artzeko bearra bistan baita,  
gaitezen bereala egiñetara.

## Itzen egokitasunaz

Iztegi bat bear dugu. Badakit ontaz Mitxelena jauna lanean ari dana; eta aha-  
lik eta azkarren bukatzeko berari eskatzea alperrik litzake, asmo ortantxe dabil-

-eta. Baña bear izugarria dugu, Euskalerriko alde ontakook batipat. Aita Lhande'ren iztegia, eta Tournier-Lafitte'renak ongi daude; baña guretzat ez dira oso egokiak, euskera-frantsez, eta frantsez-euskera baitira. Azkue'ren iztegia agiturik dago aspaldi ontan eta besteak (Aita Bera'renak batez ere) kalte aundia ekarri dute seta baten seme dira-ta.

Egokitasun alde ontan biziki lagun dezake iztegi on batek, ejemploak baldin ba dakarzki. Nik, beraz, au eskatuko nioke Mitxelena jaunari: adibideak erruz ipintzeko. Eta adieratzat Lapurdi, Nafarroa eta Gipuzkoan geienetan duena artuko nuke.

## Literaturako euskeraren ortografiaz

Ortografia bat ezta ona, nik uste, fonetikaren morroi ez ba dago. Beraz, beti bezela, bi oar:

- 1.- Euskal fonetikarik jatorrenaren arabera egin bearko genuke ortografia.
- 2.- Pratiuari begiratuta, ortografia zail bat eredutzat artzea ere elitzake komeni izango.

Goazen beraz, apurka.

Literaturako izkeran, nere ustez, idazkera BAT bear dugu. Zein? Fonetikarik jatorrena, beti bezela, ekaldean dugu; baña an gorde diran fonema batzuk galdurik daude gañerako Euskalerra guzian. Xubero'ko "ü", esate baterako. Beraz, zer egin?

Berriz ere Mendiburu eta Duvoisin datozkit burura, eta ni berriz ere bien erdian geldituko naiz.

- a) "Ha", "h" bakarra (Hau, hotz, haran, sehi, ahizpa, t. a.), Euskalerra guzian erabilli zan antziñan; eta gaur bereon ere Xuberoa'n, Baxenabarre'n. Lapurdi'n eta Nafarroa garaian ere erabiltzen da. Beraz, "h"aren alde nago ni. Ontan, gipuzkera eta bizkaiera mintzairarik erderatuenak agertzen zaizkigu berriz, eta ezin ar ditzakegu gidaritzat.

"H" ori zein itzetan ordea? "On" ala "hon"? ("hun" baita Xuberoa'n): gidaritzat Duvoisin artuko nuke, berriz, esate baterako, ots, Lapurtera modernoa.

- b) "Consonantes aspiradas" dalakoetan "olha, alhaba, senhar, erhi, erho, bekhatu, khar, ethorri, othe, eta abar) libre idaztea proposatuko nuke. Egia esan, "h"arekin batera dijoaz auek ere; baña emengo euskaltzaleai bidea



erraztutzeko, jartzea ala ez jartzea LIBRE utziko nuke. Badakit au egiñaz erderaren fonetikari eta ortografiari bide irekitzen diedala, eta ez euskera-renai; euskerarena Xuberoa'n gorde baita ederkienik. Baña praktikari so na-goela proposatzen dut ori.

- c) Onengatik “h”a Lapurdi'n, Baxenabarre'n eta Xuberoa'n bizirik dagoelako, oso gaizki iruditzen zait angoak berak “etche” eta “gocho” idaztea. Batasunaren kontra dijoa ori batetik; eta ango fonetikaren beraren kontra ere bai. “Gocho” berentzako “gokho” dala-ta.
- d) Beraz Aita Lhande'k bere iztegian darabilen ortografia ontzat ematen dut guziz, ots, Euskaltzaindiarena, eta orixe proposatzen: baña lapurterari atxikia, eta ez gipuzkerari.
- e) Erronkari, Saraitzu, eta Xubero'ko nasalismoak, esate baterako, ortografia-molde ontan ez dirateke sartzen, eta euskal fonetika jatorra dira zalantzarik gabe. Baña, bide erraz bat bear dugu eta zoritxarrez gure euskalkirik jatorrenak ez dituzte gaurko euskaldun geienak ulertzen.

## **Erri-euskalkiai buruz**

Ori guztia literaturako euskerari buruz esan dut, ots, liburuetan, prentsan, ziñean, eta abar, erabiltzeko dukegun izkeraz.

Mintza nadin orain besteez, ots, erri-maillan geldituko diran euskalkiez: bizkaieraz eta xubereraz batez ere.

Gaur gaurkoz tokiko euskalkiai laguntzea eta ats ematea komeni zaigu ere. Zertan?

Teatroan, katiximan, predikuetan, tokiko aldizkarietan, ots, bazter batean bakarrik edatuko diran guzietan, ango euskalkia artu bearke izkeratzat.

Parrokitako orriak, esate baterako, edo geien bat euskaldun landugabeak irakurriko edo entzungo dituzten gauzetan, euskalki arruntari lotu bear diogu. Zalbalkunde jenerala izango duten guzietan, berriz, literaturako mintzairari.

Beraz, Bizkaitik edo Xuberotik irtengo ez diranak, bizkaieraz eta xuberoeraz. Euskalerra guzira edatuko diranak euskera literarioaz. Orra or nere iritzia.

Beraz, ideiak piska bat finkatzeko, onela azalduko nituzke:

1.- Literaturako euskera: Axular'en BIDEA gidaritzat.

2.- Erri-euskera “Herria” astekariak artutakoa, baña ortografiz besteari lotuago, eta elburutzat literaturako izkera ura aurrean GEIAGO ipiñiz.

## **Euskaltzaindiaren betekizuna**

Gogorrago jokatu bear du Euskaltzaindiak orain arte baño. “Jagon-sailla”, edo “comisión tutelar” dalakoak bere gain artu bearko luke euskeraren batasunaren eginkizun au, eta bere alde indartsuago jokatu; idazleai ortografia ori erabil dezaten lagunduz, gaizki idatziak zuzenduz, eta euskera biziari geiago lagunduz.

Beraz, puntu auk bozkatzea eskatzen dut:

1.- Batzar ontan berean erabaki sendo batzuk artzea, eta “Jagon-saillak” bete araztea.

2.- “Euskera” aldizkarian ahalik eta azkarren maioriaz onartutako puntu oiek argitaratzea.

3.- Idazle famatuenci puntu oien kopia bidaltzea, bere ontzakoa emateko eskatuz.

4.- Puntu auen alde jokatzen ez duten guziai, boikota egin, eta beren joera txartzat artzen dala-ta esanez Euskaltzaindiaren izenean izkribatzea.

5.- “Egan” aldizkarian Euskaltzaindiak erabakitako joera oien arabera astea.

6.- Edatze txikia edo lokala duten errebistai (“Herria”, “Gazte”, “Karmel”, eta abar) Euskaltzaindiaren ortografia erabiltzeko eskatu; baña beren edatze txiki ori ahaztu gabe, ots, tokiko beren euskera erabiltzea ontzat emanik.

7.- Boskarren eta seigarren puntuetako erabakiak, urtebeteko edo bi urtetako epe batean betetzeko eska diteke, kolpez egiteagatik kaltegarri gerta ez ditezen.

Eta, besterik ez jaunak.

Bilbo, 1958

## DEMISIOA EUSKALTZAINDIAN

Euskaltzaindi'ko adiskide maiteok, AGUR:

Sei urte huntan Euskaltzaindi'ko lagun izanik, nere barrenean nahasturik eta burruka nerabilzkien ideia asko Haritzelhar jaunak bildu eta mamitu ditu Baigorri'ko bere hitzaldian.

Esan zuen Haritzelhar jaunak –eta egoki esan alabainan– Euskaltzaindiak ez duela espanturik egiten euskaltzain berri baten sarrera antolatzean; eta hau egokia dela, zeren eta beste Akademiak eta guhaurena liferentak baitira. Nahi dut.

Halere behar bezin liferentak ez dirala deritzat. Eta hunetxek eraman nau, emeki-emeki, egun adieraziko ditudanak jakiñarazi eta deliberatu behar huntarat.

Badira hizkuntza biziak eta hizkuntza hillak. Hizkuntza bat mintza-bide bat da, adieraz-pide bat, alkar aditzeko tresna bat. Martinet hots handitako hizkuntzalariak ongi dio, frantsesaz ari delarik: “Frantsesa, beste edozer baiño lehenago, frantsesaz mintzo diran jendeak alkar aditzeko eta hartu-emanetan jartzeko balio duen tresna da”. Horra kakoa. Herri batek edo presuna batek hizkuntza bat jakitea ez da deus, mintzabidetzat ez ba du. Hizkuntza bat hildakoren mintzabide billakatu denean, hizkuntza hilla da. Eta alderantziz, bizi diran hiztunen mintzabide deño, hizkuntza bizia date.

Hizkuntza baten giharra, hortaz, mintzabide izan ala ez-izan hortan datza. Hizkuntzak, hitz batetan esateko, biziak dira ala hillak dira batez ere. Etruskoa hil zen; euskera ustez baiño hillago da; gaztelera eta frantsesa, ondo bizirik. Horra hor hiru maillak; horra hor mintzairen egiazko illara, hiru sailletan. Akademia batek beraz, hizkuntzari dagokion eginkizunik pixuena ahanzten du mintzabide den aldetik hartzen eta begiratzen ez ba du.

Etrusko-Akademiak, Euskaltzaindiak, eta Españolak, ezin dezateke nehundik ere jokabide antzekorik izan; hiru hizkuntza horiek, bizitasunari gagozkiola, guztiz desberdiñak diralako.

Izan ditzateke, bai, jokabide antzekoak hizkuntzaren bizitasunetik at eta landa jartzen ba dira. Baiña zentzuak berak erakasten duenez, sasi-Akademia bat bai-zik ez litzake izango hizkuntzaren bizi-az okupatuko ez litzakean Akademia. Beharbada, Euskaltzaindia, Araudiak besterik oihukatu arren, hauetako bat dugu, eta euskeraren bizia bera etzaio sobera axolarik. Huntara ba litz, argi eta garbi jakinarazi nahi dut barrenean ez nukeala nik fitsik egitekorik izango.

Baiñan iduriz, itxuraz, eta letraz, Euskaltzaindiak euskera biziaren zaindari egon uste du, edo agertu nahi bederen.

Izatez eta obraz, ordea, behar zukeanaren laurdenik ere ez du egiten, bide faltsuetan barrena abiatua delako; eta egia aurrez-aurre eta zer nahi gerta dadin ere ikusi nahi ez duelako. Eta nik ez dut joko hortan segi nahi. Ezin narraioko prestuki.

Euskaltzaindiak izango du azkeneko hitza. Baiña nik, euskeraren alde egoteko, ondorengo hauek egin arte ez dut Euskaltzaindiaren barrenean jarraitu nahi.

Euskaltzaindiak, euskeraren zaindari ari izateko, Biltzar Nagusi bat antolatu behar du bereala. Hunat hemen Biltzar Nagusi hortan erabaki behar diranak, nere ustez:

- 1) Ortografia – Euskaltzaindik gorenak berak nor bere gisarat ari dira, Euskaltzaindiaren ortografiari jaramonik egin gabe. Urte anitzen ondoren, oraindik ere “tch” erabiltzen dute batzuk; beste batzuk “h”-rik gabe izkiriatzen dute, eta beste batzuk “v”-kin (letra hau Euskaltzaindiak sekulan onhartu ez arren). Nahaste eta anarkia hauek ez dute ezer laguntzen euskeraren onetan, baiña bai kaltetan. Biltzar Nagusi hortan, beraz, baitazpadako ortografia bat onhartu behar da, bozkatzez edo nahi den bezala. Eta gero euskaltzain guziak ortografia hori baizik ez erabili. Beren setai ekiten dietenak, Euskaltzaindi'tik egotziak izanen dira.
- 2) Euskera osotuaren beharra ongi nabaitu dugu Euskal Herriko lau partee-tan ibilli geranok. Batasun hau bereala egiten ez ba da, euskera hil egingo da. Euskeraren batasun hunen kontra, agirian edo gordeka, ari diranak oro, euskeraren etsaiak dira. Orain arte Euskaltzaindiak ez du egiazki ezer egin batasun hunen alde: Baigorri'n bertan, batasun hau nahi ez duela agertzeko-edo, Haritzelhar jauna baxenabartarrez mintzatu da, Lafon jau-

na zuberotarrez, eta Lojendio jauna gipuzkoarrez. Batasunaren eragille izan nahi denean ez da jarraipide ahalkegarri hori ematen.

Egin behar da, beraz, bereala, eta Biltzar Nagusi hortantxe onhartu, euske-  
ra osotuaren oinharri bat bederen: aditzaren konjugazioko paradigma osoa  
eta deklinazioak, gutxienez. Bi paradigma hauek Biltzarrean bozkatzeko bi-  
dez edo nolnahi erabaki ondoren, Euskaltzaindi'ko guziak onhartu behar-  
ko lituzteke, gaiñerako forma guziak agirian eta literaturan alde bat utzirik.  
Paradigma horiek segitzen ez dituztenak, Euskaltzaindi'tik egotziak izanen  
dira.

- 3) Euskaltzaindiak, betidanik eta 1954'ko Araudian ere bai, badu Jagon-Sailla deritzan Talde bat, "Sección Tutelar" erderaz. Sail hunek euskeraren biziaz okupatu behar du. Biltzar Nagusi hortan Sail hau abiaraziko da, zortzi edo hamar euskaltzale gartsu izendatuz. Izendatutako hauek egun guzian eta egun guziaz euskera biziaren eginkizunez okupatuko dira, Euskaltzaindiak ordaindurik, eta beste edonolako lanak arras utzirik. Hauxe egitean (eta ez lehenago) sinhets diteke Jagon-Sail delakoa hitz bat baiño gehiago izanen dela.
- 4) Lan horiek aurrera eramateko, Jagon-Saillakoak ordaintzeko, eta abar, dirua behar da. Biltzar Nagusiak berak idatziko du diru-eskabide bat, erruz inprimatu eta zabaltzeko, euskeraren alde egiaz lanegiteko behar den diru hori eskatuz. Diru-eske hau agirian egingo da, prentsan eta irratan, Gobernutik has eta jende xehearenganaino johanik.
- 5) Euskal eskolarik gabe euskera hil egingo da. Euskaltzaindiak ezin dizaiokie huni luzaroago ez-ikusia egin, gauza jakiña baita. Biltzar Nagusiak, beraz, ahobatez eta handiro, eskabide berbera egingo die Madrille'ko eta Parise'ko Gobernuai, bi puntutan:
  - a) Euskeraz egiten den tokietan, eskolako mintzabidea euskera izanen da, gaztelera (edo frantsesa) ikaskizun izanik;
  - b) Euskal Herriko gaiñerako tokietan espāñola (edo frantsesa) izanen da mintzabidea, eta euskera ikaskizun.
- 6) Eskolako liburuak falta dirala-ta, Biltzar Nagusiak ezagutaraziko ditu sei edo zortzi sari, beharrezkoen diran sei edo zortzi liburuak gertatzeko. Sari hauek egilleak sariztatzeko eta liburuak inprimatzeko izanen dira. Hunentzako epea: urtebete gehienik.
- 7) Euskaltzaindiak dei bat egingo dio Elizari, Ahuñemendiz hunaindiko eta haraindiko apezpiku eta erretore guziaz kopiaz bidaldurik, apaizak euskeraz

egiteko duten beharraz. Euskaldun herrietan euskeraz ez predikatzea letra guziakin kondenatuko du, etsenplu lotsagarri batzuk aipatuz.

- 8) Biltzar Nagusi hau aurten berean egingo da, Ipar-aldeko Euskal Herriko herri batetan, horrela askatasunean, eta euskaltzale eta euskaltzain guziak johan ahal izanik, erabaki egokiak hartzeko era izan dedin.

Nahiago nuke nik Euskaltzaindiak onhart ba leza nere eskabide hau bere hortan. Baiña libro da ez onhartzeko: badakit.

Baita ni ere, hargatik beragatik, Biltzar Nagusi hori eta bertan erabakitzeoak egin artean nere demisioa emateko. Eta hau egiñen dut. Tristuraz beterik batzuegatik, beste batzuekiko eskergabekeria besterik izango etzaien nere jokabide hunen arriskoaz jabetuta ere. Baiñan Euskaltzaindiak ezin dezake gehiago iraun egon-lasai hortan, gezurretan eta ez-ikusitan. Ni neu behintzat ezin nakioker aurrerago jarrai.

Biltzar Nagusi hori egiten ez ba da, ez da euskerarengatik izango, Franco'renganako bildurrarengatik baizik; euskera ez baiña Euskaltzaindia arriskutan gerta dittekalakoan.

Baiña, zergatik mintzatu behar du ausarkiago Menendez Pidalek berak gure Euskaltzain Buruak baiño? Nori egin zizaiokean kalterik "Euskaltzaindiaren Laguntzailleak" delakoak, esate baterako: euskerari, ala debekatu zutenai? Askotan agertu da Euskaltzaindia koldar eta Franco'ren morroi, baiña gutxitan ausart eta euskeraren zerbitzari.

Errazago zaio Euskaltzaindiari euskeraren BITXITASUNAZ ari izatea, euskeraren BIZITASUNAZ baiño. Bitxitasunari so egiñik, ordea, bere xedea nahasten du eta lana lardaskatzen.

Sei urte huntan ongi ikusi dut, eta hau borondate onez ari den nornahik ikus dezake, Euskaltzaindia legun-legun eta koskarik gabe moldatzen dela Madrille'ko gobernu etsaiarekin. Zergatik? Euskaltzaindiak, oro har, gehiago begiratzen diolako Gobernuaren aginduari, euskerari baiño; gehiago agiri delako Franco'ren alde, euskeraren alde baiño. Euskeraren heriotzak askoren ustez eskas duen naturaltasuna eta legetasuna, Euskaltzaindiak ematen dio. Zer hoberik euskeraren kinka gaiztoa ahantzerazteko, ohorez eta irribarrez antolatzen dituen biltzar horiek baiño? Politikarik egin nahi ez duela aitzakia, frankismo hutsa baizik ez du egiten Euskaltzaindiak, eta euskeraren borrhoroen laguntzaille billakatzen. Zenbat aldiz oldartu zaio Euskaltzaindia Gobernuari, edo euskera dela-bide ahakarrik edo ka-

lapitarik izan? Nork esan dezake prestuki erarik edo ziorik oraindik aurkitu ez duenik?

Euskeraren zerbitzuko egon nahi dudalako uzten zaituztet, beraz, zortzi puntu horiek bete artean. Zortzi puntu horiek bete arte, Euskaltzaindiak ezpaitu euskera “zaintzen”, erreposki ehorzten baizik. –Badago gehiago. Badira hizkuntza ofizialak, eta ofizialak ez diranak. Bada huntan oinharrizko zerbeit. Hizkuntza baten ofizialtasuna (ala legetik at egotea) ez da muntarik gabeko txikieria bat-. Gaztelarak, gonbarazio baterako, baditu hogoi bat erresuma bere zerbitzuko, eta ehun bat milloi hiztun. Eta horrenbestez hedatutako legetasun edo lege-mailla hortatik datozkio guziok dazkigun abantaillak: gaztelarazko eskola eta gaiñerako irakaskintza, beharrezkoak dira milloi bat herritan. Prentsa, irratia, administrazio osoak han eta hemen, Ameriketan eta Europan batera, gaztelaraz ari dira. Horrelatsu dabil frantsesa ere.

Euskerak, berriz, ez du erresumarik batere bere alde; eta, gehienik beharbada, hirurehun bat milla euskaldun zaharrek baizik ez dute mintzatzen eta nork nola. Are gehiago, kontra ditu menderatzen duten Estaduak. Eta ez da harritzekorik. España’ko Akademia (eta berdin ere Fraitzi’koa) bere gobernuaren alde ari da, hizkuntza ofizialaren Akademia baita. Hizkuntzaren bizitasuna erresumak zaintzen du; eta Akademiak teknika-aldeak har ditzake ikergaitzat, eta hizkuntza “ikuzteko eta dirdai-arazteko”. Bataren eta bestearen lanak ederki ezkontzen dira, eta alkar osatzen. Gobernuarekiko hartu-emanak ez dira, eta ezin ditezke izan, onak baizik.

Euskal Herriko Euskaltzaindiak, ordea, ez du euskaldun gobernu bat ere bere alde. Aitzitik, kontra ditu dituen biak. España’ko eta Fraitzia’ko erresumak ez dira euskeraren zerbitzuko, nola edo hala español eta frantsesa hedatzearen alde baizik. Ezin ditezke, eta hau izatez eta naturaz bestalde, euskeraren biziaz kezka.

Nola izan ditezke onak, beraz, euskerari kalterik egin gabe, Euskaltzaindiaren eta Madrille’ko gobernuaren arteko hartu-emanak? Ongi moldatze hunek gehiago erakusten du agian Euskaltzaindiaren jokabidearen muiñaz eta balioaz, nere arrazoin guziak baiño. Nola izan ditezke, berdin onak, España’ko Akademiaren eta Euskaltzaindiaren hartu-emanak?

Biltzar Nagusi hori egitean (egin ba dadi...), eta euskerak behar dituen erabaki gogorrak hartzean (Euskaltzaindiak har baditza...), nere salakuntza hauek guziak gibelatuko ditut.

Batek edo bestek, “politikarik ez dagoen gertaeretan” politika sumatzen dudala esango du. Halere gauza jakina da, beren zerbitzuko erresuma bat bederen ez duten hizkuntzak oro, hiltzen dirala; eta dutenak, azkartzen eta hedatzen. Bretoiña atzera ari da, Bretaña’ko gobernurik ez dagoelako; hebreotarrak, berriz, indartzen, Israel sortu delako. Gallegoa galtzen ari da; eta portugesa, anaia bizkia izaki ere, sendo dago. Gaztelera galdua da Filipinetan, eta sefardita berdin ere Grezian; frantsesa galtzen ari da Canada’n, eta alemana Alsazia’n.

Hizkuntzak ez dira ahultzen edo gotortzen beren moldea edo barne-egitura-rengatik, politikazko askatasun ala menpetasunarengatik baizik. Askatasunik ez duten herriak beren hizkuntza galtzen dute, eta politikaz menperatu dituzten erresumen hizkuntza hartzen. Filipinetan tagaloea galdu zen hasieran; orain espainola; eta gero, agian, anglesa tagaloea piztutzearekin. Euskal Herrian euskera ahultzen ari da; eta Ipar-aldean frantsesa eta Hego-aldean gaztelera gotortzen. Noski!

Halere, egun hauetantxe irakurri dut berriz ere euskerazko aldizkari jator batetan, “euskerari kalterik eta ondamenik aundienak egiten dienak emakumeak dira, eta emakumeen barrutian monjak...”. Hizkuntzak ez dituzte, ordea, monjak eta emakumeak galtzen, GOBERNUAK BAIZIK. Bada garaia, nik uste, egiak argi eta garbi esateko, jaunak!!

Etzerate nerekin ados? Politikatik at legozke, hortaz, nere zortzi eskabideak. Bete ditzagun, bada, nere zortzi puntuak, eta barkazioa eskatuko diot Euskaltzaindiari, pozez beterik eta nahi dukezuten eran.

Bitartean ordea –zer nahi duzute?– ez. Nere kontzientziak, nere euskaltzale-kontzientziak ez bestek, erabaki larri hau hartzera behartu nau.

Ez nuke neuk bakarrik utzi nahi Euskaltzaindia. Euskeraren onerako, Euskal Herriaren ohoretan, eta egiazko Euskaltzaindi bat sor dedin, adorea eta euskal garra duzutenok: egin zazute nik bezala.

Utz ditzagun nehorat ez daramaten bideak. Esan dezagun goratik: “Ez. Aski dugu”.

Gora euskera!

TXILLARDEGI  
Angelu’n, 1963-ko Agorrilla  
Alfontso IRIGOIEN Euskaltzaindi’ko Zadorlariari  
igorritako izkiribuaren kopia da.



Euskaltzainburua zen Jose Maria Lojendiok ez zuen ene demisioa onartu; eta itzuli egin zidan Angelura urgazle izendapenaren Diploma (hemenxe daukat, neure begien aurrean, etorri zitzaidan tolesturetan tolestuta); eta berehala, ahalik eta azkarrenik, Euskara Batuaren prozesua bideratuko zuela agindu zidan. Eta egiaz mintzo zitzaidala berehala ikusiko nuela.

## BAIONA'KO BILTZARRAREN ERABAKIAK

*Baiona'ra euskaldun idazleak eta irakasleak bildurik, hona hemen Biltzarrak ontzat eman dituen puntuak.*

*Batasunari buruz, euskaltzale guziei erabaki hauek betetzen hasteko eskatzen diegu; eta bereziki Euskaltzaindiari egiten diogu dei bat, bere aipamen guziaz gure erabaki hauek aztertu ondoren onar ditzan.*

IDAZKARITZA'KO HIZKUNTZA SAILLAK

### Idazkera

- “X” – goxo, xamur, xede, xekatu eta abar onartzen dira.  
“sh”, “ch”, “ss”, “s”, eta abar, baztertzen dira.
- “TX” – etxe, atxiki, amatxo, zakurtxo, txiki eta abar onartzen dira.  
“tch”, “ts”, “ch” eta abar baztertzen dira.
- “J” – jin, jan, jario, josi, jarri, jauzi, eta abar onartzen dira. – Nahiz ta euskalki guzietan soiñu berbera ez izan.
- “RR” – elurra, egurra, irri, farre, zoragarri, arrunt eta abar onartzen dira.  
“r” baztertzen da.  
Hitz bukaeran “r” idatziko da beti: haur, ur, ar, zur, elur; nahiz batzutan “rr” eman (egurra, arra, elurra), eta beste zenbait aldiz “r” (nori, ura, ora).  
Elurr, atorr, zakurr, eta honelakoak baztertzen dira.

## Bustiak

Palatalizazio edo bustiera deritzan fenomenua, letra bikoiztuz idatziko da.

LL – llabur

DD – Maddalen

TT – ttaka-ttaka, pittarra, aittitta, pottoka.

“ĭ”, “đ” eta “ĕ” baztertzen dira.

### “NB” eta “NP”

Nahiz “mb” eta “mp” esan, “nb” eta “np” idatziko da: enparantza, denbora, enbata, baldinba, eta abar.

### “IÑ” eta “ILL”

Euskalki batean “in” eta “il”, eta beste batean “iñ” eta “ill” esaten diran hitzak, beti aurretikako “i” horrekin idatziko dira:

Baino: baiño (ez “baño”).

Oilo: oillo (ez “ollo”).

Arraina: arraiña (ez “arraña”).

### “H”

Nahiz euskalki batzuetan letra hau ez esan hitzegitean, idazkeran onartu egiten da; “H”-a gorde duten euskalkien forma erduztat harturik: Hitz, handi, hodei, hil, hartu eta abar.

Euskaldun askok “H” hori nun dagoen ez dakielako, epeka joatea erabakitzen da.

#### 1) Lehenengo epe batean:

a) Bokak berdinen artean “H” dagonean, idatzi egingo da. Nahastu, mihi, eta abar. (Ondoren doa hitz hauetarik erabillien letrorokada bat).

b) Bi adiera nahas ditezkeanean, berealitik idatziko da “H”-kin: Hori-ori; hura-ura; ohol-ola; haur-ahur eta abar.

#### 2) Epe baten buruan:

Gainerako “H”-ak idatziko dira. Baina bitarte huntan bi idazkerak onartzen dira: Hartu edo artu; handi-andi; ahizpa-aizpa eta abar.

## “KH”, “LH”, “NH”, “ÑH”, “PH”, “RH”, “TH”

K, L, N, Ñ, P, R, eta T idatziko da: Bekatu, alaba, senar, Aiñarbe, epe, eri, eta urte idatziko da; nahiz xubereraz, baxenabarreraz edo lapurteraz bekhatu, alhaba, senhar, Aiñarbe, ephe, erhi, eta urthe esan. – Erabaki hau bidea erreztutzearen alde hartzen da, eta irakurtzean zailtzen ez duelako.

### Baldintzako “Ba”

Lotuta idatziko da: Baldin banator, nere amak baleki, ezkontzen bazera, gertatu balitz, baldin esan balute.

### Baieztutzeko eta ukatzeko “ba” eta “ez”

Bereiz edo aparte, idatziko dira:

Ba dakit, ba datoz, ba zekien, ba dakartzu, ba daude.

Ez dakit, ez datoz, ez zekien, ez dakartzu, ez daude.

Nahiz hauek esan, itzegiterakoan: “eztakit”, “eztatoz”, “etzekien”, “eztakartzu”, “eztaude”.

### Bait

Lotuta idatziko da: Baitakit edo baidakit, baitzekien edo baizekien, baikiñan edo baigiñan, eta abar.

## Deklinazio

A) mendi-	mendi-	A	mendi-	AK
mendi- K	mendi-	AK	mendi-	EK
mendi-r I	mendi-	ARI	mendi-	EI/ERI
mendi-r EN	mendi-	AREN	mendi-	EN
mendi-r EKIN	mendi-	AREKIN	mendi-	EKIN
mendi-r ENTZAT	mendi-	ARENTZAT	mendi-	ENTZAT
mendi- Z	mendi-	AZ	mendi-	EZ/ETAZ
mendi- TAN	mendi-	AN	mendi-	ETAN
mendi- TAKO	mendi-	KO	mendi-	ETAKO
mendi- TARA	mendi-	RA	mendi-	ETARA
mendi- TATIK	mendi-	TIK	mendi-	ETATIK
mendi-r IK				
mendi- TZAT				

Hunen arabera: A, E, I, O, eta U-z bukatzen diran hitzak: eliza, etxe, zubi, aro, piku

a + a = A

a + e = E

e + e = EE

ONGI: hiru etxetan, zenbait etxeren atzean, elizan, zubiak.

GAIZKI: hiru etxen, zenbait etxeen atzean, elizean, zubik.

B)	haran-		haran-	A	haran-	AK
	haran-e	K	haran-	AK	haran-	EK
	haran-	I	haran-	ARI	haran-	EI/ERI
	haran-	EN	haran-	AREN	haran-	EN
	haran-	EKIN	haran-	AREKIN	haran-	EKIN
	haran-	ENTZAT	haran-	ARENTZAT	haran-	ENTZAT
	haran-e	Z	haran-	AZ	haran-	EZ/ETAZ
	haran-e	TAN	haran-e	AN	haran-	ETAN
	haran-e	TAKO	haran-e	KO	haran-	ETAKO
	haran-e	TARA	haran-e	RA	haran-	ETARA
	haran-e	TATIK	haran-e	TIK	haran-	ETATIK
	haran-	IK				
	haran-	TZAT				

Hunen arabera:

a) kontsonantez bukatzen diran hitzak: ur, zillar, haitz, ots ...

b) diptongoz bukatzen diranak: ai, ei, oi, ui, au, eu: zelai, hogoi, gau,...

ONGI: hiru haitzetan, zorbait egunetan, zelaiean, gaueko,...

GAIZKI: hiru haitzean, zorbait egunen, zelaian, gauko,...

## Ohar batzuk

1) Bizidunak (gizona, abereak, piztiak) berdin deklinatzen dira, lekuzko kasuetan ezik.

A')	seme-		seme-	A	seme-	AK
	seme-	K	seme-	AK	seme-	EK
	seme-r	I	seme-	ARI	seme-	EI/ERI
	seme-r	EN	seme-	AREN	seme-	EN

seme-r	EKIN	seme-	AREKIN	seme-	EKIN
seme-r	ENTZAT	seme-	ARENTZAT	seme-	ENTZAT
seme-	Z	seme-	AZ	seme-	EZ/ETAZ
seme-r	ENGAN	seme-	A(REN)GAN	seme-	ENGAN
...		...		...	
seme-r	ENGANA	seme-	A(REN)GANA	seme-	ENGANA
seme-r	ENGANDIK	seme-	A(REN)GANDIK	seme-	ENGANDIK
seme-r	IK				
seme-	TZAT				
B') gizon-					
gizon-e	K	gizon-	A	gizon-	AK
gizon-	I	gizon-	AK	gizon-	EK
gizon-	EN	gizon-	ARI	gizon-	EI/ERI
gizon-	EKIN	gizon-	AREN	gizon-	EN
gizon-	ENTZAT	gizon-	AREKIN	gizon-	EKIN
gizon-e	Z	gizon-	ARENTZAT	gizon-	ENTZAT
gizon-	ENGAN	gizon-	AZ	gizon-	EZ/ETAZ
...		gizon-	A(REN)GAN	gizon-	ENGAN
gizon-	ENGANA	...		...	
gizon-	ENGANDIK	gizon-	A(REN)GANA	gizon-	ENGANA
gizon-	IK	gizon-	A(REN)GANDIK	gizon-	ENGANDIK
gizon-	TZAT				

2) **Izen nagusiak:** Ahazparne, Eibar, Maite, Itziar. II sailla aldatzen da; gainerakoak, indefinidoak bezelaxe.

Ahazparne'	N	Maddi'r	ENGAN
Ahazparne'	KO		
Ahazparne'r	A	Maddi'r	ENGANA
Ahazparne'	TIK	Maddi'r	ENGANDIK
Eibar'e	N	Olatz'	ENGAN
Eibar'	KO		
Eibar'	A/ERA	Olatz'	ENGANA
Eibar'	TIK	Olatz'	ENGANDIK

## Aditza

### A) Auxiliar intransitivo:

Yo soy

NAIZ

HAIZ

DA

GERA

ZERA

ZERATE

DIRA

Yo era

NINTZAN/NINTZEN

HINTZAN/HINTZEN

ZAN/ZEN

GIÑAN/GINEN

ZIÑAN/ZINEN

ZIÑATEN/ZINEZTEN

ZIRAN/ZIREN

Si yo fuera

BANINTZ

BAHINTZ

BALITZ

BAGIÑA/GINE

BAZIÑA/ZINE

BAZIÑATE/ZINEZTE

BALIRA/BALIRE

Yo sería

NINTZAKE

HINTZAKE

LITZAKE

GIÑAKE/GINTAZKE

ZIÑAKE/ZINTAZKE

ZIÑAKETE/ZINTAZKETE

LIRAKE

### B) Auxiliar transitivo

Yo lo he

DUT

DUK/N

DU

DUGU

DUZU

DUZUTE/DUZUE

DUTE

Yo le había

NUEN

HUEN

ZUEN

GENUEN

ZENUEN

ZENUTEN

ZUTEN

Yo les he

DITUT

DITUK/N

DITU

DITUGU

Yo los había

NITUEN

HITUEN

ZITUEN

GENITUEN

DITUZU  
DITUZUTE/DITUZUE  
DITUZTE

ZENITUEN  
ZENITUZTEN  
ZITUZTEN

## Bokal bikoitzen arteko “H”

<b>aaide</b>	.....pariente, parent	.....AHAIDE
<b>al izan, aal izan</b>	.....poder, pouvoir	.....AHAL IZAN
<b>alge, aalge</b>	.....vergüenza, honte	.....AHALGE
<b>arra, aarra</b>	.....bronca, querelle	.....AHARRA
<b>ate, aate</b>	.....pato, canard	.....AHATE
<b>aztu, aaztu</b>	.....olvidar, oublier	.....AHANTZI/AHAZTU
<b>ari, aari</b>	.....carnero, mouton	.....AHARI
<b>bi, bii</b>	.....grano, grain	.....BIHI
<b>beeko, beetik</b>	.....de debajo, d'en bas	.....BEHEKO/BEHETIK
<b>intz, iintz</b>	.....rocio, rosée	.....IHINTZ
<b>len, leen</b>	.....antes, antérieur	.....LEHEN (astelehen)
<b>ler egin, leer egin</b>	.....reventar, éclater	.....LEHER EGIN
<b>mai, main</b>	.....mesa, table	.....MAHAIN
<b>mats, maats</b>	.....uva, raison	.....MAHATS
<b>me, mee</b>	.....delgado, mince	.....MEHE
<b>mi, min</b>	.....lengua, langue	.....MIHI
<b>naro</b>	.....abundante, abondant	.....NAHARO
<b>nasi, naastu</b>	.....revolver, mélanger	.....NAHASI
<b>ol, ola, oola</b>	.....tabla, planche	.....OHOL
<b>oore</b>	.....honor, honneur	.....OHORE
<b>oin, ooin</b>	.....ladron, voleur	.....OHOIN
<b>xe, xee</b>	.....menudo, menu	.....XEHE
<b>zar, zaar</b>	.....viejo, vieux	.....ZAHAR



## Hasierako “H” batzuk

<b>abailla</b>	.....honda, fronde	.....HABAILLA
<b>abarrots, arrabots</b>	.....ruido, bruit	.....HABARROTS/HARRABOTS
<b>abe</b>	.....viga, poutre	.....HABE
<b>aga</b>	.....pértiga, perche	.....HAGA
<b>agin</b>	.....muela, molaire	.....HAGIN
<b>ain</b>	.....tan, aussi	.....HAIN (hainbeste)
<b>aize</b>	.....viento, vent	.....HAIZE
<b>aizkora</b>	.....hacha, hache	.....HAIZKORA
<b>amar</b>	.....diez, dix	.....HAMAR
<b>an</b>	.....allí, là-bas	.....HAN
<b>andi</b>	.....grande, grand	.....HANDI
<b>aragi</b>	.....carne, chair	.....HARAGI
<b>aran</b>	.....valle, vallée	.....HARAN
<b>aritz</b>	.....roble, chêne	.....HARITZ
<b>artu</b>	.....tomar, prendre	.....HARTU
<b>arri</b>	.....piedra, pierre	.....HARRI
<b>edatu</b>	.....extender, étendre	.....HEDATU
<b>egal</b>	.....ala, aile	.....HEGAL
<b>egi</b>	.....borde, bord	.....HEGI
<b>eldu</b>	.....llegar, arriver	.....HELDU
<b>emen</b>	.....aquí, ici	.....HEMEN
<b>erbal</b>	.....débil, faible	.....HERBAL
<b>erdoil</b>	.....roña, rouille	.....HERDOIL
<b>eriotza</b>	.....muerte, mort	.....HERIOTZA
<b>ertsi</b>	.....estrecho, étroit	.....HERTSI

<b>erra</b>	odio, haine	HERRA
<b>erren</b>	cojo, boiteux	HERREN
<b>errestatu</b>	arrastrase, se traîner	HERRESTATU
<b>esi</b>	cierre, clôture	HESI
<b>ezi</b>	domar, dompter	HEZI
<b>eze</b>	húmedo, humide	HEZE
<b>ezur</b>	hueso, os	HEZUR
<b>i</b>	tú, toi	HI (hire/heure)
<b>igitu</b>	moveuse, bouger	HIGITU
<b>iguindu</b>	repugnar, répugner	HIGUINDU
<b>il</b>	morir, mourir	HIL
<b>illabete</b>	mes, mois	HILLABETE
<b>iri</b>	ciudad, ville	HIRI
<b>iru</b>	tres, trois	HIRU
<b>its</b>	tristón, terne	HITS
<b>itz (itzegin)</b>	palabra, mot	HITZ (hitzegin)
<b>obe</b>	mejor, meilleur	HOBE
<b>oben</b>	falta, faute	HOBEN
<b>obi</b>	fosa, fosse	HOBI
<b>odei</b>	nube, nuage	HODEI
<b>ogei</b>	veinte, vingt	HOGEI
<b>ondatu</b>	destruir, détruire	HONDATU
<b>ori, or</b>	ese, ahí, celui-là	HORI/HOR
<b>ortz</b>	diente, dent	HORTZ
<b>osin</b>	abismo, gouffre	HOSIN
<b>osto</b>	hoja, feuille	HOSTO
<b>ots</b>	ruido, bruit	HOTS

<b>otz</b> .....	frío, froid .....	HOTZ
<b>ura</b> .....	aquel, celui-là.....	HURA
<b>unkitu</b> .....	tocar, toucher .....	HUNKITU
<b>urbil</b> .....	cerca, près .....	HURBIL
<b>urri</b> .....	escaso, insuffisant .....	HURRI
<b>urruptu</b> .....	dar un trago, prendre une gorgée .....	HURRUPATU
<b>uts</b> .....	vacío, vide .....	HUTS

Baiona, 1964

## HIZKUNTZA ETA PENTSAKERA

Herri batek bere hizkuntza ahaztu, eta beste bat hartzen duelarik, beste herri arrotz bat billakatzen dala, beste izakera bat nagusitzen zaiola, gauza jakina da aspaldidanik. Eta aldakuntza hau, arrotz bihurtze hau, ez dala edozein aldetara gertatzen. Bere nazio-hizkuntza trukatu-berria duen herri arrotzua, hizkuntza berri hori erantsi dion herriaren menpeko jartzen baita, hain zuzen, kulturaz eta politikaz; eta ez besterenik.

Politikazko menpetasuna soziologiaren maillan jokatu ohi da, zaharrakaera-gertakari askoren egokieran. Sustraiak ekonomian eta demografian, teknikan eta gogo-ahultasunean, herrien funtsezko indar-oinarrietan, aurki ditezke. Agerian, politikazko menpetasuna sortzen da aurrenik; kulturazko menpetasuna, politikazkoari darraikio. Ez alderantziz.

Gogoan har, esaterako, kolonialismoaren kondaira: alderdi batzutatik bederen (eta teknikarenetik batez ere!) Amerikar, Asiar eta Afrikarrekiko, mendebaltarren gaintasuna gauza nabarmena zan kolonialismoa obratu aurretik ere. Askatasuna galtzea liferentzia hortatik etorri zitzaizen geroko koloniei. Halarik ere, morrointasuna osotara gertaturik ere, kolonietako hizkuntzak ahuldu egin dira kolonialismoaren urtetan barrena, baiñan ez hil eta ezabatu.

Alderantziz ere: bortxaz zapalduetako herri bat hiltzeko eta biltzeko, hizkuntzaz aldaraztea da biderik ziurrena; eta aspaldidanik erabillia. Menperatutako herriaren hizkuntza, gaiñera, soziologiari gagozkiola, beherago eta ez-deusago ohi baita menperatzaillena baiño (horixe idatzi dut arestian), bortxazko aldaera, hizkuntza-trukea alegia, herriaren onetan eta zerbitzutan egiten dan mesede baten tankeran aisa azal ditekete. “Kolonía aurreraraztekotan... illunpetatik koloniatar gi-

zajoak begiratzekotan... adimenduak argitzen laguntzekotan”... Horra hor xede ohoragarriak! Kolonialismoaren eta inperialismoaren kondaira hitz horietaz josia da. Jokabidea maltzurra da.

Erresuma modernoetan batez ere, erresumak egun duen ahala lehen baiño haundiagoa izaki, hizkuntzari buruzko gorabeherak sakonki ohi dituzte istudiatu zapaltzaille gertatzen diran erresuma-gobernariak: gaurko egunetan ba dago berriazko hizkuntza-politika sendo eta zindo bat. Baiñan ez da agerian agertu ohi... Itsusi da zapalbidearen joko agertzea! Askoz abillago da politikaren izena ez daraman “nazio-ekintza” zabala: “politika”, horrela, hizkuntzarekiko “temak”, “hizkuntzakeria” hitz batez, ez du erresumak behin ere egiten; ez du gobernuak sekulan izaten mintzairari buruzko “setarik”. Setak, temak, politikeriak, “euskeromania”, eta abar, geuk dugu, erromantiku porrokatuok, pikuan bizi geranok, zozook beraz. Gobernuak, noski, ez dira gure txikikeriez arduratzen... “Haundiak haundiro...”

Hizkuntzen etorkizuna, ordea, gobernuak erabakitzen dute. Gaur batez ere ez dago gobernurik hizkuntza-politika deliberaturik ez duenik.

Lehen ere ba zegoen, nahikundean bederen, hizkuntza-jokabide bat. Napoleon’ek, esate baterako, Italia, Frantziaren menpean jartzeko erabakia hartu zuenean, garbi ikusi zuen bere eginkizuna; eta Piamonte’tik hasita, ezari-ezarian, hegoalderaiño frantsesera ipiñi nahi izan zuen Italia’ko hizkuntza ofizialtzat, erresuma-hizkuntzatzat beraz.

Napoleon’ena baiño lehenagoko erresumek berek ere, ba zuten maiz hizkuntzari buruzko xede bat, edo asmo garbi bat behintzat; baiña obratzeko eta bete-arazteko indar haundirik ez!

Euskal Herriari gagozkiola, esate baterako, korrejidoreen gorrotoa ez da atzokoa!! Baiña 1794-arte ez dute gure etsaiek aukerarik izan gure herria egiazki arrotzutzen eta erdalduntzen abiatzeko; eta horregatik ez dute egin. Bertako haundikiak gogoz lagundu dute huntan, ez da dudarik, edozein koloniatan bezelaxe. Ondoko idazkietan aztertuko dugu hau.

Aski bedi, oraingoz, hau gogoraztea: 1794-eko urte hortan eman zituen Paris-ko “Convention”ak lehenengo agindu zehatzak (eta, eskola zala bide, agindu eragille, eta alde batzutatik itxurako) euskera hiltzeko, eta Iparralde-ko Euskal Herri’ra frantsesera hedarazteko. “Grégoire”ren Txostena” deritzan agindu horrek, beharrak ezaguturik... xoilbideak eta aginduak betearazteko tresnak ere, eman zituen; eta xedea garbi ikusarazi: “patois” guziak errotik erauzi –dio Txostenak– eta beren ordeztan frantses-hizkuntza eskualde guzietan nagusiarazi”.

XIX-garren mendean, eta are zinkiago XX-garrenean, erresumako lege-hizkuntza atzerrian sarrarazteko bideak ugaltu eta azkartu ala, zorrotzago eta hesituago egin da hizkuntza-politika hori.

Zergatik hori guzia? Zergatik gobernuak horrelako ziztrinkeritan ari?

Herri bat bere uhaletik ateratzeko, bestelakatzeko, bere buruarekiko arrotz egiteko, kolonia bihurtzeko, eta ixil-ixillik menperatzeko, gaur eta beti, biderik ziurrena hizkuntzaz aldaraztea dalako.

Antziñatik somatu zuten edonungo menperatzaileek beren hizkuntza beste herriri onarrazi ezker, zerbait sakonik kenduko ziokekeala: harrapatutako herriak bestela pentsatuko zukeala. Ba zekiten, hitz batez, gaurko Hizkuntzalaritzak, Zientzian barrena ibillirik, eta fenomenuen azterketa hotzen ondorioz aurkitu duena: alegia, hizkuntzak funtsezko pentsakera eta munduaren ikuskera moldatzen dituela.

Dana aitortu behar; eta ondoko ataletan agertuko denez, egia hau edonork, edozein agintarik, edozein intelektualek batez ere, ulertu bide du dagoeneko... Euskal Herri'koek ezik!!! Humboldt, halere, orain dala ehun eta hirurogei urte izan zan Euskal Herrian... Orduan ezagutu zituen (ez heranegun, alajainkoa!) garai hartako gure euskaltzalerik sonatuenak. Gaurko Hizkuntzalaritzak dionez. Humboldt'ek urte haietatixek ikusi zuen xuxen hizkuntzen kakoa...

Euskal Herri'ko intelektualak pikuan gelditu ziran.

## **Gaurko Zientziaren joera**

Eman dezagun, halere, hizkuntzaren munta funtsezko hori orain arte guk ez ulertzea, ehun eta hirurogei urtez ez somatzea, barka ditekeala; eta ez dala pikuan egote hutsa. Bego. Ez gaitezen xuhur eta zikoitz izan. Barkaturik izan bitez oker guziak.

Baiña gaur, irakurle hori, hizkuntzaren jakintzak eta soziologiak, ahobatez erakasten dituztenak gaingiroki bakarrik ezagaturik, hizkuntzak herri baten iraupenean eta nortasunean duen inportantzia zalantzarik ez dago. Euskaldun (eta "euzkotar") sasi-jakintsu batzuk ateratzen dituzten zozokeriak aurrerakoan barkatu eziñezkoak izango dira. Gehiago ere: siñistu-eziñak.

Mounin saiolariaren iritziak bete-betean sartuko gaitu gaurko joeraren giroan: "Ideia hau: alegia, hizkuntza bakoitzak egiazkoan alderdi liferenteak ebakitzten eta berezten dituela (hizkuntza hunek nabarmenerazten duena, harek alde

bat utziz; hunek ahaztutzen duena, harek aintzakotzat hartuz eta erreparatuz); eta egiazko horren beraren berezketan, bestalde, hizkuntza bakoitzak tajutzen dituen banakoak edo atalak desberdiñak ere dirala (hizkuntza hunek lotu duena, harek deslotuz; hunek zatitu duena, harek aparte utziz); ideia nagusi hori –dio Mounin’ek– gaurko Hizkuntzalaritza osoaren irabazia billakatu da”. (Mounin, *Les Problèmes théoriques de la Traduction*, 48garren orrialdean).

Zergatik handiespen hori? Non datza, bada, hizkuntzaren kakoa?

## Hitz-lerrokadaren sasi-teoria zaharra

Hizkuntza bat ez da “hitz-zerrenda” luze bat; antola-molde, mundu-ikuskerak, gauzen banaketa, denaren tajuera berezi bat baizik. Ez da saski-naski bat, “estruktura” bat baizik. Alegia: hein batean bederen, bere buruz ari dan kosmo txiki bat.

“Hitz-zerrenda”ri buruzko sasi-teoria horren aurkako kritika gogorak eta bi-dezkoak irakurri nahi izan ezkerok, edozein hizkuntzalariren izkribuetan aurki ditezke. Maiz topatu izan ditut nik liburuetan; eta laurdena bakarrik hemen aipatzea, luzeegia litzake.

Guzienak bildu nahiz, bijoaz, sarrera modura, eta harira aitzin, hiru hizkuntzalari haundiren iritziak.

Hjemslev estrukturalista famatuaren esaera bakar bat aipatuko dut: “estrukturalista deritzan Hizkuntzalaritza, zientziatzko Hizkuntzalaritza baizik ez da”. (1957, Oslo’ko Hizkuntzalarien Biltzar Nagusian).

André Martinet’ek dirudi gaur hizkuntzari buruzko gaietan nagusi. Itzal haundikoa, Martinet’en estrukturalismoa Hjemslev’ena baiño neurtuagoa da. “Gure ustez –Lacroix filosofilariak berriki esan du– Martinet’en lanek, Meillet’ek eta Vendryes’ek ordaintzen dituzte”. Entzun dezagun Martinet, beraz: “Hizkuntza bakoitzari, esperientziak bildutako oiñarri edo datoen tajuketa berezi bana dagokio”. (*Éléments de Linguistique Générale*, 16gn. orr.).

Hirugarrenik, eta sarrera hau bukatzeko, Z. S. Harris’ek 1956ean argiro esan zuen bezela: hizkuntza bat ez da “a bag of words”, ez da hitz-zaku bat.

Zer zioten bada (edo, zer diote oraindik ere!...) “hitz-lerrokada”ren aldeko euzko-zaleek eta “zaku-zale”ek? Estrukturak zer diran azaltzen hasi aurretik, on izango da horien iritzia laburzki aurkeztutzea.

Euskeraren beharra txikitu nahirik (edo beren buruen erdaltasuna estali edo garbitu nahirik ere ez gutxitan...) gaztetandik entzun izan ditut, behin eta berriz,

zenbait “abertzaleren” (?) ahotatik, “zakuzale”en ideien bilduma jatorrak. Hunea mintzo dira, gutxi gora behera: “Bai, euskera inportantea da, noski. Baiña, egia esateko, zer axola du “zaldi” soiñua edo hotsa emateak (z + a + l + d + i), ala bere ordez “caballo”ren soiñu-zerrenda emateak (c + a + b + a + l + l + o)? Ahoa, edo mingaiña, edo sapaia, huntara edo hartara jarri; eta, zer? Hortaz kanpo, zer? Askotan esan ohi da herri baten arima dala hizkuntza; baiña hori gehiegi esatea da. Hots-sorta batek, soiñu-multzo batek, ezin dezake herri baten arima eman. Hori miraria litzake”.

Oraindik ere hortan gera!!!

Okerragorik ere ez dugu falta: “hizkuntza galdua ere, gure ohiturak, gure folklorea, gure izakera, gure pelota-jokoa hor gelditzen dira”... Edo, sasi-ezker-tarren alderdian: “herririk ez dago, klaseak daude soillik. Hizkuntzen gora-beherak kapitalistek asmatutako sasi-problema dira”...

Gure hizkuntzaren etsaiak, hortara, ez dira urri. Eta batzutan zalantza ere sor ditek gudan: “ez ote naiz ni pikuan bizi? Ez ote da nere euskaltzaletasun hau eroaldi huts bat?”.

Euskaltzaleok, horrela, izuti gera geure herrian; eta geure hizkuntzaren aldeko burrukan, lotsatu egiten gera pittin bat.

Eta bestetik, askotan egiten dugun burrukak, zahar-kutsu bat eta negar-giro bat du. Gure aldeko saioak eskubi aldetik egiten ditugu, eta ahultasuna nagusitzen da. Fenomenu hau oso sakona da, eta Euskal Herri’ko marka izan da azken mende huntan.

Ez dugu euskaltzaleok, ordea, bildurrez ibilli beharrik. Gaurko Hizkuntzalari-tza osoa gure alde mintzo da.

Hizkuntza bat, beraz, “hitz-lerrokada” bat omen da: hauxe uste dute oraindik ere euskaldun batzuk eta “euzko-zale” guziek. Beren ustez, beraz, hiztegi on bat gertatu, eta kitto: problemarik ez. Gure hizkuntza salbatua dagoke... Horren bidez zabaldu zan gure artean ideia (?) zentzugabe hura: abertzaleok agintea lortu, hiztegia eskuan gauzei izena aldatu (kaleetako plakak bezelaxe), eta kitto: euzkotarrak euskaldun, herri osoa euskeraz jator hasiko omen, eta hizkuntzaren hauzia betirako konpondurik. Erreza, alajaiñetan!

Zer dio gaurko Zientziak ideia horietaz?

Are gehiago: hizkuntzaren arloa hotsen arteko burruka xoil bat zaien ezker, ez du balio (“zakuzale”en ustez, noski) ezta euskerari eusteak berak ere. Zergatik edo zertarako esango dugu “zaldi” soiñu-illara, eta ez “caballo” soiñu-illara? Iri-



tzi jakintsu eta sakon horien bidez sartu ziran gure artera, eta batzutan nagusitu ere bai, “euzkokadak” eta... “uzkukadak”. Zeren-eta “euzko-zale”en eskuetan, ez gaur eta ez bihar, ez da euskal hiztegirik agiri; eta apaletan ere, ez maizegi. Euzkotar-keria da nagusi haiengan, baiñan ez jakinduria; eta are gutxiago euskal hiztegi miraritsu hori ere...

Errora gaitezen pittin bat.

Zergatik horiek oro, funtsean, jokabideen sustraietan? Hunengatik: “zaku-zale”en ustez, mundua, izakiak, errealidade guzia, “Logika”ren arabera aztertzen dugu. “Logika”ren arabera: hau da, berdinzki denok, berdin-berdin hizkuntza guzietan eta herri guzietan. Gizonaren “Logika” beti bat baita, eta hizkuntzak ez baitu mundua ikusteko eran ikuskizunik batere. Izenak aldatu, beraz, hiztegia xuxen erabili, izakiak berriz bataiatu, potoei etiketak trukatu, eta... egiña! Euskaldunek “urdin” esaten duten lekuan, euskotarrek “azul” (edo “bleu”) esango dute; euskaldunek “anaia” diotenean, euzkotarrek “hermano” (edo “frère”). Eta abar, eta abar.

Gauzak horrela izaki, gure izakera nondik aldatuko? Zergatik? Egiatzkoaren konpartimenduak edo atalak mundu guzian zehar berberak diralakoan, “zaku-zale”en ustez “Logika”ren araberakoak eta aldakaitzak diran ezker, denboran zehar, eta etnia eta herri batetik bestera beti bat diran ezker, hiztegi on bat aski.

Hori dala-ta, euskaltzale famatu batzuk gramatika “ona” (= “Logika”ren araberakoa, beraz...) egin nahiz, bide horietan barrena abiatu ziran ausarki; eta berebiziko erdalkeriak irentsarazi nahi izan zizkiguten. Erderari (erdera bakar bati, espaiñerari hain zuzen) datxekon barne-egitura “Logika”ren alabatzat harturik, erderatu egin zuten gure hizkuntza. Ikus, esate baterako, espaiñera hitzez hitz eta puntuz puntu itzuli diran sasi-gramatika “garbiak”: funtsean guztiz dira espaiñeraren morroi, eta guztiz beraz erdaldun “logika”ren ondorio. Garai onean, baztertu egin ditugu azkeneko urteotan. “Anti-erdera” horiek ez dira euskera: euskal giharra falta zaie, arrotzak zaizkigu arras. Ez da harritzekoa: ez dago Logikazko hizkuntzarik.

Mounin berriz mintzo: “Antziñako Hizkuntzalaritza”ren ustez, mintzairaitzultzearen eginkizuna hau da: kupela baten neurria edo gunea litrotan hartu, eta “gallon”etan bihurtu. Baiña kopurua, kantidadea, litrotan emanik ala gallontan emanik ere, bi aldietan berbera zala ez zan zalantzan jartzen. Urki-keta, ekai-keta, dudarik gabe zitzaien beti berbera... Iritzi hau baldintza baten gainean eraiki zan: alegia, hizkuntza guziak, guziak eta beti, giza-esperientziaren kosmo berberari buruz ari dirala; eta, bestalde, giza-kosmo hori gizon guziengan aldatu

eziñezko ezagumen-kategoria berberen arabera aztertua dala... Irizpide hori, ikuskera hori alegia, Humboldt'ek eta bere ondorengoek erkaztatu egin dute". (Mounin, *Les Problèmes Théoriques de la Traduction*, 42gn. orr.).

Nola jokutzen du hizkuntza batek (edo, hobeki esateko, hizkuntza bat sortu eta mamitu duen herriak) gizonek bildu duten ezaguera kanpora agertu nahi hortan? Nola eratzen du munduari buruzko esperientzia, nola tajutzen ikasien eta ikusien bilduma? Huna hemen erantzuna: olerkariak egiten duen modura, bihotzaren arabera, antzak billatuz eta agerrereziz, oroitzapenak alkartuz, gizonaren "pentsaera arkaiko" deritzanaren bidez. Ez adimentu hotzaren eta "pentsaera positibo"aren bidez.

Hizkuntza olerkia da, ez zientzia. Olerki-ondoa da, hobe esateko. Edo, Emerson filosofilariaren hitzaz esateko: hizkuntza "olerki fosilla da", olerki izana. Hauxe da kakoa.

Olerkigintza hortan herri oso batek hartu du parte, mendeetan zehar klaseetan zehar: ideiak zatikatuz, eta mundua herriaren irudimenaren arabera piskanaka hizkuntza bihurtuz.

Gauzei "izen" bat eman baiño lehenago, hizkuntza batek (herri batek, beraz) ideien maillan egiten du zatiketa bat, berezketa sakon bat, oharkabezko ideia-antolaera bat. Eta hizkuntza bakoitzak bere erara begiratzen du mundua. Ez dago ikuskera logikorik. Horregatik hizkuntza guziak funtsez dira desberdiñak. Izen-lerrokadaren aldekoek ez dute hau ulertzen, eta ez ulertuko ere dirudienez.

Huni buruz ez dago gaur zalantzarik Hizkuntzalaritzan: "Humboldt'en teoria, batez beste, guziek onartzen eta izenpetzen dute". (Mounin, *Probl. Th.*, 44).

Abereen saila aukeratu ezkerre, esate baterako, hizkuntzen eginkizuna logikoa dala dirudi. Alegia: zaldia eta zezena, eman dezagun, bi abere mota dira: bi izen desberdin dagozkie, beraz. Eta, bitasun hori dala-ta, guk euskaldunok "zaldi" eta "zezen" deitu ditugu; espainolek, berebat, "caballo" eta "toro"; frantsek, "cheval" eta "taureau". Eta abar.

Ba dirudi hizkuntza bat izen-lerrokada luze bat dala; eta hiztegi luze batek, besterik gabe, traburik batere gabe, illara luze batean, batetik bestera igarotzeko kide guziak eman ditzakeala.

Zentzuak, hitz batez, axaleko azterketa baten bidez, izen-lerrokadaren egia idarokitzen du. Eta ez da lehenengotik agertzen, guk, euskaltzale erook ("euskeromano" ez gaituzte bada deitu, abertzaletasunaren izenean (!!!), Argentina'ko euzkadillero batzuk?) aipatzen ditugun kalteak eta izugarrikeriak.

Hori egia balitz, hizkuntza baten eginkizuna, bataio lantsu bat besterik ez litzake. Funtsezko problemarik ez. Bataioetan bezela, mutiko huni Joanek, neskatza hari Ixabel, eta abar. Zer axola duke izenak izanean? Izena eta izana bi... Hots bat eman, ala beste hots bat, zer munta izan dezake?

## Saussure eta estrukturalismoa

Azterketa hori ez da sasi-azterketa bat baizik.

Mintza bekigu Saussure hizkuntzalari haundia: “Pentsaera, berez, illuna eta lañotsua da. Deus ez dago pentsaeran berez alde zurratik mugaturik eta markaturik. Alde zurratikako ideiarik ez dago. Hizkuntza agertu aitzin, pentsaeran ez dago ezer berezirik” (Saussure, *Cours de Linguistique*, 155).

Irakurgarri, eta osoki gogoangarri eta gogor, dira puntu hortaz Martinet’en horrialde batzuk (Ikus Martinet, *Éléments de Linguistique Générale*, 14 eta 15). Ezin hemen osorik birlanda. Nekez azal dezake nehork berak baino zorrozkiago, zergatik hizkuntza bat ez dan hitz-lerrokada huts bat. Irakurleak liburua eskuratzeko aukera baldin badu, bai puntu huntaz eta bai guretzako oiñarrizko diran beste askotaz ere, argitzapen ederrak lortuko ditu.

Hau da karkoa hitz gutxitan: hizkuntzak ez du bataiorik egiten, hizkuntzak ezin dezake bataiorik egin, bataiakizunik ez baitago. Ez dago haurrik. Nor bataia, beraz?

Saussure’k xuxen dio: “Alde zurratik emandako ideien izendatze hutsa balitz hitzen karkoa, hizkuntza batetik bestera kide zehatzak aurkituko genituzke beti adieraz-kari, esan-nahiari, buruz. Alabaiña, ez da hau gertatzen. (Saussure, *Cours*, 161).

Eta hitz hauek Martinet’ek ere: “Beste hizkuntza bat ikastea, ez da gauza ezaguneri etiketa berriak ezartzea, gure adierazkizunak, gure azaldu-beharrak, beste era batera aztertzen ikastea baizik”. (Martinet, *Éléments*, 16).

Bihur gaitzen “equus” dalakoaren saillera. Eta ba dugu euskeraz zenbait hitz: zaldi, behor, zamari, garaño, pottoka... Espaiñeraz ez dago zatiketa hori bera. Frantsesez ere ez; “Equus” sail hortan bertan, beraz, azterketa liferenteetatik joan gera, eta gertatu diran hitz-berezketa desberdiñetara iritsi. Ulmann’ek ongi dio: “Hizkuntza bakoitzari kanpoko munduaren azterketa berezi eta jatorrizko bat datzeko; eta azterketa hori eta gaiñerako hizkuntzena, edo baita hizkuntza horren beraren aspaldikoak ere, desberdiñak dira”.

Hizkuntzen arteko liferentzia, beraz, ez da hots-gorabehera bat. Liferentzia funtsean finkatzen da, erroetan beretan datza, ideien beren zatiketan. Argi dezagun oiñarrizko ideia hau adibide batzuen bidez.

Jendearekin mintzatzeko, esate baterako, ba ditugu euskeraz modu batzuk: hika, nola, zuka eta berorika. Adiskideari “ekarri duk” esan ohi diogu; arrebari “ekarri dun”; ezagutu berria dugunari “ekarri duzu”, eta berdin ere eskuarki; baiña “ekarri du” gure errespetua erakutsi nahi dugunean. Horra hor (Amikuze’ko xuka’koa aipatu gabe) mintzatzeko moldeak euskaldunok lau zatitan tajaturik.

Nork esan dezake, ordea, zatiketa laukun hori logikoa danik? Edo, hizkuntza batetik bestera, inbariante baten modura, bat irauin eta ezertan ere aldatzen ez danik? Españolek gaur “tú” eta “usted” dituzte (eta “vos” nahi bada, kasu berezitan). Gure “hi” eta beren “tú” ez dira kide zehatzak. Españeraz hiritar seme-alabak usu mintzatzen zaizkie “tú”ka gurasoei; baiñan, hirietan berriz ere, “zuka” egiten zaie euskeraz familia berberetan. Kasu hortan, eta beste anitzetan, euskerazko “hika” españerazko “tú” dalakoa baiña hertsigatu da.

Ez da hori bakarrik. Españerak ez ditu berezten tratamenduan giza-semea eta amaztekoa; euskerak, ordea, bai. Inglesez, berriz, “you” besterik ez dago denentzat; eta “you” horrek berberak “zuek” ere biltzen du. Ba dute, ordea, gaur xoilki Jaungoikoarekin hitzegiteko “Thou” dalakoa.

Beste hitzez esateko: gizarteko mintzakerari gagozkiola, tratamenduen sailleko eremuie gagozkiela, euskeraren barne-moldea edo “estruktura”, eta erderena, ez dira eremu berdiñekoak. Ez dago hitzez hitz itzultzerik. Ez dago kidetasun zehatzik. Hizkuntza bakoitzak bere gisara antolatu du gizarte-mintzakeraren eremua. Edo, bestela esateko: ez dago tratamendu-zatiketa logikorik. Eta hortatik dator hitzen edo moduen kideak, hizkuntza batetik bestera aldatzean, ezin aurkitzea. Kakoa ideien maillan dago; ez hotsenean bakarrik. Euskaldunok, inglesek, arabitarrek, eta beste edozein herritakoek, ez dugu gisa berera tajutzen mintzakeren sail hori. Egiatzki: beste era batera “ikusten” dugu gizartearen hizkeraren kontua.

Har dezagun beste adibide bat.

Eguraldiari gagozkiola, euskerak xeheki berezten ditu eguraldiaren gora-beherak: elur, garazuza, kaskabar, euri, harri, xirimiri, laño, lanbro, gandu, belaña, ihintz, izotz, horma, karro, jela... Españeraz, frantsesez, txineraz edo hungarez, nork segurta ditzake horien kideak? Eguraldiari dagozkion fenomenuak nun-nahi ezagunak izan arren, ez dira herri guzietan era hortaraxe zatikatuak: hizkuntza batek, behar-bada, ez ditu kaskabarra eta garazuza berezten; ezta beste

batek karroa eta izotza. Baiñan eskimalek, hizkuntzalariek esan digutenez, makiña bat elur-mota berezten dute; eta guk ez. Guretzako elur mota guziak elur dira. Liferentziak, berriz ere, fenomenuen zatikeratik datoz. Funtsezkoak dira, ez soiñuzkoak bakarrik.

Martinet'ek esaten duenez (ikus *éléments*, 15) frantsesek ez bestek berezten dituzte “*rivière*” (beste ibai batera ixuritzen den ibaia), eta “*fleuve*” (itsasora ixuritzen dana). Puntu hortan, beraz, frantseserak berezten dituenak, ez ditu euskerak berezten. Euskerak, aldiz, “hortarako” eta “horrengatik” berezten ditu; baiña frantseserak ez (eta “*pour cela*” dio bietan).

Hitz batez: funtsezko zatiketak ez dira berdiñak.

Harris'ek argiro azaldu du desberdintasun sakon hau hiru puntutan.

Lehenbizikorik, dio, ideia-eremu bat (eguraldiaren fenomenuena, familiarena, edo beste) era askotara zati edo antola ditekete. Hizkuntza batetik bestera pasatzean, azterpide hori aldatu egiten da. Har dezagun, adibidez, “ez dakit nik” esakuntza. Españeraz “*yo no sé*” esaten da; eta irakurleak berak berealatik frogazakean bezela, joskera eta azterketaren illara edo ordenua, liferenteak dira bietan. “No-saberlo-yo”, edo horrelako zerbait, esan beharko litzake. Hitzez hitz xuxen itzultzerik ez dago. Baiña har dezagun orain frantseserazkoa: “*je ne sais pas*”. Zeri dagokio “*pas*” hori? Beste azterketa bat dugu. Ezin ditekete hitzez hitz itzul. Eta berdin ere ingleseraz: “*I do not know*”. Zeri dagokio “*do*” hori espāñeraz? Non du bere kidea euskal esakuntzan? Liferente ere alemaneraz: “*ich weiss es nicht*”. Eta abar. Ideia bera dugu hor, funtsez, baiña bestetara aztertua eta aditzera emana. Ideien beren maillan, eta ez azalean bakarrik, ba dago zerbait berezirik.

Bigarrenekorik, dio Harris'ek, ideiaz aldatzeak ez dakar askotan hizkuntzazko hitza aldatzea. Bi adibide aipatuko ditut: “*atomo*” hitzak, etimologiz, “*zaitu-eziña*” esan nahi du; hitza sortu zanean, hori baitzan gizonaren ustea. Guziok dakigu gaur, halere, *atomoa* zati diteketeala; baiña hitzak bere hartan, aldakuntzarik gabe, iraundu du. Gauza bera esan ditekete “*balea*” hitzari buruz: ez da arrain bat, ugaztun bat baizik: baleari buruzko ideia aldatu dugu, baiña hitza ez. Ez dugu Logika'ren arabera jokutzen.

Hirugarrenekorik: askotan ideiak azaltzeko “hitzak benetan falta zaizkigula” gauza ezaguna da. Rilke olerkariak hori zion: “*gertatzen zaigun ia guzi-guzia azaldu eziñezkoa da*”. Ez dira hauek ele hutsak: gaurko hizkuntzalariek, bertso harrigarrik egiteko asmotik urruti ari izan arren, olerkarien esanak onartzen dituzte. Hizkuntza ez dagokio, hertsiki hitzegin nahi izan ezker, ez adimenduari eta ez sentimenduari ere. Hizkuntza bestetatik ari da.

Hizkuntzak ez dira neholaz ere Logika'ren seme. Eta horregatik hizkuntzen oiñarria, hizkuntzen “estrukturak”, liferenteak dira.

## Zer dira hizkuntzaren estrukturak?

Estrukturalismoa sortu dan ezkeroztik, gero eta gehiago hedatzen ari da “estrukturen” azterbidea. Ez da ahaztu behar, ez dala Lévi Strauss lehenengo estrukturalista izan, Ferdinand de Saussure baizik. Metodoa hizkuntzaren ikaspenetan sortu da, ez etnologiakoetan.

Zergatik hau? Hizkuntzalaritza, besterik uste izan arren, gaiñerako giza-jakin-tza saillak baiño aurrerago doalako. Hizkuntzei buruz ezin eman iritzik estrukturalismoa ezagutu gabe. “Hizkuntzalaritzaren azterpideak balio eredia du etnologiazko ikaspenetan” (Lévi Strauss, *Anthropologie Structurale*, 26). Ez dugu ahaztu behar ere Lévi Strauss'en bilduma gotor huntan, heren bat hizkuntzari buruzko azterketa batzuk osatzen dutela.

“Estrukturalismo” hitza 1930 arte erabilia izan ez arren, estrukturalismoa eta Saussure'ren izena alkarri lotuak daude betirako.

“Estrukturak” xuxen zer diran azaltzeko, egoki izango da adibideetatik ideietara pasatzea, eta ez alderantziz. (Ikus ere Lévi Strauss'en azalpen argitsua: *Anthropologie Structurale*, 303-351 horr.)

Orain artekoak esan ondoren, “estrukturak” zertsu diran piska bat nabarmendu da. Baiña ba dira estrukturak bai hiztegian eta bai fonetikan ere. Bi maillatan, estrukturaz osatutako izaki bat da hizkuntza.

Har dezagun hitz bat, edozein hitz: “mendi”, esate baterako. Hitz horrek bi parte ditu, edo bi alderdi: hots-segida bat da batetik (m + e + n + d + i), hots batzuen illara bat, adierazkizun bat daraman hots-multzo bat; eta, bestetik, aipatua dut, adierazki bat da, esakizuna da, esan-nahi bat datxeko; eta ideia hori nabarmen zaigu euskaldunoi: Aizkorri mendi bat da, Gaorisankar mendi bat da, Mont Blanc mendi bat da.

Hitz batez, beraz, ba ditu bi aurpegi: hots-mordoa, soñu-segida, fonetikari dagokiona; eta adierazkia, adierazten dana, semantikari dagokiona. Ba ditu, beti, hizkuntzak loturik, hots bat eta ideia bat: ba ditu “signifiant” eta “signifié” alderdiak; nik hemen “adieraz-hotsa” eta “adierazkia” deituko ditudanak.

Bikoiztasun hau, bistan da, beste guzietan gertatzen da: belar, liburu, ardo. Beti ikus ditzakegu adieraz-hots bat eta adierazki bat.

Hizkuntza bakoitzean, beraz, ba dago adieraz-hots zerrenda luze bat; eta ba dago, guztiz besteari lotuta, adierazkien zerrenda luze bat ere.

Baiña bai adieraz-hotsak eta bai adierazkiak multzotan antolatzen dira: multzotan mugatzen dira, elkarren aurka eta elkarri bultzaka berezten dira, adieraz dezakegun guzia multzotan partekatzen dugu. Ondoko etsenpluetan ageriko den bezela, ez dute hitzek beren izana “berez” finkatzen; edo bakarrean, edo ez dakigu zein “logika”ren arabera. Ez. Irakur dezagun Saussure: “Hizkuntza bakoitzean hitz guziak elkarri lotuak daude, eta bakoitzaren balioa ondoko hitzen balioak baldintzen eta finkatzen du”. (Saussure, Cours de Linguistique Générale, 165). Edo-ta: “Hizkuntza batean... parte guziak beren elkartasun sinkronikoan kontsidera ditezke, eta horrela kontsideratu behar dira”. (Cours, 124) Alegia: hitzak multzotan aztertu behar dira, ez bakanka. Hitzen izana bera multzotan erabakitzen da.

Hizkuntza bakoitzean, hitzak elkarrekiko burrukan egokitu dira istorian zehar; eta burrukan heldu dira gaurko oreka hortara.

“Mendi” hitzaren bost hots horiek ez dira nehundik ere (mendi ideari gagozkolarik) nahi-ta-nahi-ezkoak; edo ideia horri ez dakigu nondik “logikoki” iratxeak edo itsatsiak. Mendiri dagokion ideia bera ere, geuk berezi dugu, geuk sortu eta mugatu dugu; ez mendiek. Mendi ideia gabe bizi diteke: Yucatan’go indiarrek, esate baterako, ez dute mendirik ezagutzen; eta beren hizkuntzak ez du ideia horri dagokion hitzik. Ez, beraz, hots-segida hori, eta ez adierazkia bera ere. Ez dira nahi-ta-ezkoak edo “logikoak”.

Lehenengo parte erraz ulertzen da, nere ustez. Ideia bat izendatzeko, libro gera sentidu batera: guk Aizkorri’ri “mendi” deritzagu; baiñan españolez “monte”, frantsesek “montagne”, eta alemanek “berg” oker ez banago; eta hizkuntzaren batean, beharbada, “zelai” esaten diote; eta zelaiari, “mendi”... Zergatik ez? Hitza aukerazkoa da eta librok hartagarri.

“Edozein ideari edozein ere hots-illara lotzea zerk galeraz dezakean ez da agiri” (Saussure, Cours, 110). Esate baterako: gure “hamar” eta espānerazko “amar”, fonetikaz antzeko, adierazkiari buruz ez dira batere antzekoak; ezta gure “beso” eta espānolen “beso”, edo gure “hill” eta inglesen “hill”. Hots-mordo berbera, edozein ideari dagokioke; adieraz-hots berbera, edozein adierazkiri dagokioke.

Ez hori bakarrik: edonolakoa dan soiñu-illara hortan, soiñu-illarako letrak edo parteak berak, libro dira, aukerazkoak. Euskaldunok ez dugu espānerazko “z” hotsa erabiltzen (nahiz “z” idatzi guk ere). Espānolek, aldiz, ez dute gure “tz”

ematen; eta frantsesek erabiltzen duten “r” mota (edo berdiña ez dan inglesena) ez dugu ez guk eta ez españolek erabiltzen. Hizkuntza batetik bestera, horrela, hizkien edo hotsen sorta aldatu egiten da. Hizkuntza bakoitzak bere soiñu-mor-do berezia darabil.

Baiña ba da besterik.

“Mintzaira-siñuak ez ditu gauza bat eta izen bat lotzen, ideia bat eta hots-seiñale bat baizik” (Saussure, Cours, 98). Munduko gauzak antolatu eta tajutu egin behar dira aurrenik, izendatu aitzin. Puntu hau, zeharka gorago ikuturik ere, besteak baiño nekezago ulertzen da beharbada.

Gorago “mendi” hitza aipatu dut. Baiña non bukatzen dira mendiak, eta muñoak hasten? Zein goratasunetan? Zenbat metrotan? Nunbait moztu behar. Nolabait tajutu behar, oharkabean, goratasunen saila.

Non bukatzen da hondarra, eta legarra hasten? Non txikia, koskor billakutzen? Huna erantzuna: hitzen arteko muga horiek, puntu liferentetan daude hizkuntza batetik bestera pasatzean. Ez dago kidetasunik. Xuxenki eta artezki itzul-tzearen zailtasuna hor sortzen da. Adierazkien arteko mugak logikoak ez diralako, aukerazkoak baizik.

Berdin ere fonetikari buruz: non bukatzen da “u”, eta “i” hasten? Non “a” bukatzen, eta “e” hasten? Frantseserazko “pain” hitzaren soiñua, zer da: “a” ala “e”? Hotsen arteko mugek logikoak eta gauza ageria dirudite etxeko hizkeretan. Baiña guztiz dira aukera-kontua.

## Adierazki-estruktura batzu

Has gaitezen adierazkien azterketatik (“signifiés”).

Bi adibide eman ohi dira hizkuntzaren funtsezko zatikera libro eta aukerazko hori ulertarazteko: koloreen banaketari dagokiona bata, eta ahaidetasun-maillarena bestea. Aipa ditzagun biak hemen ere, argibiderik onena berak baitira.

Gauza frogatua da (ziurkiago hitzegin ahal izatekotan, horixe ere frogatu beharra gertatu baita gaurko Hizkuntzalaritzan, test batzuen bidez...) munduko gizon guziok kolore-mota berberak berez ditzakegula. Hitz batez esateko: koloreen ikusera fenomenu bakarra eta berbera da arraza guzietan. Prismaren bidez agerraraz ditzakegun koloreak (hortzadarrean agertzen diran berberak) mundu guzian dira gauza bera eta mordo bera. Eta, kasu huni ere, pertsona guziek berdin dakuskite. Fenomenua, beraz, fisikaren aldetik; eta gizonaren dohaiña, fisiologiaren aldetik, munduko leku guzietan dira bat.



Kolorea frekuentzi-kontua da, fisikak erakasten duenez. Frekuentziak millaka izan ditezkean ezker, koloreak ere millaka daude, teorian bederen. Zenbat, ordea, hitzen moldagintzan? Hizkuntzak funtsean logikoak balira, kolore sail mugagabe hori aztertzean, kolore-zatiketa berbera egin beharko lukete; eta kolore berberen izenak aldatuko lirake xoilki hizkuntza batetik bestera, koloreen izana eta koloreen arteko mugak beti berberak gelditurik. Hiru kolore-izen aurkituko genituzke nun-nahi: edo bost, hoge, edo zazpi, gaur esan ohi dan bezela. Kantidade edo kopuru hau Logikak berak erabakiko luke.

Zer erakusten du ordea hizkuntzen azterketak? Hizkuntza bakoitzak bere gisara banatu duela koloreen saila; eta herri batek bereziki izendatu nahi izan dituen kolore batzuk, beste hizkuntza batek hitz bakar batez izendatu dituela; edo alderantziz. Zergatik? Koloreen sail hortan berezko edo logikazko zatiketarik ez dagoelako. Koloreen banaketa aukera-kontua dalako.

Aristoteles'ek hiru kolore berezten zituen. Harrigarri? Zenbat dira, beraz? Hoge ta hamazazpi? Hemeretzi? Zenbat gorri-mota berezten duzu zuk, irakurle horrek? Halere, zenbat hitz duzu zure hiztegian? Edozein hizkuntzatan, zenbat kolorek dute izen berezirik? Zeinek du frekuentzi guzientzako hitz berezirik?

Nola ez geran gu euskaldunok ibilli, erdi lotsaturik, “berde” hitza erderatik nondik eta nora sartu ote zaigun!... Euskal Herria horren berde izanik, nola ez izan guk hitz jator eta “garbi” bat? Ez dakit zergatik dan. Baiña ba liteke euskaldunok, ikusmenez berez berdea ikus ahal izan arren, urdiñaren eta oriaren arteko frekuentzi horri kasorik ez egitea gure hizkuntzan; eta hortatik euskaldunok, ez berde-ri dagokion hitzik (eta ez ideiarik!) ez izatea. Zergatik da logikoa berdea bereztea? Berdea bereztea erdaldunengandik hartu dugu; eta hitza ere erderatik etorri zaigu. Nere ustez, berdea izen berezi batez izendatzeko moda berri hori erdalduna izaki, erdal modarekin batera sartu zitzaigun ere erdal hitza. Ez da besterik.

Koloreen euskal banaketa ez da erderarena. Ba ditugu, nere ustez, beste aztarna batzuk. Arrautzean zuringoa eta gorringoa berezten ditugu. Eta behi batzuk gorriak dirala esaten dugu. Ez gorringoa eta ez behi gorri horiek ere ez dira odolaren kolorekoak, ordea.

Gure kolore-saila ez da ez logikoa eta ez erdaldunena berbera. Gure kolore-saila euskaldunen ikuseraren alderdi bat da.

Era berean: gauza jakiña da ezen antziñako juduek ez zituztela oria eta berdea berezten beren hizkeran. Eta greziatarrek ere ez: “jloros” hitza berdea eta oria zan. Beste anitz hizkuntzak ere ez, bestalde.

Zer agertzen da? Koloreen saila bere modura tajutzen duela hizkuntza bakoitzak. Eta tajuketa hori egin ondoren (egin ondoren, bai, hori baita lehenengo eginkizuna) “bataioak” hasten dituela. Koloreen saila eratu edo antolatu ondoren dator izen desberdiñak asmatzea. Ideiari darraikio hitza; ez alderantziz.

Herri batetik bestera sailaren banaketa aukerazko hori aldatzen dan ezkerok, herri bakoitzak koloreen fenomenua bere modura ikusten duela esan ditekete. Euskaldunok eta juduek, esate baterako, ez dugu berdin aztertu (eta izendatu) koloreen saila. Horra hor liferentzia ttipi bat. Matematikeraz hitzegiteko, ba dugu hor hizkuntzen arteko desberdintasun diferentzial bat munduaren ikuskeraz.

Goazen orain bigarren adibidera.

Fenomenu berbera gertatzen da ahaidetasun-maillak istudiatzean. Kanpoko fenomenua (ahaidetasuna, alegia) berdiña da mundu guzian: aita aita da nunnahi, anaia anaia da, eta abar. Eta gizonak berdin ikus ditzake, eta berez, mundu guzian zehar.

Halere ez da hori gertatzen.

Sail hau ere hizkuntza bakoitzak bere gisara antolatu eta banatu du, ahaidetasunaren eremuan; berriz ere, azterketa logikorik ez dagoelako.

Euskerak, gonbarazio baterako, “aita” eta “ama” ditu (erderaz ere “padre-madre”, “père-mère”, eta abar). Baiña guk ba dugu “guraso” hitza, españeraz kide zehatzik ez duena. Eta ba dugu “anaia” eta “neba”, alkarren ondoan, eta “arrebak” eta “ahizpa”. Puntu huntan aberatsago eta zorrotzago da euskera, aldameneko erderak baiño. Erderak berezi ez dituen fenomenuak, euskerak berezi egin ditu.

Horra hor, fenomenu objetibo bakar bat, adierazki-eremu libro zabal bat: familiari dagokiona. Eta horra hor azterketa desberdiñak.

Matematikeraz jarraituz, bil ditzagun liferentzia xume horiek guziak, integra ditzagun diferentzial horiek giza-esperientzia guziko eremuan barrena, alkar ditzagun desberdintasun izpiak oro, eta nabarmen agertuko zaigu herri baten pleguaren berezitasuna, herri baten ezin azalduzko nortasuna pentsaeraren aldetik, bere nazio-kulturaren giharra: Humboldt’ek “herri baten arima” hizkuntzak sortua.

Zeren-eta liferentzia horiek, eta zatiketa horiek, hitzetan baiño sakonkiago ere gertatzen baitira.

Aipa ditzagun, berriz ere, bi puntu bakarrik: “indeterminazio” deritzaguna, eta “egiazko-alegiako” berboen arteko liferentzia.

“Indeterminazio” hori zertan datzan maiz aipatu da (ikus **Euskal Idazkari-tzaren** izkribuak, Baiona, 1964). Españeraz bi lumero dira bakarrik: bakarra eta plurala: hombre-hombres. Frantseseraz berdin. Euskerak aldiz hiru ditu: gizon, eta gizona-gizonak. Hiruei dagokie deklinabide berezi bana. Zergatik hori? Euskeraz eta españeraz, euskeraz eta erderaz ere askotan, lumeroari gagozkiola, gure giza-esperientzia liferenteki agertzen dugulako. Eta ez guk bakarrik: zeren-eta hizkuntza bakoitzak bere gisara aztertzen baitu. Lumeroari buruz, adibidez, hizkuntza batzuk ba dute laugarren lumero bat: bikoitza, duala (greziera zaharrean bezela), gauza bikoitzei dagokiena. Eta Australia’ko hizkuntza batzuk ba omen zuten hirukoitz bat ere, triala.

Berboaren ekintzaz ere, ez ditugu danok berdin berezten fenomenuak. Euskaldunok, esate baterako, euskeraz ari geranean (eta ez erderaz xoillik, edo... anti-erderaz!), nabarmen berezten ditugu gure berboetan ekintza gertatuak eta gertakizun dauden ekintzak: aipatu du, baiña aipa dezake; erori zan, baiña eror zitekean. Gure ondoko erderetan fenomenu-liferentzia horri ez dagokio hizkuntzazko liferentzia bat. Bestela ikusten ditugu gauzak. Bestela begiratzen eta azaltzen, xuxen hitzegiteko.

Hitz batez, berezketa edo irizkera desberdin horiek dirala bide, hitzek eta sufioek ez dute hizkuntza guzietan adierazki-eremu berbera hartzen, ez dute semantikazko eskualde edo parte berbera biltzen.

Ahaidetasunera bihurtuz, gure “arriba” hitzak, erderazko “hermana” baiña adierazki-eremu (surface sémantique) txikiagoa biltzen du. Ixabel Maite’re “ahizpa” da, baiña Joseba’re “arriba”; erderaz, berriz, Ixabel “hermana” da bietan. Anai-arreben saila parte gehiagotan zatitu du euskerak. Sail hortan gure hitzek, horregatik, zabalera txikiagoa betetzen dute erderazko beren antzekoek baiña.

“Arriba” hitzaren eremuko mugak, beraz, ez ditu Logikak ipintzen, sail bereko aldameneko hitzek baizik.

Hizkuntzen legea, barne-lege bat da; ez kanpotikakoa. Jatorrizko banaketa horiek, adierazki-eremu bakoitzean, alkarrekiko eta alkarren kontra aurkitzen dute beren barne-oreka. Banaketa-atal horiek dira “estrukturak”.

“Alkarri loturik dauden fenomenu batzuk osatzen dute estruktura bat. Haie-tako bakoitza besteen funtzio da; eta ezin izan diteke bere hortan dana, ezpada besteekin dituen lotkietan eta lotkiengatik, dituen loturetan eta loturengatik” (Lalande, Dictionnaire Phil.).

Lévi Strauss'ek ere berdintsu azaldu du estrukturaren ezagugarri nagusia: “Estruktura batek sistema-izakera du: osatzen duten ataletatik bakar bat edonola aldatzen baldin bada, horren ondorioz estrukturaren gaiñerako atal guziak ere aldatu egiten dira” (Lévi Strauss, *Anthropologie Structurale*, 306). Atal baten aldaketa aski da estruktura osoak barne-oreka gal dezan.

Ez dago, beraz, hitzak bederazka hartzerik edo aztertzerik. “Arreba” hitzaren mugak “ahizpa” hitzak mugatzen ditu: bietatik bat galtzen bada, bestearen adierazki-eremua hedatu egiten da. “Hika” mintzakera “zuka”koak eta “berorika”koak mugatzen dute. Hiruetatik bat galtzen danean, beste biak aldatu egiten dira, zabalera berri bat hartuz; eta tratamenduen sail osoa beste oreka batean jarriz.

Hitzak multzotan hartu eta multzotan aztertu behar dira, multzotan sortu eta bizi baitira. Multzoko hitzek multzo horietan finkatzen baitute alkar. Hitz bakarrik ez dago: hitz-taldeak baizik ez dago.

Hitz-multzo horiek, aurretik ideietan bereziki moldatutako ideia-banaketak bataiatu baizik ez dute egiten.

Argibide argitsu batzuk ematen ditu Saussure'k. Azal dezagun bere antzera landareen hitzen saillekoa.

Hasieran (haurrak, esate baterako; edo gure hizkuntza ez dan bat ikasten hasierriak geranean) landareen sail osoa, berezitasunik batere gabe aipatzen dugu. Eman dezagun “belar” hitza ikasi dugula lehenik: danari “belar” deritzagu. Momentu hortan “belar” hitz bakar horrek landareen adierazki-eremu osoa betetzen du.

Baiña halako batean “arto” hitza –eman dezagun– ikasten badugu “artoa” ez beste landare guziak “belar” geldituko dira. Horra hor bigarren aldia, bigarren hizkuntza-oreka. Beharbada garia ikustean, “arto” esango dugu ere. Gaiñerantzean, arto ezik, beti belar. Halere, agiri denez, “belar” hitzaren adierazki-eremua, ez Logikak, baiña “arto” hitzak mugatu eta txikitu du.

Gero, ordea, beste ideia bat bereziko dugu. Zergatik? Artoa eta belarra life-rentetzat jo genituen bezela (frutuarengatik, edo nahi danarengatik), orain “artoa” eta “garia” bereziko ditugu (lehendabizi, noski, geure adimenduan berezten ditugu, galdalea eta artalea, esate baterako, berez desberdiñak diralako). Belar-mota hori, gure buruan berezi ondoren, “gari” bataiatuko dugu.

Gero, denborarekin belarra beste zerbait billakatzen dala ikusiko dugu; eta “zerbait” hori bataiatzea erabakiko dugu. Horra hor “lasto” hitza, berriz ere lehenagokoak mugatuz. Eta abar. Gure hitzak landareen sail hortan ugaltu ala,

hitz bakoitzaren adierazki-eremua txikitu egingo da; gure hizkuntza ere piskana, gero eta zorrotzago eta zehatzago egingo da sail hortan, hitzek gero eta sentidu hertsiago bana hartuz. Zeren-eta, berriz ere, “edozein hitzen adierazkia, hitz hori inguratzen duten ondoko hitzek mugatzen baitute” (Saussure, Cours, 160).

Banakunde hori ez da hitzetan bakarrik gertatzen. Sufijo-gintzan, morfologiako parte guzietan, tajuketa bereziak aurki ditezke.

Har dezagun agintzeko berboa, esate baterako. Gaurko euskeraz “esan zazu” esaten dugu: esan zazu oraintxe, esan zazu datorren urtean. Agintzeko moduetan, erderazko ikuskera kutsatu zaigu (dilo ahora mismo, dilo el año que viene). Baiñan antziñako bizkaieraz ba genuen beste agindu-banaketa jator bat (irakur Añibarro’ren “Esku-Liburua”). Eta hunela mintzo giñan: “esan egizu oraintxe”; baiña “esan eikezu datorren urtean”. Gure agintza-moldeak eta erderazkoak ez zuten, berriz ere, adierazki-eremu berbera betetzen edo biltzen.

## Adieraz-hotsen estrukturak

“Signifiant” delakoekin, mintzaira-hots edo adieraz-hotsekin ere, gauza bera gertatzen da.

Musikatik hartuko dudan etsenplu batek argituko ditu ongi, nik uste, fonetikari buruz hizkuntzak egiten dituen aukerak.

Fisikak erakasten digunez, berriz ere frekuentzi-kontua da soiñuen doiñua (koloreetan gertatzen dan arabera). Frekuentzi guziak posible diran ezker (quantum’en eragozpenik ez dago hemen...) nota guziak dira posible. Alegia: nahi bezenbat. Zenbat hartuko “f”tik “2 f”-rako tartean?

Besteak beste, guk mendebaltarrok hamabi tarteko edo interbalo aukeratu ditugu, eta “Bach’en eskala” hartu dugu oiñarrizat. Oiñarri edo soiñu-estruktura horren arabera asmatua da gure musika guzia.

Baiña beste aukera bat egin zitekean. Asia’n ba dira, gaur ere, eskala horri lotu ez zaizkion musikak; eta, nik aditu dudan apurrez, geurea bezin ederrak dira nik ezin diteke zalantzan jar.

Mintzaira-soiñuei buruz, hortaraxe jokutzen du hizkuntzak. Gizonak ahoaz eman ditzakean hotsak anitz dira; baiña hizkuntzek denen artetik aukera bana egiten dute, eta batzuk baizik ez dituzte erabiltzen. Hizkuntza bakoitzak ba du bere “Bach’en eskala”, danak desberdiñak; eta danak Logika’tik at sortuak.

Bokaleen artean, adibidez, hizkuntza bakoitzak bere bokale-mordoa du, bere e-estruktura. Gaurko euskeraz guk bost bokale berezten ditugu (xuberotarrek sei, jatorkiago nere ustez); eta bost bokale horiek, gaur españeraren eremu berbera hartzen dute. Baiña frantseseraz ba dira beste bokale batzuk (beren, “eu”, “u”, “i(n)”, eta abar). Ingleseraz ere bokaleen “eskala” edo e-estrukturak desberdiñak dira. Eta horrelatsu gaiñerako hizkuntzetan. Bokaleen hots-eremua era desberdiñetara banatzen dute hizkuntzek. Bokaleen arteko mugak ez dira logikoak, ez ditu kanpotikako deusek ipintzen: hizkuntza bakoitzean, bokaleen multzoaren barne-oreka batek finkatzen ditu.

Kontsonanteen artean azterketa bera egin ditekete: denen artetik batzuk aukeratzen ditu hizkuntza bakoitzak; eta aukeratutako multzoan ba dago beti barne-oreka bat.

Letren balioa multzo horietan mamitzen da: “letren balioa diferentzietan datza” (Saussure, Cours, 165). Hizkuntza bakoitzean ba dira, beraz, alkarrekin eta alkarrekiko mugaturik, fonetika-e-estrukturak. Eta hauek ez dira logikoak, aukerazkoak baizik.

Hitz batez: hizkuntza batean “alkarrekiko liferentzia hori baizik ez dago” (166); dana, “alkarren arteko lotkietan edo hartu-emanetan datza” (Cours, 171). Hizkuntza bat, barnetik ikusia, e-estruktura-kosmo bat da.

## **Herri baten nortasuna hizkuntzan datza**

Agiri denez, lehenengo entzunaldian hitzen doiñuek eta hotsek harritzen gaituzte hizkuntza ez-ezagunean (euskaldun-berri guziak garbizale dira hasieran). Baiña arloa zorrozkiago aztertu ezker, egiatzko berezitasuna askoz ere sakonago dala agertzen da: berezitasuna bi maillatan gertatzen da batera, bikuna da.

Har dezagun paper-horri zuri bat. Alde batean adierazkiak, ideiak, idatzi behar ditugu; eta beste aldean, hotsak, belarriak entzun ditzakean soiñu-illarak. Hizkuntzak ebaki egin behar du paper-horri hori librok, eta, ebakitzean, paperaren bi alderdiak ebakiko ditu beti. Saussure’ren hitzez esateko: “Hortaratsu azal ditekete hizkuntzagintza: ideia nahasien mailla mugagabea batetik, eta denbora berean, mugatuago edo antolatuago ez dan hots eta aho-soiñu nahasien maillan ere, egiten dan zatiketa-sorta bikun baten antzo” (Saussure, Cours, 156).

Vendryes’ek berdin azaltzen du ideia hau: “(hizkuntzari) zatitu-beharra daxeke; eta zatiketean bi oratzar moldagabetatik ateratzen eta prestatzen ditu hizkuntza-garauak edo bihiak” (Choix, 19).

Hori dala-ta, zerk ezagutarazten du ongienik estrukturazko Hizkuntzalaritza? “Segurantzia hunek, oharkabean ala oharrez finkatzen dan uste hunek bederen: alegia, hizkuntza bat zertu, eta gaiñerako hizkuntzetatik at eta berex ipintzen duena, barne-antolakera berezi hori dala”. (Sur la Linguistique Structurale, Martinet). Fonetika hutsa ez zaigu ezer sakonik gaur: hotsak lortzeko ahoaren mogimendu guziak zertan datzaten guztiz azaldurik ere, Saussure’ren ustez hizkuntzaren problema ez litzake zipitzik ere argituko.

Ia hitz horiekintxe Hjemslev’ek: “Inportanteena, gai nagusia, ez dira hotsak, letrak edo adierazkiak, beren arteko loturak eta hartu-emanak baizik: bai eclearen atean eta bai gramatikako paradigmetan. Lotkia edo lotura hauek osatzen dute hizkuntzaren sistema; eta barne-sistema hori (beti hizkuntza batetik bestera life-rente edo aurkako) hizkuntzaren egiazko ezagugarria da”.

Hitzen arteko eta hotsen arteko hartu-eman horiek, hizkuntzaren sistemak dira; edo hizkuntzaren estrukturak: “Denboran zehar hizkuntza bakoitzean alkarren ondoren gertatzen diran hizkerek edo mintzaira-egokerek, ba dute barneko gaintasun edo barne-oreka bat. Oreka aldakor horri estruktura deritzagu. Hizkuntza, beraz, bi oreka-maillak, bi lotkia-saillek osatzen dute: hizkuntzaren sistemen artekoek batetik; eta sistema bakoitzaren barnean, parteen beren artekoek bestetik” (Granai-Gurvitch, *Traité de Sociologie*, 269).

Behin eta berriz esan dut gorago, eta ideiaren alde zenbait iritzi aipatu ere, hizkuntzen estruktura ez dala Logikaren kapitulu bat; ez dala ere berez sortzen, ez dala inbariante bat; hizkuntza batetik bestera bestelakatu egiten dala errotik, aukera-kontu hutsa dala. Eta behin eta berriz ere agertu dut hizkuntzaren sus-traia bera, eta ezagugarri nagusia, estruktura hori dala; edo, estruktura-mordo horren plegu berezia.

Eta horixe da giltzarria.

Zeren-eta hizkuntza ez bada logikoa, hizkuntza batek duen barne-estruktura nork eta zergatik eman dio?

Erantzuna erraza da: hizkuntzaren berezitasuna edo jatortasun hori HERRIAK EMAN DIO LIBROKI. Hizkuntza sorkari logikoa ez dan ezker, hizkuntza HERRIAK moldatu du hitzetik hortzera; bere ikuskera xoillaren arabera, HERRIAK sortu eta mamitu du. Herriak hortaratu du hizkuntza. Herriak nabarmenerazi du fenomeno hau, eta hura ahaztu.

Herri baten sorkari nagusia, herri baten tresna nagusia, hizkuntza da. Zergatik egin du horrelakoa hizkuntza, eta ez bestelakoa? Ez dakigu. Berak ere ez daki.

NAZIO OSOAK mendeetan zehar HORRELA NAHI izan duelako, HORRELA AUKERATU duelako, mundua HORTARA SENTITU duelako. Nazio-olerkaritzak hori asmatu duelako.

Hizkuntza herriak egin du: bere izakeraren, bere pentsakeraren, bere tekniken, bere jiterik sakonenen arabera jokatzuz prestatu du. Hain sakonki jokatzuz batzutan, hizkuntza-aukerak oharkabeaz bezela nagusiturik baitirudite.

Hizkuntza da herri baten sorkaririk funtsezkoena, bere nazio-jakintzaren oinarria. Hitz batez: HIZKUNTZA DA HERRI BATEN ARIMA.

Humboldt'ek egia zuen. Gaurko estrukturalistek berriz ere egia zaharra erakatsi digute.

## **Gaurko hizkuntzalari batzuen iritziak**

Idea hau oso inportantea da euskaldun abertzaleontzako. Batez ere “euzkotar-kadak” gure artean ugari izanik...

Eta on izango da, astun xamarra gerta dedin ni bildur izanagatik ere, gaurko hizkuntzalaririk famatuenen iritzi batzuk aipatzea. Euskaltzale batzuk, nere ustez, batzutan kikildurik, eskertu egingo didate aipamen jasa hau.

Hizkuntzalariek diotenez, etnia batentzako hizkuntza antiparren antzekoa da: “Lehenagoko belaunetan zehar bildutako esperientzia osoaren jabe, hizkuntza bakoitzak ikuskera berezi bat ematen dio ondorengo belaunari, kosmoaren ulerkera bat, pentsabide bat, mundua begiratzeko erabilili beharko duen betaurreko bat, prisma bat” (Ulmann).

“Hitz-zaku”aren iritzi funsgabeak eta laburrak, urrun gelditu dira!!!

Cassirer'ek hori uste du ere: “Ez dugu xoilki mundua hizkuntzaren bidez konprenitzen eta pentsatzen. Baiñan are gehiago ere: zeren-eta munduaren ikuskera, eta ikuskera horri datxekon bizimodua bera, hizkuntzak gertatzen baititu”.

Whatmaugh'en ustez, mendebaldeko Logika, mendebaldeko hizkuntzetatik atera da; eta ez da, horregatik, Afrika'ko edo Asia'ko Logika berbera.

Wartburg'ek berdintsu dio: “Hizkuntzak agerrera zuten du pertsonak nola ikusten duen mundua, eta nola daramakien bere barruan”. Eta J. Trier'ek, hildo beretik: “Errealidadearen irudi oso bat sortzen du hizkuntza bakoitzak, bere buruarekiko aski eta hertsiki. Hizkuntza bakoitzak bere gisara antolatzen du dana... Antolakera hori hizkuntzen sustraia bera dan ezkeroz, hizkuntzaren parte guziak dira antolaketa horren ondorio”.



Martinet jakintsuak berak ere bortizki dio: “Munduaz dugun ikuskera, hitzegiten dugun hizkuntzak noraiño mugatzen eta baldintzen digun, orain ikasi dugu ongi neurtzen... Pertsonak munduaz mamituko duen bere ideia-gintzan, funtsez, ingurutik hartu ditugun mintzaira-moldeek eta estrokturerek prestatzen dute”.

Mounin'en erabakia ere berdiña da bere “Les Problèmes Théoriques de la Traduction” liburu irakurgarrian: “Humboldt'en teoriaren arabera hain zuzen, giza-jakintzaren munduari buruz, berbera da hizkuntza guzien jokabidea edo jokera; gauza berberei buruz ari dira danak, bai; baiña sekulan ez alderdi beretik begiratur” (51). Eta beste batean: “Batzutan besterik iruditu arren, kanpoko gertakari objetiboak berberak izanik ere, hizkuntzek ez dituzte berdinzki hausnartzen” (48).

Albert Dauzat frantsesak ere, hortixek aurkitu uste du hizkuntzen indarraren karkoa: “Piskanaka, herri bakoitzak egiazko bere multzo-pentsakera bat mamitzen du” (La Philosophie du Langage, 44). Eta aurrerago hunela mintzo da: “Hizkuntza herri baten ideien ispillua da”. Baita Perrot ere: “Ziurtzat eman diteke hizkuntza baten barne-moldea, eta hizkuntza hori erabiltzen duten hiztunen multzo-pentsakera, instituzioak, eta teknikazko bere zibilizazioa, alkarri loturik daudela” (Perrot, La Linguistique, 127). Iritzi berbera ematen du Lévi Strauss'ek ere Hizkuntza eta Kultura alderatzean, hura hunen sostengua dala esatean (ikus Anthropologie Structurale, 78).

Europarron pensakera uste dugun bezin “logikoa” eta nahi-ta-ezkoa dalako segurantzia zalantzan jarria dago gaurko egunetan. Antziñako segurtasuna, segurkeria bihurtu da! Benveniste hizkuntzalari haundiak aspaldisko huntan frogatu uste du ezen, Aristoteles'en logika-kategoriak, filosofiazko hitzez jantzirik, grezieraren hizkuntza-kategoriak berak baizik ez dirala!!

Horrelako iritzia du beste haundienetako batek (ikus Alf Sommerfelt'en La Langue et la Société, 9).

Hauetan finkaturik, hau erabaki du Benveniste'k: “Gure ideietako kosmoa, gure mintzairak moldatu du aurrenik... adimenduaren kategoriak eta pentsamenduaren legeak ez dira, hein batean bederen, hizkuntzak berak dituen barne-pleguen eta kategorien antolamenduaren eta banaketaren irudia baizik”.

Benveniste'ren eta Sommerfelt'en iritzi horiei eusten die Mauthner'ek ere: “Aristoteles dakotarra izan balitz (dakotarra = indiar arraza batekoa) bere Logika bestelakoa izango zitzakean eskierki”.

Ez genuen hunenbeste espero euskaltzaleok...

Guziek diote berdin. Marcel Cohen marxistaren ustez: “Herri bakoitzak Logikatzen dauka bere hizkuntzaren joskera edo sintaxiak idarokitzen dion logika”. Eta Masson Oursel’ek: “Gizarte bakoitzak bidezkoak hartzen du bere mintzairaren joskerak bururazten dion azterpidea”.

Batzuen ustez, halere, ideia hauek ez dira alemanen joera zahar bat baizik. Humboldt, Wundt, Vossler, aipatzen dituzte; eta zahartzen ematen dituzte ideia horiek. Horregatik ez ditut aspaldiko horien iritziak aipatzen; nahiz euskaltzale naizenez gogotik egingo banu ere. Gorago aipatu ditudanak oro GAURKO HIZKUNTZALARIEN IRITZIAK DIRA. Eman dituztenak buruzagi dira Hizkuntzalaritzako Biltzar Nagusietan. Europa’ko hizkuntzalariak hortik ari dira.

Baiña amerikatarak dira puntu huntaz urrutien joan diranak. Whorf eta Sapir buru.

Lee Whorf’ek istudio sakonak egin ditu Ameriketako hizkuntza zaharrei buruz. Eta “hopi”ei (= indiar arraza bat) buruz hau dio: “Hopi-ikusleak bere era batera ikusten ditu gertakariak. Ez, dudarik gabe, ingleseraz mintzo dan batek bezela... Hizkuntza bat, munduko ikuspenaren mintz etengabea egiten dugun ebakikuntza bat da... Aldez aurretik geure etxe-hizkuntzek markatutako bideetan barrena antolatzen dugu naturaleza”. Eta beste batean: “Hizkuntza bakoitza estrukturaz osatutako sistema zabal bat da, beti ere hizkuntza bakoitzean berezi. Hizkuntza bakoitzak kulturaren arabera eratzen ditu gizonaren moldeak eta kategoriak. Alabaiña molde eta kategoria horien bidez mintzo gera; mintzatu ez-ezik, naturaleza aztertu ere hizkuntzaren hausnarpide horietan bidez egiten dugu, fenomeno edo lotura hau edo hura erreparatu ala alde batera utziz. Gure pentsakera osoa, hortaz, hizkuntzaren arrago horietan urtzen da, eta gero hormatzen edo gogortzen; eta munduko gure ezaguera horietan oiñarri diralarik eraikitzen dugu”.

Hizkuntzalaritzan hori “Sapir-Whorf”en Baldinkizuna”ren izenez ezagutzen da. Hunela azal ditek: fisikazko egia agiri bakar batetik, ez dute beti ikusle guzietan ezinbestean kosmoaren eta fenomeno horren beraren irudi berbera eta bat ateratzen. Hortarako baldintza bat behar dute bete ikusleek: ikusle horien hizkuntzen antolamenduek edo ESTRUKTUREK antzekoak izan behar dute. Bestela, hizkuntzazko estrukturak liferenteak baldin badira bi ikusleengan, NAHI TA NAHIEZ LIFERENTZIAK GERTATZEN DIRA FENOMENUAK AZTERTZEAN. Kasu hauetan, koordinadak trukatzeko bezela (Whorf’en eta Einstein’en Baldinkizunek izen antzekoak dituzte!), hizkuntza batetik bestera igarotzeko formulak eta teknikak finkatu behar dira.

Whorf'ek berak ematen du azalpen zehatz bat bere “Les Sciences Naturelles et la linguistique” liburuan: “Horrela sortu da nik ‘Hizkuntza-Errelatibidadearen Baldinkizuna’ deitu dudana; alegia, gramatika liferenteak erabiltzen dituzten gizonak, arras ikuspen liferentetara iristen dira, eta guztiz bestetara ulertzen dituzte kanpoko gertakari edo aztergaiak. Ikusle diran aldetik ez baitira berdiñak edo alderagarriak; eta hori dala bide, munduari buruzko teoria desberdiñetara iristen dira”. Whorf'en horrialde osoak aipa nitzazke, eta beti tankera hortan mintzo da.

“Ropaje del pensamiento”, pentsamenduaren soiñeko, besterik ez zitzaion hizkuntza, berriki, “Tierra Vasca”ko “Euzkozale” horietako bati... Hortan dira gure “intelektualak”!!!

Aski bedi esandakoa.

Barnetik aztertu dugu hizkuntzaren funtsa.

Ageri denez, herri baten izakera eta bere hizkuntza alkarri josirik, loturik eta iratxekirik daude errotik.

Ageri denez, beraz, eta hogeigarren mendeko Zientziak erakasten digunez, hotz-hotzean esan diteke, eta esan egin behar da, euskera hilko balitz, Euskal Herriak bere izakera berezia, bere jitea, bere jatortasuna, bere nortasuna, bere euskaltasuna, BERE NAZIO-ARIMA OSOA hitz batez, galduko lukeala.

Zerk egin du Euskal Herria? Zerk eman dio bere izakera berezia? Zerk egiten du gure naziotasuna? Zerk bizi gaitu? Zerk berezten gaitu? Zerk ematen digu gure euskal arima? EUSKERAK EZ BESTEK.

Brusela, 1966

## HIZKUNTZA ETA HERRI-KIDETASUNA

Lehenengo artikuluan, barnetik aztertu dugu hizkuntzaren muiña: alegia, ez hiztunaren iritziz subjektiboen arabera, hiztunari hizkuntzak erasten dion ikuskera objektibo eta bereziaren arabera baizik. Eta ondorio hau agertu da: ez politikan, noski; baiña bai munduaren ikuskera dan aldetik, hizkuntzak moldatzen duela funtsean herrien pentsakera. “Hizkuntzaren estruktura batetik, eta mintzatzailleen pentsakera, giza-instituzioak eta zibilizazioak bestetik, sustraian alkarri lotuak dirala, ziurtzat eman diteke” (Perrot, *La Linguistique*, 127).

Horiek horrela hau esan dugu: euskerak hortaratu duela Euskal Herriaren oinarrizko izakera edo nazio-jite berezia.

Baiña hau, asko izanagatik ere, ez da dana.

Ondoko lerroetan agertuko dan bezela, hizkuntzak ematen baitu ere herritasun-giroa, herritar-kontzientzia, ahaidetasun-ustea, herrikide-tasuna, edo aberkide-anaitasunik iraunkorrena. Vendryes'ek ongi dio: “Sozial-multzoan, hau edozein dalarik eta bere hedadura nolana hiko delarik ere, lehenengo maillako eragiña du hizkuntzak. Hizkuntza da multzoko lagunak alkarganatzen dituen lotkiarik zailena: bera da batera giza-taldearen bai irudi eta bai habe nagusi” (Le Langage, 282).

“La communauté de langage n'a pas seulement une utilité immédiate dans les rapports continus entre gens vivant ensemble: elle s'accompagne d'un sentiment spécial de co-appartenance”, dio Cohen'ek. Hizkuntza berbera erabiltzeari, “herrikide-tasun sentimendu berezi bat datzeko” (Pour une Sociologie du Langage, 108).

Ez datxeko, noski, abertzaletasuna, abertzale-izana; baiña bai naziotasun objektiboa, hau ukatu eziña egiñez. Hizkuntzari ez datxeko nahia, baiña bai izana. Erdaldun “euzko” edo “euzkotar” horietako batek hau esan dezake eta pentsa zoritxarrez: “yo soy español, y no vasco”. Baiña euskaldun batek, traidorerik zitaelena izanik ere, besterik eziñean: “Ni euskalduna naiz; baiña euskaldun-español”. Abertzale danak Euskal Herriaren askatasuna nahi du, eta horretatik, nahi duelako alegia, Euskadi’ko erresuma ekartzeko borrokatzen. Abertzaletasuna nahiaren maillan gertatzen da, eta hizkuntzak ez du nahia gidatzen. Euskalduntasuna, aldiz, naziotasuna, izanaren maillan dago, nahimenetik at; izaeraren beraren zimendu baita.

Azaldutako eran eta neurrian, beraz, hizkuntzak ematen du pentsakera-berezitasun hori. Baiñan era berean ere hizkuntzak ematen du aberkide-sentikera: nik “herrikide-tasun” deitu dudana. Arinkeriak “ropaje” deritzana, burua eta bihotza da batera...

Herrikidetasuna ez da gogaidetasuna.

“Adiskide, gogaide” dio euskal atsotitzak. Baiña herrikideen artean eta gogaiden artean gertatzen diran hartu-emanak, ez dira mailla berekoak, ez dira mota berekoak ere. “Euzkotar” ezkerkoi batzuk, esate baterako, ez dute ulertzen euskaldun kapitalista batek eta euskaldun langille batek alkarrekin neholako loturarik edo kidetasunik izan dezatekenik, bata bestea zapaltzeaz kanpo. Ba dute, ordea, bat, izanaren maillakoa: herrikidetasuna. Ez gaiñerakoak baiño hertsiago, ez: hizkuntzaren batasunak ez dakar nazioaren batasuna, jakiña: nazioa dakar, baiñan ez barneko giza-oreka eta legezko zuzentasuna. Hizkuntzaren batasun horrek, halarik ere, bere garrantzia du; eta aberriaren kinka larrietan, herrikidetasun hau beste kidetasun guziei nagusi dakieke. Hau sasi-marxista batzuk onartu nahi ez dutelako, ez dituzte ulertzen, eta ez ulertuko, ez Kataluña’ko, ez Bretaña’ko, ez Euskal Herri’ko, eta ez nehongo arazoak askatasunaren nahiak eragiñak diranean. Nabarmenenak berak ere ez: Algeria’koa bereziki! Hori itsutasuna! Zeren-eta klaseak egiazkoak baldin badira ere (eta nork ukatzen!) ethniak eta nazioak egiazkoak dira; eta klaseak baiño indartsuago agertzen ere nazioaren etsaien kontra. Hau da kakoa, esate baterako, egungo Belgika’ko gertakari askotan, baiña ezkerkoiek ez dute ulertzen, eta gure arteko “sozialista” (?) batzuk ere ez, españolak baitira aurretik.

Herrikideen artean ba dira etsaigoak eta gorrotoak. Ba dira gatazkak eta gerra izugarriak. Ba dago klaseen arteko gudua. Batzutan ere batasuna sor diteke

atzerritar zanpatzaillearen kontra. Herrikideen artean, hitz batez, kondaira gertatzen da.

Herritar ez diranen artean, aldiz, ez da kondaira obratzen, hartu-emanik ez dagoelako. Herrikide ez diranen artean ez dago urruntasuna eta hotza baizik; ez dago deusik alkarrekiko, ez baitira mailla berean ari. Hizkuntza-kideak mundu-kide dira, mailla-kide, ifernu-kide nahi bada. Kondaira alkarrekin egiteko, gorrotatzeko eta maitatzeko, mailla-kidetasunik izan behar da aurrenik. Abstrakzioak bai: ikus dezake kidetasunik alkarri hitzegin ezin diotenen artean; baiña berek ez, alkar ulertzen ez dutenek ez: ez dute kidetasunik eta kondaira-kidetasunik ezta oiñarrietan ere. Oharkabean ere bi kondaira-liburu idazten dituzte; paraleloak beharbada, eta funtsean berdiñak; baiña egiazki bi. Indalecio Prieto'k xuxen zion: "Yo siento a Bilbao, pero no a Lequeitio".

Hizkuntzak tajutzen baditu, beraz, eta bere gisara hautatzen, naturalezari buruzko ideiak, eta beren araberrako hitzak eta joskerak sortzen; hizkuntzak berak ere aberkideen arteko maitasuna, aberkidetasuna eta anai-kontzientzia sustatzen ditu, eta hauek bortizki. Baita klaseen arteko kidetasunak berak baiño bortizkiago batzutan, urte hauetako kondairak behin eta berriz gogarazten digun bezela. Batak bestea ezin mintzatzera kondenatzen duenean, eta arrotzen zerbitzutan ixillik jartzera, ezintasunari albaramendua eta gerla darraizkio.

Puntu hau lehenengo "Branka"n azaldu nuena bezin zailla ez dalakoan, ez du balio hemen han hainbat frogakari aipatzeak. Ekar ditzadan halere funtsezko zio batzuk, ideiak argitu eta finkatzeko.

Berriki aipatu du "Zeruko Argia"k (ikus 128 gn. zenbakia) Santiago-egunean Tafalla'n igaz gertatu zana: herriko festa guzia euskaldun tankerakoa izan omen zan. Harrigarri eta pozgarri izan zitzaigun abertzaleoi, nola ez!; eta donostiar kasetak pozarren barreiatu zuen gertakaria. Zoritxarrez harrigarri iruditzen baita gaur hori Euskal Herri'ko "euzkotar" tutako lekuetan...

Halere Nafarroa'ko Fernando III (españolaren illaran zazpigarrena) gure herri-  
ra etorri zan batean, ongi-etorri egin zioten tafallarrek (zoritxarrez...); eta hau idatzi zioten pankartetan: "Bienvenido a esta tierra vasca"; hau da: "Ongi-etorri euskaldun lurralde huntarat". Baiña pankarta haiek ez ziran batere harrigarri gertatu garai hartan, eta hura idazteak ez zuen nahi bat erakutsi (igaz bezela), izana baizik, Tafalla'ko eskualdea orduan euskalduna baitzan. Noiz hori? Ez erromatarren aroan, ez: orain dala ehun eta berrogei urte, karlista-gerrate aurreko garaian. Tafallarrek, gaurko leitzarrek edo hazpandarrek bezelaxe, euskalduntzat zeu-

katen orduan bere burua. Nola ez! Geroztik gaillendu da espainera alderdi hortan; eta geroztik ere, espagnol hizkuntzarekin batera, espagnol-izana, espagnoltasuna, eta illaran gero espagnol izan nahia eta euskaldunekiko ukoa. Beste hitz batez, hizkuntzarekin batera, herrikidetasun berri bat nagusitu da, naziotasun berri bat, eta azkenean abertzaletasun berri bat. Zerk ekarria? Ez gaitezen itsu izan: hizkuntzaren trukeak ekarria!!! Edo, osokiago azaltzeko, hizkuntza trukaraztera eragin duten kariek.

Horrelako aldaketak ez dira Euskal Herrian bakarrik gertatzen: Euskal Herrian ez da “ulertu-eziñik” asko gertatzen. Azter dezagun, ikas dezagun; eta utz ditzagun ametsak.

Orain bizi naizen Brussel huntanxe, esate baterako, danak dira flandretarrak (edo flamenkoak) geografi-jatorriz, Brussel frantses-hizkuntzaren uharte bat baita, inguru guzian flamenkerak inguraturik; eta brusseldar gehienak flamenkoak dira familiaz ere, gehienen etxeetan flamenkera entzun baitute. Ez da ahaztu behar mende hunen hasiera arte, flamenkera zala Brussel’go hizkera nagusia, nahiz bulegoetakoa eta administraziokoa ez izan. Baiñan azkeneko ehun urte hauetan ahuldu egin da hirian; eta gutxitxo entzuten da kaletarren ahotan, inguruko hauzoetan ezik. Kondaira irakurri besterik ez da behar: administrazioaren aldetik, Exelne, Sint Gillis eta Schaerbeck’eko udaletxeak 1910-ean frantsestu ziren; Ukkel eta Watermael, 1920-ean; Auderghem, Sint Pieters Woluwe, eta Sint Lambert Woluwe 1930-ean, eta abar. Flandretarrek ez dute hau ahaztu, baiña brusseldarrek bai. Gaur, Belgika-ko lege berriak behartuta, Brussel’go administrazio osoa bi hizkuntzetan egiten da: baiña brusseldarrak, zaharrak eta hauzo txiroetakoak kendurik (Vorst, Anderlecht, Haute deritzan karrikaren hauzoa) frantsesez ari dira gero eta gehiago. Ez da ahaztu behar gaurko mintzaira-bikoiztasun hau, ehun urtetako frantses-batasunari darraikiola (1830-tik 1921 eta 1932-arte). Hori dala-ta Brussel’go (eta Flandre’ko) burgesia osoa frantsesez mintzo izan da oraintsu arte. Antwerpe, Gent eta Leuven’go burgesia orain hasi da flamenkerara itzultzen.

Eta hunat egoera. Gaurko brusseldarrak, flandretarren etsai amorratuak dira gehienetan. Brussel’en flamenkeraren eta “flamingant”en (flamenko abertzale dirala esan ditekete gutxi gora behera) kontrako herra bizi eta kupidagabe bat dago; eta ez mespretxua edo gutxiespen hotza soillik. Geure Euskal Herriko zenbait eskualdetan gertatu dana (zertarako izenez aipa?) hemen ere gertatzen: “Volksunie”ren eta nolanahiko flamenko abertzaleen etsairik deliberatuenak eta sutsuenak gaurkoz Brussel’en ezagutu ditut.

Fenomenu bera gertatu da Finlandia'n ere, finlandera suezierari nagusitzen hasi zitzaionean.

Hor lege bat ageri da: HIZKUNTZA TRUKATU ONDOREN, HERRIKIDETASUNA ERE TRUKATU EGITEN DA. ANTZINAKO ABERKIDETASUNA, ETA ABERTZALETASUNA SEGIDAN, ITZALDU EGITEN DIRA; ETA BEREN ORDEZ HIZKUNTZA BERRIARI DAGOKION ABERKIDETASUNA PIZTUTZEN DA, ETA SEGIDAN ABERTZALETASUN BERRIA ERE.

Hizkuntza galdu duen eskualdea, bere jatorrizko edo ethniazko enborretik ebakitzen eta bereizten da arras; eta bere sorkurazko arrotasuna “garbitu” nahirik, bere sorterriarekiko jatorrizko maitasunari, herra eta gorrotoa darraizkio.

Bestaldetik, beretu eta “irentsi” duen ethniak, noski, hastapenetan batez ere erdi-herrikidetzat, herengusutzat, edo sasi-naziokidetzat begiratzen du “kolonizatzen” hasi berri dan eskualdetarra; eta hortatik datorkio huni, borta ez baiña anaia propio agertu nahia, anaia bixki hobe, bere abertzaletasun eta maitasun berri horiek frogatzeko eta nabarmenerazteko behar gorria. Bai Alsazia'n, bai Bretaña'n, eta bai Nafarroa'n. Hortara, hauzoko herrikide berrien izpirituetatik goganeharrak erauzi nahiz, behin eta betirako jatorrizko “tatxa” zikin hori xahutu nahiz, Aberri berriarekiko “chauvinismoa” ere erakutsi behar izaten da. Euskal Herrian eta Irlanda'n, Bretaña'n eta Flandre'n, abertzalerik sutsuenak izen arrotzak dituzte. Abertzalerik gogorrenak bilbotarrak eta Enkartzatutakoak ditugu; eta espanyakoirik zitalenak berriz Azkoitia'n eta Durango'n. Ibarregarai eta Maeztu, Curutchet eta Lizarza, landare bereko lore dira.

Abertzaletasun-aldakuntza horiek ez dira legunki gertatzen. Jatorrizko herri-tartasuna askotan iskilluak eskuan ukatzen eta madarikatzen baitute hizkuntzaz gabetuek. Anai-ohien arteko gudua noiz nahi has diteke: herrikidetasuna ebakia, ethniaren hobirako bidea hartua da.

Horrela agertzen da etadura bat herrien eta eskualdeen kondairetan hizkuntza itzali ezker. Herrikide izandakoak, aberkide-ohiak, ez dira pentsakeraz herrikide aurrerakoan. Baiñan are gehiago: oharkabean ez dute herrikide ez agertu eta ez izan nahi! Aldakuntza buruan finkatzen da, azaldu eziñezko plegu hori bestelakatu egiten da; eta bihotzean gogortzen da ezin ikusia. Hortik aurrera, istoriak sakondu baizik ez du egingo hizkuntzaren trukeak sortutako arroilla.

Soziologiariek ez dute besterik esaten: “Herri baten ondasunik sakonena eta jatorrena, bere izakeraren agerpenik biziena, bere multzo-kulturaren lokarrik sendoena, hizkuntza da”, dio Bluntshli'k. Eta Albert Dauzat'ek: “Hizkuntzaren



batasunak giza-taldeen artean kidetasunak eta begikotasunak sortzen dituela ukatu eziña da. Gauza bera erresumen beren artean ere”.

Hizkuntzei buruzko fenomeno hauetan, ekonomiazko edo klasezko gorabeherarik erroetan ote dagoen azter ditek; aztertu egin behar da, hobe. Hitz bakan batzuk gaurkoz. Horrelakoak egokitu ohi dira, eta besteei erantsi. Edozein eskualdetan hizkuntza-aldaketa bat gertatzen danean, ba dago horrelakorik: nagusitzen dan hizkuntza, nagusi dan klasearen hizkuntza baita (nagusitzen diran ideiak, nagusi dan klasearen ideiak diran bezelaxe); erresuma, nagusien zerbitzutan baitago, eta beren hizkuntzaren zerbitzutan ere bai hortaz. Horrela ethnia-liferentziari, klaseena erasten zaio; ethnia saltzen baitute bertako agintariek. Hizkuntza berriaren gaintasuna, beraz, alegiazkoa ez-baiña guztiz egiazkoa da: zapal dutako ethniak “goitik” erbestetzen dira, eta “beheitik” lehengoratzen, “goitik” saltzen dira, eta “beheitik” birrerosten; atzerriaren zerbitzutan jarritz hondatzen, eta bertako herriaren zerbitzutan jarritz salbatzen. Aurrenak herbestetzen, Euskal Herrian eta Bretainia’n, Viet Nam’en eta Algeria’n, beti izan dira puntuzkoak, jauntxoak, kapitalistak, eta, hitz batez, bere herriaren mixeriaz profittatu dutenak. Nork mespretxatzen zituen kitxuatarrak Peru’n: kitxueraz mintzo ziranek, ala “obraje” lotsagarritan inditarrak hil arte nekarazten zituzten espāñolek eta “perutar” berriek? Sentidu hortan ba dago, beraz, gorago aipatutako herria hortan, klaseen arteko gorrotoaren zantzu bat, bestearen gehigarri bat.

Baiña jatorrizko ethniaren kontrako gaitzerizko edo aiherkunde hortan, ba dago nik uste, eta gailleen, eta sakonagorik, alkarri ezin ulertzearen ondorioa: illunago dalako hain zuzen sakonago.

Herrien bestelakatzeta eta apurtze hau gauza ezaguna da aspaldidanik; hizkuntzen desberdintasunak bereizi egiten baititu jendeak; eta alderantziz, berdintasunak alkartzen. Ukatu eziña izan da hau beti ezkeroztik. Babel-dorrearen kondairaren muiña hortan datza: hizkuntzaren batasuna Jaungoikoak gizonei kendu zienean, gizadiak bere indarra bera galdu zuen!

Idea hildo hortan berean, bi herrik bi mintzaira liferente hitzegiten dituztenean, ez dago beren artean egiazko batasunik; ez baitago funtsezko kidetasunik, ez pentsakeraz eta ez alkarrekiko sentikeraz. Ez dago; eta ezin ditek ez izan eta ez sor.

Ondoko artikuluan agian agertuko dugu hizkuntzak noiz eta nola galtzen edo trukutzen diran. Hau besterik da. Ikus dezagun gaurkoz, soziologiari gagozkiola, hizkuntza batek zergatik duen batasun-indar hori; edo, alderantziz, zergatik duen hizkuntzaren “bestetasunak” berezteko indar ikaragarri eskerga hori.

Har dezagun azterpidetzat gaurko gizon bat. Zer irakurtzen du? Zein irrati entzuten? Zein telebista ikusten? Zein kaseta erosten? Beste alde batetik, berriz, norekin mintzatzen? Nola mintzo da lantegian? Norekin ezkontzen? Zein herritan igarotzen bakantzak, eta zein dendatan erosten? Erantzunak errazak dira, eta errazak dira baita aukeratu beharra egokitzen zaion herrietan: bere hizkuntzazko irratia entzuten ditu, bere hizkuntzazko liburuak irakurtzen eta telebistak ikusten, bere hizkuntzazko kasetak erosten. Waloniarrek maiz aski Frintzia'ko telebista jarraitzen dute, sekulan ez Belgika'ko flamenkerazkoa. Eta alderantziz flamendarrek Holanda'ri buruz. Frantz Fanon'en hitzez esateko: "Hizkuntza batez baliatzea, kultura oso bat onartzea, erabiltzea eta nortzea da". Erantzunari segida emateko: gizon harek bere hizkuntzaz mintzo diran lagunak ditu; eta emazteazko bere hizkuntzaz mintzo dan emakume bat aukeratzen. Erostea, mintza ditekian dendetan sartzen da, eta lana ez da aurkitzen, eta ezin gaiñera, gor-mutu izan beharko lukean lantegietan. Bere egiazko mundua, beraz, bere hizkuntzak mugatzen dio goitik behera. Bere joka-lekua ez da bere erresuma bera, bere hizkuntzazko eskualdea baizik.

Nola neur horren guziaren eragiña? Nondik nora ez esango horrek guziak egiten duela, soziologiaren aldetik, berriz ere gure plegua, gure moldea, gure izakera? Hizkuntzaren inguruan, psikologiaz eta soziologiaz, egiazko uharte bat eraikitzen da: barrengoentzako zabal, ezagun eta bero; kanpokoentzako hertsia, atsekabe eta hotz. Beste hitz batez esateko: hizkuntzak mugaturik, egiazko erresuma berezi bat sortzen da. Eta, hizkuntzarekiko beti, ba dira itsaso zabaletik etortzen diran lehortarrak, ba dira Aberri bat eta Atzerri bat, politikazko muga guzien gaiñetik. Jon San Martin'ek egoki zion "Euzko Gogoa" hartan: "Nere Aberria euskera da".

Leo Ferré ez da Guadalajara'n behiñere herrikoi izango, baiña Jorge Negrete bai.

Usu gertatzen dira Suiza'tarren eta Alemania'tarren arteko ezkontzak, erresuma berekoak ez izanik ere; alta, oso gutxitan Zürich'tarren eta Génève'tarren artean.

"Franfurter Allgemeine" kasetara oso ezaguna omen da Strassbourg'en; baiñan ez Lyon'en. Zergatik?

Ahuñamendi'ko "mugak" aspaldidanik zatitzen gaitu euskaldunok. Halere, harrigarria da gaur bertan zein herrikoi diran bertsolariak mugaz bi alderdietan; edo-ta zenbat ezkontza gertatzen dan orain berean ere Iparraldeko eta Hegoaldeko baserriarren artean. Eta zein gutxi, ordea, araberan, bi eskualdeetako kale-tar erdaldunen artean... Ezin estadistikarik aipa, zoritxarrez.

Hizkuntzaren muga, edozein aldetatik begiraturik, egiazko muga bat da. Hizkuntzaren mugarik ez dagoenean, berriz, baita politikazko eta bortxaz onarrazitako sasi-mugak, ez dira, mendeen buruan ezpada, muga bihurtzen.

Lehenengo begiradatik hizkuntzak eta erresumak mailla bereko soziologiazko indarrak dirudite.

Gizona jaiotzen danean, legezko mundu batean edo bestean jaiotzen da. Ez zaigu neheri galdetu zein gobernu-mota nahi genuen, edo zein familia-molde, ezta zein mintzaira ere. Horiek oro “hor” ziran gu jaio aurretik. Ba zegoen gure herrian antolamendu bat, edo araudi-sorta bat hobeki. Alde batetik hizkuntza, horiek bezela, ez dago pertsonaren eskuetan, ez da bere meneko: gizonarengandik at billakatzen da.

Baiña gizarte-ekintza dan aldetik, hizkuntza instituzio hutsa da (ikus, esate baterako, *Pour une Sociologie du Langage*, Cohen, 81). Ongi dio bukatzeko: “Gaurko erresumetan nazio-hizkuntzaren nahi-ta-ezko irakaspena gertatzen danean, zer esan behar da? Instituzioen menpean dagoela hizkuntza, hertsiki loturirik? Ez ahal da xuxenago beste iritzi hau: bere jokabidearengatik, instituzio horien atal bat dala gaur hizkuntza bera? Irizkera horixe eman dugu ontzat liburu huntan” (Cohen, 82). Izan hala da; eta horregatik erresumako hizkuntza zalan-tzan jartzea, erreboluzioa predikatzea bezelaxe da gaurko munduan.

Idea hari berari ekiten dio aurrerago Cohen’ek: “Hizkuntza... gobernuaren lanabes bat da gaurko erresumetan, gaiñerako instituzioei atxikia” (314); eta beste batean: “Egungo erresumetan, gero eta gehiago arau-gai edo legegarrri billakatu da hizkuntza, instituzioetarik bat bihurtu arte” (362).

Idea berbera azaltzen du Martinet’ek: “Gauzak horrela, giza-instituzioen artean hizkuntza ezartzea bururatzen da; eta azterketa horrek ba ditu hobariak ugari” (*Élem. de Ling.*, 12). Eta Saussure’k: “Hizkuntza instituzio sozial bat da” (*Cours*, 129).

“La langue est une institution sociale”, diote behin eta berriz soziologo guziek; familia edo kultura bezin funtsezkoa. “Hizkuntza kategoria sozial bat da”, zion Tarde’k, “kategoria” hitza Kant’en sentiduan hartuz. Eta Blondel’ek: “Hizkuntzarekin batera, hitzunek osatzen duten multzoa bera sartzen da gugana, eta gugan egoten eta itsasten da”.

Nere aberkide batzuk, beti pikuan egoki, ez bide dute hau ulertu nahi. Eskuindar batzuen ustez, hizkuntza folklorekeriaren aurpegi bat besterik ez da: esandakoak azaldu ondoren, ez du balio berriz ekiteak. Sasi-marxista ezkerkoi batzuen ustez, berriz, hizkuntza ez da funtsezkorik ezer; edo okerrago oraindio, “superrestruktura”ren parte bat baizik ez da, hots, kapitalismoarekin **erraztatu** beharrekoa!... Marcel Cohen marxista izanik, 165-garren horrialdea eta urrengo-

ak irakurtzeko erregutzen diet (Pour une Sociologie du Langage). Stalin'ek berak kritika ezin gogorrago bat egin zuen Marx'en kontra, hunek, beste gauza bazuen artean, hizkuntza bat "superestruktura" dala esaten zuelako.

Hizkuntza ez da, soziologiari gagozkiola, ez folklore eta ez superestruktura. Hizkuntza bat herri oso baten sorkaria eta lokarria da. Horregatik da, eragiñaren aldetik, erresumaren parekoa.

Are gehiago esango nuke nik.

Zerga-biltze antolatzailez gain, hizkuntza dala ERRESUMAREN INSTITUZIO NAGUSIA eta sustraizkoa. Eta hau betidanik, baiña erresumaren aginpidea gotortu ala, gero eta finkatuago eta nabarmenago gaur agertzen dala. Eman dezagun hizkuntzaren batasun-indarraren balioaren ohartzapena, berria dala. Baiña, halere, konturatu gabe, edo erdizka baizik ez konturaturik ere, erresumak betidanik izan du hizkuntza-politika bat.

Erresumaren oiñarria hizkuntzaren batasuna da. Erresuma berririk gehienak, horregatik, eta URSS'ekoak bereziki, hizkuntzaren arabera mugatutako erresuma-federazioak dira. Ez baita beste biderik erresuma eta hizkuntza alkarren habe eta sostengu, eta denbora berean herriaren zerbitzuko, egon ditezten.

Errejonalistek eta norteñotzarrek ez dute huntaz ezer entzun nahi: ezkondu eziñak ezkontarazi nahi dituzte; eta hizkuntzaren politika hori (erresuma bati hizkuntza bakar bat) Frantzia'ren lepora botatzen dute, eta ez dute guretzako nahi, gu "euskeromano" deituz!

Egunkariak eta kondairako liburuak irakurri ezker, ordea, ez dago horrelakorik: politikazko askatasunik ez dagoenean, ethniek erresuma berezirik ez dute nean, ez dago hizkuntzazko eta kulturazko ez askatasunik eta ez berezitasunik. Bai erromatarrek beren inperio zaharrean, bai britaniarrek Irlanda'n eta Guernesey'n, bai Canada'tarrek Quebec'en, bai espāñolek Peru'n eta errusitarrek Karelia'n, beti eta nun-nahi berdin: denek eraman dute aurrera bere hizkuntzaren batasuna. Eta hori hala izan da; eta aurrerakoan nabarmenkiago gertatuko da, erresuma modernoek instituzio nagusia sekulan baiño garbikiago hizkuntzaren batasuna baita.

Tamala da bretoin abertzale baten iritzi argitsua hemen ezin osorik aipatzea (ikus "Ar Vro", 1964, 27 gn. zenbakia). Hunela dio Gui Étienne Abanna gure gogaideak: "Frantzia'ren batasunaren zerbitzutan, itzali egin behar da bretoiñera", esan zuen De Monzie frantses ministroak. 'Frantzia'ren beharra eta premia ez da, hain zuzen, bretoiñera bizi dedilla, itzal eta hil dedilla baizik'. Esakuntza

hauek garai hartako errejionalistak asaldatu egin zituzten eta sutan jarri. Asaldu horiek, egiazko izan ziran neurrian hain zuzen... zozokeriaren seme ziran” (20 gn. horrialdea).

Gui Étienne’re n iritzia guztiz zuzena iruditzen zait.

Eta hunela ekiten: “Erresumek esaten dutenari jaramonik ez; baiña zer egiten duten eta nola jokatzten duten begiratzten badugu, bi gauza erreparatuko ditugu:

- 1) Beren funtsezko agirietan, oso bakanka aipatzten dutela hizkuntzaren arazoa.
- 2) Beren egiazko jokabideetan eta politikan, ordea, zinki arduratzten dirala hizkuntzei buruzko arazoaz”.

Hitzez hitz izenpetuko genuke. Xuxen ikusia benetan.

Eta huntara biltzen du bere pentsamentua: “erresumaren eta hizkuntzaren sustraia bat eta berbera dira”.

Horixe da egia: horra hor kakoa, irakurle hori. Ohartuko ahal gera behin eta betirako! Hizkuntza ez baita pillota, eta ez txatxukeria bat: erresumaren gune be-  
ra eta instituzio nagusia hizkuntza baita.

Gehienetan, ordea, eta geure herrian bereziki, erresuma eta gure hizkuntza alkarren euskarri ez-baiñan alkarren ukatzaille izan dira. Eta hau foruekin eta forurik gabe: aspaldiko Nafarroa askatuan, joan dan mendeko Gipuzkoa’n, eta 1966’-eko Zuberoa’n. Beti bat.

Oraintsu arte, hizkuntzaren mugak iraunkorrigo eta gotorrigo gertatu ahal izan dira maiz erresumakoak berak baiño. Hau, egia garbi ikusi ez duten hizkuntzalariek ere somatu dute: “erresumako mugek, hizkuntzen artekoak finkatzten lagundu dute”, dio Dauzat’ek; baiña hauei nagusitzeko “mendeetan zehar lortu dute, ez berehalatik” (L’Europe Linguistique, 93).

Gauza ezaguna da ere dialektuen kondaira aztertzeke esate baterako (Falc Hun’ek hala istudiatu du bretoiñera) “isoglosak eta administrazioko mugak alkarri datxezkola” (Vendryes). Eta ideiarri jarraituz: “Dialektu bat nabarmenago mugatzten da politikazko zatiketa bati baldin badagokio; eta, baita zatiketa hura sortu zuten oiñarriak geroztik ezabatu badira ere, dialektuaren mugak luzaz iraun dezake” (Le Langage, 307). Fenomenu berbera ikus dezakegu guk Garazi’ko eta Irati’ko euskalkiak erkatuz, esate baterako; edo-ta Hendaia’ko hizkera eta Hondarribi’koa.

Mendeetan zehar bai: piskanaka, erresuma hizkuntzari nagusitzen zaio. Nekez, ordea; eta ez gutxitan, lurraldeak odolztatuz.

Zer ikusten da, adibidez, España'ko eta Frantzia'ko erresumetan? Lau mende huntan zanpatu gaituztela gu euskaldunok; eta berdin bretoiñak, katalanak eta abar. Halere, España'ko eta Frantzia'ko erresumen “batasun” hori, ez dutela lortu, ipuin bat besterik ez dala. Erresumak denbora luzea behar izaten zuen orain arte atzerritar herriaz arras nagusitzeko: horra hor lekuko kolonialismoaren kondaira. Turkiarrek urte asko egin zuten Europa'n, baiña Balkanetako ethniak bizirik daude. Gauza bera espānolek Peru'n, eta kitxuera ez da hil. Eta gauza bera frantsesek Arjelia'n, arabera itzali gabe. Bertako kulturak eta hizkuntzak ez dira gehienetan hil (Arabitarak, era berean, ez zaizkie kabilatarrei nagusitu). Orain hedabideak haundiagoak izaki, erresumak lehenago ezaba ditzake ethniak.

Kolonialismoak arras garaitu ez duen herrietan, zanpatutako herriak hiltzeko arriskuan bizi dira. Eta, hori dala-ta non dago gaur abertzale-mogimendurik? Nor dira Europa'ko erresumetan azaltzen diranak? Hizkuntza berezia gorde duten herriak, ala “folklore”-atal hau galdu dutenak? Irakurleak berak erantzun beza.

Hizkuntza bereziak diran eskualdeetan, herrikidetasun berria ez da eskualdeaz jabetu; eta ez guztiz sekulan jabetuko, hizkuntza bereziak dirauēño. Ez baita-go egiazko herrikidetasunik eta ez nazio-batasun iraunkorrik ere, hizkuntzazko batasunetik kanpo. Zanpatzaillearen hizkuntza erabiltzen ez duena, erresumako “pake”aren edo “ordenu”aren ukatzaille eta nahastale baita.

España'ko erresuman, katalanak eta euskaldunak higitzen dira batez ere; Frantzia'koan, bretoiñak, euskaldunak, katalanak eta alsaziarrak; Bretaña Nagusian eskoziarrak eta walistarrak; eta abar. Hots: erresuma-hizkuntzek arras “irentsi” ez dituzten eskualdeak. Ez horietatik kanpo. Nola uler hori, herrikidetasuna hizkuntzaren menpean dagoela aitortu gabe?

Baita erresumaren batasuna ofizial gertatzen danean, ez dago hizkuntzaren gaiñetik egiazko batasunik; eta berezi-nahia nola edo hala, berezi-nahiaren izenean edo errejionalismoaren izenean, behin eta berriz piztutzen eta zornatzen da. Nun? Beti zapalduarik galtzen ari dan hizkuntza baten alorrean; ez sekulan ere hizkuntzazko desberdintasuna ezabatu dan eskualdeetan. Abertzale gehiago dago Bizkaia'n Jaka'n baiño, nik uste... Espānolismoa pizkorrago Erribera'n Gipuzkoa'n baiño. Gisa da!

Hizkuntzazko batasunak ez omen du, besterik gabe, herrikidetasuna ematen: kroaziarrak eta serbiarrak lekuko, esate baterako. Hor erlijio-kontu bat izan zan (edo izan omen zan, nahiago bada); baiñan ez herriek, askatasunean eta argitasunean, oharrean hala deliberaturik deus. Horri, halere, azken urteetako gorrotoak erantsi zaizkio, Kroazi'ko katolikoek Hitler'en alde jokatu zutelako; eta muga

egiazkoago eta gotorrago egin bide da Tito-ren ahalegiñen kontra: gertatutako hilkintzen oroitzapena ez baita aisa ezabatuko.

Nork esan dezake waloniarrek aurki Fraitnzira igaroko ez diranik, edo flandretarrak Holanda'ra? Europa berria sortzen bada batez ere, joera horietako mोगimenduak sor ditezke. Eta Antwerpe'ko alkateak ziolarik Brussel kulturaz gero eta nabarmenago "frantses" hiri bat billakatzen ari dala, soziologiari gagozkiola, ez da hain oker askoren ustez; brusseldarrak berak ez baitira gaitzi: "Au Petit Paris", "le Petit Versailles" eta abar, sarri irakur ditezke.

Era berean, Uruguay'tik Argentina'ra joateko, erresumaren arteko muga bat behar da igaro; baiña herri-aldakuntzarik ez dago, gaur bederen. Erresuma eta ethnia ez dira gauza bera. Hori dala-ta, errez uler diteke Cuba'n Che Guevara buruzagi izatea (argentinarra izanik ere); eta zergatik ez dan berdin nagusitu Viet Nam'en. Gogaide eta herrikide, zer nahi esanagatik ere, ez dira bat.

Bego, halere. Hizkuntzakide izanagatik ere, eman dezagun hunengatik eta hargatik, ba dirala gaur liferentziak hemen edo han, bihotzari eta sentimenari dagozkion liferentziak. Zer pentsa?

Horrek ez du gure ideia nagusia ukatzen.

Herrien arteko gorabeherak aztertu dituztenak, huntaz ere ohartu dira. Guy Héraud federalistaren iritzia, esate baterako, xuxena da eta nere iritziz onartu egin diteke.

Héraud'en ustez hizkuntza bakar bati ez datxeko derriorrez, eta jendeek nahi ala nahi ez, erresuma bakar bat; baiña, istilluei azkena eman ahal izateko, erresuma batek HIZKUNTZA BAKAR BATEN hiritarrak beharko lituzke bildu. Erresumak, jatorrizko hizkuntza bakar baten eremuan eraiki beharko lirake, dio. Alegia: bi jatorrizko hizkuntza, bi erresuma beti –edo gehiago agian–. Baiña jatorrizko hizkuntza bakar bat, ERRESUMA BAT GUTXIENEZ. Herrien nahiak erabakiko. Hizkuntza bereko herriek egiazki zer nahi duten, ez dakigu usu. Kondairak ordea gauza bat erakusten du: bi hizkuntzatarako erresuma bakar bat gehien-gehienetan ez dala egoki ari. Erresuma ez baitzaio bitasunari gainditzen. Erresumaren bidez ere ez baita herrikidetasuna jaiotzen, eta bai hizkuntzei dagokiena egoten. Gauza bat da segura kondairagilleentzat (eta ez guretzako bakarrik): Euskal Herriak ez duela soluziorik Euskadi gabe edo bi erresumatan partiturik.

Albert Dauzat hizkuntzalariak, nahiz-eta hizkuntzari buruz frantses aitakeria ezagun horren seme izan, hunela aitortzen du kidetasun huni buruz mintzo dalarik: “Gure garaiean naziotasunaren ezagugarriak agiriak billakatu da hizkuntza. Hauxe da giza-multzo bat lotzen duen lokarriak zailena eta gotorrena” (Phil. du Langage, 144).

Estrukturalismoaren aitak ere gauza bera zion: “Nazio baten ohiturek eragin egiten diote beren hizkuntzari; eta, bestaldetik ere, batez-beste, hizkuntzak egiten du nazioa” (Saussure, Cours, 40).

Orain arte erresuma baiño gogorrago izan zitekean hizkuntza; eta bere aldeko erresumarik gabeko hizkuntza batek mendeetan zehar iraun zezakean. Horri esker bizi da Euskal Herria.

Gaur hori ez da egia. ERRESUMAREN LEHENENGO INSTITUZIOA GAUR HIZKUNTZA DA. Gaur beraz hizkuntzak ematen duen herrikidetasuna oiñarri bat izan ditekete, baiña erresuma behar da ere. Mende anitz igaro dugu hizkuntzak ematen duen herrikidetasun horri helduta. Aurrerakoan ez da aski izango.

Kontutan har dezagun.

Brusela, 1966



## HIZKUNTZA ETA ERRESUMA

“Askatasuna izan ala ez izan. Horra kakoa”.

Baiña zenbait irakurlek dagoeneko hau pentsatu duke bere kolporako: “Ez da egia. Hizkuntzen zoria anitz kausaren seme da”.

Oraindik hortan gera!

Bidezko da gure etsaiek egia guri ez aitortzea. Bidezko da ere “euzko-zaleak” eta “euzkadianoak” uste hortan egotea. Baiña zenbait euskaltzale eta abertzale fin oraindik ere hortan egotea, ez da, ez bidezko eta ez pozgarri.

Euskaltzale gehiegiri entzuten zaio gaur berean ere hizkuntzaren kakoa “olerkian” (sic) datzala, eta ez “politikan” (“politika” hitza ematean, mespretxua daria; eta bistan da: Euskadi’ko erresumaren aldeko burrukari deritzate “politika...”). Beste batzuen ustez, euskaldunok ez dugu sekulan izango askatasuna “politika”ren bidez: “politikak” kalte besterik ez digu ekarri. Arana Goiri euskaldunik kaltegarriena izan da abertzaletasunari politikazko bide bat emanez. Eta hobe da “politikeriai” utzi eta ditugun legez baliatzea. Beste batzuen ustez, azkenik, “politikaz” ahaztu, eta euskaldun eskola batzuk jarritz, tenk egiñaraziko zaio erderari, eta euskera ez da behin ere hilko. Eta abar...

Zertarako jarraituko? “Politika” egitean omen datza Euskal Herriaren zoritxarra!!! Abertzaletasunak ez bestek nahastu omen du gure herria, eta hiltzeko zorian jarri!!!

Egia esateko, horrelako iritziak ez dira Euskal Herrian bakarrik aurkitzen. Españiar sasi-euskaltzaleek (Tovar’ek, eta bestek) horixe oihukatzen dute: geure abertzaletasunak sortu ditu omen Madrille’ko bildurrak, eta orduan hasi dira euskeraren kontrako neurriak...

Hizkuntzalariak, era berean, beharbada xuxen ibiltzen dira teknikazko beren azterketetan (ez naiz ni gauza iritzirik emateko). Baiña hizkuntzaren eta politikaren arteko gorabeherak aztertzen hasi diralarik, zozokeria haundiak irakur ditezke beren izkribuetan. Vendryes-ek eta Martinet'ek berak, nere ustez, ez dute karkoa ikusi nahi; eta gaiñerakoek are gutxiago.

Zergatik ez horrelakorik, beraz, euskaltzaleen artean, Euskal Herri'ra zoritar-mota guziak “atertu” gabe jausi ondoren?

Meillet'ek, esate baterako, anitz izkribu egin du hizkuntzei buruz; eta bat bereziki mundu guziko hizkuntzei buruz, oso ezaguna. Hizkuntza askoren kondaira ezagutu arren, halere, eta askotan egia garbi erakutsi arren, bere chauvinismoa dala bide, ez du garbi ikusten karkoa; eta hizkuntzen galtzearen kariak “asko eta nahasiak” zaizkio. Halere hitz guziez argitzen du egia: “politikazko erakunde baten indarra, zibilizazio baten balioa, gertuko arrazoiñak edo kariak izan ditezke; baiña funtsezkoa hau da: lurralde zabal batean eraikitzen dan hizkuntzak baliotasun paregabea du”. Horixe, hain zuzen! Baiña zerk egin du mintzaira hori lurraldeetan zehar ezaguna eta erabilia? Hastapenetako Italia'n, zertan ziran bestelako, eta barnez patu liferentetara abiatuak, latíñera, oskoera eta unbriera? Zerk zabaldu zuen latíñera, eta beste biak hil? Ez, jakiña, hizkuntzazkorik ezerk. Baiña bai beste hunek: Erroma'ko erresumak Lazio'ko mintzaira hartu zuen hizkuntzatzat, eta ez oskera edo unbriera. Hunek eman zion gaintasuna: “Erroma'ren indarra haunditu ala, Italia'ko gaiñerako mintzairak ezabatu zituen latíñerak” (Cohen, *Le Langage*, 69); eta gauza bera inperioan barrena: “jabekundeen arabera ere, Grezia'n ezik, Erroma'ko inperioaz nagusitu zan”.

Cohen'ek, beraz, ongi ulertu duela dirudi. Beste batean, “zibilizazioaren gaintasuna” aski ez dala dio, Meillet'en kontra. Bereziki aipatzen ditu ekonomiazko faktoreak eta armadaren teknikak, biak oso aintzakotzat hartuz. Ez du halere esaten: hizkuntzaren karkoa erresuma da.

Puntu hauetan Meillet baiño argiago da, nahiz biak batzutan lankide izan. Meillet'ek garbi dio: “Hizkuntza bat heda dedin, zibilizazio baten oiñarri izan ala ez izan hortan datza” (Meillet, *Linguistique Historique eta Linguistique Générale*, II, 118). Eta harrigarri da hori esatea. Zeren-eta beste batean hau aitortzen baitu: “latinerazko batasuna erromatar **inperioaren batasunean** finkatu zan” (310).

Klaseek hizkuntzaren zorian parte haundia dutela ba daki; baiña ez daki, ez du aitortu nahi, erresuma klase horien tresna dala hain zuzen; eta karkoa, hortara,

erresuma dala eta ez erresumaz kanpo biziko lirakean “klaseak”. Klaseen nagusitasuna (edo nagusikeria) erresumaren bidez obratzen da. Meillet'en hitzak dira hauek: “Agintarien klasearen hizkuntza nagusitzen da beti” (II, 93). Frantseserari buruz bereziki dio: “agintarien hizkuntza” izan zala, “Paris’ko Unibertsidadeko mintzaira”, eta abar. Eta Galia’ko latiñeratzeaz mintzo dalarik: “Galia’ko aiton-semeeek arbuaitu dute galieraren erabiltzea” (Ling. h., II, 87).

Martinet’ek berak bi karia aipatzen ditu: baliotasuna eta ospea. Baiña, berriz galde nik: zerk egiten du hizkuntza bat baliotu eta ospetsu? Ez, zalantzarik gabe, barneko estrukturak. Zerk, beraz?

Dauzat’ek ere, Europa’ko hizkuntzei buruzko bere jakinduriaz oso ezaguna, ongi ikusten du arazoa batzutan; baiña bere chauvinismoa gaillentzen da Frantzia’ko mintzaireri buruz hitzegiten hasten danean. Hunek itsutzen du. Nederlandera (flamenkera) Holanda’n hitzegiten da, Belgika’n, eta Fraitziako erresuman ere, Dunkerque, Hazebrouck eta Lille-ko eskualdeetan. Jakiña da: Frantzia’k ez du hizkera hau gogozago hartu euskera baiño, eta galtzen hasi da (eskualde zabal batzutan itzalia da arras: Calais, Gravelines, St. Omer). “Loi Deixonne” deritzan sasi-laguntza bera ukatu zaie Fraitzia’ko flamenarrei! Halere, hori guzia Dauzat’ek ongi jakiñagatik ere, ez du kakoa ikusten Fraitzia’ko erresumaren jazarpenean: Dunkerque “Holanda’ik urrun” dagoelako galtzen ari omen da (ikus L’Europe Linguistique, 130). Siñistu eziña! Ehun kilometro tarte zaio kakoa; eta ez zaio burutik pasatzen 250.000 flamenar horiek atzerritar erresuma baten menpean bizi dirala, eta hunek ez bestek galerazten diela beren jatorrizko hizkuntza!

Dauzat’en ustez, noski, “ospea” da kakoa: bretoiñerak ez du ospirik, Hazebrouck’eko flamenkerak ere ez, eta abar. Zergatik, ordea? Zerk eman dio ospea eta batasuna Holanda’n erresumak baizik, eta zerk kendu Fraitzia’n erresumak baizik?

Halere egiaren oiñarria aurki diteke Dauzat’en liburuetan. La Philosophie du Langage deritzanean, hau irakur diteke: “Gizarteko hartu-emanak ez bestek eusten dio, jakiña danez, hizkuntzazko batasunari” (12). Edo-ta: “Ageri danez, ia-ia beti, aspaldian batez ere, bortxazko jabekundeak ekarri du ondotik hizkuntzen heriotza” (138). Edo beste ideia hau: “Sortuberri eta eratzen abiatuak diran erresumetan, politikazko eta kulturazko labe baten ondoan jaiotzen eta hazitzen da, erresumaren hedadura berean, administrazioko, zuzenbideko, edo zer-nahiko hizkuntza bat”.

Frantses hizkuntzalarien artean Vendryes bretointzaleak ikusi du ongienik hizkuntzen zoriaren kakoa, nahiz beti xuxen ez ibilli. Nagusitzen dan hizkuntza-

ren kondaira “beti mintzairatik ateko zertzeladek erabakitzen dute”. Eta erresuma argi eta garbi aipatu ez arren, erresumari dagozkion hiru karia ikusi uste ditu: “Eratutako politikazko agintearen hedadudari dagokio hizkuntzarena, baita nagusitutako gizarte-klase baten eragiñari, eta literaturaren gaintasunari” (Le Langage, 308).

Nik dakidanez, beraz, nehork ez du esaten: “Hizkuntzaren kakoa erresuma da. Erresuma-hizkuntza billakatzen ez diran hizkuntzak galtzen dira, eta erresuma-hizkuntza billakatzen diranak oro salbatzen”.

Erresumak erabakitzen du hizkuntzen etorkizuna; eta gero eta nabarmenago da hau egia. Hauziaren kakoa hortan datza.

Esan liteke, eta hau ba dakit, erresuma klase baten tresna baizik ez dela. Eta hortaz hizkuntzen patua klaseenari datxekola. Ez dut ukatuko. Artikulu hauetan ez noa erresumari buruzko teoria bat egitera, nahiz garbi agertu gaur erresuma beti dala talde baten zerbitzari (antziñako erresumetan, burgesetan, eta... komunistetan beretan!). Esan dezagun, beraz, oraingoz, eta erresuma hau dan edo hura dan aztertu gabe, erresuma dala hizkuntzen etorkizuna erabakitzen duena.

Ohar hori hortan utzirik, hauziaren kakoa garbi dago, nik uste: beren buruaren jabe diran herriek oro, hizkuntza bizirik dute; besteen menpean bizi diran herriek oro, aldiz, beren hizkuntza galtzear dute (edo nabarmenki itzaltzen hasia).

Zein dira azken mendetan itzali diran hizkuntzak? Batto ere ez erresuma-hizkuntzetarik.

Bretaña-Nagusi’ko eremuetan bi hizkuntza itzali dira berriki. Cornwallis’ko kornikera eta Eskozia’ko eta Man’go gaelikera. Biak, beraz, kelta-hizkera.

Kornikera XVIIIgarren mendean itzali zan. 1660-ean Nicholas Boson’ek erdi itzalia aurkitu zuela jakinarazi du bere izkribuetan: itsasertzeko 30 bat kilometrotako luzeran entzun zitekean bakarrik, eta hori zaharren ahotan. Gazteak ingelesez ari ziran. Azkeneko “kornikalduna” Dolly Pentreth zeritzan andrea izan bide zan, 1777-ko Abenduaren 26ean, 102 urtetan hilla. Esan beharrik ez: Cornwallis’ko lege-hizkuntza inglesera zan.

Man uharteko gaelikerazko dialektua oraintxe itzali da. 1955-ean sei senton baizik ez zan gelditzen gaelikeraz mintzatzeko gauza; eta “hauek berak ere aspaldi hartan zuten utzia” (ikus Orbis, 1958). Halere 1764-ean uharteko 20.000-ek ez zekiten gaelikeraz baizik. 1874-ean laurden bat baizik ez zan gelditzen gaeli-

keraz mintzatzeko gauza, gehienak ingleseraz baliatzen hasiak. 1921-ean 915 “gaelikaldun” baizik ez zegoen, gehienak zaharrak eta bi-mintzodunak.

Eskozia’ko “erse” deritzan gaelikera hiltzat eman diteke gaur. Eskoziarren sasi-abertzaletasunak gonak eta folklorea baizik ez du zaindu; eta kelterazko Eskozia itzali egin da. Hebrida-uhartean gelditzen dira azkeneko “ersedunak”, baiña zahartzen eta hiltzen hasiak. Erdi-Aroan bertan, Glasgow eta Edinburg ingleseraz ari ziran. Huna hemen, lumerotan, Études Celtiques-ek jakiñarazia, “ersera”ren iraugiera:

1901 – 230.806 hiztun	(5,6%)
1911 – 202.398	(4,6%)
1921 – 158.779	(3,5%)
1931 – 136.135	(2,8%)
1951 – 94.282	(1,85%)

Azken hauetatik, 2.652 baizik ez ziran (orain dala hamalau urte) gaelikeraz soillik mintzo zirenak. Eta danak zaharrak eta Hebrida’koak. Eskozian, beraz, gaelikera hil da; eta Hebridetan oraindik arras ez bada itzali, urte hauetantxe hilko dira azken hiztunak.

Beste hizkuntza bat hil zuen Bretaña-Nagusiko erresumak: Irlanda’ko gaelikera, Eskozia’koa bera jatorriz. Ez zan arras hilla Irlanda’k bere erresuma lortu zuenean. Baiña hiltzear bai. Baiña utz dezagun puntu hau gerorako.

Alemania’ko erremuetan (edo Prusia’koetan lehen) bi eslabo-mintzaira itzali dira mende hauetan. Elba ibaieko behean, “polabera” hil zan XVIIIgarren mendean; eta Hitler’en urteetan “sorabera”, polaberaren antzekoa. 1933an 57.167 gelditzen ziran, gehienak zaharrak eta bi-mintzodunak. Tissot’ek 1880-ean ikusi zituenean, ba zan oraindik irauteko nahia eta alemandarren kontrako gorrotoa; baiña begiak eta nahikundeak iraganean finkaturik zituzten. Eta galdu egin ziran.

Fraintzia’ko eta España’ko erresumetan, hizkuntza batzuk galtzeko zorian daude, Probentzera eta Eskozia’ko “ersera” bide beretik abiatuak ikusi uste ditut, eta biak berak galduak. Ossian (Macpherson) eta Mistral parean ikusten ditut: egiazko herriari buruz ari izan beharrean, antziñako ametsetan eta ipuiñetan jarri zuten bihotza. Eta kaltegarri izan ziran. Macpherson eta Mistral bi herriren hiletari dira. Gure artean horrelakorik ere izan dugu; eta aipatu beharrik ez dago... Beharrik gure herria esnatu da; eta ez dugu siñisten ez gonetan eta ez

“Mireio”tan edo “Garazi”tan... Ipuiñak eta abertzaletasuna bi egin ditugu, eta ez bat.

Azkeneko mende horietantxe, ordea, askatasuna lortu eta erresuma eraikita, Europa’ko hizkuntza “txiki” askoren pizkundera ikusi da: finlandera, txekera, juduera, eta abar. Hizkuntza horiek oro galtzear ziran.

Estonia’ko hizkuntza bera, bertako agintea erdizka bederen estoniarren eskuetara bihurturik, sueziera eta errusiera ezabatu, eta gora ikusten dugu. Ez gora, goian baizik.

Eta hau guretzat jakingarri da: Euskal Herria baiño txikiagoa da Estonia; eta euskera bezelaxe, hizkuntza liferentea da, bakartua, kiderik gabea (finlanderaz kanpo); eta alde hortatik, eragozpen askotan murgildua. Halere, estoniera arras nagusitu da Estonian.

1884-arte estonieraz argitara ziran gramatikak, alemaneraz, suezieraz eta errusieraz azaldu ziran. 1884-ean, ordea, lehenengo aldiz, Hermann’ena argitara zan, eta... estonieraz! Ez kanpotarrez, bertakoen zerbitzuko eta bertakoen hizkuntzaz izkiriatura: hitz batez: “estoniartua”.

Hizkuntzaren pizkundera eta abertzaletasuna batera joan ziran goruntz. 1923-tik 1937-ra, 9282 liburu argitara ziran estonieraz (urtean 600-etatik gora). 1939’an 1.133.940 estoniarren artean, milloi bat baiño gehixeago estonieraz mintzo ziran. Gaur ez dago Estonia’n hizkuntzazko buruhausterik batere.

Gogoangarri da ere ez ahaztutzea, bertako aiton- semeak eta aberatsak (1920-arte lurretako 60% berrehun familiaren eskuetan zegoen!) arrotzuak ziralaz; eta alemaneraz baizik ez ziralaz mintzo.

Askatasuna izan ala ez izan, etniaren zerbitzuko erresuma bat sor ala ez sor. Horra kakoa.

“Politikarik” ezak hondatu gaitu euskaldunok, hain zuzen. Euzkadi sortzen jakin ez dugulako gaude gure huntan. Ez gaitu galdu hitz batez, “politika”ren gehiegiak eta “soberaniak”, ezak eta eskasiak baizik! Eta lehen herri batek mende batzutan iraun bazezakean ere, erresuma bat bere zerbitzuko izan ez arren, gaur hori ez da posible.

Erresumek ez omen dute berriki arte hizkuntzari buruzko politikarik izan.

Euskera, beraz, ezinbestez hortaratu da; eta ez España’ren erruz edo Frantzia’ko erresumak hala nahirik.

Famak hau dio. Baiña, egia ahal da?

Nazioen arteko hartu-emanak, eta nazio bakoitzaren barrenean ere herrialdeen artekoak, orain baiño askozaz ere zaillago izan ziran iragan mendeetan. Hau ukatzerik ez dago. Alde huntatik, beraz, gaitz zan (edo gaur baiño aisa gaitzago, zalantzarik gabe) jendeek beren sorterriko berezitasunaren eta mugen beren kontzientzia hartzea. Gizona gaur baiño nekezago higitzen zan, eta hunat edo harat aldatzen.

Bestetik ere herrien jakintza-mailla eta bizimodua gaur baiño askozaz beherago zegoen. Nor har zezakean XIX-garren menderarte ikaskintzarik? Zenbatak zekien irakurtzen? Alde huntatik, hortaz, zail zan norberaren herriaren nortasunaz ohartzea; eta are zaillago herri-nortasun hori balio-estea, aintzakotzat hartzea.

Pentsakerari buruz eta soziologiari buruz hizkuntzak duen inportantzia, azkenik, aurkikunde berria da. Abertzale askoren itsutasuna lekuko!

Hein batean, beraz, ukatzerik ez dago: naziogarri dan aldetik, hizkuntzarekiko istimua berri-berria da.

Bego hori hortan. Egia dalako, eman dezagun gauzak sakonki aldatu dirala berrehun urte huntan. Hizkuntzari buruz, gisa danez, gure iritziak eta jokabideak (eta erresumenak) aldatu egin dira.

Hitz bat erantsi behar da ordea egia hori osatzeko: “oharrez”. Oharrezko istimu haundirik ez da izan. Baiña, oharkabean, ez ahal dira hizkuntzaren arazoak pisuak izan kondairan zehar?

Hizkuntzari dagozkion fenomenuek sakonak dira; hitzegitea oharkabean egiten da eskuarki. Horregatik, hizkuntzari buruzko teoriak, eta Hizkuntzalaritza bera, jakintza-sail gazteak dira.

Hain zuen ere sakonak diralako oharkabean gertatzen diran gertaerak, halarik ere beren eragiñak eta ondorioak gauza ageria dira. Erdi izkutaturik datzaten fenomenuen artean ezar ditezke, nik uste, mintzairari dagozkionak.

Hizkuntza bat gizarte-hesi bat dala hitz hauetxetaz ez esanagatik ere, hizkuntzako hesia eten gabe ari izan da kondairan zehar. Era berean, legetan eta agrietan gobernuek berariazko hitzez hizkuntzei buruzko beren asmoak edo xedeak agertu ez arren (maiz oharrezko xederik ez zutelako) asmo edo xede nabarmenik ezagutarazten ez bada ere, erresumek eta gobernuek ba zuten aspaldidanik, nere ustez, hizkuntzari buruzko politika eta helburu bat.

Hitz batez gure iritzia biltzeko: hizkuntzaren gorabeherak ez dira oharrezkoak izan, ez dira herrien edo gobernamentuen kontzientzian ari izanak; baiña oharkabeen, ageritasunez jantzirik, inkontzientean nahi bada, ba dira, eta betidanik izan dira, hizkuntzei buruzko atxikimenduak, herrak, maitasunak, arbuioak eta erresuma politikak.

Ezaguna da frantsesek “patois”ekiko duten mespretxua eta higuña. Nork uka dezake, ordea, erromatarrek “barbaro”ekiko senditzen zutenak kera berbera zuela? Erroma’ko idazleen artean, gutxik eman du barbaroen hizkuntzeko “xehekeria”rik... Jatorriz beste etniaren seme ziranak ere, berdintsu jokatu ziran; eta ez ziguten hitzik ere esan beren jatorrizko “patois” haietaz.

Jokabide horien sustraiean, ba dira, noski, zibilizaziozko egiazko gaintasuna, kulturazko harrotasuna, gorago egotearen ohartzapena, eta abar. Eta hauek ez dira lillurak edo ametsak: egian finkatuak dira.

Gaur, gure huntan, erderaz ez dakien euskaldunak eta frantseseraz ez dakien bretoiñak, ez dira “konplejo” baten jopu; egia objetibo baten ikusle argi baizik. Berdin ere erromatarrei buruz, eta latiñerari buruz, akitaniarrak, tartesiarrak eta gaiñerakoak. Etikaz eri dala dakien etikadunak ez du “konplejorik”, ez du “seta”rik; Koch’en bakteriak biriketean ditu; bere eritasuna ez da irudimenezkoa edo alegiazkoa, egiazkoa baizik.

Baiña gaintasun objetibo horren gain ere, ba dago hizkuntza arrotzekiko mespretxu bitxi hori, erresuma zabaletan eta inperioetan hoziturik, eta gaur bertan ere Fraitzia’n eta España’n bizi-bizirik. Hizkuntza “txikiekiko” nahasketa bat: gorrotoz, urrikimenduz eta aitakeriaz egiña.

Aspaldidanik, eta egun berean ere, gauzak hortara, nondik nora pentsatu behar dugu, mespretxu horri atxikirik, denbora berean errespetua, itzala eta legezko berdintasuna baizik ez zegoela aspaldiko erresumetan oraintsu arte?

Ez dago gaur horrelakorik: eta lehen ere ez zegoela pentsatzea zillegi zaigu. Aski dira, nik uste, ezagutzen ditugun xehetasunak, hortara pentsatzeko.

Ez da ahaztu behar ere antziñako erresumak orain baiño askozaz indar txikiago zuela; eta, hori dala bide, bere sustraiezko (eta oharkabezko ere) hizkuntza-politikaren ondorioak, nekezago nabarmendu izan dirala gaur baiño.

Hizkuntzen aldaketak berez piskanaka gertatzen dira, eta etnien arteko politikazko mugak baiño iraunkorrago. Denbora luzea behar izaten da herri bati hizkuntza aldarazteko. Irunberri’n eta Gares’en milla urtez entzun dira euskera eta españera; eta Brussel’en berdin frantsesera eta neerlandera. Hizkuntzaren trukeak mintzaira-bikoiztasunaldi luze baten buruan obratzen dira, ez behingoz edo kol-



pez. Zenbat urtetan? Zenbat mendetan nagusi dakiekie bertako mintzaireri erresuma-hizkuntza? Erresumaren bortxabideak ugaldtu eta sendotu ala, gero eta epe laburragotan, noski.

Eman ditzagun adibide batzuk. Galiera (Galia'ko kelta-mintzaira) hiltzeko, lege-hizkuntza latīna izanagatik ere, bost ehun bat urte behar izan zituen. Eta laugarren mendean, ligur-eraz hitzegiten zan ere Fraitntzia'ko erdi-aldean.

Hispania'ren latīneratzea xehekiro aztertu dute batzuk, eta Blazquez'ek berriki (ikus, "Hispania", 95 gn. alea, eta hurrengo). Pareti'ren iritzia, oro har, ontzat emanik, latīnera nagusiarazteko nahi bat aurkitu du erromatar kolonialistengan. Erromatar armadak, erromatar koloniak, erromatar administrazioa. Hispania'ko aitona-emei ematen zitzaien ikaskintza, Erroma'rekiko merkatalgo hartu-emanak, diru-txanponak berak -45-etik, latīnera hutsez egiten dira, latīneraren aurre-rapena eta garaitzapena prestatzen.

Galia'n erromatartzeko nahi berbera aurkitu du Hatt'ek, eta egiazko "kolonialismo" bat izan zala dio. Mommsen'ek ere dionez, armadaren eragiña izan zen pisuena latīnera zabaltzeko; urte haietan armada baitzan instituzio nagusia. Hots: ezaguna da ere Erroma'ko armadan latīnera zala hizkuntza bakarra. Yugurta'k erromatarren armadan ikasi zuen latīneraz; eta Euskal Herri'ko aitona semeak (Oska'koak buru) armadan arrotzu ziran, gaur Bermeo'ko gazteak Basurto'n edo, Garazi'koak Baiona'ko Citadelle'n bezelaxe. Garaitzailleen onerizkoa irabazi nahia ez da gaurko joera...

Hitz batez: antziñako mendeetako hizkuntza-gertakariak xuxen neur ahal izateko, koefiziente bat jarri behar da. Baiña, Erroma'ko inperioan batez ere, nabarmen agertzen da hizkuntzari buruzko kontzientzia bat: erresumaren batasuna hizkuntzazko bakoitzasunaren gainean eraiki nahi da. Iritzi hauxe adierazten du Woolner'ek, huni buruz diolarik: "Aspaldiko inperioetan ez zegoen hizkuntzazko katramillarik. Ez zegoen orduan nazio-batasunaren ideiarik... Baiña Erroma'ko erresuma, berezkuntza bat dala esan diteke" (Languages in History, 13).

Halarik ere, Erroma'ko erresumak berak, ez zuen indar haundirik bere hizkuntza nora-nahi sarrarazteko. Horregatik ez zaigu horren garbiki agertu erromatarren funtsezko nahikundea.

Horiek horrela, egia dio Cohen'ek huntaz mintzo dalarik: "Aspaldian, eta erresumetako erakunde berezietatik at gaur berean ere, hizkuntzen hedakerak eta suntsierak (nahiz guztizkoak nahiz erdizkoak) berariazko aipuz, hitz bereziz eta nabarmenkiro hala nahi izan gabe gertatzen ziran. Gaurko egoeran, berriz, ai-

puzko nahiak eta borondate deliberatuak erantsi dira” (Pour une Sociologie du Langage, 272).

Hori larriz egia izan arren, ez da osoki egia. Fraitzia'n, XI-garren mendetik, frantsesera jarri zan lege-hizkuntza bakartzat. España'n, 1253-an, Toledo'ko gaztelera proposatu zuen Alfonso X-garrenak erresuma-mintzairatzat: aurrerakoan erregeren aginduak eta legeak gaztelera-mota hortaz egingo ziran. 1539-an neurri gogor bat hartu zuen Fraitzia'ko gobernuak (Villers-Cotterets'en agindua) handik goiti, zuzenbidetzan eta administrazioan, frantsesera izango zan hizkuntza bakarra. Gerozko Grégoire'ren agindua gorago aipatu dudan ezker, utz bekit Falc Hun bretoin jakintsuaren iritzia aipatzen: “Convention'eko gizonen aginduz, hauxe zan erresumako eskolako lehen betekizuna: dialektuen eta eskualde-mintzairen ezabatzea” (ikus Orbis, 1958, 528).

Borondate hori ez da legundu. Gure herrian gertatu dana atzerago aztertuko dugu xehetasunez. Alsazia'ko gertaerak gutxiago ezagutzen dira. Strasburg'eko elizetan gaur frantseseraz predikatzen da; eta Le Monde'k berriki adierazi duenez, alemanera galtzear dago. 1914-ean, halere, Alsazia alemaneraz mintzo zan arras. Mende-erdi bat aski izan da kulturazko hizkuntza ospetsu eta baliotsu bat ahultzeko (are gutxiago alemandarrei, Alsaziarrak jatorriz alemandar izaki, 1871-ean Alsazia Alemania'ren eskuetara igaro zanean). Erresumaren eragiña gero eta nabarmenago agertzen da.

Baiña funtsez ez da aldatu; eta ez aldatuko ere. Gobernuek, Gui Étienne-k ongi dion bezela, gutxitan aipatzen dute hizkuntzaren arazoa; baiña, beren ekin-tzan, zinki dute kontutan hartzen.

Ez ote da hauxe bera egia aspaldiko mendeek? Ba liteke. Nik neuk hori uste dut.

Baiña kondairazko eztabaida hau, halere, ez zaigu axolarik oraingo huntan. Etorkizunak kezkatzen gaitu; eta ez iraganak. Jakingarri izan diteke kondaira-puntu hau, dudarik gabe. Baiña goazen gu aurrera, ondoko urteetan arreta jarri-rik, eta ez betirako finkaturik eta aldatu eziñik igaro diranetan. Joanak joan!

Hizkuntzaren zoria “literaturak” erabakitzen duelako ustea, oso zabaldua dago gure artean. Gure **Ibar** bera, nahiz bereziki esan bere liburuan “literatura” izkiriatzean ez duela egiazko literatura soillik hartzen, ez dabil “literatura-zaleen” gandik oso urrun. Gure hizkuntzaren kakoa olerkarien eskasian datzala uste dutenak, ez dira behar bezin urri!

Italiera Dante'k indartu omen zuen, eta alemanera Lessing'ek. Ibar'en ustez ere, **Orixe**'k aldatuko zuen behin eta betirako Euskal Herriko kondaira eta euskeraren patua **Euskaldunak** argitaratu ondoren.

Literaturaren mirakuilluzko eragin hori onarrazteko, beste mixterio eta izkutuiki mordo bat onartu behar da. Ez baita batere agertzen zergatik sortzen dan literatura bat. Zergatik?

Fenomenuak aztertu beharrean, berriz ere ezer galdetu gabe eman beharko ahal dugu sasi-azalpen bat? Zergatik literatura giltzarri? Zer dala bide?

Irakurtzeko ohitura eskolaren hedaerarekin batera zabaldu da. Aspaldiko mendeetan orain baiño aisa gutxiago irakurtzen zan; eta moldiztegiak eta liburu-argitaldiak gaur baiño aisa bakanago ziran. Zer pentsa, beraz, literaturaren eragiñ ulertu-eziñezko hortaz? 1960-eko estadistika batek jakinarazi duenez, Frantzia'ko ehunetatik berrogei ta hemezortzik (58%, bai) ez du sekulan liburu-rik bat ere irakurtzen!!!

Utz ditzagun sasi-azalpenak besterentzako. Eta lot gakizkion gu hizkuntza-zen azterketari.

Beste zio bat aipatzen da ere usu xamar: “prestige”, aipamena, entzutea, ospea. Frantseserak “ospea” omen du; eta horregatik nagusitzen omen zaio bretoiñerari. Eta “ospe” horregatixek nagusitzen omen zaio españera euskerari. Baiña españeraren “ospea” Bidasoa'ko ur txikiak itotzen du! Eta berdin frantseserarena! Lehenengoarena Irun-aiño iristen da xuxen-xuxen; eta bigarrenarena justu Hendaia'raiño. Nola hori?

Kakoa, “ospea” bada, Bidasoa'ko urak ziñez aztertu behar dira: “ospeak” bestelakatzen eta funditzen baitituzte...

Kakoa “ospea” bada, tagalerak (Filipinetako erresuma-hizkuntza berria) españerak eta ingleserak berak baiño “ospe” haundiagoa duela aitortu beharko da; biei batera nagusitzen ari zaie ta...

Frantseseraren “ospea” (berriz ere mirari!) Normandia'ko hondartzetan itzela da; baiña aurrez-aurreko Guernesey eta Jersey uhartetan itzaldugiten da (urek berriz itotzen!), eta “ospe” guzia ingleserak irabazten du. Quebec'en ez dago uririk; eta halere gauza bera gertatzen da: frantseserak ez du “osperik” batere, eta F.L.Q. sortu arte ez zuen emendatzeko itxurarik...

Hizkuntzen gertakariak kondaira eta soziologia eskuan, eta arrazoizki aztertu ezker, ordea, illunpeak urratu eta argitu egiten dira. Eta egia gardenik eta garbirik islatzen.

Zer da hizkuntza? Gizarteko hartu-emanetan erabiltzen dugun mintzabidea. Azter dezagun, beraz, hizkuntzen biziaren giltzarria hartu-eman horietan mintzabide dan eta ez dan aldetik.

Ez gaitezen hodeietan ibil. Pausa ditzagun ankak lurrean: hizkuntza gizarterako lanabesa da. Hartu-emanetan ari izateko mintzabide baldin bada, balio du; eta mintzabide ez bada, ez du balio. Hots: mintzabide-tasun hori da hizkuntzaren izankizun nagusia. Hizkuntza batek bere mintzabidetasun izaera hori betetzen ez badu, hartu-emanetarako balio ez badu, hartu-emanak debeku baldin bazaizkio hunengatik edo harengatik, bere buruari uko egiten dio, ez du sentidurik; eta gizonak ahaztu egiten du. Ez du ez “ospe”rik eta ez “literatura”rik.

Hizkuntza gizonaren zerbitzuko da. Eta zerbitzuko ez badago, alde bat utz, eta suntsitu egiten da.

Bretaña'n eta Euskal Herria'n. Quebec'en eta Manila'n, herri xeheak dioelarik, familian ikasitako mintzairak ez diola aurrerakoan balio eta balio ez diolako, ahaztu egin nahi duela, herri xehe horrek egia du. Eta beste hizkuntza bat hartzeko beharra eta eskubidea du. Zeren-eta hizkuntza horiek, beren hortan, “ospe”az eta “literatura”z kanpo eta gaiñetik, ez baitute beren mintzabide-tasun izankizuna betetzen; ez baitute bizitzen laguntzeko balio. Bizi izateko, hain zuzen, mintza ahal izateko eta alkar aditzeko, beste hizkuntza batez (erresuma-hizkuntzaz hain zuzen) baliatzera bortxatzen baitute. Hizkuntza horiek, hortara, bizitzatik kanpo jarri dira: ez daude gizonaren zerbitzuko.

Baiña, bigarren galdera: nola hori? Zergatik ez? Noren erruz? Non diteke konponbidea?

Erantzuna beste galdera bat da: zerk sortzen ditu hartu-emanak eta zerk ebakitzen? Zerk lotzen ditu gizonak eta zerk alkargandik berezten? Zerk, bistan da, geografiaz gain?

Gure herrian ikusiko dugu errazkiago. Zerk eten ditu euskaldunen arteko hartu-emanak, Iparraldetik Hegoaldera? Zerk, atzerrian galiziarren eta portugaldarren artean? Zerk flandetarren eta holandarren artean; edo-ta alsaziarren eta alemaniarren artean? Armadak ipiñitako mugek, politikazko kondairak hitz batez. Kondairak aldatzen ditu herrien arteko hartu-emanak; eta etniakideak, herrikideak, askotan alkargandik berezten. Hartu-emanak politikaren menpeko dira, erre-

sumen menpeko hobeki esateko. Horregatik hizkuntza ere, sustraietik beretik, erresumari datxekon instituzioa da. Erresumaren sortzeari, hiltzeari eta zatikatze-ari, hizkuntzaren sortzea, hiltzea eta zatikatzea darraizkio. Ez segidan, baiña bai epe baten buruan. “Giza-multzo batean batasuna, edo alkarrekin ari izateko beharra, sortzen dan unetik beretik, alkarrekiko mintzabide baten beharra agertzen da”, dio Cohen’ek (Le Langage, 83). Eta, alderantziz, “hizkuntzazko zatiketa eta gizartezko zatikatzea alkarri datxezko” (126).

Azter ditzagun, beraz, gizarteko hartu-emanak.

Gobernuaren agintea dugu goian, eta Parlamentua: ministerioen bidez, gobernuak zuzentzen du nazioaren bizia. Politika guzia, legezko agindu guziak, burokrazia guzia nazio guzian barrena hedatu: horra hor mundu oso bat, nazioaren biziaren habeaz eta aginte-ospeaz jantzirik bestalde. Zein hizkuntza erabiltzen eta erabil-arazten da mundu hortan? Zenbat jende behartzen da nazio guzian barrena agintaritzaren hizkuntzaz baliatzera? Erants horri administrazio guzia: herriko etxe edo udaletxe guziak, millaka, politzia-mota guziak, korreotako bulegoak azken zokoraño erresuma-hizkuntza barreiatzen ari; erants gizarte-papereen bulegoak oro, epaitegiak, eta abar. Zein hizkuntzaz egiten eta eragiten dute? Zenbat lagun bizi da bizibide horietan? Zenbat herritan eta zenbat laguni erresuma-hizkuntza mintzarazten?

Kontutan har dezagun segidan ekonomiazko biziera: industria guzia (lantegi guziak, millaka), hiri haundietako, herri koxkorretako eta herrixketako salerosketa eta merkatalgo guzia; gogoan har ditzagun meatzak, harrobiak, arrantzaileen mundua, portuak, treiñak, garraio-mota guziok; bankuak, aurrezki-etxeak, kontabilidate eta diruzaintzak oro, mekanografia guzia nazio guzian ari, eritegiak eta nolana hiko pausalekuak, bazkaldegiak, ardandegiak: eta irakurleak ba daki millaka dirala. Zein hizkuntzaz ari dira?

Kontsidera ditzagun orain bi instituzio zahar eta indartsu, eta nazioan zehar hedaturik: eliza eta armada. Zein hizkuntza darabilkite? Barneko nola mintzo dira? Zein hizkuntza erabiltzen da kasernetan eta elizetan? Herri guzietako apaizek, serorek eta frailleek, komentuetan eta ikastetxeetan, zein hizkuntzaz hitzegiten dute?

Zein hizkuntzaz ari dira eskolak, nazioko haurrak beraz, millaka? Soldadutzarra joan aitzin ere, zer irakasten zaie belaun berriko herritarrei eta zein hizkuntzaz? Zein hizkuntzaz egiten dira eskolatze-mota guziak? Ez hamar eskolatan, ez ehunetan, ez: zein hizkuntzaz egiten da eskoletan, hamar milla eskolatan, berro-

gei millatan? Nazioko ikasgu guzi-guzietan, zein da mintzabide dan hizkuntza? Zein hizkuntzaz ikasten da Unibertsidadeetan eta Eskola Nagusietan? Gazteria guzia, hitz batez, zertaz ari da bere ikasaldian zehar?

Irratia eta telebista, prentsa eta zinema, erresumako herri guzietan, ia-ia etxe guzietan, ia-ia egunero eta egun guziko orduetan, zein hizkuntza barreiatzen dute?

Hunat hemen erantzuna: hori guzia, Canada'n eta China'n, Kazakhstan'en eta Ukraina'n, Bretaña Nagusia'n eta España'n, Albania'n eta Frantzia'n, Filipineta'n eta Peru'n, edozein erresumatan, erresuma-hizkuntzaz egiten da, **erresuma-hizkuntza soillez**.

Bestetik ere, agintariak, nolanahiko puntuzkoak, intelektualak, gizarte-maillari buruz goian dauden guziak, zein hizkuntzaz ari dira? Zeren-eta beste guziez gain, hunek pisu larria izan baitezake. Marx'en ideia bat nik poxi bat aldatuz, hau esango nuke: "nagusitutako hizkuntza, nagusien hizkuntza baizik ez da". Hots, zertaz mintzo dira horiek guziok? Erantzuna ageria da: horiek guziok **erresuma-hizkuntzaz** mintzo dira: Euskal Herria'n, Japon'en eta Ceilan'en.

Zer diozu, irakurle horrek? Euskal Herriari dagokion egia latza garbi agertu zaizu dagoeneko, nik uste. Bada-ezpada ere, hitz guziez esango dut neuk ere: Euskadi'ko erresuma laister lortzen ez badugu, gure herriarenak egin du. Euskadi'rik gabe, Euskal Herria berehala suntsituko da.

Zeren-eta, ikusi duzun bezela, horiek baitira herri baten egiazko hartu-emanak. Horietan obratzen da hizkuntzaren mintzabide-tasuna, ez pikuan edo olerki negartitan. Horietan behar da egunero eta egun guzian zehar mintzatu: korreetan, unibertsidadean, kasernan, telebistaren aurrean, gobernuaren aginduetan, lantegian, eta abar. Hor gertatzen da mintzatu-beharra. Horietan erabiltzen da hizkuntza, nazio guzian, mutur batetik besteraino, ordu bakoitzean, etxe bakoitzean, hiriburutik azken herriskaraino.

Galdera bat baizik ez da egin behar: zein da hartu-eman-egokiera horietan, alkar ulertzeko, alkar aditzeko, alkarri laguntzeko, nork bere bizia irabazteko, erabili behar dan hizkuntza? Bizi-beharrez ta hitzegin-beharrez, zein da egiazko mintzabidea? Horietatik guzietatik kanpo dagoen hizkuntza, nola izan diteke mintzabide, nola izan dakiguke lanabes, eta bere funtsezko eginkizuna bete? Zergatik iraun dezake? Zer egin dezake herri batek egoera hortan, bere naziotasunaz ahalik eta laisterrenik lotsatu eta higuindu baizik? De Man'en esakuntza gogoangarria aipatuko dut: "Arrotz zaion hizkuntza batez gobernatzen, eskolatzen eta

agintzen dan herria, etsai armatuaren kontra bere burua gerizatzeko esku garbiez gain deus ez duen gizonaren antzeko da”.

Zenbat “eskabide”ren buruan lortuko ditu horiek guziak euskerarentzat “Euskaltzaleen Biltzarrak”? Milloi bat urteren buruan bai ausaz? Ez dut uste.

Izan dezagun egia aitortzeko kuraia bederen. Nola egiten da mintzabide hizkuntza bat? Ez negarren bidez, ez atzerritar erresuma baten morrointzan, ez bes-teren aurrean malkoak ixuriz, nagusitasuna lortuz baizik.

Hizkuntza bat mintzabide izan dedin, edo billaka dedin; bere oiñarrizko betekizuna obra dezan, bide bakar bat baizik ez dago: nazioko bizi guzian, aipatu-tako biltoki, ekintza-leku eta ikasgu guzietan, mintzabide jarri behar da. Arras nagusitzen ez bada, alperrik da negar egitea: hizkuntza hori galdu egingo da. Are gehiago: beharrik galdu! Ebakitzeko balio ez duen labanak, edo itsasoa gurutzatzeko balio ez duen untziak, ez batak ez besteak dute beren eginkizuna betetzen; eta, noski, kupidarik gabe zokoratu egiten dira, eta ahantzi. Gauza bera gertatu ohi zaio (eta alabeharrez!) mintzabide ez dan hizkuntzari.

Nola egin, beraz, nazioko egiazko bizian, herriaren hizkera nagusi dedin? Erantzuna emana izan da: **herriaren hizkuntza erresuma-hizkuntza bakarra billakaraziz.**

Ameslariek eta ipuintzaleek, gure arteko Macpherson’ek eta Mistral’ek, besterik dioteke. Bejondeiela!

Herriaren hizkuntza nagusi dedin, bide bat baizik ez dago: erresuma libro bat etniaren zerbitzuko jartzea; eta erresuma hortan, legezko hizkuntza eta erresuma-hizkuntza bakartzat etniarena jartzea. Nagusitu diran hizkuntza guziek hori egin dute. Eta hau egin ez dutenak, galdu egin dira.

Euskadi’ko erresuma sortu eta euskaldun etniaren eta kulturaren zerbitzuko jarri; ala euskera geuk hil. Euskadi ala España (eta Frantzia). Hau irakatsi digu kondairaren azterketak.

Ez da aski, halere, Euskal Herrian esate baterako “Euzkadi” izeneko erresuma bat sortzea. Beharrezkoa izanagatik ere, ez da aski. Euskadi’ko erresuma euskaldunen zerbitzuko jarri behar da; euskal kulturaren zerbitzuko. Ez Euskal Herri’ko eremuan edo eremuetan bakarrik: gure mendietan eta hirietan “norteño-tzarkada” bat sor diteke “Euzkadi” izenez.

Kasu! “Etnia” esan dut. Baiña hor ez dago arrazazko joerarik batere. Erresuma, kulturaren aldetik ere, bere herriaren zerbitzuko jarri behar da, eta ez atzerriko.

Peru’ko adibidea argigarri izan diteke.

Peru’n bi kultura daude, bi etnia liferenterri atxikirik: kitxwa eta española. Inkatarren ondorengo giza-multzoa eta españolen ondokoa. Gauza ezaguna da bi etnia horiek alkargandik urrun bizi dirala gaur ere (fama da inditarrak oso “hetsiak” dirala); eta egiazki esan ditekela, Peru’ko erresuma, España’tik askaturik ere, español etniaren kolonia bat dagoela: bai ekonomiaz, bai politikaz eta bai kulturaz, inditarrak bigarren maillako perutar dira. Kitxwa-kultura bizirik dagoelako, itsasertzeko “hispanotarrak” atzerritar daude gaur ere Peru’ko nazioan, Argelia’ko “pieds noirs” zeriztenak bezela; eta alderantziz, erresumari gagozkiolarik, inditarrak dirala atzerritarrak.

Peru’ko erresuma, hortaz, nahiz Peru’ko eremuan eta lurraldeetan eraikirik, ez da Peru’ko etniaren gizonen zerbitzuko; eta bertakoa izanik ere, kolonialista eta atzerritarra da arras. Niedergang’ek ere “bi Peru” aipatzen zituen berriki. Peru’n, horregatik, ekonomiaz eta kulturaz, kolonialismoa ez da bukatu; eta kitxwatarren erresuma sorkizun dago (eta beharbada M.I.R.en inguruan mamitzen hasia).

Gauza bera esan zitekean Katanga’ko erresumaz, Tshombe eta Union Minière ziralarik.

Eta gauza bera gurean Nafarroa’ko erresuma zaharraz. Euskal Herri’ko eskualdeetan libro izanagatik ere, ez zan behin ere bere izankizunera heldu: ez zan behin ere izan nafarren eta euskaldunen erresuma (ez Bizkaia ere, egia esateko), arrotzutako agintarien erreinu erdaldun eta erdaltzale bat baiño.

Bertako etniaren herria nagusitu behar da erresumaz. Edo, nahiago bada: bertako herria, edo jatorrizko herria, jarri behar da buru, eta sorterriko kulturaren alde. Binbitartean ez dago egiazko askatasunik. Edo askatasuna ba dago... arrotzentzat! Ez da ikusi ohi. Kanpotarren eskubideak errespetagarriak dira, ez dago dudarik. Baiña bertakoenak ere bai!

Erresuma etniaren zerbitzuko jarri askatasunean: horra hor giltzarria.

Brusela, 1966



## HIZKUNTZA GIZONAREN ZERBITZUKO

Oiñarri berri eta bidezkoak eman dizkio estrukturalismoak hizkuntzaren jakintzari. Ez da zalantzarik.

Baiña zenbaitek ahaztu egin bide du hizkuntza gizonengan bizi dala eta billakutzen, eta ez ideia hutsen maillan finkatzen. Hitz batez: hizkuntza pertsonarengan bizi dala ez badugu gogoan ongi hartzen, sasi-teorien menpera eror gindezke. Eta alde hortatik ez dira harritzekoak estrukturalista batzuen kontra egiten diran kritikak (Sechehaye, Hintze bera).

Hizkuntza giza-tresna bat da funtsez: alkarrekin hartu-emanetan ari izateko mintzabide. Edozer baiño sakonkiago hori da: “Hizkuntza bat tresna bat da; eta tresna horren funtsezko betekizuna mintzabide izatean datza” (Martinet, Cours de Ling. Gén., 13 gn. h.).

Hizkuntza baten sustraia bera ukatzen da, beraz, mintzabide-tasun hori kentzen edo ahultzen zaiolarik: “Alkarrekiko ulertzapena da hizkuntzaren betekizun nagusia”, dio Martinet-ek berak aurreraxeago. Hizkera batek, hortaz, ez du funtsik, ez du zentzurik, eroaldi hutsa da, ideiak azaltzeko eta ulertarazteko bere betekizun hertsia hori alde bat uzten badu. Martinet'en hitzez bukatzeko: “Hizkuntzan ezerk ezin dezake iraun, zerbait gehiago xuxenik eta berezirik adierazteko ezpada” (185 gn. horr.).

Hori dala-ta, ideia edo aparato berri bat agertzen danean, gisa da beretzako hitz berri eta berezi bat sortzea. Entropiaren ideia, esate baterako, berria da; eta ez euskeraz, ez txekeraz eta ez vietnameraz zegoen egoki zetorkiokean hitzik. Eta ideia hura “entropia” deitzea erabaki zuten jakintsuek. Eskuarki, ideia hori gure zibilizazioaren eremuan sortua dalako, gisa da ere gure zibilizazio horren

eremu guzian eta mintzaira guzietan, itxura bertsua izatea. “Entropia” hitza, bere hortan gutxi gora behera, Mendebaldeko unibersidade guzietan erabiltzen da termodinamika azaltzeko.

Horrela jokatzuz, mintzabide-tasun hori ez zaio hizkuntzari zailtzen edo ukatzen, zorrozten eta haundiagotzen baizik. Entropiaren ideia ez da, hitz berri hori asmatzeagatik, nahastutzen. Entropia-idea termodinamikazko fenomenuek aztertzean agertu dan izakia edo neurkia da; eta termodinamikarik ez dakitenek, ez alemaneraz eta ez euskeraz, ez dute ideia hori ez ulertzen eta ez erabiltzen. “Entropia” hitza, hortaz, ez da “elur” hitza baiño illunago; baiña zenbait polinesitarren ustez, “elur” hitza (“elur” ideia beraz) ulertu eziña zaie, noski, eta guztiz illuna, “elur” hitzari dagokion gauzakia ez baitute ezagutzen. “Entropia” hitzak, era berean, ez du deus illuntzen, argitzen baizik. Eta ulertzen ez danean, gertaera ez da hitzaren hobena, hiztunarena edo irakurlearena baizik.

Idea zahar bati, aldiz, hitz berri bat eman nahi diogunean, hizkuntzaren mintzabide-balioa illundu eta nahastu, eta hizkuntzaren sena ahuldu, egiten ditugu. “Eliza” ideari “txadon” deitu nahi izatea, edo “gatzazkio”ri “gakio”, eta abar, gure herrian nahi izan dan bezela, hizkuntzaren oiñarrien beren kontra jotzea da. Eta, kasu: gauza bera “zaldi” edo “leiho”ren ordea, Euskal Herrian txit zabaldurik, “kaballo” eta “bentana” esan nahi dugunean.

Hitz berriak, kontzeptu berriei dagozkie; eta ez zaharrei. Gure kasoan gauza bera: erderatikakoak izan, ala sasi-euskerazkoak, berdin da.

Hitz berriak ez du funtsik ideia berri bat izendatzeko ez bada; bestela ez baitu argitasunik erasten, eta bai illuntasunik.

Hitzen bidez pentsatzen dugu (gogoan har lehenengo kapituluan azaldutakoa). “Elur” hitzera bihurtuz: “elur” ideia baldin badugu, ongi egoki eta berezia, “elur” hitza badugulako da hain zuzen. Ideia zahar bati izen berri bat ematea, hortara, zuzengabekeria hutsa da; “berriz bataiatu” nahi dugun ideia, hitz zaharri esker baitugu, eta alkarri adiaraz ahal izaten! “Bataio” berri hunek, bestalde, funtsezko estrukturak aldatzen eta nahasten ditu askotan, analogia berriak sortuz eta zaharrak estaliz.

Eta larriago dana: beharrik batere gabe, alkar ulertu eziña dakar.

Hizkuntza mintzabide bat da. Hau da: gizarteko tresna bat. Eta tresna dan aldetik, osoago ala eskasago ditek, egokiago ala traketsago, aberatsago ala txiroago. Hitztunen ideiek mugatzen dute hizkuntzaren egokitasuna: hitzunen herriak

ez badaki teknikarik, ahul gertatzen da hizkuntza nahi-ta-nahi-ez teknikazko arazoetarako; hiztunen herria, aldiz, arrantzalea baldin bada, hizkuntza hori ugari gertatzen da arrantza-gaiak azaltzeko. Herri bateko intelektualek beren sorterriko hizkuntza alde bat uzten dutenean (Irlanda'koek hemezortzigarren mendean bezela) hizkuntza horrek galdu egiten du bere intelektual-mailla; eta goi-jakintzako hitzik eta tradizioz gabez, ahuldu egiten da, gizarte-maillaz jeisten, arlotego billakatzen. Hizkuntzaren moldeak, horrela, ongi erakusten du nor baliatu dan hizkuntzaz eta nor ez; eta noiztanik gaiñera! Euskal Herriaren kondairaren azterketan, laguntzaille bikain izango zaizkigu azterpide hauek.

Izaeraz edo funtsez, hizkuntza guziak dira gai gaurko munduari egokitzeko: horra hor txinera, japonera, juduera eta islandera, esate baterako, laurak arrunt desberdiñak, eta laurak arrunt bizirik eta gaurkotuak.

Nork egin ditu gai, baiñan egin zitzakean eskas eta arrote? Hiztunen herriak, herriaren agintaritzak beraz.

Baiña gerta ditekete, eta gertatzen ere da, hizkuntza bat (Irlanda'ko gertaera aipatu dugu, baiña ba dira beste ehun, Euskal Herri'koa barne), agintariek abandotaturik (edo zapaldurik!), ahuldurik eta atzeraturik gelditzea. Kaso hauetan hizkuntza gai da, eta arras egoki eta aberats, aspaldiko mundu batez mintzatzeko, nekazaritzako gorabeherez eman dezagun; baiñan ez gaurko mundu teknikoaz, edo administraziokoaz ere. Puntu batean nabarmentzen da hau batez ere: hitzik eza alor batzutan, ondoko hizkuntzetara jo beharra.

Baiñan ideia berriak eta tresneria berriak hor dira, herritarren buruetan eta eskuetan. Hizkuntzari bere hortan, ezer ikutu gabe, atxiki nahi izatea, atzerakoikeria da; eta, horregatixek, nahi-ta-ez frakasurako bidea. Hizkuntza osatu egin behar da: arazo berrietan, hitz berriak behar dira. Hau freiñatzea, erokeria hutsa da, eskuindar-ametsa.

Hizkuntzaren billakaera eta aberastea geldiarazia baldin bada (zergatik dan oraingoz kontutan hartu gabe), tresna izan behar zana, eragozkarri billakatzen da: mintzabide eta zerbitzari izan beharrean, hizkuntza oztopo bihurtzen da, eta herrikideen arteko eta kanpotarrekiko hesi.

Gertakari huntan ere, beste muturretik, hizkuntzak bere betekizuna hausten du: gizonaren zerbitzuko egon beharrean, borrarero billakatzen da. Eta, gauzak hortara, bi irteera gelditzen zaizkio: edo hizkuntza bere betekizunera bihurtzea; ala mintzatzeko betekizuna hobeki betetzen duen hizkuntza berri bat hiztunek hartzea.

Eta biak dira on. Zeren-eta, zalantzarik ez da: hizkuntza gizonaren zerbitzuko da, eta ez alderantziz gizona hizkuntzaren. Bestetan ere puntu hau aipatu izan

dudan ezkerok, ez naiz berriz luzaz ari izango nere huntan (Ikus, esate baterako, “Huntaz eta Hartaz”, “Euzkotarrak, utikan” deritzan kapitulua).

Pertsonak gelditu behar gailen. Hautakizuna nabarmen dago: ala hizkuntza gaitu, ala hizkuntza hil.

Hizkuntza bat gaitu eta gaurkotu gabe iraun-arazi nahi izatea, ez da itsusi, edo lotsagarri: kriminala da. Ezin baititeke pertsonen bizkarrera horrelakorik ez proposa, eta ez gutxiago obra. Hizkuntza gizonengan eta emakumeengan bizi baita. Eta hizkuntza, beraz, nola edo hala, gizonaren zerbitzuko egon behar baita.

Beraz, hizkuntza gizonaren zerbitzuko deño bizi ditek. Ezen gizonaren zerbitzuko ez dalarik, hil egin behar da.

Baiña etnia baten hizkuntza hil ezkerok, etnia hiltzen da.

Abertzale batek, beraz, ez du irteera bakar bat baizik: etniaren **hizkuntza gaitu eta gaurkotu**, eta etniaren bizia salbatu. Ez du besterik ezer: abertzale batek bere etniaren iraupena nahi baitu, eta ez besterik. Abertzale baita, eta ez separatista.

Hots, egin ahal dezake?

Urtean behin pailasoz jaztea (edo antziñako modaren arabera, turismoaren zuzentzaileek gero eta gutxiagotan nahi dutena...) ez da gizonarentzako kaltegarri. Turistentzako sasi-folkloreari eustea ala ez eustea, sos-kontu hutsa da, eta ez dakar berez kalterik.

Baiña hizkuntza ez da folklorearen parte bat!! Zozok ez bestek jar ditzateke parean hizkuntza eta folklorea!!

Hori dala-ta, mendi-tontorretako eta mendarte-zokoetako hizkerek, folklore-maillako sasi-hizkuntzek, ez dute beren hortan bizitzeko eskubiderik. Hizkuntza bat “zokoetan” edo “mendi-gaillurretan”, turistentzako ikusgarri egon dedin, pertsona diran hiztunen zoritxarraren gain irauarazi behar dan ezkerok, nik garbi diot: Ez!!!

Adibide bat emateko: nor izan dira, gaur arte, Irlanda’ko Gaeltacht’etan gaelikeraz mintzatu diranak? Ezjakin arlote gizajo batzuk. Zer dala-ta proposa ditek, gaelikerari eusteko, bere hortan eutsi behar zaiola zorigaiztoko egoera horri? Gaeltacht’etako irlandarrek bizi eskuarra eta gizatarra, eta kultura, izateko eskubide osoa dute; eta gaelikerak ez du eskubiderik batere gaelikeraz mintzo diren horien eskubideen kontra. Bidea ez da gizon ezjakiñei eustea, administrazioa eta

lege-hizkuntza arras gaelikeratzea baizik. Hots: askatasunera arte ez da hau gertatu, eta ez osoki.

Berdin ere edozein herritan, eta geurean ere noski. Ez dugu eskubiderik euskera bere hortan iraun arazteko; euskera euskaldunengan bizi baita. Hots, euskera gaur, bere hortan, arazo askotan mintzabide izan beharrean hesi bat da. “Tontorkeriak” eta “zokokeriak”, “tontokeria” eta “zozokeria” baizik ez dira. Folklorekeria mota guziak arras erauzi behar ditugu gure herritik.

Edo hizkuntza pertsonaren zerbitzuko da; edo-ta, ez izatekotan, bere funtsezko betekizuna hausten du.

Gauza bera esan ditekete dialektuez: gizonaren eskubideak dira nagusi, eta ez dialektuenak. Dialektuek zaildu egiten dute herrikideen arteko ulertzapena. Hizkuntzalarien ustez (eta ez beren ustez bakarrik) interesdunak dira dialektu guziak, hizkera guzi-guziak; eta beren jakin-nahia ulertzen da zientziaren aldetik. Baiña dialektuak gizonengan bizi diralako, eta gizonen bizimodua mugatzen eta baldintzen, abertzale baten iritzia eta atzerritar hizkuntzalari batena ezin izan ditezke berdiñak. Sozialista geran aldetik (sozialista geranok, noski...) hizkuntza herrikideen zerbitzari nahi dugu; eta ez alderantziz.

Etniaren hizkuntza gaurkotu eta gaitu; ala etnia hil.

Aukera garbi dago, gure ustez.

Hizkuntza da, ordea, etnia baten egiazko oiñarria. Hizkuntza berezirik gabe, ez dago egiazko etnirik; eta etnia bat ez dagoen lekuan, erresuma bat eraiki ditekete beharbada, baiñan ez nazio bat. Etniarik ez dagoenean, separatista izan ditekete, baiñan ez abertzale.

Zer nahi dugu guk, ordea? Gorago esan dut: Euskadi erresuma sortu eta hortan gelditu? Ala, Euskadi-erresuma sortuz Euskal Herria salbatu eta heriotzatik begiratu? Separatistei berdin zaie pausu hau eman ala ez eman: erresuma bat nahi dute, “igarobide” ulertzen ez duten hitza dakarren dokumentu bat ere bai batzutan; baiña hori guzia funtsean zertarako ez dute garbi ikusten.

Guk, ordea, separatistaz gain abertzale geranok, euskal etnia, Euskal Herria, nahi dugu bizi-arazi. Hori dala-ta, Euskadi’ko erresuma librea nahi dugu eraiki. Baiña hau gero Euskadi’tik Euskal Herria’ra igaro ahal izateko: alegia, Euskal Herria piz ahal dedin.

Euskal Herri euskaldunera iristeko, Euskadi’tik pasa behar da. Hurrengo kapituluan agertuko da karia. Baiña **gure Aberria ez da, izan, Euskadi; Euskal**

**Herria baizik.** Eta antziñan ez zan ez Bizkaia eta ez Nafarroa izan. Erresuma nazioari, instituzioa herriari, nagusitu zitzaielako esan diteke gaur: “yo soy navarro, pero no vasco”. Eta era berean bihar ere, euzkotarkadak errotik erauzten ez baditugu, “euzko” batzuk hau esango dute: “yo soy euzkadiano, pero no vasco”...

Horregatik gauzak garbi utzi behar dira.

**Nere Aberria Euskal Herria da;** eta Euskadi beharrezko dugun euskaldun erresuma. Baiña hau haren zerbitzuko da, eta ez alderantziz. Nafarren erresuma Nafarroa izan zan; baiñan Aberria jatorrizko etnia zan eta jatorrizko etnia da; Euskal Herria zan eta Euskal Herria da.

Etniarik gabe, hortaz, naziorik ez dagoen ezkerok, zer egin? Gurean: euskaririk gabe euskal naziorik ez dagoen ezkerok, zer egin? Euskal Herria bizi-arazteko eskubiderik ba ahal dugu?

Hau da egiazko galdera. Eta ez (oraindik hortan gera...) ia Euskadi'ko erresuma euskalduna izan behar ote danetz!!!

Huna hemen erantzuna: euskera euskaldunen zerbitzuko jarri ezkerok, euskaldunen eskubideak errespetatuak dira eta gure nazioa salbaziorako bidean abiatua. Eta eskubidea dugu (nork ez!) Euskadi'ko erresuma sortuz, gure Euskal Herria'ri eusteko.

Hizkuntza pertsonaren zerbitzuko egon dedin, herri txiki guziek izan dute zalantza hau; eta, bigarren partean frogatuko dugunez, bati ere ez zaio burutik pasa jatorrizko mintzaira alde bat utzi behar zuenik (Irlanda aipatu ohi da; baiña gaelikera ez da oraindik galdu. Irlanda'ko zertzeladak segidan aztertuko dira xehekiago).

Albanian albanera, Finlandian finlandera, Estonian estoniera, Filipinetan tagalera, Islandian islandera, Israelen juduera: nun-nahi bertako hizkuntza onartu, legetu eta nagusitu baldin bada, zer mirakuillu, zer mixterio edo izkutuki-mota gertatuko ote litzaiguke guri bada (berriz ere gihauri eta ez beste nehorri!) Euskadi'n, euskera kaltegarri, desegoki eta ez dakit zer gehiago gerta dakigun?

Gure hizkuntza “txikia” omen da. Bego. Alabaiña, zenbat hizkuntza “haundi” dago bada mundua? Tesnière'k 1929an egindako estadistikan dionenez, 29 hizkuntza daude munduan hamar milloi hiztunekin (edo hortik gora); eta 29 haue-tan ere ez batasun haundian: txinera, esate baterako, biziki aldatzen da herrialde batetik bestera: “hitzegiten dan txinera dialektu-mordo bat da, askotan alkarreki-ko ulertu-eziñak, eta inglesera, alemanera eta neerlandera bezin desberdiñak ere” (Pei, Hist. du Lang.; 242). 29 horiek ere, beraz, 29 baiño gutxiago dira, egia esateko, dialektutan eta hizkeretan zatikaturik daudelako.

Hots: 3.000 edo 3.500 hizkuntza dira munduan, chun sailletan taldekaturik. Zenbat dira “haundi”? Zenbat gurea baiño “handiago”, hiztunen kopuruari buruz?

Literaturari buruz siñistarazi nahi digutena ere ez da egia. Perrot hizkuntzalariak azaltzen digunez, “berrogei ta hamar bat hizkuntza baizik ez dago, oparo ala urri, literatura bat dutenik” (La Linguistique, 26).

Españolen ustez, gure hizkuntza “txikia” da (“txikia” esatean, “kaxkarra” esan nahi dute usu...); eta euskal literatura eskasa. Baiña españerazkoa, hobe a izanik ere, ona dala eta ugaria esan ahal diteke, jakintza-sail askotan, ingleserazkoaren ondoan? Berdintsu gertatzen da frantsesekin ere: hauen ustez, Fraitntzia baizik munduan ikusten ez dutelako, su-ta-gar jartzen dira hizkuntza “txikien” kontra: “les petites langues régionales”... “les langues de paysans”... “les patois du bled”... Eta mespretxua baizik ez dute frantsesera ez diran guzietan.

Harrigarria da, huni buruz, noraiño sartu dan Fraitntzia’n abertzalekeria “chauvinista” hori; eta Meillet hizkuntzalari famatuak berak, esate baterako, hasarre bizian gaitzesten dituela URSS’eko hizkuntza txikien pizteak; eta behin eta berriz latz eta garratz mintzatzen, eta gaiztoki maisatzen, “nekazarien hizkuntzak”... “demokrazia-mogimenduek” behar ez zuten mailla gora batera jasorik... (ikus Ling. Hist., II, 38gn. horr.).

Zergatik hori guzia funtsean?

Nabarmenak izanagatik ere, utz ditzagun alde bat frantsesen harrokeriak eta frantsesekadak. Eta, zer gelditzen da hondoan? Ideia hau: hizkuntza “txiki” horiek kulturatik berezten omen dituztela berak darabilzkiten hiztunak. Eta hori nahita-ez: funtsezko barne-ziorengatik. Hitz batez: bretoiñak, euskaldunak, katalanak, finlandiarrak, estoniarrak, noruegarrak, israeldarrak... kulturatik at bizi omen gera, hizkuntzen erruarengatik.

Egia ahal da hori? Azter dezagun.

Erantzuna garbi dago, nere ustez: hizkuntza gizonaren zerbitzuko dagoen herrietan –erresumetan, hobe– hori ez da egia; besteetan, ordea, egia da.

Emandako herri-zerrenda hortantxe, bi herri-mota, bi mintzaira-mailla ikus ditezke berehala.

Bretoiñak, euskaldunak, eta katalanak, beren jatorrizko hizkuntza baizik ez badakite, egia da kulturatik at hein batean bederen bizi direla. Bretoiñera baizik ez dakiten bretoiñak, esate baterako, ia eskierki analfabetoak eta eskolagabeak dira.

Baiña besteak nehondik ere ez. Finlandia'ri buruz gero kapitulu oso bat dato- rren ezker, aipatu baizik ez dugu egingo hemen arazoa, iritzi hunen bidez: "Europa'n bakanka baizik gertatzen ez dana, Finlandia'n gertatu da: Suiza'n be- zela, letragabeak aitu egin dira". (Dauzat, L'Europe Linguistique, 196).

Islandia'ri buruz ere gauza jakiña da (Laxness'i Nobel-Saria eman ziotelarik maiz aipatu zan hau), eguraldiarengatik eta nahi dan guziarengatik, ez dala ia nehun han hainbat irakurtzen; eta islandiarren kultura-mailla edozein herritan bezin gora dagoela.

Tartu'ko Eskolaburu edo Unibertsidadea (Estonia'n) oso ezaguna da jakin- tzaren munduan, eta jakinduriaz bizia eta aintzakotzat hartua (Estonia'n 1.300.000 biztanle dira).

Israel'i buruz, zertarako hasiko? "Batzen ustez, judueraren pizkundera Isra- el'go erresuman freinu bat izango zan. Hots, Israel'go egiak ez du hau egizta- tzen", dio amerikar hizkuntzalari batek.

Hiztunen kopurua, hitz batez, inportantea da, ez da dudarik. Baiña 150 mi- lloi mintzo dira urdueraz (hindustanieraz, India'n). Grezia'ko hizkuntza, ordea, Mendebalde'ko loria eta kultura hillezkor baten mintzabide sortu zanean, herri txiki baten hizkera zan.

Ez da kopurua kakoa, hedaturak lagun badezake ere; nola ez!

Hain zuzen ere Islandia'n, Estonia'n, eta... Euskal Herrian bertan... bertako- ek eskuarki ezagutzen dituzte bizpahiru atzerritar hizkuntza (Frantzia'n eta Es- paña'n, esate baterako, gertatu ohi ez dana); eta hortatik datorkie pentsakera- malgutasun ezagun hori, eta jakintzazko mailla gora bat. Ez da nehundik ere agiri nordikoak espagnolak baiño atzeratuago diranik, hizkuntzaren erruz... edo txekoak hindutarrak baiño! Horiek guziak ipuiak dira. Estadistikak eskuan, nor- k uka lezake "yankee"ak, ingleseraz mintzo dirala-ta, beste guziak baiño argiago eta jakintsuago diranik?

Baiña ba da besterik.

Gure eguneroko hartu-emanetan, zenbat hitz erabiltzen dugu?

Ba ditugu huntaz dato ezagugarri batzuk. Cohen hizkuntzalariak jakiñarazten digunez (ikus Le Langage, 54), "frogaketak erakusten duenez, aski dira 500 edo 600 hitz premiazko eginkizunei buruz alkar aditzeko"... "5.000 hitzez, ardurako alkarrizketak aisa eramanez ditezke". Hamar mila hitz aski dira eguneroko bizimo- duen gorabeherak azaltzeko. Shakespeare'ren obra guzian ez dira 20.000 hitz



baizik aurkitzen. Eta azkeneko frantseserazko hiztegiak, tekniketarik at, 35.000 hitz dakazki. Hots, euskerak ba ditu 60.000 (bainā, bistan da, Euskal Herri'ko agintaritzaren erderaz betidanik gertaturik, jakintza eta eginkizun sail berezitan sakanaturik gehienak). Perrot'ek (La Linguistique, 49) iritzi eta lumero berberak dakazki. Hitz batez: hizkuntzen ardurako hiztegia (eta osoa bera) ez da ezin bat, edo hizkuntza "txikietatik" oso urrun dagoen ezer. Berriz ere, ipui horien aztarnak ezabatu egin behar ditugu. Ez dago alde hortatik ezinkizunik batere.

Eta, bigarren puntua, irakurgaiaren aldetik, ba dago problema larri bat: bainā herri txiki guzietan arras konpondu dute; berriz ere: ez baita zapaltzaileek aurkeztutuzen diguten bezin larria eta zailla.

Zenbaterik irakurtzen du espāñeraz, esate baterako, literaturazko libururik? Pio Baroja'k bi mila aletako argitaraldi bat, haunditza zeukan. Eta berriki "Les Temps Modernes"ek ezagutarazi duenez, millatako argitaraldi bat "haundia" da frantseseraz ere.

Ez da harrizkoa. Gehiago eta sakonkiago berezten du kulturatik gizartearen estrukturak eta klaseen arteko liferentziak, hizkuntzaren "txikitasunak" bainō.

Komunistek, Lenin'en eragiñez (etnien problemak gutxi bezin ongi ulertu baitzuten Lenin'ek) ongi konpondu dute hau; eta puntu huntaz eredu dira (bai Yugoslavia'n eta bai URSS'en). URSS'eko hamasei errepubliketan, hamasei hizkuntza liferente eman dira lege-hizkuntzat; eta Yugoslavia'n herrialde bakoitzak bere hizkuntza du, nahiz gehien-gehienak serbieraz hitzegin jatorriz. Are gehiago: jatorrizko hizkuntza, hitz batez, lege-hizkuntza billakatu da erresuma komunistetan, eta politikaz ere askatasuna eman (komunismoaren bideetan berrera, hau bai).

Komunista ez diranek ere, hau aitortzen dute. Hots: hau ez zaie herri txikiei kaltegarri gertatu. Kzarren denborako herri-jakintza ez zan neholaz ere gaurko maillan. Ezta gutxiagorik ere! Alabainā, Errusiako errepublikatik kanpo, errusera ez diran hizkuntzez obratu da jakintza-hedatze hau.

Ez du hizkuntzak kulturatik urruntzen, demokraziaren faltak baizik.

Bizpahiru milloi hiztun dituen edozein hizkuntza (eta bizi-bizirik eta arras zerbitzari balios ba da hurriagorik ere bai kopuruz) izan diteke gaur herriaren zerbitzuko.

Alderantziz: hiztun gehiagoren edozein hizkuntza, ondoko kapituluetan agertuko dan bezela, eragozkarri eta trabu izan dakioko.

Zerk erabakitzen? Zerk egiten du bata ala bestea? Zerk egiten du mintzabide  
baliotsu, eta zerk hesi eta baztergarri? Hitzunen kopuruak?

Ez.

Erresuma libro batean lege-hizkuntza izan, ala ez izan.

Hor dago egiazko giltzarria.

Horra hor kakoa.

Brusela, 1966

## SUOMI'Z ZENBAIT JAKINGARRI

“On maamme koeyhae, siksi jaeae  
Jos kultaa kaipaa ken;  
Sen kyllae wieras hyloaejaeae  
Mut meille kallein maa on taeae  
Kanss’salujen ja saarien  
Se meist’on kultainen.”

“Gure sorterria txiro bide da,  
urrea irrikitzen duenak hori uste du behintzat;  
gure ondotik pasatzean, atzerritarrak mespretxuz  
begira gaitzake beharbada;  
baiña guk bihotzaren erditik maite dugu gure herri hau:  
bere baso, arkaitz eta ondartzetan barrena  
benetan urrezko lurralde bat zaigu”.

(Runeberg'en olerki baten bertso hau, Suomi'ko nazio-eresia da gaur)

Euskal Herria txikia da jendez eta hedaduraz. Zapaltzaille ditugun Frantzia'ko eta Espaiña'ko erresumak neurritzat hartu ezker (eta hau egin ohi dugu oharkabe), gure kasoa ez sekulan eta ez inoiz gertatu ez dala pentsa diteke.

Egia esateko, gauza berbera ez da denboran zehar bi aldiz gertatzen. Euskal Herria'k, alde hortatik, bere bide berezia billatu behar du osoki, iñun kopiatu gabe; eta beste herrien kondaira interesgarri izan baditeke ere, gauza ageria da gure kinka hauxe ez dala iñun osotara bere hortantxe iñoiz gertatu.

Suomi'ko gertaerak, halere, oso jakingarri zaizkigu, nere ustez. Bertakoek berrek "Suomi" esaten baitiote "Finlandia"ko erresuma libroari, nik hemen "Suomi" esango dut ere; eta "suomiera" suomitarren hizkuntza. Era berean ere "finlandiar" ("Finländere", "Finn-Land") deituko dut Suomi'ko suomitar-motza, suedendartutako suomitarra (Sueden = Suezia = Suède). "Finlandiera", "finlandiarren" hizkera alegia, ez da Sueden'go hizkuntza berbera baizik. Berezketa berbera egiten da beste hizkuntzatan: "finlandais" eta "finnois" frantseseraz; "finlandés" eta "finés" espainieraz. Beste herritan ere, bestalde, gauza bera gertatu izan da: "vasco" hitza ezagutzen da kolonialisten bidez, eta ez "euskalduna"; "Vascongadas" eta ez "Euskal Herria". Era berean "Finlandia" ezagutzen dugu, eta ez "Suomi". Nik, noski, "Suomi" hautatu dut artikuluan.

Goazen berriz arira.

Alde batetik jendetzaz, lagun-kopuruaz, Suomi eta Euskal Herria oso desberdiñak ez dira: Euskal Herriak bi milloi baiño gehiago ditu gaur; Suomi'k, berriz, askatasunerakoan, hiru milloi eta hirurehun milla (4.433.700 lagun 1960-ean).

Suomiera, bigarrenkorik, bakarrik dago Europa'n, euskera bezelatsu; eta alde huntatik, nazio-jakintza altxatzeko jokabideetan, suomitarren gorabeherak jakingarriago zaizkigu, esate baterako, Quebec'tarrenak edo Flandre'tarrenak baiño; zeren-eta hauek Frantzia'ko eta Nederland'eko nazio-jakintza egiñik badute, suomitarrek, guk bezela, iñungo laguntza gabe eraiki behar izan dute suomierazkoa.

Arroztasuna edo "desnaziotartzea", hirugarrenkorik, bi inperialismotatik etorri zitzaion Suomi'ri; eta, herri txikia izanik, aldiz Sueden, eta aldiz Errusia izan zituen zapaltzaille: bai ekonomiaz, bai politikaz eta bai kulturaz.

Ezkertarrek, laugarrenkorik, oso oker jokatu zuten abertzaletasunari buruz, abertzaletasuna eta "burgese chauvinismoa" nahastuz, eta gerra ikaragarri baten ondoren "sozial erreboluzioa" pikutara bidaliz.

## **Suomi, ethniari gagozkiola**

Suomiera "fino-ugro" deritzaten hizkuntzen mordokoa da. Ez du, beraz, gertuko ahaidetasunik ez suedenerarekin ez errusierarekin.

“Fino-ugro”en ethnia-mordo hortan lau herri daude Europa’n: laponiarrak batetik (Noruegen’go, Sueden’go eta Suomi’ko iparraldeko muturrean, eta Kola deritzan URSS’eko lur-muturrean); estoniarrak bestetik (Estonia’ko erresuma libro txikian); Hungaria’ko magyarrak hirugarrenik; eta suomitarrek azkenik.

Laponiarrik gehienak Noruegen’en eta Sueden’en bizi dira, bi erresumen arteko mugari jaramonik batere egiten ez diotelarik, eta 30.000 baiño gehiago ez dira. Suomi’n beste 3.500 bizi dira gaur (500 bat, “Skolta” izenekoak, Errusia’tik 1920-ean iges-eginak). Laponiera urrutiago dago suomieratik estoniera baiño; baiña laponiarrek, hizkuntza trukatzekotan, errazkiago egiten dute suomieraren aldera, suedeneraren edo noruegeneraren aldera baiño. Fenomenu hau ezaguna da. Laponiera, bestalde, Laponia guzian ari da galtzen (Ikus “Le Monde”, 1966-eko Dagonillaren 10eko artikulua).

Illarako bigarren herria estoniarrak osatzen dute. Hizkuntzaz suomitarrengandik urbil xamar daude. Estonia milloi bat lagun erresuma apala izaki, ezer gutxitan lagundu die suomitarrei.

Hirugarren herria suomitarrek dira. Hauek bi eskualdetan bizi dira: gehienak (“hämä-laiset” deritzatenak) Suomi’ko erresuma libroan; eta gaiñerakoak (“karjalaiset” deritzatenak) URSS’eko Karelietan. Karelia Hegoaldekoa (Viipur’ko herria, beraz, Latokka aintziraren ondoko eskualdea), 1721-ean bezela berriz ere, Errusia’ren menpera pasa zan 1947-an. Hangotar guziek (400.000 lagun), 1945-etik beretik, eta Paris’ko Pake-Itunak erresuma-trukatzea guztiz legetu aurretik beraz, batera jo zuten mendebaldera, Suomi’n sekulako problemak sortuz: bizileku, ogibide, eta abar. Gaur Suomi’ko erresuma libroan finkatu dira; eta beren sorterrira errusitarrek sartu dira millaka.

Iparaldeko Karelia’n (Kuolajärvi, Uhtua, Salmi, eta abar), Suomi’tik ekialdera beraz, 300.000 suomitar bizi ziran 1932 arte. Tartu’ko Bakean (1920-ean), URSS’ek barruti hortan autodeterminazioaren eskubidea obratzea agindu zuen; eta egin ere bai. Repola’ko eta Polajärvi’ko herriek ezik (Suomi’ra bilduak segidan), Kareliarrek URSS’en gelditzea erabaki bide zuten. 1921-eko Urrilla’n Mosku’ko gobernuaren kontra jaiki ziran, Suomi’ra biltzeko asmotan; baiña errusitar armadak zapaldu egin zuen matxiñada, eta bi hillabetetan “pakea” bihurtu zan Karelia’ra, atzerritar armada berriz joanik. 1932-an berriro jaiki ziran kareliarrak Mosku’ren kontra. Momentu hortan 43% suomieraz mintzo ziran oraindik, eta 57% errusieaz. Aldi huntan Stalin’ek bere eskuetan hartu zuen arazoa, eta kareliar herri osoa Errusia’n barrena sakabanatu zuen, multzo txikitik, beren ordeztan Iparaldeko Karelia’ra errusitarrek bidaliaz. Geroztik ez da berriz kareliar problema aipatu.

Erljioari gagozkioarik suomitarrek protestanteak dira Suomi'n (lutertarrak), eta Iparraldeko Karelian batez ere ortodoxoak (1932 arte bederen, noski). Erljio-desberdintasun hunek kolonialismoan du oiñarri: Suomi Sueden'en menpean bizi izan zan 1809 arte, eta hortatik protestante billakatzea mendebaldeko eskualdea; Karelia, aldiz, ekialdean, Errusia'ren menpean aspaldidanik, eta hortatik ortodoxo. Bai Sueden eta bai Errusia askotan baliatu ziran erlijiozko desberdintasun hauetaz beren arteko mugak finkatzeko. Fenomenu berbera gertatu da ere, jakiña, nederlandarren eta flandetarren artean, edo-ta serbiarren eta kroaziarren artean ere.

Hizkuntzari gagozkiola Karelia'ko eta Suomi'ko hizkerak oso antzekoak izan arren, dialektu-desberdintasun apurrak ba dituzte. Suomi'n gaur 94% suomieraz mintzo dira, eta 6% oraindik ere suedeneraz (hauek dira kolonialisten ondoko "finlandiarrak"). Suedenera Aaland'eko ugarteetan aditzen da, eta hiriburuetako "leiñu"ko familietan.

## **Klaseei begiraldi bat**

Suomi'n, Europa guzian bezela, XIX-garren mendean sortu ziran hiriak eta industria. Gaurko kapitalismoa 1860 aldean hasi zan agertzen, Helsinki'ko inguruetan batez ere, paper-industriaren beharrak bultzaturik (zelulosa egiteko basoak baitira oiñarri; eta Suomi'n basoak oso ugariak izaki: 252.000 km<sup>2</sup> hain zuzen).

Suomitar baserritarra askotan bizi da oihanen eta aintziren artean bere zurezko etxean galdurik, eta herri koxkorrik urbillena hoge kilometrotara duelarik. Askatasunerakoan 60% nekazaritzatik bizi ziran, eta 14% industrietatik. Geroztik industria indartu egin da, eta 1950-ean 42,1% industrietatik bizi ziran, eta 41,5% nekazaritzatik.

Suomi'ko aberatsak (industria-kapitalistak eta lur-jabeak) suedeneraz mintzo ziran gehienik. Herri xehea suomieraz.

1809 arte Suomi "Finn-Land" zan, Sueden'en kolonia huts bat: ekonomia, politika, kultura, dana zegoen "finlandiar"ren eskuetan, hau da suedendarren eskuetan: horiek ziran hango "pieds-noirs" dalakoak!

Kolonia guzietan bezela, Sueden'go inperiotxoan ere (1905 arte Noruegen Sueden'en parte izan dala ez da ahaztu behar), "etxeko" itxura eman behar zitzaion koloniarri. Hiriburua bertago izateko, Turku hiria jarri zuten buru, "Abo"

bataiatuz (Suedenerazko izenak nagusitu ziran ofizialki: Helsinki “Helsingfors” deitu zuten, Uusapunki “Nystad”, Hamina “Friedrikshamn”, eta abar; eta Suomi bera, esan dudanez, “Finn-Land”). Edozertan suomitar ethnia bat ez balego bezelaxe jokatu zuten, zapaldutako nazioa hilla balitz bezelaxe.

1809-ko urtean, Napoleon'en guduak zirala-ta, Sueden'ek Suomi'ko eskualdea eman behar izan zion Errusia'ri, suomitarren iritzia entzun ere gabe, noski! Ezagugarri bat: Sueden'en eta Errusia'ren arteko Ordain-Ituna errusieraz, suedeneraz eta frantseseraz idatzi zan...

Suedendarrak nagusi zeuden egon egoera berrian, baiña atzerritar erresuma batean aurrerakoan. Hori dala bide, jokabidea aldatu zuten; eta oso “kzar”-zale bihurtu ziran. Hastapenetako inperialismo nabarmenari utzi, eta klase-nagusitasunari eustea aukeratu zuten. Egoera hau ez da gero sobera aldatu.

1898-an xuxen ikusi zuen Ganivet idazleak: “Nótanse, pues, en el país curiosas superposiciones. Los finlandeses fueron privados del litoral, cuyos puertos se convirtieron en ciudades suecas, hoy poco cambiadas aún, y luego en estas ciudades los suecos fueron sometidos a la autoridad rusa”... “La parte occidental de Finlandia, que está más inmediata a Suecia, es casi sueca: hay puertos como Abo o Hangoe donde casi todo se recibe por vía de Suecia, empezando por los periódicos que vienen de Stokolmo, y que son leídos con más interés que los del país” (Cartas finlandesas, 77gn. horr.)

Suomi'ko burgesia eta aiton-sembleak, hortara, “finländere” izanik, atzerritarrek eta atzerrizaleak izan dirala esan ditekete hertsiki. Alde huntatik, Mannerheim esate baterako, eta Europa'n gehienik ezagutzen diran buruzagirik haundienak, suomitar-motzak dirala esan behar da, gehienak goiko klase hortako seme baitira, izenez eta izanez. Horregatik Suomi'ko erresumak, orain arte bederen, eta askatasuna lortu ondoren ere, eskubi aldera eta finlandiarren aldera jo du, klase nagusi eta arrotzaren zerbitzutan, eta Suomi'ko herriaren interesen kontra. Bai 1918-an eta bai 1944-ean, horrela, demokrazien kontra borrokatu du.

Askatasuna 1917-an lortu ezkerotik, egoera pittin bat aldatzen hasi zan halerre. Lur-jabegoa herritartu egin da aski, erreformen bidez. Puntuzkoak suomitar osoak izaten hasi dira: Sillanpää idazleak, esate baterako, suomieraz idatziaz irabazi zuen 1939-an Nobel-Saria. Gaur, bai Helsinki'ko Unibertsidadean eta bai nun-nahi, bai burgesian eta bai langillerian, suomiera da nagusi. Kalera etortzen diranek ez dute gaur, lehen bezela, “suedendartu” behar eta jatorriaz lotsatu. Baiña berdintasuna ez da burutua. Askatasunaren ondoren, eta suomieraren pizkunde betean, 1920-eko urtean, Suomi'ko erresumak 2,71 marko zerabilzkien

eskolan suomitar batentzat, baiña 8,66 marko finlandiar batentzat. Geroztik gauzak ez dira funtsean aldatu. 1960-ean gehiago ziran, araberan, irakaskintzako bigarren maillan finlandiarrak, suomitarrek baiño.

## Abertzaletasunaren jaiotza

1840 arte, gutxi gora behera, suomitarrek bigarren maillako pertsona ziran; baiñan ez zuten zinki egoera aldatzeko asmorik izan. Errusia'ren inperialismoa polliki-polliki hasi zan agertzen. Alejandro I-a hunela mintzatu zan Porvoo'n, 1809-ko Epaillaren 28an, Ernani'n Espartero españarra bezelaxe: “Zuen legeak gordetzea hitzeman dut. Izan bedi gure arteko billera hau nere agintza horren ezagugarria”... Biharamunean Gorteko lau “Besoak” (Eliza, Nekazariak, Aiton-  
-semeak eta Burgesia) Porvoo'n alkarturik, menpetasuna ziñegin zioten. Hitz ezagunak erabiliz “errege-pertsona bakuntasun huts” bat sortu zala idatzi zan; eta horrela abiatu zan Errusia'ren jabealdia. Halere ziñegite beretik hasi ziran errusitarren saldukeriak: Suomi'ko Gortea 54 urtez (hau da 1863 arte) ez zan berriro alkartu...

Bitarte hortan industria hasi zan eraikitzen, hiriak koxkortzen, langilleria bat piskanaka mamitzen, emigrazioaz herria hustutzen (gehienak suomitarrek, ez finlandiarrik ia), eta suomitar abertzaleak, Suomi'n eta Karelia'n, nazio-nortasunaz eta erresuma libro baten beharraz apurka apurka konturatzen. Arwidson abertzalearen esana orduan zabaldu zan intelektualen artean: “Gu ez gera suedendarrak, guk ez dugu errusitar izan nahi: egon gaitezen suomitar”.

Hiru gizonak, hirurak adinkide, ikusi zuten Suomi'ren kakoa atzerritar inperialismoan zetzala; eta hiruek, “amets” zoroan, “Finlandia” jopu hartan Suomi'ko erresuma libro eta “suomi-alduna” sortzea erabaki zuten. Hiru izen hartu behar gogoan: Lönnrot (1802-an jaioa), Runeberg (1804-ekoa), eta Snelman (1806-ekoa).

Marx ez zan bere eskuez lanean baliatzeko gauza; Arana-Goiri ez zan jaiotzaz euskeraz hitzegiteko gauza, Beethoven gorra zan, eta hiru suomitar hauek suedeneraz mintzo ziran ongienik!

Atzerritarren mutil egoteaz nazkaturik, Suomi suomitartzea eta arrotzu behar hartatik begiratzea erabaki zuten. Nondik hasiko? Puntuzkoak, aberatsak, kaletarrak, suedeneraz mintzo ziran; Turku, Tanpere, Helsinki, ez ziran Stokholm'en kopia baizik. Eta hau larriena: suomitarrei berei bost axola bide zitzaien egoera hau; eta suomiera-hizkuntzaz arduratzea zorakeria hutsa iruditzen zitzaien. Nor



mintzo zan suomieraz? Kaletarren artean, ikasien artean, dirudunen artean, iñor ez. Bi herri bizi ziran alkarren ondoan: atzerritarrak nagusi, bertakoak morroi.

Ganivet'ek ongi azaldu du egoera hau: “No solo hay dos lenguas; hay dos vidas diferentes: la una la de los finlandeses ‘asuecados’, si me es lícito inventar tan fea palabra; y la otra la de los finlandeses tradicionales. Los primeros ocupan lugar preeminente en la sociedad; los segundos ya dije que vivían en los sótanos y buhardillas, puesto que o están en el interior del país, o forman las “clases bajas” en las ciudades, bien que en estos últimos tiempos se note una tendencia social muy marcada a levantar el espíritu finlandés y a hablar en el idioma patrio”. Eta 1840-eko iritziak Ganivet'ek ere berrituz: “Comparando estas vidas, digo yo pues, que los que están en lo firme son los que hasta aquí figuran debajo, los cuales están destinados a quedarse encima como amos y señores absolutos de la situación... El espíritu del país solo puede llegar a su máxima altura recogiénose sobre sí mismo, y ‘pensando en su natural idioma’” (Cartas Finlandesas, 79).

Elias Lönnrot osagillea, bere herriarekiko maitasunak bizkorturik, herriz herri eta baserriz baseri oiñez hamar urtez ibilli zan, bai Suomi'n eta Karelia'n zehar, suomierazko kantu zaharrak biltzen. Lan eskerga eta nekagarri baten ondoan “Kalevala” zeritzan kantu-liburu bat argitaratu zuen 1835-ean. Liburuak 22.800 puntu ditu. Horietan zehar Vainämöinen, Lemminkainen eta Ilmarinen mitho-buruzagi alegiazkoen kondaira azaltzen zan. Urte haietan ere (1831-ean xuxen) “Suomitar Akademia” sortu zuen, Suomi'ko egiazko hizkuntza goratzekotan eta ezagutarazteketan. Bere garaieko kaletarrak ez ziran konturatu ere lan hauetaz; baiña hazia ereiña zegoen gazterian.

Runeberg, bere aldetik, suomieraz idazteko gauza ez izanik, suedeneraz egin zuen bere idazle-lan guzia. Runeberg'en olerkiek halere abertzaletasuna piztu zuten, nahiz Sueden'go literatura-lerrokadetan ere agertu.

Snellman'ek, azkenik, bidea “politiko”a zala oharturik, abertzale-mogimendu zabal bat sortzea erabaki zuen. Ez edozein erresumaren alde: Snellman'ek, hegeldar eta filosofo, herri baten muiña eta giharra hizkuntza dala ez zuen zalantzan jartzen; eta ideia hauxe izan zan bere abertzale-joeraren oiñarri berbera.

Harrabotsa hemen eta han egiñez, lehenengo urratsak eman ziran. On izango da, nik uste, urteetan zehar egindako aurrerapenak zerrendan ematea.

1824-ean Elizak (lutertarrak, noski) suomieraz mintzo ziran herrietara joateko suomieraz jakitea nahi-ta-ezkoa jarri zuen. Urte batzutan, beraz, suomitarrek beren hizkerako “artzain”ak izan zituzten leku guzietan.

1841-ean, nahiz erresuma-hizkuntza bakarra suedenera egonik ere, haurren ikastoletan suomieraz ikas ahal izatea onartu zan. Onartzea eta obratzea bi dira; eta hortara, etsenplu gisa, 1871ean oraindik ere, Mikkelin herrian (osoki suomieraz mintzo) suedenerazko haur-eskola bat ideki zan... Gauzak ez ziran erraz moldatu. Wuorinen'ek esaten duenez, atzerritar soegille batek hau zion 1857an: "Suomi biziko bada, ahalegin, lan eta burruka guztiz bortitzak egin behar dira intelektual maillan" (A History of Finland, 174gn. horr.).

1851-ean, lehenengo aldiz, suomierazko katadera edo irakastaulki bat jarri zan Helsinki'ko Unibertsidadean.

Bigarren maillako irakaskintzako lehen saialdia 1858an egin zan Jyväskyläko herrixkan. Baiña gobernua urte haietan suedendarren eskuetan zegoen arras, eta ez zituen jokabide hauek begi onez ikusten. Urte haietan sortu ziran suomierazko ikastolak eta bigarren maillako ikasguak, gehienetan suomitar abertzaleek ordainduak ziran!

Legezko pausu horiekin batera, abertzale gazte eta ikasi batzuk, hirietan bizi arren, beren artean (askotan erreztasunik batere izan ez arren) suomieraz mintzatzaren hasi ziran; eta 1850-1855 aldean, istorian lehenengo aldiz, kaletarrak abertzale eta suomi-dun agertu ziran.

Entzun egin zitekean suomiera hirietan, dagoaneko esan dugun bezela; baiña behereko klasetan. 1865 arte hirietan suedenera aurrera zijoan, eta suomiera atzera, batez ere puntuzkoetan: "Grâce à l'école, la suédisation des classes moyennes continua jusqu'à bien avant le XIX<sup>e</sup> siècle ; et le mouvement ne perdit rien de sa force après la disparition de la domination suédoise" (Lutte de langues en Finlande, Setälä, 9).

XIX-garren mendeko akaberan hasi ziran nabaitzen abertzaleen ahalegiñen fruituak:

Suedeneraz mintzo:

	<i>Kaletar</i>	<i>Baserritar</i>
1880	38,2%	12,1%
1890	33,4%	11,4%
1900	28,5%	10,6%
1910	25,3%	9,3%

(1910-ean Uusipanki'n, esate baterako, 41,1% mintzo ziran suedeneraz halere.)

Suomi'ko finlandiarrek eta errusitar gobernariak 1860etik somatu zuten gorako joera hau; eta ez zuten begi onez ikusten; baiña aurka jokatzea baiño abilki egitea hobe izango zalakoan, amor-emateko itxura egitea pentsatu zuten. Hortara 1863-an, ikustaldiaren ondoren, Alejandro II kzar'ek suomiera ere administrazioan sartzea zenbait kasutan onartu zuen: ez beti, suomieraz mintzo ziran herrietan xoilki baizik. Pausu kaxkarra, noski, baiña pausu bat. Finlandierrek berek jarri zituzten eragozpenik haundienak huntan ere; eta 1883 arte lege hau ez zan egiazki obratu.

1863-an ere sortu zan "suomi-zale"en alderdia, nazioaren askatasuna eta suomasuna helburutzat harturik.

1869-an Helsinki'n zabaldu zan suomierazko lehendabiziko eskola. Irakurleak egizta dezakean bezela 38 urte igaro ziran Suomitar Akademia sortu zan ezkeroztik.

1872-ko Urrillaren 13an gertaera pixu bat izan zan Helsinki'n: suomierazko Teatroak bere atek zabaldu zituen.

Eta 1880-ean Lönnrot'ek bere Hiztegia argitaratu.

1894 arte, halere, Helsinki'ko Unibertsidadean irakasle izateko suomieraz jakitea ez zan beharrezkoa. Unibertsidadea, horrela, oraintsu arte, desnaziotartze-putzu bat izan da.

Bizkitartean Suomi'ko finlandiarrik argienek, beren hobarien eta nagusitasunen iraupena arriskutan somaturik, albaratzen eta asaldatzen hasi ziran ere. Nunbait "erromantiku" eta "belaska" iruditu zitzairen pizkundea, politikan eta soziologian mamitu ala, katramilla-iturri bihurtu zitzairen. 1873-an "Finlandiar Alderdia" sortu zuten (sueden-zale eta eskuindar); eta 1881-ean "Finlandia'ko Suedendar Akademia".

1873-an horrela, Gorte edo "Lantdag"eko deputatuak hunela zatitu ziran: Eliza eta Nekazariak: abertzaleen alde; Aiton-semeak eta Burgesak: suedendarren alde.

Bitartean beste fenomeno larri bat erasten zitzaion horri: Helsinki'n, Viipuri'n, Turku'n, Tampere'n, Hamina'n, lantegiak ugalduz zijoazen. Europa guzian bezela kapitalismoa gora zijoan, eta baserrietatik hirietarako jende-aldaera bat hasi zan, egia esateko Gorteko lau Besoek berdinzki ahaztua. Suomitar langillera horrek, ezertarako eskubiderik gabe, hirian bi aldiz atzerritar (finlandiarrei buruz eta errusitarrei buruz), guztiz zapaldurik eta arras eskasturik, urtetan barrena jasan behar izan zituen danak hiri-inguruetakoko txabola hotz eta txirotan. Gortek ez ikusia egin zion langillera huni; eta hunek, era berean, indar berritan jarri zuen itxaropena. Sozialismoak guztiz bildu zituen. Sozial-arazoa eta nazio-ara-

zoa, denen itsutasunarengatik, alkargainka zetozen, alkar ukatuz zirudienez, egiazki eginkizunak illunduz eta nahastuz ez gutxitan.

## Errusitarren zanpaldia

“Paneslavismo” zeritzan joera, nahaspilla hartan erantsi zan. Errusitarrek, naziokerian eroririk, herri bakar bat egin nahi izan zuten Inperio guzian. Suomi’n, beraz, errusitartasuna garaitarazi egin behar zan, aldez edo moldez.

Eginkizuna zaila iruditurik, gobernari gogor bat bidaltzea erabaki zuen Nikolás II kzar’ek. 1898-an Bobrikoff jenerala iritxi zan Helsinki’ra, gogor jokatzeko delibero irmoan, bai finlandiar eta bai suomitar guziak batera zanpatzekotan eta errusitartzekotan. Nola?

Hain zuzen ere suomitarren arteko istilluak biziagotuz.

Bobrikoff’en politziak zurrumurrak zabaldu zituen: langilleen artean ezker-tarrago sozialistak baiño; ugazaben eta aiton-semeen artean eskuindarrago nor-nahi baiño. Kontradizioa Gortean bikoitza baitzan, kontradizio hori bortxatu egin zuen Bobrikoff’ek.

1899-ko Otsaillean “kzar”ek Suomi’ko “Dukerri” edo “Dukadoa”ri autonomia kendu zion. Armada berria desegin, administrazioan eta ikastoletan errusiera beharrezko ipiñi, eta abar. Egun labur batzutan 522.931 siñadura bildu ziran Suomi’n aginduaren kontra; baiña kzar’ek ez zituen ikusi ere egin. Europa’ko 1.050 legegizonek, era berean, aurkako txosten bat izkiriatu zuten; baiña hau ere ez zuen kzar’ek irakurri ere egin. Suomi’ko herri guzia, bapatean baturik, bai finlandiar bai suomitar, bai nagusi bai langile, denak bat egiñik, kzar’en kontra jarri ziran.

Nondik batasun hau? Suomi Errusi’ra pasa zanean, kzar’ek ontzat eman zuen 1772-ko Dagonillaren 21eko “Regeringsform” zeritzan legea. Gure Foruetan bezela, kzar’ek ez zuen suomitarrak soldadutzara deitzeko eskubiderik. Berrogeigarren artikulua, bereziki, agirian uzten zuen Suomi’ren autonomia: “Kzar’ek ezin dezake legerik egin ez desegin bertako Gortearen ezagutzapena eta baimena gabe”. Eta alderantziz Gortea kzar’i buruz. Farragarri badirudi ere, kzar guziek agindu zuten “Regerinsform” hori gordetzea. Nikolas II.garrenak berak (Españia’ko Fernando VIIgarrenak bezelaxe) gordetzea ziñegin zuen...

Bobrikoff’ek deportazioen eta jende-lotzeen bidea hautatu zuen orduan: suomitarrek chunka, millaka, ezagutu zituzten bai gartzela eta bai Siberia.

Zein ziran urte haietan politika-joerak Suomi'n? 1907-ko hauteskunderako deputatu-kopuruak hauek izango ziran handik piska batera: sozialdemokratek: 80/200; abertzaleen bi taldeek, danera: 85/200; eta finlandiarrek: 24/200. Joerak hitz gutxitan azaltzekotan hau esango genuke:

#### *a) Sozialdemokratak*

Sozialista bakarrak urte haietan, II-garren Internazionalakoak (komunisten eta sozialisten arteko zatiketa, jakiña, gerozkoa baita; urte haietan guziak “sozialdemokrata”: Plekhanov, Lenin, eta Trotsky). Sozial-zanpatzea ikaragarri bortitza izanik, eta langilleak suedendartutako hirietako industrian finkaturik, nazio-askatasuna, nazio-pizkundea eta hizkuntzaren gorabeherak bost axola zitzaizkien. Beren indarra Helsinki'n eta Tampere'n zegoen batez ere; baiña zenbait nekazari txikik boza ematen zien.

III-gn. Internazionala 1919-an sortzean, zapal dutako nazioei buruzko jokatubidea izan zan diferentzietako bat: Lenin, teoriar behintzat, askoz ere “abertzale”ago zan eta askoz ere garbikiago ikusten zuen “sozial-inperialismo”aren kakoa II-gn. Internazionalan geldituko ziranek baiño. Errusitar izan arren, geroko agertuko danez, jokabide abertzaleagoak hartu zituen Lenin'ek suomitar sozialdemokratek berek baiño. Askatasunaren ondoren, eten gabe, bat egin dute beti finlandiarrek eta sozialistek suomizaleen kontra; suomieraren garaitzapena, batez ere, finlandiar kontserbadoreen eta sozialisten kontra bizian lortu da. Setälä'ren eta Perret'en liburuak irakurtzea dago, esate baterako. Sozialistek beti ukoa eman dute suomieraren aldeko legetan, “burges chauvinismo”aren kontra jokatzeo asmotan; eta “ezkertar” joko huntan... bat egin dute finlandiar burges eta aiton-seeekin!

#### *b) Abertzaleak*

Bi alderditan zatiturik urte haietan. Suomizale “gazte”en eta Suomizale “zahar”en arteko diferentziak oraingoz alde batera utzita, abertzaletasuna zan beren ezagugarri nagusia: askatasuna eta suomitasuna, horra helburua. Nazio-pizkundea (nazio-nortasuna eta askatasunari dagokionez) berek egin zuten, bai askatasunaren aurretik eta bai ondotik. Baiña sozial arazoak ez dituzte azkenerarte somatu ere, eta aberria bereziaz, saldukeria egin zioten beren herriari. (Suomizale “gazte”ek halere ba zituzten sozial-erreforma batzuk beren araudian).

#### *c) “Suedendarrak”*

Kontserbadore hutsak danean, kolonialisten seme eta jarraitzaille, aiton-seme, dirudun, kaletar, Sueden'era beti so, Suomi'ko pizkundearen etsai.

Pentsa ditekean bezala, eztabaida gogorrak sortu ziran suomitarren artean. Gehienek, bai “abertzaleek” eta bai “sozialistek”, legez baliatzea erabaki zuten; eta oporrak eta horrelakoak hasi ziran, poxi bat Gandhi’k gero egingo zuen modura. Gazteak, bestetik, kasernetara ez agertzea erabaki zuten; eta kasernak hutsik gelditu ziran. Bobrikoff’ek eta kzar’ek hau ikusirik, etsi egin zuten; eta ordainbide bat asmatu zuten soldadutzaren ordeez: hamar milloi markotako zerga urtero ordainaraztea. Eta halaxe egin zan askatasunaren eguna arte. Hori dala-ta, suomitarrek ez zuten parte hartu ez Japon’en kontrako guduan 1904-ean, eta ez 1914-ekoan ere. Finlandiarrak, dana dala, kzar’ekin ahalik ongienik moldatzea erabaki zuten.

1904-eko Otsaillean Japon’en eta Errusia’re arteko gudua hasi zan. Egoeraz baliatuz, iskillu billa abiatu ziran Nikolas II-gnaren etsai gogor guziak: bai Suomi’koak eta bai Errusi’koak. Paris’en bilkura bat antolatu ondoren, Stokholmo’ko Japon’en Enbajada’ra joan ziran; eta, beronen bidez, 15.500 fusil, bi milloi t’erdi bala, eta hiru tonelada dinamita lortu zituzten Suiza’n. Tratua hunela egin zuten: hirutatik bat suomitar abertzaleentzako, bi hiruren berriz errusitar sozialdemokratentzako. “Voima” suomitar indarrak (20.000 lagun gazte aste gutxitan) ez zuen aurreraino eraman ahal izan betekizuna, iskilluak bidean galdu baitziran kontrabandoko istillu itsusi batean.

Hortan gauzak Garagarrillaren 16ean Schauman suomitar abertzaleak Bobrikoff gobernaria hil zuen; eta beste bala bat bere bihotzean sartuz, bere burua hil zuen. Gertakari hunek sutan jarri zuen gazteria.

1905-eko Urrillan oporrak hasi ziran, bai Errusia’n eta bai Suomi’n. Huntan finlandiarrak egon ziran uzkur, gaiñerako guziak guztiz bat egiñik. Erresumako epailariek batera eman zuten dimisioa. Sei egunez Suomi osoa arras gelditu zan, eta sozialdemokratek, erdi armadaren modura, “Zaindari Gorriak” antolatu zituzten. Europa’n zehar zeuden 11 konsulek dimisioa eman zuten. Errusia’n ere gauzak oso nahasiak zirala ikusirik, Nikolas II bildurtu egin zan, eta guztiz atzera egitea erabaki zuen. Azaroaren 6ean agindu bat argitaratu zuen, Suomi’ko legeen kontrako agindu guziak deuseztatuz.

1906-eko Hauteskunde-lege berriak “Lau Besoak” kendu eta Gorte berri bat jarri zuen Suomi’n, 24 urtetatik gorako gizaseme eta emakume guziak bozetara deituaz.

1907-an hauteskundea egin zan. Sozialdemokratak izan ziran garaille, 200 postutatik 80 bilduz. Abertzale bi taldeak bigarren eta hirugarren. Gortearen egoera ez zan asko aldatu 1917 arte:

*Landtdag edo Gortearen gorabeherak askatasuna arte*

	1907	1908	1909	1910	1912	1914	1916	1917
Sozialdemokr.	80	83	84	86	86	90	103	92
Suomizale zahar	59	54	48	42	43	38		
Suomizale gazte	26	27	29	28	28	29		} 61
Finlandiar	24	25	25	26	26	25		21
Laborari	9	9	13	17	16	18		26

Errusia'k bitartean, bai Seyn gobernariaren bidez, bai Stolypine Petrogrado'ko gobernu-buruaren bidez, errusitartze lanari ekin zion. Hegoaldeko Karelia bestal-detik (Viipuri'ko eskualdea) "probintzi" gisa Errusia'ra biltzeko asmoa jakiñarazi zuen: 1912ko Otsaillaren 2an tribunaletan errusieraz mintzatzeko agindua eman zuen berriro.

Sozialismoa, bitartean, bai Errusia'n eta bai Suomi'n, Lenin'en manupean, gero eta gogorrago ari zan. Lenin'ek adiskide leialak zituen Suomi'n erreboluzio guzian zehar; eta III-gn. Internazionala sortzean Suomi'ko sozialdemokraten laurden bat komunista egin ziran. Hauek, noski, aztertzen ditugun urte hauetatik zeuden Lenin'ekin oso loturik.

## 1914-eko gudua eta Suomi'ren askatasuna

1914-eko ikastaroa hasi zanean Unibertsidadean gerra-giroa zegoen: Errusia'ren kontra altxatzeko garaia ez ote zan iritxia? Urrillaren 27-an bilkura bat izan zuten ikasleek (gehienak burges haundi eta txikien seme), eta Errusiaren kontra indarka hastea erabaki zuten: txostenak zionez, "militar hezkuntza eman behar zaie suomitar gazteei... Errusia'ren kontra jaiki ahal izateko". Sozialdemokratak ez ziran erabaki hauen kontra; baiñan halere erabaki hau ez zuten langilleek berek hartu, Unibertsidadean langillerik ez baitzegoen.

Toki bat behar zan militarki eskolatzeko. Sueden'i eskatu zitzaion, eta hunek ukatu egin zuen. Alemania'k aldiz, Suomi gerrara erakartzeko itzaropen izkutu-an, baietza eman zuen; eta horrela sortu zan Lockstedt'eko "armada-landa".

Berealatik bildu ziran boluntarioak. 1915-eko Urtarrillaren 25-ean Berlin'en zegoen (ixilpean, esan beharrik ez) lehendabiziko "ehiztaria" (hunek Harispe'ren

“ehiztaria”k gogoratzen ditu). Segidan etorri ziran, multzo txikitan, gaiñerantze-ko oldezko gudariak, eta Lokstedt’era bildu.

Denbora berean, ixilpean, “Gudaritza-Batzordea” sortu zan Suomi’n: bi koronel (Becker eta Maxmontan), bi koronel-orde (Schauman eta Von Rehausen), lau kapitain (Ignatius, Akerman, Gripenberg eta Ahrenberg), bankulari bat (Halberg), eta baron bat (Silverjelm). Izenak eta ogibideak irakurri besterik ez dago “ehiztari”-en mogimenduan burges finlandiar suedendartuak nagusi zirala ikusteko (Mannerheim, geroago buru izango zana, hildo berean jar diteke). Eta gisa da: urte horietan armada (errusitarrek desegin arte sortu zana), eta admistrazio osoa, berriz diot, ez baitzegoen oraindik suomitarren eskuetan, finlandiarren eskuetan baizik.

Lockstedt’eko militar-ikastaroa hasi zanean, Maximilian Bayer alemaniarra zan burua (Alemania’ko “scout”en buru-ohia), eta 183 suomitar ikasle: 130 ikasle, gehienak ixilpean Sueden-en barrena etorriak; 36 Alemania’tik beretik joanak, beste 16 Skandinabia’tik, eta beste bat Ameriketatik. Ikastaroak hillabetez iraundu zuen. Ikastaroko lagunuen adin-erdia 24 urtekoa zan. Nabarmenegi ez egote-ko, ikasle guziak “scout”ez jantzirik zeuden, Bayer’en nortasunaz baliaturik. Ikastaroa alemanieraz egin zan. Lockstedt’eko ikastaro hura izan zan geroko armada “zuri”aren bihia.

Berriz ere beste ikastaro bat antolatu zan udaran. Jendea biltzeko 87 gudari-bulego ixil sortu ziran Suomi guzian barrena; eta egiazko erakunde izkutu haundi bat egin zan. Horrela 2.000 gazte gehiago joan ziran Lockstedt’era, Sueden’en zehar, Stokholmo’n zegoen ixilpeko Batzordeak lagundurik. Bigarren “batalloi” hau ez zan xuxenean Sueden’era bihurtu: alemaniarrek Errusi’ko frentera eraman zituzten hillabete batzutan. Kaiser’ek berak “27gn. Batalloi” izendatu zuen 1916-eko Maiatzean. Suomi’ko abertzaleak, Errusia’ren kontra nola edo hala joan nahiz, alemaniarren eskuetan zeuden...

Errusia’n kzar’en kotnrako mogimendua gero eta gogorrago egiten zan. Suomi’n ere ezkertar erresuma-kolpe bat egiteko giroa piztu zan. 1916-eko Epaillaren 3-an, mesfiantza eta hotz giro batean (55,5% boz-emaille) sozialdemokratek atera zuten gehiengoa: 103 deputatu 200 postutarako. Gertaera hunek izutu egin zuen Petrogrado’ko agintea, kzar’en eskuetan oraindik. Hunek, nola edo hala, geldiarazi nahi zituen bai sozialismoa eta bai “separatismoak”. Ezin ordea. Frentean ere desertzioak ugalduz zijoazen. Ezin danen kontra eutsi.

1917-ko Epailla’ren 15-ean Nikolas II-garrenak demisioa eman zuen. Bere ordezkari Lvov’en eta Kerenski’ren bolada laburra hasi zan. Jendearen bihotzak ira-



bazi nahirik, presoak askatu, kzar'en agindu asko ezereztatu, danetan liberal-kolore bat eman, itxaropen giro bat sortu zan. Askatutakoen artean, suomitar famatu bat, Siberia'n hiru urte latz pasa ondoren etxerako bidean: Ervin Svinhufvud, 1914 arte Gorteko Lendakari-ohia. Hillabete hortan, esan dugunez, sozialdemokratak ziran nagusi Suomi'ko "Landtdag"en.

Bost egun geroago agiri bat argitaratu zuen Petrogrado'ko gobernuak. Hitz gutxitan hau esaten zuen: zoritxarrez gauza hits asko gertatu da Errusia'ren eta Suomi'ren artean. Konpondu egin nahi dugu hori guzia. Has gaitezen lanean.

Suomi'ko Gortekak bi sozialdemokratarengan jarri zuen agintea: Gortearen Buru Cullervo Manner izendatu zuen, sozialdemokrata epel bat; eta Gobernuko Buru beste bat, hau askoz ere ezkertarrago: Ost Kari Tokoi, ondoko urteetan oso aipatua, eta egun horietan denen arteko buru. Giroa ona zan: Petrogrado'k gobernari "liberal" bat bidali zuen Helsinki'ra, Stakhovitch.

Lenin, bistan da, Petrogrado'ko gobernuaren kontra zegoen, eta Helsinki'koa ere bai. Suomi'ko Gobernu eta Gortea, kzar'en garaietan bezela, ia ahobatez Petrogrado'ren kontra ziran: sozialdemokratek sozial-erreboluzioa nahi zutelako; eta suomizaleek Suomi'ko erresuma libro eta arras askatua nahi zutelako, Errusia'rekiko loturak guztiz etenik. Oso inportante da zioen diferentzia agerrereztea; hau geroko hillabeteetan kakoa baita.

1917-ko Uztaillaren 18-an erabaki funtsezko batzuk hartu zituen Suomi'ko Gortekak: zortzi ordutako lan-aldia legetu egin zuen (Europa'n lehenengo aldiz); eta bestetik autonomia hartzea baietsi zuen, militar arazoak eta atzerriarekiko hartu-emanak halere Errusia'ko gobernuari utziaz. Erabaki "apal" hau (136 boz alde, 55 aurka), beraz, sozialdemokratek hartu zuten. Beste gauza bat erabaki zan ere: ez ezer galdetzea Errusia'ri, erabaki hori hartua zegoala gaztiaztea baikik, besterik gabe, azalpenik batere gabe.

Kerenski'ren erantzuna tximista baiño azkarrago heldu zan Helsinki'ra: Uztaillaren 31-ean Petrogrado'k Gortea desagitea erabaki zuen, suomitarrek berriz ere urrengo Urillaren 1-2-an botzetara deituaz.

Manner'ek ez-entzuna egin zion agindu huni. Sozialdemokratek oso oso gaizki hartu zuten berria, "Landtdag"ean gehiengo baitziran lehenengo aldiz. Opor jeneral bat hasi zan Helsinki'n.

Manner'ek Dagonillaren 29-rako deitu zituen deputatuak. Nekrassoff gobernari berriak (Iraillean etorria), armada bidali zuen Gortera, eta bilkura debekatu zuen. Zer egingo? Gehienek etsi egin zuten, eta onena hauteskunde berria ongi prestatzea zala pentsatu zuten.

Bozetan (Urrillaren 1-2-an, beraz) sozialdemokratak atera ziran garaille; baiñan ez 103 deputatu lortuz, 92 baizik. Gehiengoa galdua zuten.

Hau aski eta gehiegi izan zitzairen. Hauteskundea, bestetik, faltsutua eta makurtua izan zala jakinarazi zuten. “Gogorrek” irabazi zuten partiduan, eta “biguñek” galdu. Giroa ez zegoen erreza! Erdi ofizialki “Soviet” bat sortu zuten sozialdemokratek, Gorte berria ez onartuz.

Gortean, berriz, eziña zan agintea berriz ere sozialdemokraten eskuetan jartzea, hauek gutxiengo izaki; eta lehenagoko “Landtdag”en proposamenduak oinarritzat harturik (sozialdemokraten baietza lortzeko), Suomi’ko Errepublika-Araudia prestatzeko eskatu zitzaion legegizon ezagun bati: Paasikivi.

1917-ko Azaroaren 7-an Kerenski erori, eta Lenin’ek hartu zuen agintea. Hau urteko bigarren aldaketa larria izanik Errusia’n, Suomi’ko Gorteak aginte osoa hiru gizonen eskuetan jartzea erabaki zuen. Hiru gizon horiek hiru eskuindar ziran; Paasikivi, Gripenberg eta Svinhufvud (Siberia’tik etorri-berria, esan dugunez).

Sozialdemokratak gutxiago ziran, eta nahiz denok kontra bozkatu ez zeukaten ezer egiterik eskuindarren kontra. Erabaki horiek, beraz, sozialdemokraten nahiaren kontra hartu ziran. Azaroa’re 12-an, Erreboluzio-Batzar Nagusi bat edo “Soviet” bat sortu zuten sozialdemokratek, 35 lagunek osatua. Batzar hunek opor jeneralera deitu zuen biharamunerako, burgesen gobernuaren eskabideetara bortxatzeko.

Azaroa’re 14-ean, suomitar sozialdemokratek, bertan zeuden errusitar soldaduen laguntzaz baliaturik, telegrafoa eta herri-batimenduak bortxaz hartu zituzten. Segidan Gortera joan ziran, eta desegin egin zuten “Landtdag” berria, lehenagokoa berriz agintera ekartzeko beren erabakia ezagutaraziz (ohar bedi irakurlea opor jeneralaren zegoela, janariak bukatzen hasiak zirela, eta lehenagoko Gortean sozialdemokratak zirela nagusi). Beren konfiantza, berriz ere, Tokoi’re 1917-ko Azaroaren 15-ean, Errusia’tik berezteko eskubidea jakinarazi zuen ofizialki. Sozialdemokratak, halere, ez ziran garaitzapenaz oso seguru; eta tratu bat proposatu zieten eskuindarrei: “hiruen” Batzordea desegitea eskuindarrek (Svinhufvud’ena); ala opor jeneralari. Svinhufvud’ek ez zuen “ultimatum” hori onartu; eta langileek opor bortitz ikaragarri bat hasi zuten, “Zaindari Gorri”ek bortxazko kolpeak han-hemenka emanez.

Gauzak aski nahasirik, are nahasiago jarri ziran oporraren egunetan. Lenin’ek, Azaroa’re 15-ean, Errusia’tik berezteko eskubidea jakinarazi zuen ofizialki. Sozialdemokraten “autonomia” motz gelditu zuen Mosku’ko eskeintzen arabera!

Azaroa'ren 18-an opor jenerala aurrera zijoalarik errusitar soldaduek iskillu-banaketa bat egin zuten langilleen artean. "Zaindari Gorri"ek iskilluak kendu zizkieten "zuriei"; eta detenzio asko, ehunka, egin zituzten burgesen artean. Turku'n eta Viipuri'n tiroka aritu ziran "zuriak" eta "gorriak". Presoak gartzeletan beretan izan ziran afusillatuak. Erreboluzio-giroa Suomi guziaz nagusitu zan.

Azaroa'ren 19-an tratu bat egin zuten deputatuek. 1916-eko Gorte-ohia berriz alkaturik, baietsi egin zituen 1917-ko Uztaileko aginduak (bai autonomia-rena Errusia'ri buruz, eta bai zortzi lan-orduez). Hau lorturik pakea eta tajua bihurtu ziran itxuraz, eta oporra eten egin zan.

Azaroaren 25-ean suomitar sozialdemokrata batzuk Stalin ikustera joan ziran. Nola edo hala agintea hartu behar zala esan zien; eta hori dala-ta, iskillu gehiago iritxi ziran Suomi'ra (Lahti'ra, esate baterako).

Nola izenda gobernu bat giro hortan?

Lenin'ek, bestalde, ez zuen iñolaz ere gerra segitzeko asmorik; eta hasieratik saiatu zan Alemania'rekin pake-itun bat egiten.

Bi gobernu-lerrokada aurkeztu ziran Gortean. Problema nagusia Errusia berriri buruzko jokabidea zan. Bata, eskuindarren izen-lerrokada Svinhufvud'ek proposatu zuen, oiñarriztat askatasun osoa eskatuz. Bestea, ezkertarrena, Tokoi'ek proposatua, oiñarriztat 1917'ko Uztaileko autonomia eskatuz (hau da: Armada eta Atzeriarekiko hartu-emanak Errusia'ren esku utziz).

Azaroaren 26-ean hamar orduz lan egin zuen Gorteak eztabaida bizi eta latzean. Svinhufvud'en propoamenduak 100 boz bildu zituen, Tokoi'enak 80. Svinhufvud gobernuko buru jarri zan.

Helsinki'ko Zaindari Gorriei errusitarrek emandako iskilluak atzera bihurtzeko eskatu zitzaien. Helsinki'ko Soviet'ak onartu egin zuen eskabide hau, eta Zaindari Gorriek eman egin zituzten iskilluak. Sozialdemokratek, usterik gutxienean, amor-eman zuten.

1917-ko Abenduaren 4-ean, berriz ere bozak izan ziran Gortean. Svinhufvud'ek Askatasun osoaren legea proposatu zuen. Sozialdemokratak, berriz ere, kontra bozkatu ziran (autonomiako "beren" Araudiari eutsi nahiez); eta 103 boz alde, 91-ren kontra (sozialdemokratenak) Svinhufvud'ek eta Helsinki'ko Gorteak Suomi'ren Askatasun osoa baietsi zuten.

Suomi'ren askatasuna sozialdemokraten kontra lortu zan; eta hori Errusia'k askatasun osoa eskeintzen zuelarik...

## 1918ko barne-gerra

Kakoa garbi dago, nik uste. Sozialdemokratek ez zuten mesfiatzeko arrazoirik batere aurkitzen Lenin'en kontra: Stalinismoaren ajeak ez ziran ezagutzen, IIIgn. Internazionala ez zegoan sortua, Lenin eta suomitar sozialdemokratak arras lotuak ziran kzar'en kontrako burruka luzean. Askatasuna izan ala ez izan berdintsu zitzaien: suomitar sozialdemokratek klase-erreboluzio "hutsa" nahi zuten. 1917-an (eta gero ere) abertzaletasuna eta hizkuntzaren burruka "burgeskeria" iruditzen zitzaien. Kzar bat egon zan artean, Errusia'ren etsaiak ziran; Lenin agintera iritxi ezkeroztik, ordea, ez zuten deus ikusten Errusia'ren kontra jokatzeko.

Abertzaleak, aldiz, alde guzietatik mesfiatzen ziran Lenin'ez. Alde batetik zapaltzaillea Errusia zitzaien: begien aurrean zituzten oraindik azkeneko inperiokeriak eta paneslabismoaren gora-beherak. Lenin, bestalde, berek ulertzen ez zuten sozial erreboluzioa obratuz, etsaia zitzaien alde hortatik ere. "Zuriek" abertzaletasun "hutsa" nahi zuten. Hortatik arras Lenin'en kontra jartzea.

Svinhufvud'ek, horregatik, alemaniarren laguntza billatzen zuen ixilpean, Lenin'ez mesfiaturik. Baiñan alemaniarrek pakea nahi zuten momentu hartan, eta ez zuten istillu-bide bat izan Lenin'ekin Suomi'ren askatasunarengatik. Svinhufvud'ek, horrela, ez zuen inoren laguntza lortu; eta Petrogrado'ra joan behar izan zuen azkenean, oso gogaituta.

Hori dala-ta, bi suomitar-batzorde joan ziran errusitarrak ikustera. Bata, gobernuaren izenean, Svinhufvud eta Enckell'ekin; bestea sozialdemokraten izenean. Stalin'en proposamenduz, 1918'eko Urtarrilla'ren 2-an Errusia'ko gobernuak hartu zuen aurrenik aintzakotzat Helsinki'ko gobernu. Urtarrillaren 4-ean, Frantzia'k eta Sueden'ek, 6-ean Alemania'k, 10-ean Noruegen-ek, eta abar.

Suomi libro zan... Baiñan Europa'n gudua zegoen, Errusia'n erreboluzioa zegoen, Alemania gerra-laguntzaille billa zebillen, eta oso begi txarrez ikusten zituzten bai "gorri"en Errusi-zaletasuna eta bai erreboluzio-nahia. Diferentziak haundiegiak ziran.

Helsinki'ko Gobernu (Svinhufvud'ena, beraz) oraindik ere zutik zegoen.

1917-ko Abenduaren 16-etik 18-ra Tampere'n bildu ziran "Zaindari Gorriak"; eta Suomi 12 barrutitan zatitu zuten, zuzendariak izendatuz, eta "langille-klasearen eskubideak segurtatzeko neurriak hartuz".

Egun horietan hunela mintzatu zan Lenin Petrogrado'n: "Suomi'tar burgesek Alemania'n erosten badituzte iskilluak noizpait suomitar langilleen kontra erabiltzekotan, guk errusitar langillekin tratu bat egitea proposatzen diegu".

Handik laister, Urtarrilaren 17-an, aginpide bereziak eskatu zituen Svinhufvud'ek desordenuak bukatzeko. Eztabaida bizi baten ondoren, Gorteak hunela eman zituen bozak: 97 alde, 85 kontra. Sozialdemokratek ez zuten “harakiñen” legea luzaz onartuko.

1918-ko Urtarrilaren 22-an, bi soldadu-trein iritxi ziran Errusia'tik: barneburruka eta kaleko tirokadak ezin gauditurik Svinhufvud'en gobernua erori egin zan. Bildurra nagusitu zan Suomi'z.

Ixilpean eskuindar deputatuek aldegin zuten Helsinki'tik; eta handik egun batzutara gudu zibilla hasi zan.

Sozialdemokratek gobernu berri bat eratu zuten Helsinki'n, Manner buru, eta deputatu “gorriek” onartua. Eskuindarrek beste gobernu bat eratu zuten Vaasa'n, Svinhufvud buru, eta deputatu “zuri”-en baimenarekin.

Trotsky'k 15.000 gizon agindu zituen.

Guduaz hitzegitea gauza zailla da: arazoari buruz liburu asko irakurri ta gero, neke da egia guztiz garbi ikustea. Iritziak mutur batetik besteraino doaz, idazleen “kolorearen” arabera. Irakurtzea dago, esate baterako, Hannula'ren liburu “zuria” eta Roussillon'en “gorria”.

Gerrarren gorabeherak xeheki aipatzea gehiegizkoa litzake, eta ez dut egingo.

Eskuindarrek “Askatasun-Gudua” deitu nahi izan dute 1918ko hau. Gauza ageria da halere gudu zibil huts bat izan zala; eta errusitarren aldetik ez zegoela batere arriskurik askatasuna galtzeko: Svinhufvud'en gobernuak errusitar armada Suomi'tik joateko eskatu zuenean (1917-ko Abenduan, beraz), joaten hasi ziran. Izan zan ere 1914-1918-ko gerrarren eraskin edo ondorio bat. Nola uler, bestela, alemaniarren laguntza haundia? Nola ez gogoan har Estonia eta Suomi denbora berean hartu zituztela alemaniarrek? Nola azal Sueden'go 1.169 soldadu “oldeko”ren laguntza?

Trotsky'ren eskeintza aitzekia ikaragarria izan zan halere “zuri”entzako. “Desordenua” batetik (eta egia esateko ba zegoen), eta Errusia'ren “okupazioa” bestetik, aski izan ziran burgesak eta nekazariak jaikitzeke. Svinhufvud'ek aginte osoa eman zion Mannerheim'i (Mannerheim Odessa'tik zetorren, erdi ixilpean, “zuri”ek deiturik; eta eskuindar hutsa zan, geroko urteetan nabarmen gelditu zan bezela). Bestetik ere Alemania'ren laguntza eskatu zuen, “errusitar okupazioa” garaitzeko.

Lenin'ek pakea nahi zuen, nola edo hala. Eta Brest-Litovski'ko alkarrizketak aurrera eramanez ahal izateko, Suomi'tik errusitar soldaduak oro (sartu berriak

gehienak) Errusi'ra itzularazi behar izan zituen (Otsaillaren 25-ean erabaki zan hau). Errusitar soldaduek iskilluak utzi zizkieten Hapalainem'en "gorriei", eta atzera egin zuten, mugaz bestalderaiño. Errusitarrek aldegin ala, alemaniarrek sartu ziran! Helsinki, hortara, ez zuten Mannerheim'en suomitarrek okupatu, Van Goltz alemaniar jeneralaren 9.000 soldaduek baizik. Soegille guzien ustez Kaiser'ek irabazi zuen gerra, eta ez Vaasa'ko Gobernuak.

Gudu bortitza izan zan lau hillabetez, eta urte askotarako markatu zuen Suomi'ko kondaira. Sozialisten galeraren ondotik, eskubi aldera jo zuen arras Suomi'k, komunista alderdia debekatuz, "gorri" asko gartzeletan sartuz; eta, handik laister, Lapua'ko mogimenduak gaitzaren sakona erakutsi zuen.

Ez dut nik hemen Mannerheim finlandiar eta eskuindar aiton- seme militarra defendituko. Eskuindarren jokoa lotsagarria izan zan, eta herriaren kontrakoa. Eta ez gaitu harritzen.

Baiñan egia aitortzeko ere sozialdemokratek, sozialismo "hutsa" egin nahiean, eta abertzaletasunaren arazoak "burgeskaria" eta "chauvinismo"tzat harturik (hitz hauek ez dira nere lumatik ateraiak, beren ahoetatik behin eta berriz baizik), hondamendira eramane zuten Suomi'ko herri gizajoa, sozial-erreboluzioa eziña egiñez, eta herria eskuindarren eskuetan jarriaz. Soegilleek esaten zuten burruka gogorra izan zuten "gorri"ek, langille askoren abertzale "ustekeria burgesak" ezin erauzirik...

## Suomieraren garaitzapena

Puntu bakar hau aztertuko dugu hemen bukatzeko, euskaltzaleentzako pozgarri eta gogoangarri izan ditekialako: nola nagusitu da suomiera erresuma libroan?

1924-ean, Suomi'ko Ministerioak agindurik, "Sanakirjasäätio" deritzan erakundea sortu zan, Turku'ko eta Helsinki'ko Unibertsidadeetan batera. Izenak berak dionez suomiera idatziaren Hiztegi Ofiziala egitea zan erakundearen betekizun bakarra. Gastuak gobernuak berak ordaintzen zituen.

Erakunde hunek 15 urtetan burutu zuen bere eginkizuna: 1925-etik 1940 arte.

"Sanakirjasäätio" dalakoak lau maillatan egin zuen bere lana:

A) Batetik, 23 herri-giltzarri hautatu zituen Suomi'ko eskualde guzietan, eta 23 pertsona eskolatu, hizkuntzari buruzko jakintza bereziak emanez. 23 pertsona horiek lau urtez egon ziran, nor berari irtendako ikas-herrian, ezertarako ere higitu gabe egonaldia guziaz, egokitutako familiarekin osoki bateraturik (urtean sei

aste bakantzaz kanpo, udara aldean). Emandako lana bukatu arte, herri hartantxe jarraitu behar zuen bakoitzak, gobernuak beti ere ordaindurik. Soldatari gagozkiolarik, 23 laguntzailleak irakasleen maillakotzat hartuak izan ziran; eta bestetara ere lagundu nahiz, lau urte horietan zergarik gabe utzi ziran.

Lan-kopurua hau izan zan: 23 suomizale horiek 30.000-na hizkuntza-txartel bete zituzten (langilleenek baita 40.000 ere); eta Suomi'ko dialektu guzien azterketa sakon hunen bidez 700.000 hitz-txartel bildu zituzten (hitz, aditz-jokaera, esakera, eta beste).

Oiñarriztat 23-ek Lönnrot'en hiztegi bana hartu zuten, lana egin artean beren gisara zatitzeko edo moldatzeko.

B) 23 herri-giltzarri horietatik, bina hiztun jator etorrarazi ziran Helsinki'ko Unibertsidadera. Zuhurki prestatutako azterketa-hildo batean hitzeragiten ziztaien, gai huntaz eta hartaz, beren esanak oro diskotan inprimatuz.

Disko horien azterketa (ehunka) sakon bana egin zuten segidan Unibertsidade'ko hizkuntzalariek.

Gastuak gobernuak ordaindu zituen.

D) 1920-tik 1930 arte suomizale kasetek hitz-bilduma-txapelketak antolatu zituzten erresuma guzian. Ikasleek lagundu zuten gehienik hitz-biltze modu huntan.

Beren lanaren ondorioz 1.400.000 hitz, atsotitz, eta esaera jator bildu ziran.

E) Gobernuak hitz billa bidali zituen oldezko laguntzailleak Suomi guzian zehar: gazte, ikasle, eta beste. Beren lana goxatzeko eta erraztutzeko, 1927-an "Sanastaja" izeneko aldizkari bat sortu zuen. Bai hau eta bai hitzen txartelak bidaltzea doharik jarri zituen.

1930-etik 1939-ra, 100.000 hitz-txartel bildu ziran urtero, guzira 1.000.000 lortuz.

Oldezko laguntzaille hauek, bat eta beste, 1.000 izan ziran urtean.

Bilduma eskerga hori jorrazteko (txartel milloi batzuk, ageri danez) Batzorde berezi bat sortu zan, Setälä buru.

"Sanakirjasäätio" dalakoak 8 liburu-aletan emango du argitara suomiera osotu eta ofizialaren Hiztegia. Liburu-ale bakoitzak 700 horrialde izango ditu.

Suomiera modernoaren Hiztegi nagusi horren lehenengo zenbakia 1951-ean atera zan.

Lana ez dago oraindik guztiz burutua, eta osatu ala ari dira gaiñerako aleak argitaratzen. Hizkuntza, halere, guztiz bildua izan da, dialektu guzietan; eta fin-

katurik, aberasturik eta gaurkoturik, Eskolaz eta Unibertsidadeaz, goian eta behean, suomitarren arteko tresna bihurtu da, arrisku guzietatik urrun.

Jarraipide ederra guretzako!

Brusela, 1967

#### BIBLIOGRAFIA APUR BAT

Delavoix	Essai historique sur la separation de la Finlande et de la Russie.
La Chesnais	La guerre civile en Finlande
Hannula	La guerre d'Indépendance de Finlande
Ignatius-Sokkeli	La guerre d'Indépendance de Finlande
Roussillon	Vérités sur la Finlande
H. Montfort	La Finlande
Setälä	Lutte des langues en Finlande
Enckell	La démocratie en Finlande
Wuorinen	A History of Finland
Hakulinen	La finnois moderne (Orbis, 1952)
Ganivet	Cartas Finlandesas
Perret	Portrait de la Finlande



## EUSKERAREN ARAZOA

### BESTE HIZKUNTZA-PIZKUNDEREN ARGITAN

Guk geure modura konpondu behar ditugu geure arazoak. Dударik ez da honetan. Eta ezin diteke ezer kanpotik bere hartan har, eta gure herrian landa. Horrela jokatuz gero, landareak ez luke itsatsiko; aldiz, laister eihartuko litzake.

Hori egia izanagatik ere, ba dago kanpoan zer ikasirik, gure hizkuntzaren egoera eta herriaren beraren egoera, zenbait aldetatik bederen, leku askotan gertatu bait dira.

Hau dela-ta, hiru hizkuntza-pizkunderen gorabeherak eta geureak alderatuko ditut nik hemen laburki: Finlandiakoa, Txekoslobakiakoa eta Israelgoa. Beste batzuk ere ikutuko ditut batzutan.

Zergatik hiru horietzek? Gure herriaren arazoarekin antza dutelako: Finlandia eta Israel, jendaketari dagokionez, txikiak dira, eta Txekoslobakia ez biziki haundia; Finlandiako suomiera eta Israelgo juduera (edo hebreoa) hizkuntza ia bakarrik direlako, euskera bezela; menpetasuna nazio diferentetan jasan dutelako hiruek (Irlandak ez, esate baterako: Irlandaren menpetasuna, edo Quebecekoarena, beti alde bakar batetik etorri da). Industria eta burgesia arrotzaren arazoa, guk bezela, Finlandiak eta Txekoslobakiak ezagutu dutelako. Hiru hizkuntza horiek, azkenik, nagusitu egin dira beren hiru herrietan; eta, barka nazazue, euskera piztuko badugu, herri horien gertaerak aztertu behar ditugu bereziki. Irlandako jokatibideak aztertuak ditut, bai; baina **nola jokatu behar ez den** erabakitzeke hain zuzen. De Valerak nekez kilikatuko nau, Hitler-en miresle eta frankista zela jakinik... eta Irlanda ingles-herri integrista berezi bat bihurtu duela jakinik!

## Finlandiaz bi hitz

Finlandian, jakina denez, Belgikan bezelatsu, bi hizkuntza dira parean legeari buruz, eta biak (zein bere eskualdean) bertako hizkera ofizial: suomiera (frantsesez “finnois” esan ohi dena), gaur %-eko 90-ek hitzegina; eta Sueziatik aspaldian etorritako sueziera (frantsesez “suédois”) mendebaldeko itsasertzean eta Aaland uhartetan mintzatua. Finlandiar batzuk ezagutu ditut nik; eta benetan esaten dizuet izpirituak ez daudela han puntu honi buruz oso hotz (ezta Belgikan ere, alajaintan!).

XIX-gn mendean, Finlandiako puntuzkoak suezieraz mintzo ziren. Era berean, kaletarrak suezieraz mintzo ziren, baita Helsinkin ere. Erakaskintza suezieraz ematen zen goitik behera; eta Helsinkiko Unibertsidadean, jakina, suezieraz egiten zen dena.

Atzerritarrok mundu guzian, eta suezieraren eraginez, “Finland” deitzen genuen (eta deitzen dugu) hangoek “Suomi” deritzaten herria. “Finn-Land” hitzak ba du, noski, germaniko kutsua, sueziarrek asmatua bait da. Hiriburua, oraindik ere ni eskolan nintzenean, Helsingfors esaten zen, eta ez Helsinki (bigarren izen hau suomierazkoa). Finlandia, hitz batez, suezieraren bitartez ezagutzen genuen, Finlandiako klase nagusiak arras sueziartuta zeudelako. Burgesak eta aiton-semak, hitz batez, suezieraz mintzo ziren; eta herri-xeheak, lakuetako nekazariak batez ere, suomieraz.

Ekialdean, Karelian, desberdina zen egoera. Karelian Errusiaren eragina zen nagusi. Hizkuntzaren aldetik, errusiera nagusitzen zitzaion suomierari. Bi hitzetan esateko, beraz: Finlandiarik gehienak, Sueziaren eragina zuen: hizkuntzaz, erlijioz (protestante), eta ekonomiaz; Karelian, berriz, Errusiaren eragina zen nagusi, hizkuntzaz eta erlijioz “ortodoxo”; eta ekonomiaren aldetik atzeratuago zen. Horra hor Finlandiaren biketa laburzki bildua, zenbait puntutan gurearen antzekoa, beraz.

Hala ere, nahiz Finlandiako (edo Suomiko) hirietan suomiera oso galdua izan, egoera ez zen inoiz izan gure Bilbon edo Gastehizen bezin txarra, esate baterako. Hiririk “sueziar-tuenetan” beretan, heren bat gutxienez suomieraz mintzo zen, gure mende honen haseran Donostian bezelatsu, eman dezagun. Kaletar haiek, halere, eta esan dugunez, behereko sozial-mailakoak ziren. Ganivet-ek ederki esan zuen etxe dotoretan sueziera entzuten zela, eta ganbaretan suomiera; baina dinamika guziaz eta etorkizuna ganbaretakoek zituztela.

Beste puntu batetan dirudite elkar gure egoerak eta Finlandiakoak: hizkuntzaren aldetik suomitarrek ez zuten nora jo hizkera laguntza bila. Estoniako esto-

niera eta Laponiako artzainen mintzaira, suomiera baino ere ahulago ziren. Taldeko hizkuntza nagusia suomiera zen, hain zuzen. Hitz berriei dagokionez, suomitarrek eta guk buruhauste antzekoak ditugu: nora jo ez dugu (flamenkoek bai, gonbarazio batez).

Politikazko estrukturei dagokionez, bukatzeko, suomitarrek bi erresumaren menpean izanak ziren: aspaldian Sueziaren menpean, eta azkeneko mendean Errusiarenean. Gorago esan dudanez, geografiak parte bat izan zuen eraginen balantzan; eta Kareliako suomitarrek errusitartu ziren bezela, Botniako kolkoaren itsasertzekoak, sueziartu egin ziren.

1918-an askatasuna lortzean, Karelia ez zen Suomi libroan sartu. Kareliako errepublika sobietikoa sortu zen. Baina kareliarrek Suomira bildu nahi zuten. Stalinek problema erauztea erabaki zuen; eta URSS-en barrena sakabanatu zituen kareliarrak, beren ordezkariak Kareliara errusiarrek bidaliz. Karelia, horretara, XIX-gn. mendean ohitura zaharren eta Suomiko folkloreakin gordailu, amaitu egin da.

Ikus dezagun orain, hitz gutxitan, zein izan ziren Finlandiako abertzaleen urratsak.

XIX-gn. mendeko hastapenetan, lehendabiziko suomizale belaun bat agertu zen, Arwidson-en inguruan. Politikari dagokionez, lehen belaun honek ez zuen bere burua jotzen ez sueziartzat, ez errusiarrez; eta Suomi bere buruaren jabe bihurtzea nahi zuen. Hizkuntzari dagokionez, suomieraren alde zeuden, eta sueziera arrotz zitzaien sendimenduz; baina, batetik, suomieraz mintzatzen ez zekiten; eta, bestetik, suezieraz idatzi zuten.

Bigarren belaunekoak, aldiz, XIX-gn. mendeko bigarren laurdenean ari, egintetara pasa behar zela erabaki zuten; eta bi aldetatik jo zuten:

1.- Suomiera beren mintzabide eginez (eta ez laketako baserriarren hizkera urrun eta ez-ezagun bat), kultura-hizkuntza egin behar zela sinisturik, lan gaitz bat egin zuen, Suomi-ko hizkera bilduz, aberastuz eta finkatuz. Perrot-en hitzez esateko: “(cette génération) a fait du finnois une langue de culture”.

2.- Folklore-bilduma haundi bat. Hauetan nagusi “Kalevala” poema (1835), Kareliako laketan bildua, eta Suomi zaharraren mito bihurtua.

Bigarren belaun honek laguntza txikia hartzen zuen herriaren aldetik. Adibide bakar aipatuko dut. “Kalevala” poema 500 aletan argitara zen, baina 14 urte behar izan ziren argitaraketa ahitzeko... Gaur, ordea, “Kalevala”ren agertzeak oso inportantzia haundia izan zuela nabarmen iruditzen zaigu.

Zenbait fetxa aipatuko dut hildo beretik:

1824: apaizek suomieraz jakin beharko zuten aurrerakoan hizkuntza galdurik ez zuten eskualdeetan.

1831: Suomi-ko Akademia sortu zen.

1841: lizeoetan suomiera ere erakats ahal izatea onhartu zuen legeak (ez suomieraz, suomiera baizik).

1851: Helsinkiko Unibertsidadean katadera bat sortu zen, aurrerakoan suomiera (ez suomieraz!) erakats ahal izateko.

1858: Kondairan lehenengo aldiz, dena suomieraz erakatsiko zuen lizeo bat sortu zen herri koskor batetan (Jyväskylä).

Bost pausu hauek, beraz, 34 urtetan egin ziren, eta herriaren hoztasun osoan. Politika-estrukturak eta administrazioa, era berean, errusiarrak ziren; eta hizkuntza nagusia sueziera, baita herri xehean ere urte horietan beretan aurreratzen ari. 1863 arte, hain zuzen, ez zen politika-liberalizaziorik gertatu Finlandian.

Ordurarte Suomi-ko abertzaleak, nazio-kulturaren mailan saiatu ziren, kanporako politika-bultzadak gerorako utziaz.

Lehen abertzale partidua 1863-an sortu zen. Eta, hortik aurrera, bi mailatan eraman zen burruka; baina hizkuntza-pizkundea inoiz ahuldu gabe. Burruka horretan bat egin zuten sozialdemokratek eta suezieraz mintzo zen burgesiak. Hirietako marxistak abertzaleen kontra ari ziren, suomitar pizkunderan “chauvinismo burges-ttipia” besterik ez somatuz. (Deitura hau ez da nik neure buruz orain asmatua edo erantsia, mila aldiz Helsinkiko Parlamentuko ezker aldean entzuna baizik). Hizkuntza-burrukan, horretara, sueziartutako burgesiak eta “ezkertar” izeneko batzuk bat egin zuten.

Suezieraren eta suomieraren lege-paretasuna 1902-an lortu zen (hau da: Akademia sortu eta 71 urtetara). Ordurako, zer esanik ez, suomieraren pizkundea eta teknikako lana (alegia: idazkera, gramatika, hiztegia, dialektoen bateratzea, eta abar) burutua zen batez beste.

Estadistikek erakusten dutenez, suomieraren aurrekada, baita kaletarren artean ere, oso zen abiatua 1880 baino lehenago; eta 1918-an, askatasuna lortzean, partida irabazia zegoen. Hizkuntzaren garaitzapena sendotu egin zen gero, hiztegia osatu, eta abar. Patua aldatu ez.

Suomieraren gainbehera gelditua zen politika-aldakuntzak izan baino askoz ere lehenagotik.

## Txekoslobakiaz bi hitz orain

XIX-gn. mendean hiru hizkuntza erabiltzen ziren Txekoslobakian. Txekia aldean, Alemaniaren eta Austriaren eraginez, alemanera ari zen gora: burgesia eta kaletarrak alemaneraz mintzo ziren; eta herri xeheak eslabo-dialektoak erabiltzen zituen. Eslobaki aldean, era berean, hungariera ari zen gora, eta eslabo dialektoak behera.

1809-tik 1848-ra arte, Metternich-en diktadura egon zen Vienako erresuman: erreazioaren urteak ziren Europa guzian. Areago Viena-ko inperioan: erlijioa, elizakeria, politzia, etnia guzietatik gorrotoa, azkartu egin ziren 39 urtez.

XIX'gn. mendeko parte horretan, beraz, ez zen politika-aldakuntzarik agiri ez Pragan ez Bratislavan.

Hizkuntza-pizkundea, ordea, hasia zen baserriarren arteko apaizen artean. Urte haietakoak dira Txekiako eta Eslobakiako hizkuntza-aintzindariak: Aita Dobrovsky eta Aita Bernolak, biak –Txekian bata, eta Eslobakian bestea– hiztegi eta gramatikaren egile.

Nork bultzatzen zuen mogimendu hori? Inork ez ia-ia. Pragan, eta hiri nagusietan, txekiera ez zen entzuten. Parlamentuan folklore hutsa zen txekiera. Administrazioetik erauzia zen.

Giro hartan hasi ziren lanean “buditelé” izenekoak (“argitzaile” euskeraz); “argitzaile”: zeren-eta erakaskintzatik eta bizieratik bazterturik zeuden nazio-kultura, eta nazio-hizkuntza bereziki, argitara ekartzen bait zituzten. “Argitzaile” haiek ez ziren ez hiritako burges, ez industriatiko langile; eta bidezkoa da, kalean txekoslobakiera mintzatua ez zelako. “Argitzaile” horiek baserrietako eta herri txikiak seme ziren; eta askotan ere eliza-gizon. Teatroaren bidez, folkloretaldeak sortuz, liburuak ugalduz eta zabalduz, herrietan ikas-taldeak antolatuz (izkutuak, noski), modu guztietara hitz batez, txekoslobakiar gogoia piztu zuten. Txekoslobakiako kondaira bilatu eta azaldu zuten, hizkuntza erakatsi eta erabili zuten, eta nazio-kultura zuzpertz. Egiak, beraz: “argi” egin zuten Txekoslobakiako adimendu kamustuetan.

Xehetasun bat: Palackyk zuzendu zituen kondaira-bilaketak. Eta 1836-an, alemaneraz eman zuen argitara lehendabiziko liburua, txekieraz jende gutxi irakur zezan bildur... Ondokoak ez: txekieraz idatzi zituen.

Gorago esan dudanez, Praga Viena-ren menpean bizi zen, eta Bratislava Budapest-en menpean. Austria eta Hungria ez ziren gauza bat. Hein batez bederen, Txekiak Austria zuen etsai, eta Eslobakiak Hungria. Hau dela bide, Txekiako

abertzaleek beren barrutiko dialektoen arteko batasuna egin zuten; eta, era berean, beren hizkuntza-batasun berezia egin zuten eslobakiarrek. Pizkundea gidatzen zutenak, berriz diot, apaizak ziren askotan: protestanteak Txekian, katolikoak Eslobakian. Abilki baliatu eta akuilatu zuten diferentzia hau Txekoslobakiaren askatasunaren etsaiek; eta, 1846-an, eslobakiar ultrek, “Praga-ko lutertarren bildur” omen, Pragakoekin haustea erabaki zuten. Geroztik, nahiz hizkuntza-desberdintasuna oso txikia izan, bi lege-hizkuntza daude Txekoslobakian, eta ez bat: txekiera eta eslobakiera.

Nork egin zuen ezina batasun hori? Kondaira-egileak ados bide dira: Eslobakiako integristek. Hizkuntza-arrazoinik ez zegoen. Haundiagoak dira arabitar herrien arteko diferentziak; eta, hala ere, arabiera klasikoa erakasten da eskoletan. Hots, arabiera klasiko hori oso urrun dago gaurko arabitar dialektuetatik.

1848-ko gertaerek Europa guziaz astintzean, Txekoslobakian ere politikazko ekintza bat aurrera eramateko garaia etorri zen. Palackyk berak, eta hanartean kulturak arduratutako gizonak, politika-estrukturatan aldakuntza bat eskuragarri somatu zuten, eta politika-ekintzara igaro ziren. Liberal-aldia laburra izan zen oso, ordea; eta gizon horiek berak, politika-bideak berriz hitxita ikusi bezin laister, “argitzaile” lanari ekitera pasa ziren berriro. (Palackyk berak, esate baterako).

Finlandian bezela (Finlandian baino areago, hobeki esateko) industria sortzean, nazio-burruka eta klase-burruka elkarri erantsi zitzaizkion. Txekiako burgesia alemana zen hizkuntzaz; eta industri eskualdeak alemanez oraturik jaio ziren. Klase-zapalketa ikaragarri gogorra izan zen. Marxistek (eta Marxek berak) Txekoslobakiako nazio-eskubideak ukatu zituzten, abertzaletasuna eta sozialismoa elkarren ukatzaile gisa aurkeztuz.

Viena-k ez zuen besterik behar; eta bere inperialismoari eusteko, klase-burruka hori azkartu zuen, abertzaleei indarra kentzekoan; eta Prokes istorilariak garbi azaldu duenez, Viena-ko gobernuak “ezkerkeria”ren jokia egin zuen; eta, hau dio: “garai batez, klase interesak nazio-arazoari nagusituko zitzaizkiola sinistu zuen”.

Ez zen halere hori gertatu; eta 1918-an Txekoslobakia libro zen.

## Israel-ez bi hitz

Esan ditzagun orain bi hitz hebreoaren pizkundeaz.

Israeldarren hizkera, jakina denez, hizkuntza hila zen: ez zuen aspaldi hartan inork hitzegiten. Sinagogetan erabiltzen zen soilik (gure artean elizetan latinera

erabiltzen den modura); eta alderdi horretatik ezagutzen zuten teoriaz zenbait juduk. Juduek, halere, munduan zehar sakabanaturik, nork bere bizilekuko mintzaira hitzegiten zuen. Talderik haundienak Europan “jiddish”ez hitzegiten zuen (“jiddish” hau ez da aleman-dialekto arkaiko bat baizik, juduek atxikia). Judutar miloi batzuk mintzo ziren jiddishez, inor ez aldiz hebreoz. Nork zuen denborarik eta gogorik aspaldiko hebreoa ikasteko?

Bistan da: ez langileek. Burgesek ikasi zuten. Langile apalek “jiddish” ikasten zuten jaiotetxean, eta kitto. XIX-gn. mendean, horretara, Ben Yehudak hebreo edo judueraren pizkundera proposatu zuenean, erotzat jo zuten ia denek.

Are gehiago: juduera elizaren mintzaira izanik judutarren artean bi talde sortu ziren: batean beren burua “aurrerazale”tzat jotzen zutenak (fedegabeak, anti-burgesak), eta bestean intelektualak eta Israelen pizkundera nahi zutenak (nazio-alienazio mota guzien etsai hauek). Itxuraz, beraz, ezkertarrak (ezkerkoiak hobe), judueraren kontra jarri ziren. Eta Memmi juduaren hitzez esateko, beste taldean lehen liberazioa nazio-liberazioa dela uste zutenak.

Gogorra izan zen eztabaida. Txekoslovakian Gordon Schauer-ek hau galdetu zuen behin: “zergatik ez geure hizkuntza ahaztuko, eta alemanera hartuko?”. Juduen artean, galdera bera egiten zuten ezkerkoiek: “zergatik hebreoz mintzatuiko?”. Ezkerkoiak intelektualek kondairara jo zuten argudio bila; eta aurkitu ere egin zituzten. Erakutsi zuten, Abrahamek akadieraz hitzegiten zuen; bigarren tenploaldian arameeraz mintzo zen Israel (Jesukristo ere gauza bera, fama denez).

Argudio hauek guziak ez ziren aski izan: Israelek bere hizkuntza piztutzea erabakirik zeukan. Intelektualen artean, Errusian batez ere 1860-eraz geroztik, liburu sakratuetatik bildutako esakuntza motxen bidez, juduera mintzabide gisa erabiltzen hasia izan zen. Gero ere Palestinara judu-herria aldatzen hasi zenean (orain dela 80 bat urte, beraz) judueraz mintzatu beharra finkatua eta sustraitua zegoen judutarren izpirituetan. Gaizki baino gaizkiago moldatzen ziren: esakera desberdinak, hiztegiaren arkaismoa (“pospolo” nola esan ez zekiten, esate baterako), hitzen urria, batasunik eza, nahi den guzia, kontra zuten. Eutsi egin zioten halere asmoari, eta piskanaka juduera piztuaz joan zen.

1888-an sortu zuen Ben Yehudak hebreoz erakutsi duen lehendabiziko eskola; eta 1890-ean “Judueraren Batzordea”. Honek problema guzi-guziak eta oposizio-mota guziak gairatuz, eutsi egin zion bere eginkizunari: 1901-ean, Basileako Biltzar Nagusian, erabaki bat hartu zuten judutarrek: nazio-hizkuntza piztutzea. Amets bat gehien ustez. Baina abertzaleek hau erantzuten zuten:

“Hizkuntza gabe gure herria abstrakzio bat da, eta ebakia dago gure nazio-tradizio mota guzietatik. Hizkuntza gabe gure herria ez da herri bat, eta ez da inoiz izango”.

Askatasuna lortu arte 47 urte pasako ziren...

1930 aldean (40 urtez gogor lanegin ondoren, beraz) juduera mintzatuaren oinharriak jarririk zeuden; eta hizkuntzaren batasuna eta bizitasuna oso aurreratuak. 1948 baino askoz lehenago, hortaz, hizkuntzaren pizkundea arras abiatua zen.

Politika-mailan egindako burruka, berriz ere, hizkuntzaren piztearen **ondotik** etorri zen. Ez lehenago. Hizkuntza-pizkundea ez zuen politika-askatasunak ekarri; alderantziz baizik.

Azken puntu bat. Hizkuntzaren batasuna egin zenean, ez ziren denak ados, eta ez gutxiagorik ere. Batzordeek, halere, ez zuten atzera egin. Ameriketako judutarren koloniek ez dute oraindik amor eman; eta Israelgo hizkuntza ofizialaren kontra daude, batasuna gaizki egin zela sinistuta...

Herriak ordea hizkuntza batu hori erabiltzen du; eta Israelek ba du behar zuen mintzabidea.

## Zenbait ondorio

Filosofia haunditan sartu gabe, lege nabarmen batzuk agertzen bide zaizkigu hiru kaso horietan:

### 1) Hizkuntzaren pizkundea, politika estrukturen aldaketaren aurretik etortzen da.

Politika-burrukaren arrakastak, hizkuntza-pizkundea du oinharri; eta ez alderantziz. Gaur, beraz, gure betebeharririk premiatsuenetako bat, euskeraren aldeko lana da.

Ez ditut inolaz ere kondenatzen, politika-mailan egiten den, eta egin behar den burruka, legetasuna gure eskubideen alde jarri arte. Aitzitik, lan hori neure bihotz osoaz txalotzen dut. Baina aldakuntza hauek ekonomi-oinharri batzuk behar dituzten bezela, hizkuntza-oinharri bat ere behar dute.

### 2) Helburu beti berbera izan arren, bultzaderek egoeraren araberakoak izan behar dute.

Ez tema baten ondorio. Politikazko estuktura-aldakuntzak gaur-gaurkoz ezinak diruditelarik (Hegoaldean 34 urte pasa ditugu zai) dudarik gabe iruditzen



zait, gaurko gure eginkizuna barneko ereintza dela, eta “herri-esnaera” dei ditekela. Kanpoko agintaritzak behartzen hasi baino lehenago, geure burua gotortu behar dugu. Txekoslovakiaiko “buditelé” haien garaia da gurea: alegia, gure herrian “argi-egin”. Gaur ez da kanpoko hartu-emanetarako aroa; ereintza-aroa, esnaera-aroa eta hizkuntza-aroa baizik. Matematikariak bezela hitzegiteko, aldatu egin behar da ondoko frakzioa:

Euskaldun nahiaren indarra  
-----  
kanpoko erresumen ukaeran indarra

Numeradorea gure eskuetan dago. Denominadorea ez. Frakzio hori, ene us-tez, txikia da, bai Iparraldean eta bai Hegoaldean, arrazoin diferenterengatik.

Denominadoreari buruz itxaropenik ez dagoenean, numeradorea behar da azkartu.

**3) Askatasuna izanagatik ere, gramatika soil batek ez du deusik konponduko.**

Gure arteko batek hau esan omen zuen behin: “Une fois que nous aurons l’indépendance politique, donnez-moi une grammaire, et je ferai le reste”. Hori zozokeria bat da! Kondairak besterik erakusten du. Berriz diot: politika-askatasuna ez dela hizkuntza-pizkundearen ama, hizkuntza-pizkundearen **alaba** baizik. Hau garbi agertzen da, itzuletara, herrien beherakoan: lehenago galtzen da askatasuna hizkuntza baino. Bidezkoa da beraz, alderantziz, herrien gorakoan ere, lehenago hizkuntza irabaztea, askatasuna baino. Txekoslovakian, Israelen, Quebecen, hori ageri da. Irlandan ez; baina zertara diren ba dakizue.

**4) Herri guzietako ezkerkoiek (ez bait ditut “ezkertar” deitu nahi) nazio-hizkuntzaren kontra jokatu izan dute. Eginkizun horretan “chauvinisme petit bourgeois” besterik ez ikusiz.**

Gure artean, beraz, erdaldun ezkerkoiek hori bera esatea normala da. Baina, kasu: guk zernahi esanagatik ere, horixe esango dute beti ezkerkoiek; baita askatasunaren ondoren ere, Finlandian ikusi den bezela. Bestetik ere, herritartasunik gabeko liberatzaile “abstrakto” horiek, ezkerkoiek alegia, beti galdu izan dute partida. Beraz, halakoak gugana bildu nahiz, gure euskaltasuna freinatzeak, ez du sentidurik: geronen indarra txikitzeko bestetarako ez du balio. Nazio-zuzpertzee-tan nazio-zapalketari buruz banatzen dira indarrak azkenean. Hori dela-ta, hizkuntzari buruzko jokabideak ipintzen ditu denen arteko mugak; hizkuntza bait da nazioaren arima eta guna.

**5) Politikazko bideak hitxita egon direnean, bertako abertzaleek (baita beste egoeratan kanpo-politika lanetan murgiltzen zirenek berek) hizkuntza, kondaira, eta nazio-jakintzako lanak bultzatu izan dituzte.**

Lehen aipatu dudan frakzioa kontutan hartuta, denominadorea txikitzerik ez dagoenean numeradorea behar da azkartu, nazio-kultura, nazio-hizkuntza eta nazio-nahia haundituz. Katalanek ez dute besterik egin. Eta 1931-ean gu baino aurrerago joan ziren bezela, berriz ere, eta maila guzietan, gu baino aurrerago joango direla uste dut. Zeren-eta Catalunya, egestura-aldaketak baino lehenago ere nazio-gisa jokatzeko bait du: ez espantuka, baina bai funtsean eta sakonean.

Catalunya hor dago. Euskal Herria, ordea, nun den ez dugu ongi ikusten.

**6) Herri-pizkunde guzietan, lehendabiziko abertzale belauna, hizkuntza arrotzaz baliatzen da. Bigarrena, aldiz, nazio-hizkuntzaz.**

Etorkizunari buruz, hortaz, bertako hizkuntza ez dakien belauna, atzeraturik gelditzen da laister; eta gelditze hori da hain zuzen aurrerapenen termometro on bat. Erdaldun abertzaleak, jaun andereok, beste herri-pizkundearen argitan, atzean utzi behar dugun belauneko lagun dira. Eta abilki “praxis individual” eta “praxis colectiva” berezi arren, joana den (eta beharrik joana!) lehendabiziko belaun horren aztarna besterik ez dira. Bigarren belaunak, eta ondorengoak, nazio-hizkuntza darabil nun-nahi; hizkuntza-inperialismoaz eta garrantziaz ongi jabetu ondoren, herriaren branka izanez.

Gauza hauek esatea ez da gure artean begi onez hartu ohi. Gure herria oso arlotea da oraindik, eta kulturaren gauzek ez dute batere izen onik. Karlismoaren esperientziak uste dugun baino sakonkiago ikutu gaitu; eta Madrillen zai gaude behin eta berriz, gure aukera KANPO-ALDEKO ALDAKUNTZETAN balego bezela.

Europako Kondairak erakasten duenez, ordea, gure etorkizuna GERONEN BURUAN ERE BA DAGO. Orain, Txekoslovakian Metternich-en garaian bezela, geure “buditelé” asko behar dugu, herriz herri gure jendea argitzen ari. Kontzientzia-esnaera eta hizkuntza: horra hor emankizuna. “Argitzapen” lan hau, noski, kultura-lan bat da funtsean. Ez kultura abstraktoa, nazio-kultura baizik, euskaldun kultura alegia.

Kanpoko kondairaren argitan, beraz, gaur (eta orain dela 20 urte gutxienez) gure lanik emankorra eta bidezkoena ez da egonean egotekoa, politika-estruturak aldatu zai. GAUR, ETA ORAIN DELA HOGEI BAT URTE GAUZA BERA, GURE LAN

NAGUSIA NAZIO-KULTURA, ETA HIZKUNTZA BEREZIKI, ZABALTZEKO DA. Politika abstraktoak eta atzerriko sasi-politikeria, aldiz, egin behar ez duguna da hain zuzen. Gaurko egunak etxe-barneko ereintza-egunak dira; eta ez inportazio-aroak.

## **Hizkuntzaren aldeko eginkizuna**

Baionako aste honetan kultura-gaiak bereziki aztertzea erabaki denez gero, abertzale ereintza alde batera utziko dut; guztiz beharrezkoa dela argi-eta-garbi esan ondoren halere.

**Hizkuntzaren aldetik** lau eginkizun nagusi ikusi uste ditut nik gure honetan:

### *Ikastolak*

Zalantzarik gabe esan ditekela uste dut, azken urteotako lanik inportanteenetako bat ikastolen bidez egiten ari dela. Ba dakit, eta ba dakigu denok, ikastola horietan akats asko dagoela. Euskeraren egoera eta mugak ongi ezagutzen ditugunok, inork baino hobeki neurtzen dugu, nik uste, andereñoen lana zein den zaila, eta merezimendua zein duten haundia. Orain dela urte batzuk, ikastola horiek “burgesak” zirela esan zen, eta goitik behera desegin behar zirela. Orain, entzun edo irakur ditekenez, “gorriegi” direla diote batzuk, eta “zuriegi” direla besteek. Noizko gogorkeria horiek ERDALDUN ESKOLEKIKO?

Bihotz bihotzez txalotu nahi ditut nik hemen andereño guziak, gure erakastea bait da hain zuzen, eta ez inportazioko eskematan usteltzea. Gauza bat da zaharra eta kiratsa Euskal Herrian: eskubi aldetik eta ezker aldetik gure hizkuntzaren kontra egiten den lana!

On litzake andereñoen hezikera ontzea. Dударik gabe. Beharrezkoa da, hitz kontuan eta liburu kontuan, askoz aurrerago joatea. Dударik ez. Bata eta bestea, ordea, andereño ez garenon eskuetan dago. Bete dezagun guk geure betebeharrak, berek berena bezain ongi; eta kritikatzeko hasteko aitzekia eta eskubidea izango dugu.

Laguntza guzia, beraz, andereñoeci; andereñoen eskuetan bait dago hein batean Euskal Herriaren etorkizuna.

### *Bigarren mailako Lizeoak*

Ikastolei buruz esan dudana guzia, berriz esan nezake Lizeoeci buruz; eta arago. Lizeoetan eragozpen guziak haundiago direlako. Hemen ere ba dugu euskaltzaleok zertan lagundurik.

## *Alfabetakuntza-lanak*

Gutziz ere lan beharrezkoa eta txalogarria hau.

### *Euskeraren beraren prestaera*

Hiruen oinharrian, ordea, ba dago lan itsusi, aspergarri eta zail bat: EUSKERAREN PRESTAERA. Euskera ez bait dago gertu kultura-tresna izateko, ez lizeoetan ikas-tresna izateko, ezta ikastoletan beretan ere batzutan.

Lehen-lehen eginkizuna, **gutziz presakoa** (eta ez piskanaka konpontzeko modukoa) EUSKERAREN BATASUNARENA DA.

Batasunik gabe ezin da ezer egin. Euskerak ez badu euskaldunek elkar ulertzeko eta kultura iritsi ahal izateko balio, zertarako nahi dugu? Ez bide gara gauza arloteriatik irtetzeko. Euskera euskaldunen zerbitzutan jarri behar dugu. Eta zerbitzari eta kultura-tresna izan dakigun, lehen-lehen puntua, euskera elkar konprentitzeko eta kultura jasotzeko bidea izatea da.

Hots, euskalkietatik euskerara pasa arte, euskerak ez du balio ez elkar ulertzeko, eta ez kultura-bide izateko.

Gipuzkoan 7.100 haur ditugula esan digu Lasa kalonjeak, Bizkaian 3.300 ikasle, eta Nafarroan eta Araban 1.000 bat. Alfabetakuntza-lanetan ari da jendea alfabetatzen. Zer irakurriko dute gizajo horiek? Zer pentsatuko dute euskerari buruz, elkar nekez ulertzen badute? Irratia edo antzerkia nekez aditzen baldin badituzte?

Jaun-andereok: irudimena falta bide dugu. Euskaldunok euskera bakar bat behar dugu: gero politika-estrukturak aldatzean, euskera bakar hori estruktura horietan lege-hizkera izan dedin.

Edozein herritan hizkuntza bakar bat idazten da; hizkuntza bakar bat erabiltzen liburuetan, prentsan, administrazioan, telebistan. Edozein herritan, nik dakidalarik, hizkuntza bakar bat erabiltzen da eskoletan. Entzun dugunez, batzuk besterik uste bide dute.

Baina hiru ohar egingo dizkiet horiei:

- 1) Biarnon edo Piccardie-n, egia ote da frantsesa baino lehenago bertako dialektua baliatzen denik?
- 2) Andaluzian, egia ote da espainera baino lehenago haurrek Andaluziako dialektuen bidez ikasten dutenik?
- 3) Flandesen, egia ote da nederlandera baino lehenago bertako dialektua baliatzen denik?

Ez dut inoiz horrelakorik entzun.

Era berean, oker ez banago, Walonian frantsesa erakasten da zuzenean, walo-  
nieratik pasa gabe; eta Tunizian arabea (arabe klasikoa!) zuzenki ere.

Zergatik ez gurean? Edozein herritan, hitz batez, gauza bat da folklorea, eta  
beste gauza bat hizkuntza: folklorea aspaldiko denboren lekukoa da, HIZKUNTZA  
ORAINAREN TRESNA.

Harrigarria da, beraz, azkeneko hilabeteetan gertatzen ari den fenomenoak.  
Alegia: euskera folklore-jazkera gisa erabiltzetik ateratzen jakin ez dutenek,  
eman diren pausu guziak (Baionakoak, Arantzazukoak berak) kondentzen di-  
tuztela. Eta erderaz kondentatu! Zer proposatzen digute egindakoaren ordeztu?  
Egonean egotea. Politikan egonean egotea orain dela 34 urte proposatzen digu-  
ten bezela.

Beharrik iritzi geldikoi guziak alde batera utziko dira, ene ustez; eta gure he-  
rria, gure gazteria eta intelektualak batez ere, bururaino joango dira euskeraren  
batasunean eta prestaeran. Mitxelena hartu dugu buru; eta haren gidaritzapean  
egin ditekian lanik egokiena egingo dugula iruditzen zaigu.

Arantzazuko erabakiei eta Mitxelenari, beraz, “bai” guztizko bat.

## **Bi hitz bukatzeko**

Hizkuntza ez da, besterik gabe, helburu oso bat. Eta guk, nik neuk, itxura  
denez, absolutu bat bihurtzen dugu hizkuntza. Zer da hontradizio hau?

Berriz ere, kanpoko kondaira argi-iturri izan dakiguke. Txekoslovakian, Fin-  
landian, Israelen, belaun pare bat (edo gehiago) arduratu zen, bete-betean, hiz-  
kuntzaren prestaeraz. Gisakoa da, beraz, urte hauetan gu euskeraren prestaeraz  
arduratzea.

Baina, lehenago ere esana dago hau, hizkuntza gure herriaren zerbitzutan be-  
har da. Alegia: hizkuntzak ez du izan behar euskaldunentzako trababide bat,  
edo-ta kulturarekiko hesi bat, ELKARREKIKO MINTZABIDE ETA KULTURA-LOKARRI  
BAT BAIZIK.

Hitz batez, hortaz, euskera gure herriaren zerbitzari izatea, euskal literatura-  
ren izanean datza. Gure batasun-gintzan, gramatika-gintzan eta hiztegi-gintzan  
ari garen artean, euskaldun jendeari traba zaio euskera (eta ez dezagun ahantz le-

gearen aldetik ere traba zaiola eta, kondairak erakusten duenez, zenbait urtez be-  
deren izango ere zaiola). Euskeraren prestaerak eta batasunak presa haundia du-  
te. Egiten ari den lana geldiarazten saiatzen direnek, euskeraren etsaien jokoa  
egiten dute.

Euskera ahalik eta laisterrenik (ikastoletan hamabi mila haur ditugu, litera-  
tura mamitsu baten egarri!) baliagarri izatea, guztiz beharrezkoa da. Israelek  
bi mila liburu urtean argitaratzen dituelarik, guk ehun gutxienez behar ditu-  
gu; eta urte gutxi barru. Eta ez nolanhiko istorioak, ez. Euskaldunok ez gara  
Harri-Aroko leinu analfabeto bat, 1970-eko europar herri bat baizik. Euskal  
literaturak eta euskal prentsak, Noruegakoak, Dinamarkakoak edo Holandako-  
ak bezelaxe, gaurko kezken argitzaile izan behar du, eta ez zozokeria-putzu  
bat. Era berean: pentsamentu-barrio bat izan behar du, eta ez dialektologia-  
-bazter bat.

Zerbait aldatu da honetaz. Egia da. Baina oraindik ere euskeraz idazten eta  
proposatzen diren gauzak, lotsagarriak dira askotan. Gu ohitu egin gara poxi bat  
(gu, alegia, berrogei urte edo gehiago dugunok). Baina gazteriak, ikastoletatik  
igaro den gazteri jator horrek, farre egiten du eta digu, eta ez du ulertu ere egi-  
ten arloteriak, xinplekeriak eta onomatopeia-keriak nola proposa ditezkean orain-  
dik ere gure artean literatura-gisa.

Pragako gertaera hitsek isilarazi duten Milan Kunderaren iritzia aipatuko dut  
bukatzeko: “Les petites nations ne peuvent défendre leur langue et leur identité  
nationale, que par l’importance de leur création culturelle et des valeurs irrem-  
plaçables qui y sont affirmées... Rien n’est plus important pour notre commu-  
nauté nationale que de prendre conscience pleinement de l’importance vitale de  
sa culture et de sa littérature”. Horrela mintzo zen Pragako Udaberri famatu har-  
tako aintzindari hau.

Eta hau ere zion: “Du niveau de la littérature tchèque, de sa grandeur ou de  
sa médiocrité, de son audace ou de sa lâcheté, de son provincialisme ou de son  
universalisme, dépend dans une grande mesure la réponse à cette question vitale:  
l’existence de la nation tchèque, de la langue tchèque, se justifie-t-elle?”.

Pragako abertzaleek “bai” erantzun zuten. Eta guk Baionan, eta Euskal Herri  
guzian, “bai” erantzun dugu. Eta ongi da. Ba zen garaia!

Baina gure erabakia gure herriaren onetan izan dedin, aurrera jo behar dugu.  
Ez poliki, ez presarik gabe. Azkar! Oso azkar! Ahalik eta azkarrenik hain zuzen!

Gure literatura eta gure hizkuntza urruti bait daude oraindik, guztiz urruti, gure herriaren zerbitzari izatetik.

Zentzuz, beraz, bai; ez funtsik gabe. Baina aurrera.

Aurrera bildurrik gabe!

Baiona, 1970

## LA STRUCTURATION DU CHAMP SÉMANTIQUE DE LA COULEUR EN BASQUE

Au niveau *physiologique* l'expérience montre que, sauf en cas de maladie, tous les hommes sont également capables de percevoir les nuances successives du spectre des couleurs, et de les distinguer.

Or, au niveau *linguistique*, c'est un fait parfaitement connu aussi que tous les peuples n'ont pas divisé le continuum chromatique du spectre en un nombre invariable d'intervalles; et n'ont pas, par conséquent, le même nombre d'appellations respectives. Il n'y a pas de distribution univoque du champ de la couleur, invariable à travers les âges et les cultures.

Autrement dit, les diverses langues ont découpé différemment le *champ sémantique* de la couleur. Justement l'originalité et l'arbitraire de cette structuration, variable suivant les langues et les époques, est une des preuves classiques apportées pour fonder la validité des théories fondamentales de F. de Saussure et de la Linguistique moderne qu'il a fondée.

Si bien la capacité physiologique de perception des couleurs est la même pour tous les hommes, le découpage linguistique des couleurs est très divers, et dépend des langues; et même dans une même langue des états successifs de cette langue: "La façon dont nous analysons le spectre ne correspond pas à une réalité physique universellement valable, mais à une tradition culturelle transmise par la langue que nous parlons depuis l'enfance" (Martinet, *La Linguistique Synchronique*, 6).

Comme nous allons essayer de montrer par ce travail, la langue basque a connu une structuration du champ sémantique de la couleur différente de celle du basque actuel; et différente aussi de celle qui est habituelle dans nos langues



européennes modernes. On dirait que, comme R. Lafon l'a prouvé à un autre niveau en étudiant l'évolution des formes verbales basques, en ce qui concerne la structuration des couleurs aussi, la langue basque s'est "romanisée" en abandonnant son découpage original (à une date qui semble, linguistiquement parlant, récente), et l'a substitué par un autre adapté à ce que Whorf appelait "SAE" (Standard Average European, européen moyen disons).

Le phénomène n'aurait rien d'exceptionnel. On sait, par exemple, que la langue grecque a perdu, au début de son histoire, sa structuration chromatique primitive, pour la remplacer, avec plusieurs termes nouveaux, par un autre découpage sémantique plus moderne.

Ces changements sont justement à la base d'une des critiques qu'on peut adresser au "lexique de base" de la méthode glottochronologique de N. Swadesh. On sait en effet que celui-là contient, avec d'autres termes, trois couleurs "basiques" (vert, rouge et jaune), plus le noir et le blanc. Or ces appellations-là peuvent, à la limite, ne pas exister dans un état de langue déterminé, mais apparaître dans le suivant.

Le basque serait une langue qui a changé récemment de structure sémantique sur le champ chromatique.

## 1.- Les bases physiques du chromatisme

On sait aujourd'hui que l'œil humain ne peut percevoir qu'une seule octave de l'immense ensemble des ondes électro-magnétiques.

Au dessus des longueurs d'onde  $\lambda = 8.000 \text{ \AA}$  (nous rappelons que  $1 \text{ \AA} = 10^8 \text{ cm}$ ); c'est-à-dire, en deçà des couleurs rouges de basse fréquence, l'œil humain ne perçoit plus rien: les gammes des rayons infrarouges, ondes radio, etc. nous échappent. Analoguement, au-dessous des longueurs d'onde  $\lambda = 4.000 \text{ \AA}$ ; autrement dit, au-delà des fréquences des dernières couleurs perceptibles de ton violet, notre œil ne perçoit rien non plus. La "fenêtre" optique que nous pouvons utiliser sans appareils n'a qu'une octave; et dans ce sens-là la vue de l'homme est bien plus limitée que l'ouïe.

Le spectre visible a pour limites approximatives:

$$\lambda = 8.000 \text{ \AA} \quad (= 375.10^{12} \text{ Hz})$$

$$\lambda = 4.000 \text{ \AA} \quad (= 750.10^{12} \text{ Hz})$$

Rappelons que  $1 \text{ Hz} = 1 \text{ sec}^{-1}$

Or ce spectrum là est *continu*: les couleurs s’y succèdent insensiblement, sans discontinuité, sans frontières nettes; et on est bien embarrassé si, devant se spectre-là, on nous demande d’indiquer, par exemple, la longueur d’onde limite au-delà de laquelle on passe du vert au bleu, ou du jaune au vert. En réalité on a une suite de jaunes de plus en plus verdâtres; et après on a une suite de verts qui deviennent bleus insensiblement; et ainsi de suite. On a donc un continuum chromatique, amorphe; sur lequel chaque langue introduit son propre découpage, arbitraire, ou ethnique dans un certain sens.

À ce découpage correspond, simultanément, une structuration sémantique sur le plan du *signifié*: le champ total du spectre divisé en  $n$  tronçons; et une série de dénominations sur le plan du signifiant: les  $n$  qualificatifs correspondants.

Lorsque Maxwell fixa les trois tons fondamentaux, leurs longueurs d’ondes choisies étaient:

rouge standart - 6300 Å

vert standart - 5280 Å

bleu standart - 4570 Å

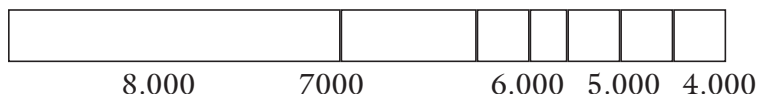
Mais ces longueurs d’onde, quoique “standard” pour des raisons physiques, n’ont rien d’indiscutable quant à leur coloration: et beaucoup trouveraient que le “rouge” de 6300 Å est “trop orange”, tandis que le “bleu” de 4570 Å peut paraître “trop violacé”.

On est très gêné pour limiter les zones chromatiques.

Dans les langues occidentales modernes (le “S.A.E.” de Whorf), on pourrait admettre, sans trop de discussion nous semble-t-il, qu’un découpage approximatif et normatif du spectre est le suivant:

<i>tons</i>			<i>longueurs d’onde</i>
rouge	8000 Å >	$\lambda$	> 6400 Å
orange	6400 Å >	$\lambda$	> 6000 Å
jaune	6000 Å >	$\lambda$	> 5600 Å
vert	5600 Å >	$\lambda$	> 5100 Å
bleu	5100 Å >	$\lambda$	> 4400 Å
violet	4400 Å >	$\lambda$	> 3900 Å

Voici le schéma (simplifié par suppression des continuités réelles du spectre) correspondant à ce découpage “normal”:



La bande double du sodium (5893 Å), admise comme du “jaune typique”, tombe bien entre les 5600 Å et les 6000 Å proposés ci-dessus; la banda “rouge” caractéristique du lithium (6708 Å) tombe bien en zone rouge (entre 6400 Å et 8000 Å); etc.

Dans cette hypothèse-là on aura divisé la bande visible en SIX zones, de largeurs différentes, à l’*intérieur* desquelles on ignorera les variantes de ton; exactement comme on ignore les variantes phonétiques d’un même phonème. Et à ces six zones-là correspondront les SIX appellations données à gauche.

Ce découpage en six franges est loin d’être admis partout. On distingue très souvent, dans la bande du bleu ainsi délimitée, le bleu “turquoise” (côté de verts) du bleu “outremer” (côté des violets), ce qui porte à SEPT le nombre de franges et de dénominations; et, analogiquement, d’autres estiment nécessaire de distinguer encore un vert “végétal” (côté de jaunes) du vert “émeraude” (côté des bleus); ce qui porte à HUIT le nombre de franges. Les peintres divisent le spectre en vingt et trente franges.

On peut donc trouver dans les livres le spectre divisé en six, sept, huit, dix ou  $n$  franges; dont les largeurs et les limites respectives ne coïncideront pas entre elles ni avec celles proposées ici. L’arbitraire du découpage sémantique de la couleur est frappant.

Rien d’étonnant donc à ce que dès qu’on quitte la culture moderne occidentale, la structuration chromatique soit très différente de la nôtre. Le basque ancien est une illustration peut-être peu étudiée jusqu’ici.

## 2- Quelques découpages archaïques

2.1- L’exemple le plus connu de découpage chromatique incompatible avec nos habitudes linguistiques est celui du *grec*.

Nous connaissons tous le mot “chlorophylle”, proposé par les chimistes français Pelletier et Caventou en 1817 pour désigner la substance *verte* des feuilles

des plantes. Dans ce mot la racine grecque “chloros” a pris une valeur proche de notre appellation “vert”.

Mais nous connaissons aussi le mot “chlorose”, qui désigne une “maladie des plantes provoquant le jaunissement des feuilles” (Larousse); et dans lequel la racine “chloros” a pris une valeur proche de notre terme “jaune”.

Voilà donc une contradiction apparente: jaune ou vert?

En réalité le mot grec “chloros” couvrait une frange du spectre qui comprenait aussi bien notre “jaune” que notre “vert” (une bande spectrale qui allait de 6000 à 5100 Å). Le chlore est, en effet, un “gaz suffoquant à couleur jaune verdâtre”.

Autrement dit, les grecs, tout en pouvant distinguer comme nous mêmes les couleurs correspondantes aux longueurs d’onde 5900 Å et 5600 Å, n’avaient pourtant pas de terme spécifique pour ces deux nuances (= 300 Å tout de même). Il ne faut pas trop s’en étonner: nous-mêmes, si bien nous pouvons saisir des différences chromatiques, nous appelons “rouges” les bandes spectrales de 7700 Å et 6700 Å (malgré une différence importante de longueur d’onde = 1000 Å).

2.2- Un autre cas bien connu est celui offert par les langues *celtiques* (Gallois et Breton, par exemple). Le phénomène est cité, entre autres, par A. Martinet (Linguistique Structurale, 6), par L. Hjelmslev (Prolégomènes, 77) et par A. J. Greimas (Sémantique Structurale, 26).

Voici le diagramme des grandes chromatiques couvertes, respectivement, par les termes français et gallois:

vert	gwyrdd
bleu	glas
gris	
brun	llwyd

Autrement dit, le mot gallois “glas” couvre notre zone “bleu” plus un bout du côté des “gris” et un autre bout du côté des “verts”; tandis que le mot “llwyd” couvre la frange des “bruns” plus quelques “gris” foncés. Ce découpage sémantique est différent du nôtre.

**2.3-** Ces deux classements des couleurs sont faits en prenant comme seule base d’opposition la fréquence (ou la longueur d’onde de la lumière correspondante).

Cependant dans certaines langues non-européennes on trouve des distributions des couleurs qui tiennent compte en même temps d’autres paramètres. Le cas des Hanunóo est probablement le plus connu.

Il est signalé à la fois par C. Lévi Strauss (*La Pensée Sauvage*, 75) et par G. Mounin (*Clefs pour la Sémantique*, 97). Conklin, qui s’en est occupé dans ses travaux, a trouvé que le classement des couleurs s’y fait sur deux axes à la fois: “d’une part en relativement *claires* et relativement *foncées*, d’autre part selon qu’elles sont habituelles aux plantes *fraîches* ou aux plantes *desséchées*”.

### **3- Le cas du basque: premiers indices révélateurs**

Tel que nous l’avons indiqué plus haut, le basque, langue “archaïsante” sur beaucoup de domaines linguistiques, conserve des traces “bizarres”, et très connues des locuteurs bascophones, d’un découpage du champ sémantique de la couleur bien différent de l’actuel.

Signalons tout d’abord les termes habituels actuels correspondant aux six franges européennes “normales”:

rouge	–	gorri
orange	–	laranja (liranja)
jaune	–	hori
vert	–	berde (ferde)
bleu	–	urdin
violet	–	more

On sent tout de suite que les termes “laranja/liranja”, “berde/ferde” et “more”, d’étendue dans la géographie basque bien plus limitée que les trois autres, sont d’origine latine et récente; et que ces trois autres (“gorri”, “hori” et

“urdin”) ont l’air à la fois plus enraciné dans le pays, plus ancien et plus autochtone.

Or ce sont justement ces trois termes-ci, anciens probablement, qui présentent, du point de vue de leurs étendues sémantiques, des anomalies frappantes; tandis que les trois termes d’origine latine ont des franges chromatiques bien définies, et parallèles à celles des langues voisines. Tout se passe comme si l’emprunt de ces trois mots, consécutif à l’acceptation inconsciente d’un modèle sémantique non basque à l’origine, avait “désorganisé” la structure antérieure, en y introduisant un nouveau découpage. Malgré cela certaines valeurs sémantiques des mots anciens, conservées par inertie à travers les siècles, laissent entrevoir une structure archaïque bien différente de l’actuelle.

### 3.1- Le mot “gorri”

La polysémie de ce mot est bien connue. Et certains termes composés avec lui élargissent encore son champ sémantique.

Bien entendu, “gorri” signifie “rouge” très souvent: un œillet rouge est dit “krabelin gorri”, et le sang est “odol gorri” aussi. Pas de doute.

Mais le “jaune d’œuf” se dit partout “gorringo” (au moins depuis le XVI<sup>e</sup> siècle: cf. “korrinko”, Landuchio); en opposition à “zuringo” (= blanc d’œuf), dérivé de “zuri” (= blanc). Or le “jaune d’œuf” n’est pas rouge, mais plutôt jaune ou orange. On a là un premier indice qui suggère que les fréquences que nous appelons “laranja” maintenant (= orange) étaient dites “gorri” il y a quelques siècles.

Une remarque du même signe peut être faite en ce qui concerne le mot “abelgorri” (= bête à poil fauve, Lhande), composé normal de “abere” + “gorri”; tout comme on dit “azienda gorri” ou “behi gorri” en faisant allusion à des bêtes bovines à couleur fauve. Là encore le mot “gorri” recouvre une zone spectrale qui comprend nettement les franges orange.

Le mot “gorri”, appliqué aux cheveux et à la barbe, est utilisé également dans le sens de “roux” et même de “blond”; et des documents prouvent que cette valeur sémantique, éloignée du “rouge” normal, est aussi très ancienne.

Par ailleurs le P. Larramendi (XVIII) rapporte dans son Dictionnaire le terme “mingorri” pour désigner “tericia” (= jaunisse), dont la caractéristique n’est pas le rouge mais le jaune.

Une autre acception très courante de “gorri”, et pas seulement en toponymie (“lur gorrian etzan” = se coucher par terre), montre cet adjectif avec un signifié

de “nu, non couvert, décharné”. On peut l’appliquer au corps (“larru gorrian” = nu), aux rochers (“haizkorri” = rocher nu), au ciel sans nuages (“oskorri” = pur firmament, de “Urtzi”, le Jupiter basque), etc...

Nous laissons de côté d’autres acceptions du mot.

### 3.2- Le mot “*hori*”

Le mot “hori” est beaucoup moins fréquent en basque que le mot “gorri”; et il signifie “jaune” normalement. On n’y trouve pas la polysémie signalée pour “gorri”.

Le mot “minhori” signifie “jaunisse” (Lhande); et “hori-belhar” est “une plante qui fournit de la teinture jaune” (Lhande). Acceptions toutes les deux avec une valeur sémantique proche de l’actuel terme “jaune”.

Ce qui est étonnant en ce qui concerne cette frange est justement l’existence dans la région occidentale du Pays Basque (archaïsante en général) de trois termes au lieu d’un. Leur distribution sémantique, d’après Azkue, est la suivante:

beillegi = jaune fauve, jaune très vif;

ori = jaune serin;

laru = jaune pâle

En fait, à Mondragon par exemple, le mot “laru” a remplacé purement et simplement le mot “(h)ori”; et il s’applique aujourd’hui pour la frange générale des jaunes.

Étant donné le caractère très localisé et précaire de cette structuration des jaunes en Basque, il faudrait pousser l’analyse en utilisant des textes biscayens anciens pour des conclusions valables.

Mais nous tenons à signaler le fait.

### 3.3- Le mot “*urdin*”

La polysémie du mot “urdin” rappelle celle du mot “gorri”, et suggère aussi une structuration chromatique dans le passé différente de celle du basque actuel.

Dans son acception normale (= bleu) il est évident qu’on signale très fréquemment la présence du mot basque “urdin”, et ce dans tous les dialectes. On dira du ciel dégagé “zeru urdin”, et on dira que M<sup>l</sup>c Zubieta a les yeux bleus, “begi urdin”. Analogiquement, l’indigo est appelé en basque “belhar urdin” (litt. herbe bleue).

Tous les bascophones actuels emploient aussi des mots avec “urdin” (= grisonnant), deuxième acception. Par ex.: “mutxurdin”, vieille-fille (traduction étymologique cachée mais sûre: vulve grisonnante); ou “ilea urdindu zaio” (= ses cheveux sont devenus grisonnants).

On dit également de l'eau trouble (aussi bien que “uher”, “arre”, etc. qui ne nous intéressent pas ici) qu'elle est “urdin”; et “urdindu” (partic.) se traduit aussi bien “se moisir” et “se salir” que “devenir bleu” (Azkue, Lhande).

Le champignon “urdintxa” (= psalliota campestris) n'est pas nécessairement bleu (Azkue dit que son chapeau peut être “blanc, jaunâtre et même couleur de suie”, Dict., II, 368); pas plus que le champignon populaire “gibel-urdin”.

On dirait donc que le champ sémantique correspondant au mot “urdin” comprend, en plus des “bleus” actuels, une série de “gris”. Ce phénomène rappelle ainsi ce qu'on observe dans les langues celtiques.

#### **4- D'autres mots basques liés à la couleur**

**4.1-** Il est difficile de se prononcer au sujet du mot “ubel” (= violet, actuellement). Ce mot, en effet, d'une étendue géographique importante dans le Pays Basque, tout en signifiant “livide, violacé” (Azkue, Dict., II, 349), s'applique surtout au corps humain pour exprimer l'idée d'ecchymose, du populaire “bleu” (après un coup). “Ubeldura” signifie surtout “meurtrissure”. Quoique l'on signale aussi “uel” pour ciel sombre.

On a donc l'impression que les mots tels que “ubelurdin” (= ubel + urdin) qui signifie “pâle tirant sur le bleu” (Dict. Lhande, 996) sont peu applicables à des objets quelconques. Et que le mot “more” justement les remplace dans ces cas-là.

**4.2-** Quant au mot “(l)arrosa” (subst. rose et adj. rosé), d'origine évidemment latine, son introduction paraît récente, en tout cas comme adjectif (voir Oihenarte, ci-dessous).

**4.3-** Le mot “berde” du Pays Basque sud offre une variante “ferde” en Pays Basque nord. Or les termes respectifs de ces zones-là, espagnol et français, sont “verde” (prononcé avec occlusive bilabiale sonore) et “vert” (avec fricative labio-dentale sonore). On a ainsi l'impression que ces deux emprunts sont très récents; et ceux indices paraissent le confirmer.



Le premier est que le plus ancien des dictionnaires basques, celui de Landuchio (1562, espagnol-basque) a laissé, à droite du mot espagnol “verde”, une case vide; comme si les informateurs de l’auteur, qui étaient de la zone méridionale du pays, n’avaient pas su lui donner de version. Ce qui est très remarquable; parce que Landuchio, très loin de toute préoccupation puriste, aurait signalé “berde” si ce mot lui avait été communiqué, sans le rejeter à cause de son homophonie avec le terme espagnol. Son Dictionnaire est plein de mots homophones.

Le second est que le mot latin “viridis” paraît bien plus lointain de “berde/ferde” que les termes “verde” et “vert” respectivement.

Ceci laisse entrevoir que l’acceptation par le peuple basque, acceptation inconsciente mais objective, du découpage actuel du champ sémantique des couleurs, est *récente*; et que le basque a connu, jusqu’à très tard, comme les langues celtiques, une taxinomie chromatique très différente de l’actuelle.

L’essai fait par certains puristes basques au début du XX<sup>e</sup> siècle pour remplacer le terme “berde” par un néologisme, “orlegi” (tiré de “orri”, feuille d’arbre, et “-legi”, par analogie avec “beillegi”), tentative qui a échoué, est un bon exemple du manque de profondeur scientifique des tendances “puristes” en Pays Basque; puisque ce qui a été important dans l’histoire de la langue basque a été surtout, à une époque non déterminée pour le moment, l’acceptation *du nouveau découpage sémantique*, calqué des langues voisines, et non l’étymologie du mot. Remplacer dans la case correspondant à la bande spectrale 5600 / 5100 (Å) le mot “berde” par le néologisme “orlegi” revient à ACCEPTER en fait la structure chromatique des langues S.A.E., et à donner la bénédiction avec un terme “pur”; c’est-à-dire, à approuver la nouvelle distribution sémantique d’une façon plus subtile encore qu’avec le mot populaire.

D’autres tentatives, comme celle de l’écrivain N. Ormaetxea, qui avait proposé le terme “musker” (= lézard vert), paraissent la conséquence de la même superficialité sémantique et linguistique.

Le mot “berde” est le témoin fidèle et le symbole exact du *changement réel de structure sémantique* subi par la langue basque, et il n’a pas à être rejeté.

## 5- Quelques témoignages des siècles passés

Le premier poète édité, Etxepare, est un écrivain du XVI. siècle. Le Dictionnaire de Landuchio (15618 et la Bible protestante navarraise de Leizarraga

(1571) sont de la même époque. Quelques lettres antérieures (publiées récemment par la revue “Fontes”) ont été écrites au XV<sup>e</sup> siècle. Nous n’avons pas de *textes littéraires* proprement dits au-delà de cinq siècles. Mais l’analyse des textes de ces vieux auteurs peut nous éclairer indirectement au sujet de notre étude.

Une deuxième source d’information serait l’analyse systématique des toponymes et anthroponymes du Moyen Âge (documents navarraïss pour la plupart). Ce travail de longue haleine peut réserver des surprises, et confirmer ou infirmer notre hypothèse. Mais on n’a pas pu l’envisager ici.

Par contre, une troisième source, que nous employons ici, est l’analyse des toponymes et anthroponymes d’une zone débasquée il y a entre quatre et huit siècles, suivant les zones: la Rioja (au sud de l’Ebro, prov. Logroño actuelle); et qui reflètent inévitablement un état de langue ancien.

### 5.1- *Indices tirés de la littérature basque ancienne*

5.1.1- Les poèmes d’*Ettxepare* (XVI) emploient très rarement des qualificatifs chromatiques, et en conséquence on ne peut pas en tirer grand chose. On trouve une expression “gau beltz(ari)”, nuit noire. Mais c’est tout sauf erreur de notre part.

5.1.2- G. Aresti (Fontes L.V., n° 13; 1973) a publié récemment le lexique utilisé par *Leizarraga* (XVI). On en déduit que le célèbre pasteur de Briscous n’emploie, en ce qui nous concerne, que “xuri” (= blanc) et “bel(t)z” (= noir); plus “gorri” (= rouge). Cf. Mer Rouge = Itsas Gorri. On y trouve aussi les termes “gorhats” et “gorharats” pour des teints rougeâtres. Pas de trace des mots “berde”, “hori”, “urdin”, etc.

5.1.3- Pour sa part L. Villasante (1973) a publié le lexique complet de l’écrivain *Axular*, du XVII<sup>e</sup> siècle (Coll. Jakin-Bide). On y trouve, en plus de “blanc” et “noir”, les tons suivants: “gorri”, “berde” et “more”. Ces termes, d’ailleurs, sont employés par Axular en opposition chromatique, et avec leurs valeurs habituelles actuelles. Par exemple: “Gaitz da itsuak kolorèn berri iakitea, *gorri* ala *more* den ezagutzea” (Gero, 325). Par contre, on ne trouve pas chez Axular le mot “urdin” (= bleu); mais on le trouve avec signifié “grisonnant”: “illea urdintzen da” (123).

5.1.4- Quant à l’historien et poète *Oihenarte* (XVII<sup>e</sup> s.), il emploie relativement souvent des termes chromatiques. Il est intéressant de signaler à ce propos le refrain suivant:

“goizerria denean *gorriago* ezen ez *hori*,

euritakoa eztemala nehorì” (n° 612) (ne laisse ton parapluie à personne lorsque le ciel est à l’aube plutôt rouge que jaune).

L’opposition est là entre “gorri” et “hori”.

Dans d’autres refrains (163, 199, 866-867) le sens de “gorri” est toujours “rouge”.

En parlant des joues bien rosées de son aimée, il écrit: “mazelak *xuri-gorri*” (= litt; blanches-rouges); et de Margarita il dit qu’elle est “begiz *urdin*” (= yeux bleus). En se référant ailleurs aux cheveux blonds de la dame, il écrit:

“buruko bilo hori,  
urhea bezain *hori*” (= ces cheveux aussi *jaunes* que l’or)

Et en chantant les vertus de Joana, son épouse:

“ezpainak arros(a) orri  
gorriak bezain *gorri*”  
(= tes lèvres étaient aussi rouges que des pétales de rose rouge.)

Pas de trace des mots “berde”, “laranja” et “more”; et à signaler l’emploi de “xuri-gorri” pour un “(l)arrosa” moderne.

**5.1.5-** Quant à *Larramendi* (XVIII), dont les Dictionnaires et la Grammaire ont fait autorité en Pays Basque pendant de longues années, son vocabulaire reflète ce qu’on a dit jusqu’ici.

larrugorrian, bilosgorrian = nu  
gorrindu = se moisir  
gorrizuri = blond  
txano gorri = béret rouge  
urdin = bleu  
urdindu = grisonnant  
ubelurdin = pâle, livide  
moretu, balzgorritu = violacé, etc.

Larramendi soutient, soit dit en passant, que le mot espagnol “morado” (= violet) vient du basque “more”. Quant à “verde/vert”, malgré son purisme, il traduit “berde/ferde”.

**5.1.6-** De la lecture de “Textos Arcaicos Vascos”, de L. Mitxelena, on déduit que Marineo Siculo et Itsasti employaient le mot “gorri” avec valeur “rouge”. Par ex.:

“goiz *gorri*, euri daidi,  
arrats *gorri*, eguraldi” (T.A.V., 176)  
(= aurore rouge, pluie; coucher de soleil rouge, beau temps)

## 5.2- *Toponymes et anthroponymes de La Rioja*

Comme nous l’avons dit plus haut la langue basque a cessé d’être parlée à La Rioja vers la fin du Moyen Âge. On a des preuves documentales précises qui prouvent que, dans la zone d’Ezkarai, les paysans “riojanos” ne comprenaient même pas le castillan au XIII<sup>e</sup> siècle, et qu’ils utilisaient leur droit coutumier à s’exprimer en basque devant les tribunaux.

5.2.1- La *toponymie* de la région (plusieurs centaines d’appellations recueillies soigneusement par B. Merino Urrutia) ne présente *aucun* terme avec “berde”, “laranja” ou même “urdin” (les toponymes “Enzurdiña” et “Zurdiña” d’Ezkarai, n’ont rien à voir avec “urdin”). Quant aux toponymes avec “more”, il faut y voir un “more” au signifié “lagune” ou “étang” (voir “Fontes”).

On trouve des toponymes avec “zuri” (= blanc) et “beltz” (= noir):

- a) Torrezuria, Urazuria, Alcachuri, Gallanzuri
- b) Zembalza, Aranbelza, Cazabelza.

À part ça, on ne trouve que des termes avec “gorri”; qui, comme le fait remarquer Mitxelena, “puede ser también ‘raso, pelado’” (FLV, I; 46):

Tolgorria, Colatigorría, Guirigorría, (La)zagorría, Azkorría,  
Mendigorría, Mendigurría.

Plusieurs de ces endroits sont “rouges” mais d’autres “nus”.

5.2.2- Il y a des *anthroponymes* avec “zuri” et “beltz” qui ne nous intéressent pas spécialement ici (Curi, Motilzuria, Nunno Balza, etc.).

Et il y a, à Ezkarai, un surnommé “Gorría”, avec le sens très probablement de “blond” ou “roux” (comme jusqu’ici dans la montagne pyrénéenne de Navarre). Il y a donc des siècles que “gorri” avait aussi cette troisième acception à La Rioja, avec les deux autres.

5.2.3- Que penser de “urdin”? Par des documents *navarrais* très anciens, nous savons que “urdin” signifiait “bleu” à l’époque: “Domenca beguy urdina”, d’Iranzu; “Fontes”, 6, 290 (= aux yeux bleus). Mais on a des traces aussi de sa valeur “grisonnant”, publiés par Ciervide à la dite re-

vue: “Miquele hurdina” et “Garcia *ordynn*” ont l’air de qualifier des hommes grisonnants.

Sa polysémie est loin d’être récente...

Et le signifié “bleu” est sûr aussi de son ancienneté: des toponymes tels que “Arriurdineta” le prouvent.

**5.2.4-** Aucune trace du mot “berde” en toponymie riojana.

## 6- Le classement ‘frais/sec’ en basque

En parlant des Hanunóo (2.3) nous avons signalé que, d’après Conklin, un axe frais/sec de classement des couleurs existe dans leur langue.

Or nous constatons que, en basque, des traces d’un classement suivant cet axe pourraient exister. En effet, sans parler des différences de déclinaison des êtres animés et inanimés, l’opposition “frais/sec” se produit en basque sur deux plans à la fois:

a) heze = eihar (pour les membres des êtres vivants)

b) busti = lehor (pour les corps inertes)

On ne peut pas dire, par exemple, “beso lehor” (= bras sec) ni “adar lehor” (= branche sèche); mais, respectivement, “beso eihar” et “adar eihar”.

Le poète Etxepare (XVI), qui se plaint du refus de son aimée, déclare que celle-ci est pour lui “eihargarria”; et Oihenarte aussi dit être en train de se dessécher (“eihartzen”).

Ce n’est que par extrapolation, inappropriée probablement à l’origine, qu’on peut parler de “hezatu” (= huméfié) et de “hezadura” (= humidité) appliquées à des êtres non vivants.

Peut-être “ubel” appartiendrait à cette série de couleurs applicable aux êtres vivants. Et ceci expliquerait la complémentarité apparente de “ubel” et “more”.

## 7- Une hypothèse finale en guise de conclusion

Tout en reconnaissant que, dans l’état actuel de nos connaissances, postuler une structure basque archaïque pour ce champ sémantique ne peut être fait qu’à titre hypothétique et d’essai, et qu’il faudrait fonder cette idée documents à l’ap-

pui, on dirait que les *polysémies* et les *latinismes* existant en basque, pourraient s'expliquer en supposant que les Basques, il y a quelques siècles, ont *adopté une nouvelle structuration sémantique de la gamme chromatique*, en introduisant notamment les termes “laranja”, “berde” et “more”. Les mots anciens, qui couvraient toute la gamme (moins “blanc” et “noir”) ont perdu leur valeur initiale, et de là leur *polysémie résiduelle*.

On dirait donc que la gamme chromatique était organisée en basque comme suit:

r.	o.	j.	v.	b.	v.
gorri		hori		urdin	

Une partie des tonalités oranges (fauve, par exemple) correspondait à “gorri” (abelgorri, gorringo, behi gorri, bizar gorri); les gris étaient nommés “urdin”, tout comme les tons violacés; et le mot “hori”, comme le “chloros” grec, embrassait à la fois les franges “jaune” et “vert” du spectre. On devrait pouvoir trouver en basque ancien le mot “hori” avec la valeur de “vert”. L’inexistence d’un mot pour vert est logique, puisque le découpage basque ne prévoyait pas de case-signifié pour cette nuance chromatique.

La structure chromatique du basque ancien aurait été proche de celle des *langues celtiques*, et en partie au moins du grec; et l’origine latine des mots complémentaires (laranja, berde, more) confirmerait notre hypothèse au lieu de l’infirmier.

Baiona, 1975

## SPÉCIFICITÉ DE L'ÉVOLUTION DES LANGUES ROMANES DE LA RÉGION PYRÉNÉENNE OCCIDENTALE

### 0- But de l'étude

On analyse dans cette étude quelques aspects originaux et spécifiques de l'évolution des langues romanes nées près ou dans la zone préromane (gascon, aragonais), en montrant l'importance du substrat basque; et, par comparaison évidemment, avec l'évolution constatée en occitan (non gascon) et en castillan. Nous ferons quelques allusions aussi au galaïco-portugais, au léonais et même au moçarabe pour éclaircir quelques points.

Tous les romanistes savent, parce que le phénomène est extrêmement manifeste, que les caractéristiques principales d'évolution de la Romania occidentale ont une "zone d'exception", entre la Garonne et l'Èbre 'grosso modo', sur les deux versants des Pyrénées occidentales: le manque de sonorisation des occlusives sourdes inter-vocaliques, les traitements originaux de *r*- et de *f*, etc.

Puisque le basque est encore parlé dans le noyau géographique de cette zone (voir carte ci-jointe), et que le basque recule depuis des siècles, on est unanime à tenter d'expliquer ces irrégularités par les effets d'un substrat basque. Tout le monde semble d'accord là-dessus. P. Bec, par exemple, écrit à ce sujet: "Comment expliquer l'originalité linguistique du gascon?... Cette différenciation est donc très ancienne, et repose MANIFESTEMENT SUR UNE SPÉCIFICITÉ ETHNIQUE" (La langue occitane, 50).

On essaie d'établir ici une sorte de petit résumé de ces recherches; avec parfois quelques suggestions personnelles qui, j'espère, ne seront pas trop indéfendables.

Une autre remarque importante s'impose en ce moment: il n'y a pas *d'unicité absolue* dans les phénomènes qu'on va citer par la suite. Et ceci est d'autant plus normal et prévisible que tout pousse à croire que le basque des temps reculés était divisé en dialectes, relativement divers, comme il l'est aujourd'hui. Or on sait bien, en ce qui concerne la langue actuelle, que "tous les parlars basques n'ont pas exactement le même système phonologique" (Lafon, *La Langue basque*, 16). Cette diversité est encore plus connue sur le terrain lexical. Ou, pour donner un dernier exemple, d'ordre morphologique cette fois-ci, c'est bien connu que le verbe auxiliaire transitif du dialecte biscayen diffère foncièrement de celui des autres dialectes (ce qui n'a pas manqué de poser des problèmes à l'Académie lors de l'unification du basque écrit!). Et il y a en plus les problèmes de parenté par contiguïté".

## **1- Les limites de la zone choisie**

Il y a une coïncidence précise et bien concrète en ce qui concerne l'étude de la zone bascophone à l'arrivée des romains.

On a d'un côté les témoignages, relativement concordants, des historiens ou géographes romains.

On a également les coïncidences persistentes entre les historiens postérieurs (Oyhénart et Jaurgain, notamment), qui font allusion à la même région pyrénéenne lorsqu'ils écrivent leurs célèbres études historiques sur "les deux Vasconies". Celle du nord n'est autre que la "provincia aquitania tertia" de César, la "Vasconie" des Vascons ("Wascons", Gascons); et qui comprend, d'après Lafon, Tardets, Aire s/ Adour, Eauze, Sos, Castet-Arrouy, Montferran, Castelnau, Muret, St. Girons d'Ariège et Bethmale d'Ariège. Et celle du sud est la Vasconie navarraise: la Navarre proprement dite, la Rioja, le nord de Huesca et les provinces dites "vascongadas".

Les anthropologues de toute sorte concordent pleinement aussi; et lorsqu'on voit les cartes sérologiques de Vallois et Marquer, publiées en 1964 par la Société d'Anthropologie de Paris, et analogues, on est frappé par la présence nette devant les yeux de la carte de l'ancienne Vasconie préromane, et par la vigueur des conclusions des chercheurs: "Nous sommes là (= en Vasconie) vraiment en présence d'une ethnie particulière, et qui n'est pas seulement linguistique, mais aussi ethnographie et, jusqu'à un certain point, morphologique; ethnie représentative d'un vieux substrat pré-indo-européen et dont la valeur systématique est bien su-



périure à celle des autres groupes linguistiques ou même politiques de l'Europe occidentale" (CNRS, I/IV-1964, p. 187-188).

Ce constat est une constante de ces recherches. Et c'est ainsi qu'on peut lire, au sujet de la Bigorre, et en conclusion à la sérieuse étude anthropologique collective qu'ont dirigée D. Fabre et J. Lacroix: "Les populations barégeoise et basque se singularisent encore nettement dans l'ensemble des populations basques. Il ne s'agit pas seulement d'un phénomène de convergence, mais bien d'une similitude d'origine qui prend toute sa valeur quand on sait que le Pays Basque occupait dans les siècles passés une étendue beaucoup plus vaste que celle qui est la sienne aujourd'hui". (Communautés du sud, I, 96, 1975). Signalons aussi, en passant, que les ibères étaient dolicocephales, tandis que les basques sont plutôt mésocéphales; discordance qui est du même signe que celles qui, au niveau linguistique, ont fait abandonner complètement la vieille hypothèse qui faisait des basques "les derniers des ibères".

Les spécialistes du Droit constatent analogiquement une identité et même une originalité surprenantes entre les différents droits coutumiers pyrénéens.

Or nous allons montrer, par ce qui suit, que SUR LE PLAN LINGUISTIQUE l'influence du substrat basque est indéniable.

Tout d'abord, que si bien au nord des Pyrénées la frontière gascon/occitan est extrêmement nette (fleuves Garonne et Ariège); analogiquement, au sud la frontière de l'aragonais avec le catalan est non moins claire et ancienne: "en Ribagorza... su frontera con la mitad catalana es antiquísima". (Menéndez Pidal, Orígenes del Español, 467).

Les vascons proprement dits, "o sea, los navarros" (Mz. Pidal, 461), arrivaient jusqu'au fleuve Esera (entre Barbastro et Bagnères de Luchon); et, toujours près de la chaîne montagneuse, et plus à l'est, jusqu'à Andorre, il y avait les ilergetes et cerretanos, qui parlaient des dialectes basques aussi, quoique différents. Il est bon de signaler que R. de Abadal, et Corominas surtout, ont prouvé il y a une dizaine d'années, "la survivance du basque jusqu'au bas moyen-âge" dans les Pyrénées centrales. Lisons Rohlf's à ce sujet: "(Corominas) a pu démontrer que dans les hautes vallées espagnoles des Pyrénées Centrales (avec particulière résistance dans le haut Pallars), les deux langues (basque et latine) ont vécu l'une à côté de l'autre pendant des siècles, dans une longue symbiose" (Le Gascon, 37, 1970). Cette zone-là comprend 'grosso modo' la zone délimitée par Barbastro, B. de Luchon, Val d'Aran, Sort et Trep; et touche le Principat d'Andorre par l'ouest.

Le *système phonologique* étant très structuré, et plus résistant aussi, nous l'avons choisi comme centre de notre étude, en en laissant de côté d'autres.

Nous essaierons de montrer l'homologie, presque constante, entre les évolutions respectives du BASQUE (dans ses emprunts romans), le GASCON, l'ARAGONAIS (ou navarro-aragonais) et le CASTILLAN; et l'opposition, presque constante aussi, entre cette évolution-là et celle constatée dans les autres zones contigües: en OCCITAN, et en LÉONAI (et même PORTUGAIS).

Il sera bon de préciser, de façon très succincte, que, au début de la romanisation, tout porte à croire que:

- a) dans les Pyrénées orientales et en Catalogne on parlait une langue IBÉRIQUE; l'ibère étant, bien entendu, une langue non-indo-européenne, mais différente du basque;
- b) dans le Bas-Aragon, et au sud et à l'ouest de la Rioja, on parlait une langue de type CELTIQUE, indo-européenne;
- c) dans l'Aquitaine "de César", ou Vasconie nord-pyrénéenne, on parlait "une forme ancienne du basque" (Lafon). Cette zone ne comprenait pas la région bordelaise proprement dite, au nord de Biscarrosse-Arcachon (limite de la toponymie basque), qui était celte. Il y avait des enclaves celtes, à caractère surtout militaire et stratégique, un peu partout.

Quant aux voyelles ouvertes *e* et *o*, diphtonguées dès le début du moyen âge, on signale souvent les toponymes basques diphtongués du Haut-Aragon (Biscarrués, Javierre) comme une preuve de l'ancienneté de la débasquisation de la zone. Or, en plus des recherches de Corominas déjà citées, dans la Navarre actuelle, où l'on DIT encore en basque Nabaskotze, Galoze, Biotzari, Irunberri, Exaberri, on lit sur les cartes officielles Navascués, Gallués, Bigüezal, Lumbier, et Javier. Étant donné le caractère "campestre" (le mot est de Caro Baroja), du fait basque, ce "pueblo de pastores, agricultores y marinos" jusqu'à des dates très récentes (on fait allusion au peuple bascophone), on est plus près de la réalité en considérant que la diphtongaison s'est produite en Haut-Aragon et Navarre au niveau *officiel*, mais pas au niveau linguistique populaire.

Lacarra en a offert une preuve éclatante avec son document, du XIV<sup>e</sup> siècle, interdisant de parler "bascuenz" au marché de Huesca. Or de Huesca à la frontière actuelle de la Navarre on a plus de 100 km. en ligne droite; distance difficile à couvrir à dos de mulet pour participer aux marchés périodiques.

Je tiens à signaler, à ce propos, que la ville mexicaine de Valladolid, au nom bien espagnol, passe pour être aujourd'hui une ville de langue maya très pure.

Les indiens l'appellent d'ailleurs... "Zaci"! Rohlfs signale bien ce danger en écrivant: "On s'expose, en effet, à des conclusions superficielles ou erronées, quand l'on se contente d'examiner la toponymie locale en s'appuyant exclusivement sur les noms officiels" (Le Gascon, 25).

Une autre remarque préalable encore: LE GASCON N'EST PAS UN SIMPLE DIALECTE OCCITAN, mais une LANGUE à part entière; et ceci au même titre que le catalan.

C'était déjà l'avis de Luchaire, il y a cent ans; et depuis, ce critère se généralise de plus en plus: "Son évolution phonétique est tout à fait originale, au moins autant sinon davantage, que le catalan" (P. Bec, La langue occitane, 46); et Rohlfs est du même avis: "Si l'on s'est habitué à considérer le catalan comme une langue à part, il faudra certes rendre le même honneur au gascon" (Le Gascon, 1). Et un peu plus loin il insiste: "il faut se rendre compte que nous n'avons pas à faire à un dialecte quelconque du domaine provençal, mais à un idiome qui dans ses nombreuses particularités s'approche d'une VRAIE LANGUE INDÉPENDANTE" (Le Gascon, 4; c'est nous qui soulignons).

## 2- Évolution des occlusives sourdes inter-vocaliques

On sait bien que c'est la sonorisation générale de -p-, -t-, et -k- (intervocaliques) un des facteurs essentiels de la division de la Romania en orientale et occidentale.

Or, "dans les Pyrénées (Haut-Aragon et Gascogne méridionale) se détache une zone qui conserve -p-, -t-, et -k-" (Von Wartburg, La Fragmentation linguistique de la Romania, 34-35). Le phénomène est signalé à l'unanimité.

C'est curieux de constater, à ce sujet, que le sarde, qui coïncide avec le basque et le castillan dans son système à cinq phonèmes vocaliques, coïncide aussi par la non sonorisation des occlusives sourdes intervocaliques (Von Wartburg, Fragmentation, 34; Vidos, Manual de Lingüística romana, 288); et ceci est encore plus troublant lorsqu'on rappelle le témoignage de Seneca, qui écrivait il y a deux mille ans, que des coïncidences lexicales existaient entre la langue des Pyrénées et la langue parlée "en Corse".

Le phénomène de non-sonorisation est net en BASQUE: *ezpata*, *laket* (= *placet*), *errot*, *populu*, etc. En Navarre on appelle 'Zaragoza' ce qui est 'Zaragoza' en espagnol officiel.

Or on constate le même phénomène en GASCON; surtout autour du ‘triangle dur’ (béarnais) des vallées d’Aspe et de Barétous; celle-ci encore bascophone de nos jours en partie (Larrasquet, Haritschelhar, Irizar, Seilliez).

Rohlf s présente une liste impressionnante de 76 mots à intervocalique sourde (aytà, ipèr, auprì, etc.: pages 131 à 134 de “Le Gascon”; plus une autre à 9 suffixes (-ato, -ito, -atero, -uto, -até, -eté, -atis et -aturo, pages 134-135). C’est à signaler que beaucoup d’entre eux sont présentés à côté de l’équivalent ARAGONAIS (avec sourde toujours): ayutar, apierto, aprir, april, etc; et de l’équivalent CASTILLAN, qui présente une sonore: ayudar, abrigo, cabeza, cabra, hormiga, etc.

Mz. Pidal fait siennes les conclusions de Rohlf s, et écrit: “También en Aragón encontramos voces que a pesar de tener vocalismo romance conservan la consonante sorda: bertute, tuto, fraucato, espata, facan...” (Orígenes, 251).

Or le LÉONNAIS sonorisait: “en León se sonorizaba hasta el latín popular” (Mz. Pidal, Oríg. 466); et le roman-navarrais de la Rioja, première période, sonorisait peu: “en la Rioja hallamos mejor tendencia a escribir sonora que en Castilla” (Oríg., 250), comme on peut voir par les mots suivants: lueco, moveturas, nafregatos, tota, aplecare, ganato, salbatore... (Oríg., 250). Et de conclure: “es de suponer que en la Rioja y en toda la Navarra lindante con el País Vasco, existía una fuerte repulsión popular a la sonorización consonántica, semejante a la del Alto Aragón, aunque no tan tenaz; recuérdese que en Ojacastró, junto al Monasterio de San Millán, se hablaba vascuence en el siglo XIII” (Mz. Pidal, Oríg., 250-251).

C’est connu que, depuis toujours, la Rioja Alta (autrigone) est attirée par la Biscaye, tout comme la Bureba, nord de Burgos; tandis que la Rioja Baja (vascone) est plutôt près de la Navarre. Ceci est net du point de vue économique; mais aussi du point de vue linguistique, qui nous intéresse aussi (Mz. Pidal, 470-471).

La non sonorisation est d’autant plus nettement sensible qu’on s’approche des vallées montagneuses, logiquement les zones les plus isolées et aussi les plus conservatrices. Le phénomène se produit aussi sur d’autres plans: “en gascon la particule ‘que’ est de rigueur devant le verbe dans toutes les propositions affirmatives et indépendantes... Dans les parlers du Gers et des Landes l’emploi de ‘que’ est moins obligatoire que dans la zone pyrénéenne” (Rohlf s, Le Gascon, 206). Tout suggère donc que la non-sonorisation a été générale en gascon.

Or on sait, depuis plus de 60 ans, après les travaux de Saroïhandy notamment, que l’aragonais de la montagne (zone au nord de Broto et Boltaña surtout) a connu aussi le phénomène tel qu’on vient de le dire plus haut. On peut

voir une carte de la zone non sonorisante dans le livre de Caro Baroja “*Materiales para una historia de la lengua vasca*”, p. 192.

Lorsqu’on trace la ligne de bascophonie du Moyen Âge, suivant par exemple la ligne: Tafalla, Huesca, Alcubierre, Tresp, Sort, Andorra, proposée par Anderson en 1971 (voir *Fontes Linguae Vasconum*, n° 8), on est frappé par la similitude des aires. Sans oublier que le basque était parlé aux alentours de Tafalla pendant la première moitié du XIX<sup>e</sup> siècle.

### 3- Sonorisation de /p, t, k/ après liquide et nasale

En correspondance assez exacte avec le phénomène antérieur, il faut signaler la SONORISATION des occlusives sourdes après /m,n/ et /l,r/.

Suivons Rohlfs: “Dans la même région de la Gascogne où nous avons constaté...” on constate également la sonorisation après nasale et liquide. Or “ici encore le phénomène n’est pas limité au versant nord des Pyrénées, mais nous le retrouvons, comme l’a déjà relevé J. Saroihandy, dans une partie du Haut-Aragon” (Rohlfs, 137).

Signalons, par exemple, que le village bas-navarrais ‘Arancou’, est ‘Errango’ en basque; que ‘Villefranque’ près de Bayonne, devient ‘Milafranga’, et ‘Rivehaute’ était ‘Arribalda’ au XII<sup>e</sup> siècle. Même phénomène au sud des Pyrénées: ‘Peralta’ apparaît ‘Petralda’, ‘alcalde’ est ‘algalde’ près de Jaca (Aragon) et ‘ortiga’ devient ‘ordica’ en aragonais. (Mz. Pidal, 296-297).

Le phénomène traverse donc les Pyrénées en angle droit, comme la plupart des isoglosses et frontières dialectales du basque actuel; et fournit une évolution identique SUR LES DEUX VERSANTS (basque et aragonais, ou gascon) des Pyrénées.

Rohlfs, qui l’analyse en détail (p. 137-138), en donne une importante liste d’une quarantaine de mots, avec variantes sonores gasconne et aragonaise. P. ex.:

<i>lat.</i>	alta	<i>gasc</i>	háudo	<i>arag</i>	alda	<i>cast.</i>	alto
	bancum		bangot		bango		blanco
	blancam		blango		blango		blanco
	brancam		brango		brango	<i>cat.</i>	Branca.

Cette tendance phonétique n'est plus conservée dans le Haut Aragon que par les vieillards, et "on ne peut pas séparer le phénomène aragonais du phénomène gascon" (Rohlf's, 140). Qui poursuit: "On peut donc reconstruire un vaste domaine, allant du Pays Basque jusqu'à la vallée de l'Aure, où après *m n l* les occlusives sources ont été remplacées par les corespondantes sonores".

Or le phénomène est aussi rigoureusement inconnu en CASTILLAN qu'en FRANÇAIS.

Il paraît logique donc de le rattacher, comme le font Saroïhandy (dès le début de ce siècle) et Rohlf's par la suite (Le Gascon, 140), "à l'ancien substrat indigène".

Mais voici qui est étonnant: encore une fois (et cette "exception" se répète sur d'autres terrains) ne suivent pas cette loi les dialectes de l'extrême est de la zone bascophone actuelle; comme s'ils étaient les derniers témoins d'un ensemble dialectal basque (ou d'un "état de langue", Gavel) assez différent, mais disparu dans les Pyrénées centrales.

On a, en effet, en roncalais et souletin, des formes romaniques telles que: *lantatu* (= *plantatu*), *altare*, *sentitu*, *entelegatu*, *borontate*, *mente*, *tenp(o)ra*, *arrankura*, etc. Il faut dire qu'elles s'opposent sur tout le territoire bascophone aux termes correspondants avec sonore: *landatu*, *aldare*, *senditu*, *endelegatu*, *borondate*, *mendekoste*, *mende*, *denbora*, *arrangura*, etc.

Une remarque de Mz. Pidal paraît justifier cette pressomption: "Esta sonorización estaba POCO DIFUNDIDA en la lengua ibérica contigua" (Orig., 303); et ceci indiquerait une ressemblance phonologique *par contiguïté*: les dialectes basques orientaux (dont le souletin, et le roncalais surtout, sont les derniers vestiges) auraient des caractéristiques "anormales" par rapport au basque normal en tant que porteurs, par voisinage prolongé, des tendances "ibériques" héritées sur les zones catalanes des Pyrénées.

Il faudra revenir sur cette hypothèse, modeste et pas trop osée j'espère, lorsqu'on analysera le problème du phonème /f/.

#### 4- Évolution de *i,e* et *u,o*

On sait bien que le latin vulgaire avait connu, sur toute la Romania occidentale, l'évolution:

*ĩ* > *e*    *ũ* > *o*

*ē* > *e*    *ō* > *o*

avec une confusion de timbre, et évolution parallèle des mots:

*lat.* tēla, sītim, crēdit, vīdet

*lat. vulg.* tela, setim, credit, vedet (l'exemple est de Bourciez, Élem. 148)

Or les emprunts les plus anciens du basque ne suivent pas cette loi: le basque présente un aspect archaïque:

*lat.* mēta(m) > *basq.* meta

pīce(m) > bike (remarquer l'occlusive)

*lat.* cohōrte(m) > gorta

mūccu(m) > muki

et néglige les qualités:

*lat.* pīlu(m) > *basq.* bilho

baccīlu(m) > makhila

fīcu(m) > biku

baccīnu(m) > makhina

Autrement dit le basque, qui n'a pas connu la diphtongaison typique dans ses emprunts anciens, a connu au fond une évolution de type sarde:

ī, ĭ > i

ē, ě > e

ō, ǒ > o

ū, ŭ > u

Ceci suggère un emprunt pendant la période classique; ce qui est confirmé par la valeur occlusive de (c, g) même devant les voyelles palatales:

*lat.* rege(m) > *basq.* errege

lege(m) > lege

Cette tendance constitue “uno de los hechos más típicos de la fonética vasca frente a la castellana” (Caro, Materiales, 40). Voici quelques exemples:

*lat.* festam

*basq.* besta

*esp.* fiesta

cellam

gela

temporam

denbora

tiempo

adventum	abendu	adviento
caelum	zeru	cielo
portam	bortha	puerta
populum	populu	pueblo
corpus	gorputz	cuerpo
castellum	gaztelu	casti(e)llo

Autrement dit, le basque n'a pas diphtongué e et o accentuées.

Il n'a pas monophtongué la diphtongue -au- d'ailleurs:

<i>lat.</i> causam	<i>basq.</i> gauza	<i>esp.</i> cosa	<i>fr.</i> chose
pauperem	praube	pobre	pauvre

Or le GASCON suit le basque, et s'éloigne à la fois du CASTILLAN et du FRANÇAIS:

<i>lat.</i> pedem	<i>gasc.</i> pe	<i>esp.</i> pie	<i>fr.</i> pied
febrem	frebe	fiebre	fièvre
castellum	castèt	casti(e)llo	château
rotam	arròdo	rueda	roue
scolam	escòlo	escuela	
hortus	òrt	huerta	

En ARAGONAIS, par contre, la diphtongaison est générale; typique même, soit en *ue*, *uo* ou *ua* (valeurs *we*, ou, *wa*): Anguessi, Biassuessi, Laruesse, Sangüesa (basque Zankotza), etc.; et analoguement: Javierre, Alcubierre, Espierre, Espierlo, etc.

Or en *roncalais* (basque) la langue ne rejetait pas les diphtongues de type /wa/, /we/ et même /jwa/ (Azkue). Fait à retenir à titre d'exception dans l'aire orientale basque, comme toujours. Ces diphtongues sont absolument inconnues ailleurs.

## 5- Le traitement de r-

L'évolution de la vibrante r-, en initiale, est peut-être le trait le plus certain dû au substrat basque, pour cette simple raison: que le celte *n'est pas* opposé à r-.



Or par rapport à *f-*, et même à *p-*, il y avait coïncidence *basque: ibérique: celte*; sans qu'on puisse discerner convenablement, dans une irrégularité quelconque, la part qui revient à chacune des trois langues. (On a déjà dit, en effet, qu'en Catalogne le substrat est ibérique; tandis qu'au Bas Aragon et autour de la Rioja il serait plutôt celte).

En BASQUE, le fait est très connu, il n'y a pas de mots commençant par *r-*. Les emprunts romans présentent toujours en tête du mot *arr-* ou *err-*:

<i>lat.</i> ramu(m)	>	<i>basq.</i> eramu
ratone(m)	>	arratoi(n)
rota(m)	>	errota
rege(m)	>	errege

Même dans les zones débasquisées (Navarre du Sud, par exemple) la tendance est vivace: “*arreparar*” (= remarquer) pour esp. “*reparar*”.

Or le GASCON présente toujours aussi un *a-* prosthétique:

<i>gasc.</i> arrat	<i>occ.</i> rat	<i>fr.</i> rat	<i>basq.</i> arratoi(n)
arrasim	rasim	raisin	
arròda	ròda	roue	errota
arriu	riu	rui(sseau)	(erreka)
arrai	rai	rayon	arraio
arram	ram	rameau	erramu

“Ce trait apparente le gascon à l’aragonais –dit Bec– et vraisemblablement au basque” (La langue occ., 48).

En réalité l’aragonais s’éloigne du basque et du gascon sur ce point encore, quoique le phénomène soit connu: *arrier* (= rire), *pit-arroy* (pit-roig), *arripera*, *arretundo*.

Il est connu en sarde, par contre.

Le dialecte AQUITAIN (de la Vasconie préromane) ne présente “un seul cas” de *r-* (Caro, Mat., 198).

Or c’est le dialecte basque *roncalais* qui paraît, encore une fois, présenter des lois phonétiques différentes l’apparentant au roman-aragonais: “Se suele citar el roncalés como el dialecto que cuenta con mayor número de palabras con *r-* (‘*repattán*’, *zagal*; etc.)” (Michelena, Fonética Hist. Vasca, 332).

## 6- Le changement f- > h-

Tout aussi connue que la répugnance à r-, mais moins radicale, est en basque la répugnance pour *f* (en initiale, et même à l'intérieur du mot). Qui n'a pas entendu dire 'Pantxoa' (pron. Pančua) pour 'François'?

Les mots basques qui contiennent le phonème /f/ sont, presque toujours, des mots d'emprunt.

Mais tout indique que ce phonème, même étranger au début, a acquis une sorte de 'citoyenneté' de fait dans le basque moderne. Non sans heurts. Moi-même j'ai entendu maintes fois, à des membres de ma propre famille, appeler "Pee-riko" mon père; qui était, bien entendu, Federico. Le phénomène est vivace dans la zone guipuscoane.

L'entrée de *f* s'est accompagnée, pendant des siècles, de toutes sortes d'évolutions fonétiques:

*f* > h, Ø, b, p, j (pron. x)

On entend d'ailleurs aussi bien 'afola' pour 'ajola' et 'axola'; que 'juerza' (aragonesisme) por 'fuerza' et 'jué' por 'fué'. Ce phénomène, du point de vue de l'articulation, est homologue du changement aragonais et navarrais (roman): buena > güena.

Voici, avant de commencer, quelques précisions intéressantes concernant le BASQUE dans son traitement de *f*.

Pour les "Refranes" de 1596 (dialecte biscayen, occidental donc) on ne trouve qu'un mot avec *f*- (sur quelques 1.200): 'farata'; et deux autres avec -*f*- intérieur: 'afaldu' (et composés) et 'ifini' (qui se présente aussi dans ses variantes avec *b* et *m*). On y voit, par contre, 'urkatu' (< forca) et 'lore' (< florem), qui présentent perte nette de *f*.

Dans le II Dictionnaire de Larramendi (basque-espagnol, XVIII<sup>e</sup> siècle, dialecte guipuscoan) on trouve 46 mots commençant par *f*-, tous d'origine étrangère. Et 69 dans celui de Mizpiratzeguy (dial. souletin), toujours donc aux environs de 1%.

Chez un des premiers auteurs basques, Leizarraga, qui avait choisi une nette tendance cultiste (et donc éloignée du parler populaire bas-navarrais de son village Briscous), pour la rédaction de la Bible, Aresti a trouvé 106 mots avec *f*- (voir Fontes, n° 13); ce qui constitue un maximum. La totalité de ces mots est d'origine nettement latine, avec plusieurs formes rigoureusement inconnues: 'flama', p.

ex.). On y trouve en plus ‘flore’ (< florem), employé aussi par Axular (XVII<sup>e</sup> siècle) et aussi en biscayen actuel de la côte et même en labourdin; mais à côté du ‘lore’ normal. Remarquons que Leizarraga écrit ‘hornitu’ (= fournir). Mêmes remarques pour les termes, inconnus, avec ‘def-’, ‘desf-’, ‘eff-’, etc.

Autrement dit: *f* est devenu un des phonèmes basques; tout en ayant une situation précaire dans les dialectes occidentaux, et surtout en guipuscoan. Par contre, vers l’Aragon le basque se montre plus “réceptif”. Dans la vallée de Salazar, p. ex., Michelena trouve que “/f/ tiene una posición mucho menos precaria” que dans d’autres dialectes. Encore plus nettement en roncalais: Azkue a noté, dans son étude sur ce dialecte basque oriental, ‘fan’, (qui devient ‘joan’ quelques kilomètres au Sud, en Urraul; et coexiste dans la vallée de Roncal avec “xoan” (pron. zoan)); ‘firili-faraila’, ‘farrasta’ (avec variante avec *b*), ‘figoa, faxa, xifi-xafa’, etc... On est loin de refus de la zone centrale.

On dirait donc que, en fait, face au fonème /f/, étranger et inconnu certainement au moment du début de la romanisation de la zone vasconique, il y a eu réceptivité variable suivant les dialectes; et influences par contiguïté.

L’assimilation de *f*- se produit en BASQUE suivant toute une série de phonèmes:

- lat.* ficum > ‘biku, phiko, piku, iko’; et même ‘figo’
- filum > ‘biru, hiru(n), iru’ et parfois ‘firu’

Le GASCON a été absolument opposé à son introduction, et a provoqué systématiquement *f* > *h*, même dans des cas extrêmes:

<i>gasc.</i> houèc	= <i>fr.</i>	feu
herèchou	=	frêne
heret	=	froid
herùt	=	fruit
hray	= <i>lat.</i>	(frater.)
herésco	=	(friscam, frais)
herèbe	=	(frebem)
ehloù	=	(florem)
ehlâme	=	(flammam)
ahamàt	= <i>fr.</i>	affamé

ahouña	=	enfoncer
ahourcà	=	enfourcher
auhèrì	=	offrir

Le gascon a suivi de près la tendance du basque-aquitain: “la lettre F manque totalement dans les inscriptions préromanes d’Aquitaine” (Michelena).

Réaction moins stricte, mais du même signe, dans la Rioja (de langue basque dans sa partie occidentale, dialecte biscayen), avec l’évolution:

f- > h- > Ø -

imposée par la suite au castillan (né, en partie, sur des terres navarraises: Rioja Baja, et biscayennes: Rioja Alta et Bureba). Faisons un petit tableau comparatif:

<i>occitan</i>	<i>gascon</i>	<i>castillan</i>	<i>français</i>
filha	hilha	hija	fille
farina	haria	harina	farine
flor	hlor	flor	fleur
fred	hred	frío	froid
calfar	cauhar	calentar	chauffer

(à signaler spécialement le changement:

*occ.* -alf- > *gasc.* -auh-

qu’on retrouve aussi DANS l’aire basque: basque occidental ‘alfer’, oriental ‘auher’ (Sal.),

L’originalité de ce CASTILLAN, qui naît dans la Rioja, de la plume de moines bascophones (tels que Gonzalo de Berceo), est absolue du point de vue du traitement de f:

- lat. ‘FILIUM)’
- gal. Port. ‘filho’
- léonais. ‘fillo’
- arag. ‘fillo’
- cat. ‘fill’
- moçarabe. ‘fauchil’

cast. 'hijo' (pron. ixo)

(l'exemple est de Von Wartburg, *Fragmentation*, p. 135).

Il n'y a pas un seul *h* dans tout le poème "Moi Cid" (début du castillan, XI<sup>e</sup> siècle).

Que ce passage aussi radical  $f > h > \emptyset$  est lié au basque paraît indiscutable. C'est la victoire politique de la Castille sur tous les peuples de la péninsule qui explique la généralisation du passage. Mais "el reino leonés conservaba la *f* durante el s. XIII: facer, folgar, fabrar" (Mz. Pidal, *Oríg.*, 230). Le phénomène venait de la base populaire: "La *h* no fue en un principio más que un barbarismo dialectal, propio de la gente menos culta en el Norte de Castilla y tierras limítrofes" (*Oríg.*, 220). Caro Baroja estime d'ailleurs que le substrat de la Cantabria, non basque, était aussi opposé à *f*.

Par contre dans le HAUT-ARAGON, jadis vascon, vecetano, ilérgete et cerretano (suivant la longitud géographique des zones), on ne constate pas, avec la même énergie, le refus de *f*. Même la toponymie de la zone montre un village "Fago" (< fagus), zone navarraise, pendant des siècles, qui est un bon indice de ce que nous disons. L'appellation actuelle des dialectes haut-aragonais (= "fabla chesa") montre aussi cette acceptation du phonème *f* en aragonais pyrénéen en tête de mot.

Rohlfs signale le fait: "il reste surprenant que le phénomène manque complètement en Aragón (*Le Gascon*, 146); ce qui n'est pas aussi exact que le suggère l'exemple:

lat. fagu(m) > béarn. hàu, arag. fau

puisque d'après Mz. Pidal: "Con menos intensidad aparece ptambién el fenómeno  $f > h$  en el Alto Aragón, territorio de los antiguos vascones" (*Oríg.*, 220).

Une première hypothèse affleure à l'esprit: le Haut Aragon aurait été "débasquisé" plus tôt que les Landes et l'Armagnac. Mais, on le sait, surtout après les répétés travaux de Corominas: c'est le contraire qui est vrai. Il y a eu au moins des îlots de langue basque jusqu'à la fin du Moyen Âge, comme aussi dans les montagnes de la Rioja. Et ceci n'est pas vrai pour la Gascogne. Ce n'est donc pas la clé du problème. Le Haut Aragon a parlé basque jusqu'aux XIV ou XV<sup>e</sup> siècle.

Une deuxième hypothèse me semble plausible: la phonologie du basque des Pyrénées centrales avait le phonème /f/.

En effet: les dialectes basques les plus orientaux, qui nous sont bien connus, ne montrent pas une grande animadversion pour /f/. Michelena l'a signalé nettement en ce qui concerne le salazarais; et le souletin, qui est depuis des siècles en contact permanent et immédiat avec le gascon-béarnais, totalement opposé lui à /f/, ne semble pas très opposé à /f/.

Il y a donc, me semble-t-il, des raisons pour estimer que, à partir des vallées de Salazar et de Soule, en zone bascophone actuelle, et vers l'Est, le basque ait admis, il y a longtemps le phonème /f/; chose qui ne s'est pas produite, surtout au même niveau, en navarrais et en biscayen.

Ajoutons à ceci que les documents moyenâgeux, de 1136, reproduits par Oihyénart, et qui donnent des patronymes de la zone aragonaise d'Ayerbe, d'allure absolument basque (Eneko, Astaun, Azenariz), présentent parfois le 'f': Fortunonis, Alferriz.

Or la non-neutralisation de *-d* en position finale ('dud', etc.) qui est -t partout ailleurs; les groupes monophthongués "wa", "ja", "jwa", etc., absolument étranges partout dans le pays; l'existence de /k/ à la place de /h/ aux démonstratifs; etc., font du dialecte roncalais, aujourd'hui éteint, par cet ensemble d'archaïsmes, peut-être un témoin du basque pyrénéen central, relativement différent des autres. N'oublions pas qu'en souletin, de l'autre côté de la frontière pyrénéenne, au moins la diphtongue anormale "ja" est courante: voir par exemple les formes de tutoiement: [sja], [sütjá], [günjá], etc.; qui semblent correspondre à un navarro-aragonesisme roman bien connu: [pudjá] pour "podía".

Nous avons aujourd'hui, d'ailleurs, devant les yeux, une situation phonologique analogue en ce qui concerne le phonème /h/. Devenu Ø au sud de la chaîne pyrénéenne (quoique cette affirmation, entièrement fautive pour le Moyen-Âge, soit très schématique aujourd'hui: voir les textes du P. Adoin, publiés par Fontes, n° 20, et contenant pas mal de /h/ qui ont l'air de correspondre à une réalité phonétique, à peu de kilomètres de Lumbier), le phonème /h/ existe dans les dialectes "du Nord", mais pas dans ceux "du Sud".

Il est donc fort possible que dans la montagne aragonaise (qui, ne l'oublions pas, était navarraise jusqu'à très tard) on parlât des dialectes basques qui possédaient le phonème /f/. Si ceci est vrai, on peut comprendre que le roman ARAGONAIS n'ait pas refusé nettement un /f/ que les bilingues basco-aragonais de la montagne de Huesca employaient; pas plus énergiquement, d'ailleurs, que les dialectes basques orientaux "anormaux": Sal., Ronc., Soul...

Cette faiblesse de la résistance à /f/, d'origine aragonaise, est sensible justement dans la Rioja Baja (M. Pidal); tandis que la résistance est plus forte dans la Rioja Alta, de substrat plutôt biscayen. (Pensons au célèbre 'Santelices' biscayen, provenant de 'Sant Felices').

Une dernière remarque pourrait renforcer cette hypothèse: les dialectes basques extrême-orientaux (souletin, bas-navarrais) montrent une étrange tendance à sonoriser les fricatives inter-vocaliques sourdes; ou à les admettre telles prises du français: 'kaserna, aisa, plazera', sonores. Ceci est inconnu ailleurs. Or, d'après V. Wartburg, la sonorisation ou non sonorisation des *fricatives* sourdes inter-vocaliques est très liée au phénomène des occlusives (par. 2), et opposé à lui par son signe. (Fragm., 35).

## 7- Traitement de /b, d, g/ inter-vocaliques

C'est un fait connu que, en BASQUE, les phonèmes sonores /b, d, g/ sont occlusifs parfois; mais que, entre voyelles et devant /a, o, u/ ils deviennent spirantisés /β, δ, γ/, et même s'amuisent facilement:

esango dizut > esangoδizut > e-san-goi-zut (4 syll.)

etxabarri > etxaβbarri > etxaarri > etxarri

Michelena fixe nettement le phénomène: "/b, d, g/ solo son occlusivas en ciertos contextos: tras pausa y consonante, especialmente nasal".

Ceci explique les orthographes anciens, jugés incorrects à tort, tels que 'Echeverría', 'Navarra', 'Javier', ou le moyenâgeux 'Ivarola' (1168); qui reflètent bien le caractère *non occlusif* de /b, d, g/ dans ces positions.

Il est très sensible d'ailleurs, à ce sujet, la prononciation occlusive et aberrante des bayonnais, élèves de basque, qui tendent à dire, comme en français: 'egon, edan, ecébat'; au lieu de 'eγon, eδan'et'ecéβat' habituels.

Or en GASCON, en opposition avec le français, on observe le même phénomène: "/b, d, g/ ont la valeur d'un son fricatif, comme en espagnol" (Rohlf's, Le Gascon, 6). Et en plus il n'y a pas de /v/ fricatif sonore: on y dit [bin] pour "vin", et [bako] pour "vache" (trait qui existe aussi en OCCITAN).

Or en CASTILLAN et en ARAGONAIS on a exactement le même phénomène. On dit "cada" (= káða), "lobo" (= [lóβo], etc.

## 8- L'assimilation

Il est un fait que l'assimilation basque est normalement *progressive*: c'est le phonème de *devant* qui impose ses caractères de sonorité au suivant:

ez dakit = [estakit]

ez ginen = [eskinen]

ez badator = [espadator]

(ce qu'en basque, on écrit "z" est une sifflante dorsale sourde, notée "s" en phon., le "ss" français).

Or ceci est exactement le contraire de ce qui se produit en *français*, où l'assimilation est plutôt *régressive* (Malmberg, La Phonétique, 71):

tête de veau = [teddvo]

bec de gaz = [begdgaz]

coupe de champagne = [cubd sampán]

Or j'estime que la persistance et la généralité du caractère *progressif* de l'assimilation, en tout cas pour sifflante + occlusive, est dans le fait que /p/, l'occlusive sourde labiale, "falta por completo en los textos de escritura griega" (Michelena, Fonética, 261). Mais, d'après le propre Michelena, qui a consacré une importante étude à l'Onomastique Aquitaine, on trouve /p/ (voir Fonética, 261), aussi bien en basque qu'en ibérique, par parenté phonologique par contiguïté, dans les deux positions suivantes: a) après sifflante; b) en composition, dans l'intérieur du mot.

Or même aujourd'hui, la sonore /b/, ainsi que les autres sonores d'ailleurs, devient /p/ dans ces conditions-là; et on a le droit d'en conclure au caractère extrêmement ancien du type d'assimilation en question.

Le fait en plus que les basques aient traduit par /g/ l'occlusive initiale latine /k/ ('gauza, gatzá', etc.; même le moderne 'gorbata') suggère, comme l'avait déjà vu Saroïhandy, que l'occlusive sourde basque était *aspirée* (comme en souletin actuel). Le faible rendement, d'ailleurs, de l'opposition *t/d* et *k/g* en basque, fait pencher la balance dans le même sens. Il y aurait donc, au niveau des sourdes, *au moins* une case vide: celle des /p/ (hypothèse de Michelena depuis 1957); et peut-être les trois. On aurait, aux extrêmes:

- a) tendance à aspirer les sourdes sous accent; ce qui permet d'étudier la position de l'accent dans les dialectes qui ont les occlusives aspirées; et



b) tendance à spirantiser les sonores entre voyelles.

Il y a des indices tout de même qui poussent à considérer différent le cas de /p/: il y a des mots, et des suffixes très courants, qui se terminent par /t/ et /k/ = ‘dut, bat; etxeak, handik’); tandis qu’il n’en existe pas un seul se terminant par le phonème /p/.

Il est étrange en conséquence que, d’après Rohlfs, l’assimilation soit régressive en gascon (168); surtout parce que les exemples qu’il donne paraissent peu probants, surtout face au phénomène qui nous occupe ici. Il donne d’ailleurs des exemples avec assimilation progressive, de type basque: ‘et tour’, pour ‘et hour’, ‘et touèc’ pour ‘et houèc’, etc. (Le Gascon, 169).

Signalons que dans le cas de choc *n + m*, en *basque aussi* l’assimilation est régressive: San Martin > Samartin.

## 9- Métathèse avec -r-

Ce phénomène (= intervention de deux sons) est très courant en BASQUE: taberna > trabena.

Il est très normal aussi en ARAGONAIS: adentro > adrento. Or en GASCON aussi la métathèse avec *r* est très courante, et suivant un schéma, étudié par Rohlfs, identique à celui que connaît le basque.

Rohlfs décrit ce qui se passe: “un *r* après occlusive en syllabe postonique est attiré par la consonne initiale” (Le Gascon, 167):

comparare	=	croumpà
fenestra	=	frenèsto
tendre	=	trende
pauvre	=	pràube
fièvre	=	frèbe
vesperatam	=	brespàdo
camara	=	crambo

Si on regarde seulement le saut des consonnes, on a: cmpr > crmp; fnstr > frnst; tndr > trnd; pbr > prb; fbr > frb; bsprt > brsped; cmbr > crmb. Le /r/ est attiré vers l’avant.

Le phénomène est beaucoup moins courant en *français* et *castillan*.

## 10- Évolution lat. -ll- > -r-

Voici une autre transformation phonétique “à peu près unique dans les langues romanes” (Bec, *La Langue occitane*, 48); qui n’est compartie que par le *sarde* à nouveau.

On a dans tout le domaine gascon:

<i>lat.</i> bella	<i>gasc.</i> bèra,	<i>esp.</i> bella,	<i>fr.</i> belle
bullire	borir,		bouillir
gallina	garía,	gallina	
devallare	devarar,		dévaler

“Le phénomène est attesté depuis les textes les plus anciens” (Le Gascon, 152).

Or le basque s’éloigne de ce traitement, de façon étonnante:

<i>lat.</i> castellum	<i>basq.</i> gaztelu
cellam	gela
bacillum	makhila
cupellam	kupela

même si, par contre, pour *lat.* -l- > *basque* -r-:

<i>lat.</i> caelum	<i>basq.</i> zeru
vigilare	bigira(tu)
obstaculum	estakuru
solum	zoru
angelum	aingeru
mantiliam	maindire

On est loin du *castillan*: avec ‘casti(e)llo’ (pour lat. -ll-) et ‘cielo’ (pour -l-).

## 11- Des cas de “svarabhakti”

Le BASQUE est profondément réfractaire au groupe “muta cum liquida”, voire à occlusive plus liquide:

<i>lat.</i> crucem	<i>basq.</i> gurutze
cristinum	giristino
secretum	segeretu (avec /s/, donc emprunt plutôt moderne)
regulam	erregela

Le phénomène est très courant: ‘apirila, liburu, Ingalaterra, daratulu’ (= tala-dro), etc.

Or le GASCON montre la même répugnance à ce groupe consonantique (Rohlf, Gascon, 168):

aplegà	>	apelegà
esplingo	>	espelingo
clau	>	calàu

ce qui l’oppose nettement au *français*, au *castillan*:

<i>lat.</i> cristiano	<i>fr.</i> crhétien
secreto	secret
regla	règle
abril	avril
llave	clé

## 12- Un autre trait basque en gascon

Il y a, en premier lieu, une nette tendance à conserver la pénultième syllabe des mots latins proparoxytons (voir Allières, Fontes L. V., 1973):

<i>lat.</i> bacillu	>	<i>basq.</i> makhila
pepere	>	biper (fr. poivre)

On constate qu’il n’y a pas de chute de la syllabe posttonique; chose qui est assez originale dans le domaine roman.

Or on a aussi le même phénomène en GASCON: “plus on s’approche du secteur occupé encore aujourd’hui par l’euskarien, plus la pénultième latine a de chances de se maintenir” (Allières).

Voici quelques traits DIFFÉRENTIELS de l’évolution des phonèmes romans dans la zone bascophone historique.

On aurait pu en signaler d'autres: perte de -n- intervocalique, par exemple; sonorisation des occlusives sourdes initiales; changements mb > m, et nd > n; transformation d > l en tête de mot, ainsi que b > m; dissimilation de deux nasales consécutives, etc. Mais ces phénomènes ne semblent pas être 'spécifiques' de la zone basque. Peut-être à tort, et pour ne pas trop allonger cette étude, on ne les analysera pas ici.

Baiona, 1975

## LA LENGUA VASCA

### La lengua vasca y su antigüedad

Parece obligado tópico al hacer referencia a la lengua vasca, referirse a su “antigüedad”. Todo el mundo habla insistentemente de ese “venerable monumento viviente de la antigüedad hispánica”, y análogos. Y al final de tanta insistencia, parecería osadía poner en duda la “antigüedad”, repetimos, del euskara.

Sin embargo, la lengua vasca no es ni más ni menos antigua que el español, el francés o el aymará.

Todas las lenguas naturales existentes están sujetas a evolución permanente; y, en este sentido, toda lengua hablada hoy en el planeta no es sino un *estado de lengua* en la cadena indefinida de formas evolutivas y cambiantes sin fin. El vasco de hoy es variante del vasco de ayer, y éste del de anteayer, y así sucesivamente. Pero lo mismo le ocurre al español de hoy, que ya no es exactamente el de ayer, ni el de anteayer, y así hasta el latín, etc. Ni el vasco hablado hoy es el vasco que hablaba Eneko Aritza, ni el castellano de hoy el mismo que utilizaba el Cid Campeador.

Sin embargo, parece admitido que el vasco es “más antiguo” que el castellano. Y convendrá ver por qué.

Por otra parte, también es claro que Eneko Aritza hablaba algo que se parecía al vasco actual, cosa que no hacía el Cid (dejando de lado, por el momento, la vieja polémica de si el Cid hablaba o no vasco, además de castellano).

Parece así claro que lo que permite afirmar la *continuidad* de una lengua a través de sus estados sincrónicos sucesivos, es la *intercomprensión* de las genera-

ciones sucesivas, sin cambio brusco de código lingüístico. Tal vez resulte difícil al saratarra de hoy la lectura del “Gero”, de Axular, de hace tres siglos; pero, aparte de que el libro puede ser comprendido hoy en Sara por lo menos globalmente y con una buena aproximación, existe otro hecho fundamental: que los saratarras, sin solución de continuidad ni cambio abrupto de código lingüístico, se han entendido en ese labortano evolutivo y cambiante, generación tras generación; y a pesar de los cambios ocurridos incesantemente, pero sin discontinuidad abrupta.

Lo mismo cabría decir de lo ocurrido a los burgaleses, con relación a las sucesivas variedades de castellano utilizadas en esa ciudad desde hace siglos: la intercomprensión entre generaciones sucesivas ha sido posible, y sin cambio abrupto de código.

Pero si analizamos lo que ha pasado, por ejemplo, en el valle de Egüés, al Este de Pamplona, la situación es profundamente distinta. Sabemos por toda clase de fuentes convergentes que, en esa región navarra, todavía se utilizaba el vasco (en su variante alto-navarra meridional) a mediados del siglo pasado. Toda la obra de Joakin Lizarraga, de tipo pastoral, y destinada explícitamente a los nekazaris de aquella región, está redactada en euskara. Sin embargo hoy, los descendientes de aquellos labradores, vascófonos todavía entre las guerras carlistas, son incapaces de entender los libros de su antiguo párroco de Elkano. Y no sólo de entenderlos en detalle, y con exactitud, sino ni siquiera “grosso modo”. Más aún: el fenómeno es idéntico al que hoy se vive en el valle navarro de Ultzama, por ejemplo, donde la vieja generación, para entenderse con la posterior (que ya no habla vasco) debe *cambiar de código*: los viejos, más o menos bilingües, deben resignarse a hablar en castellano con sus hijos. De otro modo éstos no les entienden. Ahí sí que hay *discontinuidad*, ruptura abrupta y cambio radical de código. Es decir, lo que se llama normalmente “cambio de lengua”.

En este sentido, evidentemente, el País Vasco está “cambiando de lengua”, pero Francia no. Pero sólo en este sentido. Y conviene que quede claro.

En este sentido, y dado que ha habido cambio abrupto de código lingüístico en la mayor parte de Europa (romanización de unas zonas, germanización de otras, etc.), se suele decir que el vasco es la lengua más antigua de Europa. Porque todo parece indicar que en esta región geográfica que llamamos “País Vasco” no ha habido, desde los tiempos prehistóricos, ninguna discontinuidad lingüística *abrupta*, con corte de la intercomprensión entre generaciones sucesivas del mismo punto geográfico. En tanto que nos consta que eso no es cierto en otras re-

giones europeas: en Francia, por ejemplo, donde la lengua céltica original fue sustituida abruptamente tras la conquista romana.

## Retroceso geográfico de la lengua vasca

Precisado de ese modo el concepto de “cambio de lengua”, es ya claro que UNA PARTE de la región que hablaba vasco antiguo al final de la Prehistoria ha sufrido ese “cambio de lengua”, con discontinuidad. Varios datos convergentes indican que en la zona del Pirineo mediterráneo, hoy catalán, se hablaba una forma antigua de vasco a la llegada de los romanos.

El topónimo *Tossa*, por ejemplo, como señala Corominas (en sus “Estudis de Toponimia catalana”), era *Torsa* en la Edad Media, y *Turissa* en los mosaicos romanos de la localidad. Ahora bien, el lugar es conocido por sus aguas termales; lo que coincide plenamente con el *Iturritza* actual y el *Turissa* navarro medieval. (Siendo *Iturritza*, por supuesto, zona de fuentes; como *Sagartza* significa zona de manzanas).

Así se comprende la afirmación del eminente vascólogo René Lafon: “Se puede afirmar que hace dos mil años se hablaba vasco del Atlántico al Mediterráneo, en los Pirineos y en las llanuras que se extienden a sus pies; e incluso, sin duda, por lo menos en zonas aisladas, no lejos del valle del Ródano” (La Langue Basque, 110).

Cabe así estimar, como zona vascófona original al inicio de la romanización, la que limita al Norte con el Garona y llanuras colindantes al Pirineo, cara Norte, hasta el Metierráneo; regresando por el sur, en zona montañosa hasta Andorra; y de ahí según una especie de triángulo que limitase con Zaragoza, Burgos y Santander. Por sobreentendido, y en palabras de Corominas, “esas hablas vascas, o vascoides, antiguas, de los Pirineos Centrales y Orientales, eran con seguridad muy distintas de los dialectos vascos de la actualidad”.

## Los límites geográficos durante la Edad Media

Parece claro que, a lo largo del primer milenio de la era cristiana, la lengua vasca, contra todo lo que ha solido afirmarse, perdió más territorios que en ningún otro periodo. Está claro, por ejemplo, gracias a los trabajos del P. Narbaitz que en las Landas (al menos en la actual Sub-Prefectura de Dax, *Akize* en euskara) el vasco dejó de ser hablado en los comienzos de la Edad Media. La zona ri-

bereña del Garona, hasta Burdeos, debió desvasquizarse durante la ocupación romana; es decir, un poco antes. En tanto que el Bearne inferior (zona de Pau) parece haber perdido la lengua vasca en los siglos XII y XIII. En la zona propiamente montañosa se habló el vasco hasta Andorra, pero tal vez con discontinuidad geográfica.

Sabemos, por otra parte, que en la Rioja Alta (Ezkarai, Aiabarrena, etc.) se ha utilizado el vasco hasta finales de la Edad Media; lo mismo que en la zona montañosa de la provincia de Huesca. En pleno siglo XIV, como se ha repetido ya en múltiples publicaciones, y ha demostrado Lacarra documentalmente, estaba prohibido hablar euskara en el mercado de la ciudad de Huesca; lo cual indica, al tener en cuenta las distancias y los medios de comunicación medievales, que en zonas próximas a Huesca, y más al Oeste por supuesto, se ha utilizado el vasco hasta finales de la Edad Media por lo menos.

Cabe así fijar los límites medievales de la lengua vasca según la línea siguiente: “desde las comarcas entre Bilbao y Castro-Urdiales hacia el suroeste y sur (Burgos, Sierra de Urbión); desde allí hacia el Nordeste (Zúñiga), sur de Tafalla, proximidades de Huesca, Alcubierre, Tremp, Sort y Andorra. En la vertiente francesa: desde Andorra, en dirección sur-suroeste hasta las cercanías de Argélès-Gazost; por las tierras entre Tarbes y Pau, y desde allí hasta el mar un poco al Norte de Bayona” (Lennart Andersson, FLV 8, 1971, 112).

En estos límites coinciden aproximadamente todos los investigadores: Menéndez Pidal, Tovar, etc.; siendo más claramente vascófilos, por lo que respecta a la frontera Este, los estudiosos catalanes, y en especial Abadal y Corominas.

## **Los límites geográficos de la lengua vasca entre las guerras carlistas**

Los primeros datos firmes y detallados de dialectología vasca, y de límites entre dialectos y con hablas no vascas, son los proporcionados durante el tercer cuarto del siglo pasado por el eminente vascólogo Bonaparte.

Sabemos así, con precisión, que, en los años inmediatamente anteriores a la segunda guerra carlista, la situación era la siguiente:

En Vizcaya se hablaba vasco en toda la extensión de la provincia, excepto en las Encartaciones. En Alava sólo conservaba la lengua originaria la zona de Llodio y Amurrio, más una franja estrecha de territorio colindante con Vizcaya y



Guipúzcoa (al pie de la montaña limítrofe) y el valle de Aramaiona. En Navarra, con el proceso del bilingüismo muy avanzado, hablaba vasco la generación de más edad en las Amezkoas y zona septentrional de Estella. También eran vascófonas las zonas de Garinoain, Barasoain y Puente la Reina; subiendo de allí la línea limítrofe al Roncal, que también era vascófono hasta Vidángoz y Garde. Por el Norte los límites eran los actuales: Bidarte, Basusarri, Bardoze, Arboti, Ospitalepia, Jeruntze, Eskiula, Barlanès (estas últimas, poblaciones bearnesas administrativamente).

Queda así claro, por consiguiente, que, en los últimos cien años, se ha derrumbado la mayoría vascófona de Navarra; exactamente de la misma manera que, durante los cien años anteriores, se derrumbó la mayoría vascófona de Alava.

<b>Zonas de utilización de los dialectos</b>		
B	- <b>Vizcaino</b>	- 2 variedades en Vizcaya - 1 variedad en Guipúzcoa
G	- <b>Guipuzcoano</b>	- 2 variedades en Guipúzcoa, 1 en Navarra
L	- <b>Labortano</b>	- 2 variedades en Laburdi, 1 en Navarra
AN	- <b>Alto-navarro</b>	- 1 variedad en Guipúzcoa, 7 en Navarra
NB	- <b>Bajo-navarro</b>	- 4 en Navarra (Norte), 2 en Navarra
S	- <b>Suletino</b>	- 1 en Zuberoa
R	- <b>Roncalés</b>	- 1 en Navarra
Totales:		<b>2 en Vizcaya</b> <b>4 en Guipúzcoa</b> <b>2 en Laburdi</b> <b>12 en Navarra (Sur)</b> <b>4 en Navarra (Norte)</b> <b>1 en Zuberoa</b>
Nota: en Alava y Rioja se hablaba vizcaino.		

## Límites de la zona vascófona en la actualidad

La industrialización del país, y su urbanización a marchas forzadas, han producido tales desplazamientos de población, que el concepto mismo de límite lingüístico ha perdido todo sentido.

Hay más suletinos vascófonos, por ejemplo, en Oloron y en Pau que en la propia Zuberoa. Análogamente, por el volumen de la inmigración no vascófona, Ermua y Urnieta han dejado de ser mayoritariamente vascófonas, en plena zona de lengua vasca predominante; en tanto que en Vitoria, por movimientos migratorios de signo contrario, hay hoy más vascófonos que en cualquier zona alavesa vascófona (Oleta, Aramaiona).

Hechas estas salvedades, podría fijarse el límite autóctono de la lengua vasca en la actualidad como sigue: Bilbao, Orozko, Ubidea, Oleta, Villarreal de Alava, Ziordia, Torrano, Irurzun, Mezkiriz, Abaurrea, Jaurrieta; regresando, por el Norte, siguiendo la línea ya señalada: Barlanès, Arboti, Bardoze, Bidarte.

### Clasificación de los dialectos vascos

ⓑ	- Vizcaino	- (3) (variedades principales)
Ⓒ	- Guipuzcoano	- (3)
Ⓛ	- Labortano	- (3)
AN	- Alto-navarro	- (8)
NB	- Bajo-navarro	- (6)
Ⓢ	- Suletino	- (1)
R	- Roncalés	- (1)

**Total: 25** variedades (según L. L. Bonaparte).

Los dialectos cuya sigla va dentro de un círculo, han tenido cultivo literario.

Nota: De esas 25 variedades definidas en 1863, 4 han dejado de ser utilizadas casi totalmente; y otras 4 se hallan en peligro de extinción a corto plazo.

## El euskara y sus dialectos

**En todas las áreas lingüísticas del mundo actual**, se superponen sistemáticamente dos códigos lingüísticos (o más). Existe una lengua normalizada, oficial, convencional, fijada artificialmente, enseñada en la escuela, utilizada en las publicaciones y mass media; y coexiste con ella, a nivel coloquial y familiar, pocas veces escrita con fidelidad absoluta (excepto en trabajos propiamente científicos), otra lengua: la aprendida en la familia, por vía oral, siempre y necesariamente, más o menos diferente de la lengua oficial normalizada y prefabricada por los escritores y los gramáticos. Este es un fenómeno *universal*; que **se empieza a dar también en el País Vasco, a medida que progresa la lengua unificada llamada “Euskara Batua”**.

El euskara, dicho de otro modo, nos ha llegado en forma *dialectal*; con hablas diversas de un valle a otro, de un pueblo a otro, de un barrio a otro. Diversificado en extremo, *como cualquier otra lengua natural*. Hasta el punto de que, en rigor, hay tantas hablas diferentes como idiolectos; es decir, como hablas individuales.

Así la pregunta: “¿cuántos dialectos posee el vasco?”, no tiene respuesta en rigor. Las isoglosas que separan las zonas de los diversos fenómenos lingüísticos no pasan por los mismos puntos: el vasco de Oñate parece vizcaino en muchos aspectos (las isoglosas correspondientes pasan al Este de Oñate, dicho de otro modo); pero también tiene aspectos guipuzcoanos (es decir que, en éstos, las isoglosas pasan a la izquierda, mirando al mapa).

El concepto mismo de “dialecto” es *relativo* (siempre hay alguna isoglosa que “falla”); y en ningún sitio se habla “vizcaino puro” o “suletino puro”. Nadie sabe además qué es “vizcaino puro” o “suletino puro”; porque las fronteras lingüísticas *no son netas y abruptas*, como las fronteras políticas.

De ahí que quepa decir que hay “cuatro” dialectos vascos con tanto fundamento (o can tan poco fundamento...) como para decir que hay ocho, siete, o nueve. O incluso más.

Los intentos hechos hasta aquí para *cuantificar* las diferencias dialectales de modo unívoco y definitivo, no han dado resultados admitidos por los diferentes investigadores. Nos movemos así en un terreno un tanto subjetivo, al menos hoy por hoy.

El fundador indiscutible de la Dialectología Vasca ha sido, como ya se ha señalado más arriba, el Príncipe Luis Luciano Bonaparte.

Basado en criterios más bien morfológicos que fonológicos (lo que es una marca de su época, y un inconveniente por sus conclusiones), Bonaparte, tras un trabajo exhaustivo de las diferentes hablas vascas, aprendidas de viva voz en Biarritz (trayendo allá a los informadores) y en viajes incesantes a través del país, creyó llegar a la conclusión de que en euskara hay *ocho* dialectos: vizcaino, guipuzcoano, labortano, suletino (los cuatro con mayor tradición literaria, y con mayor unificación dentro del propio dialecto); más dos bajo-navarros (oriental y occidental) y dos alto-navarros (septentrional y meridional).

Posteriormente, y sobre todo por influjo de Azkue, se ha producido una reordenación de esos dialectos. Se estima normalmente que cabe unificar los dos bajo-navarros en uno solo, y hacer lo propio con los dos alto-navarros; pero separando el suletino del roncalés, contra la opinión de Bonaparte.

La clasificación actual es así *hoy* la siguiente:

- 1- Vizcaino
- 2- Guipuzcoano
- 3- Alto-navarro
- 4- Labortano
- 5- Bajo-navarro
- 6- Suletino
- 7- Roncalés

Las apelaciones pueden inducir a error: se habla vizcaino en buena parte de Guipúzcoa, y guipuzcoano en parte de Navarra; pero se habla alto-navarro al Nordeste de Guipúzcoa, y en Aezkoa se habla bajo-navarro. Análogamente el vizcaino de Txori-Herri y el de Lea-Artibai son bastante distintos; y el bajo-navarro de Abaurrea y el de Hazparne no son idénticos precisamente. Este tipo de observaciones es una constante en toda consideración dialectológica.

## **Dialectos de las zonas desvasquizadas**

Los datos suministrados por el propio Bonaparte son suficientes para conocer el tipo de vasco que se hablaba al sur de Pamplona, por ejemplo; y se confirman por el análisis de la toponimia, o de los textos religiosos utilizados en la predicación local (caso de los Mz. Morentin, por citar un ejemplo; referente éste al vasco del Norte de Estella).

El análisis puede ser menos directo en lo referente a otras zonas.

Pero las conclusiones no dejan lugar a dudas. En Alava se ha hablado un tipo de vasco próximo al *vizcaino* actual (en Oleta y Aramaiona se habla vizcaino, evidentemente). Y en la Rioja Alta, análogamente, como se desprende de una serie de consideraciones convergentes, se hablaba un vasco próximo del vizcaino (tén-gase en cuenta, por ejemplo, la terminación “uri” de Ochauri, Ollanduri, Herramelluri, etc.; exactamente la misma que en Maruri, Atxuri, Zeanuri, Basauri, etc.). Y al Este de la Navarra actual, todo parece indicar que el habla local era de tipo navarro.

## El vasco normalizado y los dialectos

Al producirse el resurgimiento nacional vasco, y ya desde sus planteamientos sabinianos mismos, se dieron los primeros intentos de normalización del euskara, destinado a ser un día “lengua nacional” del eventual Estado vasco libre.

Por un lado, en torno al PNV, se dio un intento de normalización sobre la base de un dialecto vizcaino un tanto extremo en la morfología y de un léxico plagado de neologismos incomprensibles. Este intento, que perduró hasta la guerra de 1936, resultó finalmente fallido; y sólo es defendido hoy por una parte del PNV, junto a proyectos políticos conservadores.

El otro intento, menos purista, y sobre base guipuzcoana, fue protagonizado por el P. Azkue, Presidente de Euskaltzaindia; pero quedó congelado tras la guerra del 36, y sólo ha sido relanzado estos últimos años por A. M. Etxaide, por la publicación sistemática de los resultados de la encuesta lingüística de Azkue y la Academia que debería haber llevado, hace ya 40 años, a un planteamiento científico de la unificación.

Pero es en 1968, cinco años después de los trabajos realizados en Bayona por “Euskal Idazkaritza” y sus conclusiones provisionales, cuando se inició en Arantzazu el movimiento que había de llevar, bajo la dirección de Euskaltzaindia, al actual proceso de unificación y normalización, denominado “Euskara Batua”.

La unificación se ha llevado a efecto en diversos pasos.

Lo primero que se unificó fue la *ortografía*, siendo la adopción de la “h” el punto más litigioso. Si bien en el pasado no cabe duda de que el fenómeno /h/, aspiración real, fue general a todos los dialectos vascos, no es menos cierto que en la actualidad sólo se oye en boca de los vascos del Norte del Pirineo. Los par-

tidarios de la grafía con “h” tenían en su favor dos argumentos fundamentales: 1/ una unificación sin “h” sería una unificación al margen de los vascos del Norte, es decir, una unificación regionalista española, y no nacional vasca; 2/ la parte más importante de la literatura vasca, y en especial toda la clásica, ha sido escrita en labortano; por lo cual un vasco literario unificado sin “h” sería un vasco literario unificado de espaldas a la literatura vasca real hasta este siglo. Tras un sin fin de polémicas, que aún no han terminado del todo, Euskaltzaindia adoptó una ortografía con “h”.

El otro punto litigioso fue el de la ortografía de los fonemas palatalizados por contexto (y no por razones semánticas). Es decir, si había de escribirse “langile” y “baino”, por ejemplo, o más bien “langille” y “baño”. Se impuso la primera grafía, dejando libre la pronunciación; solución de nuevo un tanto “norteña”, por más que una buena parte de los navarros, y algunos vizcainos, tampoco palatalizan las palabras. También este punto sigue levantando protestas todavía.

Mucho más sencilla fue la unificación en el plano de la *declinación*, sobre una base a la vez guipuzcoana y labortana (las diferencias son pequeñas).

Más compleja, y realizada en varias fases, ha sido la unificación en el terreno de la *conjugación* del verbo. Sobre una base navarro-labortana, más que guipuzcoana, se ha llegado ya a un acuerdo total; y la Academia ha publicado a todo color, y con las explicaciones necesarias, su libro oficial “Euskal Aditz Batua”, que resume todos los acuerdos adoptados en el terreno del verbo; problema que podía haber sido muy espinoso, pero lo ha sido menos de lo previsto, y menos en todo caso que el ortográfico.

En este momento Euskaltzaindia se prepara a atacar el problema de las formas *alocutivas* (las que toman en cuenta al interlocutor: “joan nauk”, “joan naun” o “joan nauzu”, en vez del neutro “joan naiz”, “he ido”); y tal vez, pero con enorme cautela, los problemas de una *ortoepía* o pronunciación normalizada, problema extremadamente espinoso, sobre todo en los aspectos de acento y entonación.

Como se puede ver al leer estas líneas, ninguno de los aspectos fundamentales de la unificación se ha decidido sobre la base del dialecto vizcaino. Y esto ha planteado problemas serios. Por una parte, porque casi la mitad de la población euskaldun hoy, tras el derrumbamiento de una buena parte de la Navarra vascófona, habla dialectos de tipo vizcaino, que ha quedado un tanto alejado del vasco unificado oficial. Y por la otra, porque la parte más conservadora y sabiniana del PNV, que es geográficamente vizcaina y veía desde el principio con malos ojos el

movimiento de unificación (que ha sido impulsado, “grosso modo”, por gente joven ligada a la nueva izquierda abertzale), ha creído oportuno exacerbar su “vizcainismo” extremo, herido por los planteamientos lingüísticos de Euskaltzaindia. La polémica sobre el “Batua” ha tomado así una clara dimensión política, que ha dificultado los trabajos, frenando finalmente a la propia Academia.

## El vasco moderno y científico

Simultáneamente con el trabajo de unificación, entre formas ya existentes de tipo gramatical, se ha abordado el trabajo de *modernización* de la lengua, en el terreno a la vez de los sintagmas sin verbo (usuales en las lenguas cultas) y en el del léxico científico y técnico propiamente dicho. Iniciado este trabajo hace una decena de años por la revista ELHUYAR de San Sebastián, y por las sucesivas ediciones de la Universidad de Verano (UEU: Udako Euskal Unibertsitatea), se ha robustecido en la actualidad por la institución cultural UZEI, también de San Sebastián; que, superando toda clase de dificultades, además de las económicas, ha comenzado la publicación de una serie completa de Diccionarios especializados en todos los terrenos del mundo moderno. Este ingente e ingrato trabajo de actualización de la lengua acaba de recibir en Bilbao el galardón del “Lauburu de Plata” de 1981, por el conjunto de la obra realizada.

A las publicaciones de UZEI, hay que anadir así las de la Universidad de Verano (varias decenas de títulos en todas las ramas del saber); con lo cual cabe decir que los problemas de unificación y modernización de la lengua vasca están ya en vías de solución inmediata.

Subsisten los aspectos socio-lingüísticos de marginación sistemática del euskara; aspectos que analizaremos más adelante.

## Algunas características de la lengua vasca

Si bien es claro, en el verbo por ejemplo, la existencia en una fase arcaica de la lengua de prefijos: “ni” (= yo), “n-oa” (= yo voy), o “n-u-en” (= yo tenía), es cierto que hoy el vasco se presenta como una lengua sufijante:

esp. *pueblo, al pueblo, del pueblo, hacia el pueblo...*

eusk. *herri, herri-ra, herri-tik, herri-rantz...*

La situación se presenta así en orden generalmente inverso del español y del francés:

<i>vengo</i>	<i>de</i>	<i>casa = etxe - tik</i>	<i>nator</i>
1	2	3 3 2	1

La inversión sistemática se manifiesta claramente en la composición:

<i>comida</i> (para)	<i>cerdos = txerri - jana</i>
1	2 2 1
<i>vaca</i> (para) <i>leche =</i>	<i>esne - behia</i>
1	2 2 1

Nuestro sistema está más próximo del germánico que del de las lenguas vecinas.

Esta inversión sistemática del orden de los componentes alcanza sus manifestaciones extremas en las comparaciones y las frases del relativo:

el	perro	es	más	grande	que	el	gato	=
1	2	3	4	5	6	7	8	
=	katu	-a	baino	handi-	ago	da	zakurr-	a
	8	7	6	5	4	3	2	1

(bien que quepa decir también: *zakurra handiagoa da katua baino*).

Observamos ahora esta frase de relativo:

<i>la</i>	<i>mujer</i>	<i>que</i>	<i>ha</i>	<i>venido</i>	<i>hoy =</i>	<i>gaur</i>	<i>etorri</i>	<i>de</i>	<i>-n</i>	<i>emakume-</i>	<i>a</i>
1	2	3	4	5	6	6	5	4	3	2	1

Esta oposición radical en el orden de los componentes de la frase, o en el que afecta a la formación de los sintagmas de base, constituye uno de los problemas típicos con que se encuentran cuantos llegan al vasco desde las lenguas románicas vecinas.

## Seres animados y seres inanimados

Si bien en español y en francés las preposiciones utilizadas en la preparación de la frase son independientes del tipo de ser al que se aplican: *en el* hombre, *en el* monte; *hacia* la madre, *hacia el* puente; eso no ocurre en vasco: *gizon-arengan*, *mendi-an*; *ama-ganantz*, *zubi-rantz*. Hay así *dos* sistemas de declinación; que es tanto como decir *dos clases* de sustantivos: “animados” e “inanimados”.



Pero estas dos *clases* distan mucho de estar compuestas por elementos que hoy, en una taxonomía científica actual, constituirían, por ejemplo, los seres vivos y los seres no vivos.

Los árboles, por ejemplo, a pesar del evidente totemismo existente en la mentalidad arcaica vasca hacia ellos; y del que es resto conocido (pero no único: recordemos el “árbol malato”, o el árbol de las Juntas suletinas) el célebre Arbol de Guernica, no se declinan con los seres vivos, sino con los no-animados:

roble (= haritz); haritz-*ean* (= en el roble)

hondar (= arena); hondarr-*ean* (= en la arena)

katu (= gato); katu-*arengan* (= en el gato)

Así el reino vegetal no va con el animal, sino con el conjunto de los seres inanimados.

Pero la inversa no es menos cierta, y plantea posibilidades de investigación prehistórica. El sol y la luna se declinan según el sistema de los seres vivos (se han declinado así, para ser más exacto, hasta hace muy pocos lustros):

eguzki = (sol); eguzkia-*gandik* (desde el sol)

mendi = (monte); mendi-*tik* (desde el monte)

aita = (padre); aita-*gandik* (desde el padre)

Naturalmente, las interferencias son crecientes en este terreno, como en todos los demás; y la taxonomía moderna se va imponiendo a la arcaica, que solo aparece como residual y fragmentaria.

Es curioso, en este sentido, que tanto las palabras *arima* = (alma) como *gorputz* = (cuerpo), evidentemente latinas, se declinen según el sistema inanimado, como si aisladas carecieran de vida propia.

Esta división de los seres en *clases* de declinación diferente parece ser clara, entre otras, en algunas de las lenguas caucásicas de tipo vascoide en otros aspectos.

## El género gramatical en vasco

Es cosa sabida que el sustantivo vasco *carece de género*: todos los sustantivos se declinan según el mismo esquema, al margen incluso del sexo a nivel personal:

alaba = (hija): *alabak, alabari, alabaren, alabarekin*, etc.

seme = (hijo): *semeak, semeari, semearen, semearekin*, etc.

No hay ninguna marca de femenino (o de masculino).

En los animales, con todo, cuando no existen palabras totalmente diferentes para los animales de los dos sexos (zezen/behi, p. ej., toro/vaca), existen dos sufijos para marcar el sexo:

asto (= burro): *astar* (macho), *asteme* (= hembra)

katu (= gato): *katar* (= macho), *kateme* (= hembra)

Los sufijos “-ar” y “-eme” tienen esa función, más bien léxica que gramatical.

En cambio, en el terreno verbal, y coincidiendo aquí plenamente (y hasta materialmente y fonéticamente) con las lenguas del Norte de África, el vasco distingue hombre y mujer; pero, cosa aún más curiosa, solo en las formas dativa y ergativa. No en la neutra o pasiva.

*etorri haiz*: has venido, sea hombre o mujer.

*ikusi haut*: te he visto, sea hombre o mujer (“tú” es ahí elemento neutro o pasivo respecto a la acción).

En estos casos no hay diferencia formal en función del sexo. Pero:

*erori zaik*, *erori zain*: se te ha caído, hombre o mujer respectivamente.

*erosi diat*, *erosi dinat*: te he comprado, id.

*erosi duk*, *erosi dun*: tú lo has comprado, id.

En estos casos (dativo-receptivo o ergativo-agente) la marca sexual aparece. En oposición con las lenguas contiguas, evidentemente:

*tu as acheté*, *tu has comprado* (sea hombre o mujer)

*je t'ai acheté*, *te he comprado* (id.)

Sin embargo, como ya se ha señalado, esta diferenciación marcada morfológicamente no existe cuando el sujeto es *neutro* (sujeto de un verbo intransitivo, objeto directo o acusativo de un verbo transitivo).

Es curioso, así mismo, que de las dos marcas (“-k”, macho; y “-n”, hembra), sea la segunda la verdaderamente marcada; por lo que, en ciertos casos, las formas con “-k” pueden darse en textos no propiamente sexuales: al dirigirse a animales genéricos, o cosas.

En cambio parece demostrable que la luna recibe trato de mujer, en tanto que el sol lo recibe de hombre.

## El número gramatical en vasco

Si bien el vasco posee un número *singular* y un número *plural*, con marcas morfológicas bien diferenciadas:

etxe-a	etxe-ak
etxe-ak	etxe-ek
etxe-ari	etxe-ei
etxe-ko	etxe-etako
etxe-tik	etxe-etatik

no es cierto que ésa sea la primera diferenciación fundamental en el plano del número.

Comparemos, en efecto, las declinaciones de *bat* (= uno) y *bost* (= cinco); es decir, de un “singular” para las lenguas vecinas, y un “plural” para dichas lenguas:

bat	bost
bat-ek	bost-ek
bat-i	bost-i
bat-etako	bost-etako
bat-etatik	bost-etatik

Es decir: *bat* y *bost* se declinan según el mismo sistema. Hay algo *previo* a la dicotomía singular/plural. Y es el hecho de que los elementos componentes del conjunto (de una, de dos, de cinco, o de mil, unidades) sean ya conocidos *expresamente individualmente* (en cuyo caso sí cabe tener singular o plural), o estén disueltos en el *conjunto*, y sean indiscernibles y desconocidos de modo individual (en cuyo caso estamos en presencia de un *colectivo*, de un elemento o de mil elementos, pero colectivo, e “indeterminado” como han solido decir los gramáticos vascos).

En consecuencia: *etxe-a*, es una casa concreta, es *la* casa de que estamos hablando, y se declina en definido singular; en tanto que *etxe bat*, conjunto de una casa cuya identidad desconocemos, se declina según el esquema del indeterminado.

Análogamente, *etxe-ak*, son las casas concretas de que estamos hablando; en tanto que *bost etxe* son cinco casas cuya identidad individual desconocemos, es decir, un conjunto de cinco casas no definidas. Y la declinación de este sintagma

se hará según el esquema de los indeterminados, y no según el sistema del plural definido.

Comparemos, para ser gráficos, las declinaciones respectivas del indeterminado *bost etxe* (colectivo de cinco casas no definidas individualmente) y de *bost etxeak* (plural definido, esas cinco casas concretas de que estamos hablando):

bost etxe	bost etxeak
bost etxek	bost etxeek
bost etxeri	bost etxeei
bost etxetako	bost etxeetako
bost etxez	bost etxeez
bost etxerentzat	bost etxeentzat

Se trata de dos paradigmas distintos.

La pluralidad (o singularidad) del sintagma solo empieza a funcionar cuando los elementos son presentados individualmente, no antes: como se ve en el célebre verso de Beñat Mardo:

Beñat, esker dereiat,  
hirur perrüka *badiat*

(en singular, a pesar de ser tres)

sagardoi larrüz eginik,  
eta hire begiratzen *tiat*

(aquí en plural, porque ya han sido presentadas las famosas tres pelucas)

Naturalmente, dada la profunda originalidad del vasco, en este punto (como en tantos otros), es de prever que las interferencias y las transformaciones “lógicas” del sistema (en favor de los calcos del español y del francés) estén a la orden del día. Todo lo referente al colectivo vasco (o indeterminado) está en plena retirada; atacado incluso por eminentes gramáticos vascos del momento, que se resisten a admitir la validez de estos hechos por su actual estado fragmentario y decadente.

En varios dialectos (pero no en vizcaino ni en suletino, marginales y arcaizantes siempre) la declinación de *bat* está banalizándose a marchas forzadas; hasta el punto de que aumenta el sincretismo de los casos de *bat* (indefinido) y *bata* (singular). Lo mismo ocurre con la concordancia con el colectivo, que se ha hecho normalmente en *singular* (y no en plural, a no ser que los elementos individuales de los conjuntos sean ya conocidos).

La problemática ligada al colectivo vasco es una excelente ilustración de la situación de toda la lengua vasca, e incluso del propio pueblo vasco, sometido a toda clase de intentos asimilacionistas y niveladores, desde dentro y desde fuera.

## Casos fundamentales y posposiciones

Como se explicará más adelante, al analizar la estructura del verbo vasco, hay tres funciones gramaticales fundamentales que presentan características muy nítidas y diferenciadas, y que además afectan morfológicamente al verbo ligado a ellos: el pasivo, el ergativo y el dativo.

Escojamos, como ejemplo, la palabra *seme*, en su forma definida singular: *semea* (= el hijo). Los tres casos fundamentales citados son:

pasivo, *semea*: 1/ *semea etorri da* (= el hijo ha venido)

2/ *semea eramán dute* (= han llevado al hijo: o, en cierto sentido, el hijo ha sido llevado por ellos, en traducción pasivista)

Cuando el hijo sea sujeto agente de acciones por él realizadas, será preciso utilizar el ergativo:

ergativo, *semeak*: *semeak jan du* (el hijo ha comido)

*semeak eramango zaitu* (te llevará el hijo)

Finalmente, cuando el hijo sea recipiente de acciones realizadas por otros, irá en dativo:

dativo, *semeari*: *semeari esan diote* (le han dicho al hijo)

*semeari eman zizkioten* (se los dieron al hijo)

Ahora bien, esas tres formas de *seme* (*semea*, *semeak*, *semeari*) son, por una parte, las tres únicas que no permiten posposiciones secundarias; en tanto que todas las demás (*semearentzat*, *semearengana*, etc.) sí las pueden admitir con más o menos naturalidad. Lo mismo cabe decir de seres inanimados: *harria*, *harriak*, *harriari*; frente a *harriarentzat*, *harrira*, *harriaz*, etc. No son posibles *harriako*, *harriariko*, etc.; pero sí lo son *harriarentzako*, *harrirako*, *harriazko*, etc. Ello permite separar netamente, por razones de distribución incluso, los tres casos fundamentales (y el genitivo) por una parte, y todas las demás formas sufijadas por otro.

Esas tres formas fundamentales, por otra parte, son las que afectan al verbo:  
 semea etorri *da*, semea ekarri *dute* (el ergativo aquí es *ellos*)  
 semeak esan *du*  
 semeari esan *diote*

Esto hace que los verbos vascos (auxiliares o sintéticos) puedan ser de tres tipos:

- 1/ Verbos con *un único* elemento, en ese caso el *pasivo* (“nor”)
- 2/ Verbos con *dos elementos*: *pasivo/ergativo* o *pasivo/dativo* (es decir: “nor/nork” o bien “nor/nori”)
- 3/ Verbos con *tres elementos*: *pasivo/dativo/ergativo* (es decir, “nor/nori/nork”)

Luego volveremos sobre este tema.

## El relativo vasco

Es cosa sabida por la Psicolingüística que el relativo y la subordinación son estructuras gramaticales relativamente tardías. No es de extrañar así que la construcción relativa sea relativamente reciente y poco normalizada en diversas lenguas. Una de éstas es el vasco, que conoce diversos tipos de construcción relativa.

Así, por ejemplo, *el caballo que hemos comprado en el mercado* puede tener diversas traducciones en vasco.

La más normal, indudablemente, es la que presenta una ordenación de los ejemplos exactamente invertida:

El	caballo	que	hemos	comprado	en	el	mercado
1	2	3	4	5	6	7	8
merkatu-	a-	n	erosi	dugu-	n	zaldi-	a
8	7	6	5	4	3	2	1

Parece evidente que este tipo de relativo no es fruto del calco, sino original; y en oposición al tipo románico.

En cambio esta otra expresión, no totalmente imposible:

*zaldia, merkatuan erosi baitugu*

con una ordenación de elementos relativamente “adaptada” al modelo vecino, sí que parece expresión de interferencias.

O bien esta otra, no menos anormal (y poco difundida hasta ahora):

*zaldia, zeina merkatuan erosi baitugu*

Estas dos versiones “romanizadas” del relativo, que continúan siendo desechadas por todos los gramáticos y por todos los escritores preocupados de la forma, y que son prácticamente ignoradas por el pueblo en el lenguaje de todos los días, empiezan a ganar terreno en la prensa (en los comunicados traducidos rápidamente) y en las obras científicas de frase larga, en que la inversión radical de los términos parece crear dificultades de comprensión.

Es sintomático de todas formas que sea el relativo, radicalmente opuesto al de las lenguas vecinas, uno de los elementos cuya reforma y romanización se propugnen en estos momentos.

## El problema de los comparativos

Algo análogo sucede en el terreno de los comparativos, cuya originalidad radical crea divesos problemas, sobre todo en la traducción.

Digamos, para empezar, que en dialecto roncalés, el más arcaizante de todos (si bien extinguido estos últimos años), el comparativo presentaba características especiales.

En primer lugar, y como ya se ha dicho, es de resaltar la construcción exactamente opuesta en el vasco:

*yo soy más rico que tú* = *zu baino aberats -ago naiz ni*  
 1 2 3 4 5 6                    6 5 4 3 2 1

Pero hay otro aspecto diferencial fundamental, que complica enormemente las traducciones, y hace surgir interferencias contrarias completamente al genio del euskara. Se trata del hecho de que en euskara solo hay comparativos de *superioridad* (como en el ejemplo anterior).

Supongamos así la frase: *yo soy menos rico que tú*. Esta expresión no es traducible directamente al vasco. Es preciso hacer una transformación, escogiendo el adjetivo opuesto semánticamente; y decir primero: *yo soy más pobre que tú*, por ejemplo. De lo contrario el problema es insoluble.

Conviene señalar, a este respecto, que las comparativas de cualidad y de cantidad presentan morfemas distintos:

*Pedro es más viejo que Juan* = *Joanes baino zaharr-ago da Piarres*  
 1 2 3 4 5 6                    6 5 4 3 2 1

<i>Pedro</i>	<i>tiene</i>	<i>más</i>	<i>años</i>	<i>que</i>	<i>Juan</i>	
1	2	3	4	5	6	
= <i>Joanese</i>	<i>ba</i>	<i>ino</i>	<i>urte</i>	<i>gehiago</i>	<i>du</i>	<i>Piarrese</i>
6	5	4	3	2	1	

Si los cualitativos llevan el morfema *-ago*, los cuantitativos llevan el término *gehiago* (= más).

## Un calco románico de nivel morfosintáctico

Tovar suele insistir en que, a pesar de la marcada originalidad del vasco actual, se ha producido en él una “profunda romanización”. La construcción del futuro es una de ellas, y recibirá después un mínimo de atención en este artículo.

Pero el más sorprendente es el caso de “ba-”, partícula que sirve tanto para la afirmación como para el condicional, exactamente como en español. Veámoslo con su ejemplo.

*sí me voy* (afirm.) = *ba*noa (= ba+noa)  
*si me voy* (condic.) = *ba*noa (= ba+noa)

Parece establecido que el primer *ba* es clítico, en tanto que el segundo lleva el acento (esto contra lo que ocurre con el español, como ha señalado hace años N. Holmer). Esta diferencia prosódica es importantísima y claramente diferencial.

Pero no deja de ser sorprendente que se haya llegado a este calco total en un terreno propiamente morfológico: ocurre exactamente lo mismo que en español (pero no en inglés, por ejemplo: *if/weather*).

Este es un índice de profunda romanización del vasco.

## Existencia de dos series completas de posesivas

Si bien en latín el grupo *suus/ejus* puede representar lo que ocurre con la doble serie de posesivos vascos, lo cierto es que hoy este rasgo aparece en oposición con la situación de las lenguas vecinas.

Recordemos la situación:

mío	<b>ene</b> o <b>nire</b>	<b>neure</b>
tuyo	<b>hire</b>	<b>heure</b>



suyo	<b>haren</b>	<b>bere</b>
nuestro	<b>gure</b>	<b>geure</b>
vuestro	<b>zuen</b>	<b>zeuen</b>
suyo	<b>haien</b>	<b>beren</b>

La primera serie, no marcada, es la posesiva no reflexiva:

*he venido a su casa* (de él) = *haren etxera etorri naiz*

*han venido a mi casa* = *nire etxera etorri dira*

La segunda serie, reflexiva, aparece solo cuando la persona se repite:

*he venido a mi casa* = *neure etxera etorri naiz*

*han venido a su (propia) casa* = *beren etxera etorri dira*

Por interferencia creciente esta distinción aparece hoy relativamente borrosa en los vascos de hoy; en especial en algunos dialectos. Pero la distinción ha sido real en los medios rurales (basta consultar a los bertsoariak) hasta estos mismos años.

Pero vayamos ya a diversos aspectos ligados con el verbo.

## Conjugaciones sintética y perifrástica

Todos los que estudian el euskara se sorprenden ante la existencia de dos tipos de verbos: unos, los menos, que pueden ser conjugados sin auxiliar alguno, sin perjuicio de ser conjugados también y en todo caso con auxiliar; y otros, la inmensa mayoría, que solo pueden ser conjugados con la ayuda de los auxiliares.

Sea, por ejemplo, el verbo *jakin* (= saber).

Puedo construir el presente de dos modos:

(nik) *dakit* (= sé, sint.), o bien *jakiten dut* (= sé)

En tanto que *esan* (decir) solo me ofrece una posibilidad.

(nik) *esaten dut* (= digo).

Análogamente: sea *egon* (= estar). Tengo las dos posibilidades:

(ni) *nago* o bien (ni) *egoten naiz*.

Frente a *itzuli* (= regresar), que solo me ofrece una:

(ni) *itzultzzen naiz*.

Dejemos de lado el hecho conocido de que cuando las dos formas son posibles, la perifrástica toma aspecto *habitual*, en tanto que la sintética tiene aspecto *puntual*:

*hemen nago orain* (= ahora estoy aquí)

*hemen egoten naiz goizero* (= todas las mañanas suelo estar aquí)

La conjugación sintética aparece en decadencia desde los primeros escritos conocidos en lengua vasca; y el número de verbos con formas sintéticas documentadas no pasa de los 60 o 70. Varios de los verbos que eran sintéticos, al menos en parte, hace 400 años (jarraitu, erran, irakin) han dejado de serlo.

Este paso de lo sintético a lo analítico es muy general, y no solo característico del vasco.

## Dos parejas de auxiliares

Como se ha podido colegir de los ejemplos apuntados, los verbos vascos se dividen en dos grupos: los intransitivos (verbos sin ergativo; y, por consiguiente, de uno o dos elementos, sin “nork”); y los intransitivos (verbos con ergativo; y por consiguiente, de dos o tres elementos).

No siempre es “lógico”, con arreglo a nuestras categorías mentales, la pertenencia de un proceso a éste o a aquél de los grupos. Una de las formas de “hablar”, por ejemplo, el vasco “*mintzatu*”, se conjuga de modo intransitivo; a pesar de que hablar parezca un proceso con un agente ergativo claro.

A la inversa, y en vizcaino por ejemplo, la idea de “salir” se conjuga transitivamente: *urten det*, y no *urten naiz*. (Esta anomalía no es general: en guipuzcoano se dice *irten naiz*, aunque en ciertas hablas también quepa oír *erten det*).

Pero hecha esa salvedad, los verbos sin ergativo se conjugan con *izan* o *edin*; y los verbos con ergativo con *edun* o *ezan* (*egin*, en vizcaino). Y no cabe intercambiar los auxiliares (salvo con cambio total de sentido, como ocurre en labor-tano con *joan*: “ir” en intransitivo, “llevar” en transitivo).

La pareja de auxiliares *izan/edun* (intransitivo/transitivo, respectivamente) se utiliza con el *indicativo*; en tanto que la otra pareja, *edin/ezan*, se utiliza exactamente con los potenciales, subjuntivos e imperativos.

En un trabajo realmente fundamental y decisivo, René Lafon mostró, hace ya 40 años, que esta diferencia esencial estaba ligada al *aspecto*: *ser* frente a *devenir*

(ver “Le système du verbe basque”). En los potenciales, subjuntivos e imperativos hay transformación llevada hasta su término; en tanto que en el indicativo hay continuidad en el ser.

Esto llevó a investigar la importancia de lo *aspectual* (acción terminada frente a acción no-terminada) en el verbo vasco, sobre todo antiguo; llegando Lafon a la conclusión de que, todavía en el siglo XVI, lo aspectual era tan importante o más que lo temporal en vasco. Esta “temporalización” del verbo vasco lo alteró muy profundamente (fenómeno que también ha ocurrido en otras lenguas, en su proceso de modernización), si bien persiste la duplicidad de auxiliares, que tiene raíz aspectual, y no temporal.

Analizando en esta vía Lafon los paradigmas de los verbos sintéticos, se encontró con la enorme sorpresa de que: 1/ no existen paradigmas sintéticos no sufijados de verbos de cierto aspecto, en tanto que sí existen los homólogos de aspecto diferente; 2/ los valores semánticos de las formas homólogas son totalmente distintos según el aspecto del verbo. Este fenómeno originalísimo ha desaparecido del vasco hablado hacia el siglo XVII.

Tomemos como ilustración el verbo *ekarri* (= traer) o *etorri* (= venir). Una vez de traer un objetivo hasta su destino, o de venir al punto de llegada, no es posible seguir trayendo o llegando más. El verbo tiene un límite intrínsecamente.

Por el contrario *ibili* (= andar) o *jakin* (= saber) no presentan ese aspecto. Una vez de andar, se puede seguir andando; y una vez de saber, se puede seguir sabiendo. De ahí que *dakit* exista en el siglo XVI, pero no exista *dakart* (sin algún sufijo suplementario); y que, análogamente, existe *nabil*, pero no *nator* (solo, sin sufijos).

La consecuencia semántica era no menos radical: *nik dakart* hubiera sido algo así como traigo del todo, o traeré; y *nekarren*, traía del todo, o mejor, traje. Frente al valor de presente e imperfecto normales en los verbos de aspecto no terminativo.

Todo este mundo aspectual ha desaparecido en el vasco actual; si bien persisten las trazas en la duplicidad de los auxiliares.

## La romanización del futuro vasco

El futuro de los verbos con conjugación sintética muestra un sistema morfológico radicalmente distinto del actual. Se trata de los sufijos “-ke” o “-te”, que

servían para marcar el futuro (o mejor, la acción aún no realizada en el plano histórico); y que aún persisten en el dialecto suletino en contados verbos.

La idea: “yo tendré”, por ejemplo, se expresa hoy habitualmente de modo perifrástico: *nik izango dut*, o bien *nik izanen dut*. Teniendo en cuenta que los sufijos “-ko” y “-en” son exactamente los dos genitivos vascos (de posesión y de localización), la traducción de esas expresiones es sumamente instructiva:

*izan-go dut, izan-en dut = tener-de he*

Estamos así en presencia de otro calco de nivel morfo-sintáctico; como lo demuestra la existencia en suletino del futuro arcaico:

*nik düket* (= d + ü + ke + t)

Las formas de tipo *nizate* (= izango naiz) y *düket* (= izango dut), intransitivo y transitivo respectivamente, muestran el carácter relativamente reciente del futuro perifrástico vasco.

Es claro, por otra parte, que al valor de futuro propiamente dicho se une inextricablemente el valor de hecho conjetural, no histórico, que hoy mismo tiene *duket* y análogos en bajo-navarro. Valor ambiguo, de futuro o de hecho no seguro e histórico, que aparece también en los sintéticos, hoy un tanto abandonados:

*nabilke* = andaré, podré andar, tal vez ande.

*nagoke* = estaré, podré estar, tal vez esté. Etc.

Esta diferenciación esencial, entre *histórico* y *no histórico*, que aparece en el futuro, reaparece también en otros tiempos; y constituye, a ojos de Lafon y de todos los investigadores posteriores, una línea divisoria realmente fundamental. Línea, por supuesto, de nuevo *aspectual*, más que propiamente temporal.

Y se traduce por la imposibilidad de utilizar la serie de auxiliares derivados de *izan/edun* fuera del indicativo:

*itzuli nintzen, erosi nuen*

y, a la recíproca, por la imposibilidad simétrica de utilizar la serie *edin/ezan* fuera del potencial, subjuntivo e imperativo:

*itzul dadin, hadi, daiteke / eros dezan, (e)zak, dezake*

en los que cabe destacar la utilización de *itzuli/erosi*, derivados, para la primera serie; y de *itzul/eros* para la segunda.

## Fondo semántico de la marca “-n”

Como señala muy sagazmente Lafon, en su tesis “Système”, es curioso que el vasco meta en el mismo saco morfológico el subjuntivo (correspondiente a acciones temidas, deseadas, etc., pero no realizadas históricamente) con el pasado. Es decir:

*itzul dadin, itzuli zen / eros dezan, erosi zuen*

como si hubiera una analogía semántica de fondo entre lo deseado y lo ya sucedido y pasado definitivamente:

itzul dadin: que vuelva

itzuli zen: volvió

y análogamente:

eros dezan: que lo compre

erosi zuen: compró

Ahora bien: volvió, compró, son hechos *no reales* en este momento, son hechos en cierto modo subjetivos, o hechos de conciencia. Son hechos que no constato histórica y objetivamente, sino que *creo*.

Análogamente, que vuelva, que compre, son formas que admiten claramente que no se ha producido la vuelta, que no se ha producido la compra. También aquí hay una *creencia* de que el regreso o la vuelta se harán históricos un día. Hay una analogía de fondo semántico; que se traduce en la identidad de marca morfológica “-n”.

Por supuesto que también la marca “-ke”, de futuro, eventual, no realizado, se opone al presente no marcado de indicativo:

nago / nagoke

dakit / dakiket

Esta contraposición aparece muy bien ilustrada en el refranero de Oihenarte: “Hogoi urthetan eztena, hogoi-ta-hamarretan eztakiena, eta berrogoitan ez duena, da jagoiti *eztatena, eztakikeena eta eztukeena*”. En que los futuros e hipotéticos *eztate, eztakike* y *eztuke* se oponen gráficamente a los *ezta, eztaki* y *eztu* del presente de indicativo real.

## El reflexivo y el recíproco en vasco

También en este aspecto el vasco se presenta alejado de las lenguas limítrofes, pero próximo en el fondo de las lenguas caucásicas.

Empecemos por las formas reflexivas:

yo me tiro al mar:	<i>neure</i>	<i>burua</i>	<i>itsasora</i>	<i>botatzen dut</i>
	1	2	3	4
Literalmente:	(yo) tiro	mi	cabeza	al mar
	4	1	2	3

La reflexión que es puramente pronominal en español (= me), es substantivada en vasco: *mi cabeza*.

El fenómeno es general:

estoy de acuerdo conmigo mismo: *neure buruarekin ados naiz*  
me lo pregunto a mí mismo: *neure buruari galdetzen diot*  
soy enemigo de mí mismo: *neure buruaren etsaia naiz*

Como se ve, se declina sucesivamente el sintagma “-re burua” en todos sus casos.

Por interferencia, hoy empiezan a generalizarse los calcos del español de tipo intransitivo:

*ni orrazten naiz* (= yo me peino); aún cuando en el campo siga usándose la forma reflexiva: *nik neure burua orrazten dut*.

Análogamente, el recíproco es original en vasco:

<i>nos</i>	<i>compramos</i>	<i>las casas:</i>	<i>etxeak</i>	<i>erosi genizkion</i>	<i>elkarri</i>
1	2	3	3	2	1

en que *elkar-i* traduce el *nos* de reciprocidad (yo a él, y él a mí).

También el morfema *elkar* (cuya variante *alkar* sugiere inevitablemente *ark-ar*, él ergativo a él pasivo, en correspondencia exacta de la reciprocidad) se declina en función de las situaciones:

nos amamos: *elkar maite dugu*  
nos sentamos uno junto al otro: *elkarren ondoan eseri ginen*  
nos compramos regalos mutuamente: *elkarri opariak erosi genizkion*  
nos marchamos juntos: *elkarrekin joan ginen*

También aquí, por interferencia, se está produciendo la paralización y fosilización de *elkar*, convertido en fósil no declinable en boca de los pseudo-bilingües; o su desaparición pura y simple: *bihar ikusiko gara*, en vez de *bihar elkar ikusiko dugu*. Mezclando el *eroriko gara*, nos caeremos; frente al hecho recíproco: yo a tí, tú a mi, que corresponde a verbos con ergativo.

## El tratamiento en vasco

Cuando se comparan morfológicamente el singular vasco:

yo soy, yo estoy: *naiz*, *nago*

tú eres, tú estás: *haiz*, *hago*

con el plural:

nosotros somos, estamos: *gara*, *gagoz* (B)

usted es, está: *zara*, *zagoz* (B)

aparece claro que el *zu* actual (traducido por *tú* respetuoso) es exactamente homólogo del *gu* (= nosotros); y opuesto al *hi* (= tú de confianza), que va claramente con *ni* (= yo).

Los mismos sufijos pluralizantes se aplican a *gu* (= nosotros) que a *zu* (= tú respetuoso, usted):

*gatzazkio*, *gagozkio*larik...

*zatzazkio*, *zagozkio*larik...

en oposición clara a la primera y segunda persona del singular, que, en esos casos, aparecen sin el pluralizante “zki-“ o simplemente “-z”:

*natzaio*, *natozkio*larik...

*hatzaio*, *hatozkio*larik...

La sospecha de que el valor semántico “tú respetuoso” para *zu* es reciente y que era “vosotros” (y “vos”) hasta hace poco, encuentra su confirmación en el vizcaino moderno; en el cual *zu* era sufijo de segunda persona del plural (ver Prai Bartolome, Mogel, etc.), frente a *hi*.

Pero a la dicotomía original: *hi/zu*, por desplazamiento ha sustituido la dicotomía *zu/zuek*; con lo cual *zu* ha perdido su pluralidad inicial, apareciendo *zuek*; y *hi* ha perdido su carácter de normalidad, para cobrar un aspecto de familiaridad

y confianza excesiva, cuando no de medio social inculto: en la ciudad se dice *zu* en las mismas situaciones en que en el campo se dice *hi*:

Has venido: *etorri haiz* / *etorri zara*  
Has dicho: *esan duk* / *esan duzu*.

Ha acabado estando “mal visto” hablar de *bika*, considerado vulgar y atrasado; frente al *zuka*, urbano y pretendido culto. Con pérdida creciente del *hi* y avance del *zu* con valor de singular.

Esto se ha acelerado ante la dificultad de los vascos urbanos para la utilización de las formas alocutivas.

## Formas alocutivas y formas neutras

En forma dialogada, el vasco tiene en cuenta el grado de intimidad existente en los interlocutores (en el interlocutor, exactamente) por medio de un *segundo*, *tercero* o *cuarto* elemento en la forma verbal, para las formas de uno, dos y tres elementos respectivamente. Por ejemplo:

*erori naiz* (= me he caído); pasa a ser:  
*erori nauk*, *erori naun*, *erori nauzu*

cuando los interlocutores respectivos son un hombre de confianza, una mujer de confianza, o una persona de cierto respeto para quien habla.

Análogamente, los verbos de dos elementos siguientes:

*erori zait* (= (ello) se me ha caído):  
*erori zaidak*, *erori zaidan*, *erori zaidazu*  
*eman dut* (= lo he dado)  
*eman diat*, *eman dinat*, *eman dizut*

Y los verbos de tres elementos:

*eman dizkiot* (= se los he dado)  
*eman zizkioat*, *eman zizkionat*, *eman zizkiozut*

en que las marcas respectivas “-k-”, “-na” y “-zu”, en forma de infijos, marcan el trato respecto al interlocutor.

El sistema es totalmente general. Las formas de un elemento pasan a tener dos, las de dos a tres, y las de tres a cuatro. Los elementos morfológicos materiales varían algo según los dialectos; pero el resultado es invariablemente el mismo.



Esta incorporación de un elemento correspondiente al interlocutor, típica del vasco, aún siendo sistemática, presenta irregularidades, y choca enormemente al que estudia el euskara a partir de lenguas sin formas alocutivas; produciendo interferencias crecientes, o incluso la desaparición del alocutivo como tal (como ha sucedido en parte de Vizcaya).

Si bien las formas alocutivas son *triples* (*to, no, zu*), como sucede aún en la parte oriental del País Vasco, lo cierto es que se han perdido antes las alocutivas en *zu* que las alocutivas en *to* y *no*. Dicho de otro modo: los mismos que al decir *está en casa* (= *etxen dago*) en forma neutra, pasan a *etxen diagogk/diagon* (o *zegok/zegon* en guipuzcoano) al hablar con un amigo o una amiga, no se sienten siempre obligados a utilizar el *diagozu* (= *zegozu*) respetuoso al hablar de *zu*. Es decir, se ha perdido antes el alocutivo *zu*, que los dos alocutivos *hi* (= *to* y *no*). Y al no quedar más que los alocutivos de confianza, en *hi*, y estar mal visto el pronombre *hi* (utilizado, y es verdad, por “los caseros”, y sólo por ellos), se ha producido el derrumbamiento del verbo alocutivo en su totalidad en amplios sectores del país; y muy en especial en sus zonas urbanas bilingües.

Esta curiosísima peculiaridad del vasco aparece así en vías de liquidación en nombre de “la buena educación”... Siendo los labradores y los pescadores quienes mejor hablan hoy el vasco, y los habitantes urbanos y cultos quienes peor lo hablan, a causa de interferencias incesantes de todo tipo; pero careciendo esos mismos labradores y pescadores de todo poder económico, y consiguientemente de todo poder social y de todo prestigio, la conjugación alocutiva es puesta en peligro de desaparición. Un fenómeno de origen y dimensión diglósicos bien patentes, que se repite en el fenómeno de la pérdida de la aspiración, y en otras mil cosas.

A esto se añade una dificultad suplementaria. Las formas alocutivas sólo se emplean *solas*, sin prefijos ni sufijos (digamos de otro modo: en expresiones no subordinadas):

*etorri nauk*; pero *etorri naizela, etorri bainaiz, etorri delako...*  
*esan zioat*; pero *esan diodala, esan baitiot, esan diodalako...*  
*ekarri genian*; pero *ekarri genuela, baikenuen, genuelako...*

En principio, y en todos los dialectos, no hay formas alocutivas subordinadas (ni de subjuntivo; que se confirma así, como ya vio Lafon, un verbo relativo). Y no es posible decir:

*etorri naukala, etorri bainauk, etorri naukalako, etc.*

La conclusión ha sido la mezcla inextricable de formas correctas e incorrectas en las zonas de bilingüismo, y en particular en las personas seudo-bilingües.

## Sistema vigesimal de numeración

Como es sabido, las lenguas románicas (con la excepción del francés no belga, por sustrato céltico probablemente) utilizan un sistema de numeración claramente decimal:

*Cuatro, cuarenta; cinco, cincuenta; siete, setenta:* etc.

Cosa que no ocurre en vasco:

*Dos, bi; cuarenta, berrogei / tres, hiru; sesenta, hirurogei; cuatro, laur; ochenta, laurogei.*

Donde *bi*, *hiru(r)*, *laur(r)*, aparecen claramente combinados con “*hoge*”, veinte.

En suletino hay trazas de esa numeración vigesimal incluso por encima de la centena.

## Restos del número dual

Varios hechos coincidentes sugieren la existencia, en tiempos remotos, de un *dual* vasco, utilizado para objetos dobles (como en otros estadios remotos de lengua: griego clásico, por ejemplo).

Un primer hecho sintomático es la diferencia formal existente, en varios dialectos vascos actuales, entre *bi* (= dos) y *biga* (también dos, pero con distinta distribución). Por ejemplo:

*Zenbat zakur erosi duk (o dituk)? Biga*  
(= cuántos perros has comprado? Dos)

Frente a la otra forma:

*Zer erosi duk azokan? Bi zakur (o bien, zakur bi, B)*

Es decir, si el numeral *dos* va aislado, se emplea *biga*; pero si va con el sustantivo, sólo *bi*. Más aún: en vizcaino va *detrás*, como va detrás el artículo definido (= el, la).

Esta “anomalía” de composición sugiere que el *bi* funciona como el *sufijo de dual* pospuesto; ya que todos los otros numerales, a partir de *tres* (*hiru, lau, bost, sei*, etc.), *se anteponen* al sustantivo:

*hiru zakur, lau zakur, hamar zakur, bostebun zakur*

Viene a confirmar esta presunción de que *dos* va con *uno*, mejor que con los otros numerales, la construcción habitual:

*zakur bat, zakur bi* (B); pero *hiru zakur, lau zakur*, etc.

Por otra parte, el vocabulario vasco, antiguo con toda probabilidad, correspondiente a las partes del cuerpo humano, parece confirmar estos hechos:

*mibi* (= lengua), *sudur* (= nariz), *sabel* (= vientre), etc.

pero, sintomáticamente:

*belaun* (= rodilla), *begi* (= ojo), *beso* (= brazo), *belarri* (= oreja); con una constante *be-*, no lejos del *bi* actual.

## Valor expresivo de la palatalización

Es bien conocida la tendencia del vasco a palatalizar las consonantes para la creación de diminutivos e hipocorísticos.

Todos los vascos sienten inmediatamente, por ejemplo, la diferencia existente entre *zakur* y *txakur*: perro no-marcado, y perro pequeño respectivamente. El paso de [s] a [č], de la dorso-alveolar a la palatal, se ha traducido por una disminución en el tamaño del perro.

Esta palatalización expresiva, y no-automática, existe en todos los dialectos. Y si *Katalin* es Catalina, *Kattaliñ* (con *t* y *n* palatalizadas) es algo así como Catalinita o Catalina nuestra.

Esta palatalización puede afectar a las sibilantes *z* y *s*; *gozo* y *sagu*, pasan a ser *goxo* y *xagu* (es decir, de dulce y ratón, a dulcito y ratoncito);

puede afectar a las oclusivas *d* y *t*: *Madalen* y *patarra*, pasan a *Maddalen* y *pattarra* (es decir, Magdalena y aguardiente);

y constituye un procedimiento normal para crear diminutivos.

## Fenómenos sorprendentes en el terreno de la vibrante /r/

Si bien hoy día, y en posición intervocálica, los dos fonemas vibrantes: /r/ simple y /rr/ múltiple, se mantienen en neta oposición y con fuerte rendimiento fonológico, hay indicios convergentes de que esta situación no es demasiado antigua.

Por una parte, ciertas dualidades, incluso en posición intervocálica, sugieren la existencia probable, en el vasco antiguo, de un *solo* fonema en este orden. Es curioso, por ejemplo, que *berriz* (= de nuevo), también se diga *beriz*; que *harrek*, también conozca la variante *harek*; que *arrats* se pueda pronunciar *arats* en otras zonas; etc., etc.

Por otra parte, multitud de hechos convergentes muestran que, en posición final, se está generalizando la neutralización en favor de la vibrante múltiple; pero que el hecho es relativamente reciente, sobre todo en el Este de Navarra. Las dudas que hoy se dan en el suletino son probablemente más sintomáticas de lo que pudiera parecer a primera vista.

Está claro, por dar un ejemplo, que si “sagar bat” se pronuncia sagárbat, y no sagábat; lo que había que esperar de *hamar + bi* era \**hamarbi* y no *hamabi*. Parece claro que el *hamar* actual proviene de un *hamar* con /r/ simple no neutralizada.

En otras palabras, parece que la neutralización de /r/ realizado como /rr/ en posición final (o ante consonante) es reciente; pero, simultáneamente, no está clara la oposición antigua en posición intervocálica. No es imposible, en suma, que en vasco antiguo solo existiera *una* vibrante, con realizaciones diversas según la posición, y en condiciones que habría que estudiar detenidamente.

Ciertas grafías antiguas (*-beri*, donde esperábamos *-berri*; y análogas) también parecen testigos de estos hechos.

Nos consta, por otra parte, que ciertas /r/ débiles en posición final, han desaparecido (sin dar /rr/, por lo tanto); como ocurre con el demostrativo *hau/gau/au*, según los dialectos, frente al roncalés *kaur*; o con los numerales *hirur* y *laur*, hoy *hiru* y *lau* oficialmente, pero con declinaciones anómalas: “Laurac bat”, “Hirurak dira”, etc.

## El problema de las prenasalizadas y glotalizadas

Aún cuando los indicios son insuficientes, ya Martinet señaló hace tiempo que la duplicidad de marca personal de los verbos vascos podría ser más aparente que real en tiempos antiguos si se postula la existencia en vasco de prenasalizadas.

El caso de la primera persona es significativo:

*ni naiz*, pero *nik dut*

*ni nator*, pero *nik dakit*

en que las marcas son, respectivamente, *n-* y *-t*. Muy distintas, aparentemente.

Pero, en roncalés, dialecto arcaizante de interés científico extraordinario, esos *dut* y *dakit* eran *dud* y *dakid*.

Ahora bien: entre las oclusivas *n* y *d* hay una coincidencia de fondo importante, siendo la diferencia *nasalidad/oralidad*. Si se postula una prenasalizada *nd*, que se realizaría *n* en posición inicial y *d* en posición final, el dimorfismo de la primera persona desaparecería.

Algo parecido sucede con la segunda persona (masculina), con marcas *h-* y *-k*. Aquí la solución podría ser una *kh* o un *k* glotalizada antigua, que hubiera dado lugar a *k*, *h* o  $\emptyset$  en posición inicial, y a *k* en posición final. Tal vez un “glottal stop” inicial pueda explicar una buena parte de los fenómenos ligados a algunas aspiraciones vascas.

Todos estos indicios nos llevan a un consonantismo muy alejado del actual; y es presumible que la transcripción de los sonidos con alfabeto y referencia latinos refleje dudas de origen profundo.

## La fonología vasca es profundamente sintáctica

Como ya señaló Tovar hace mucho tiempo, el valor *fonético* de los fonemas vascos depende esencialmente de su posición en la cadena hablada; por lo cual los esquemas heredados de los idiomas contiguos (un fonema = una realización fonética, o poco menos) son profundamente inadecuados a la hora de explicar los fenómenos vascos.

Es evidente, por ejemplo, por encima de los acuerdos ortográficos de Euskaltzaindia y opiniones erróneas bien extendidas entre nosotros, que los fonemas /b, d, g/ se realizan siempre /p, t, k/ cuando se hallan tras fonema sordo y sin discontinuidad. Y, a la recíproca, que los fonemas /p, t, k/ se realizan sonoros (= /b, d, g/) precediendo una vocal.

Por ejemplo: *ez da*, se pronuncia *ezta*; y a *dakit* corresponde *dakidala*.

Análogamente, las sibilantes /z, s, x/ y las africadas correspondientes /tz, ts, tx/ presentan distribuciones y neutralizaciones plenamente análogas a las que conocen las oclusivas:

*gatz*, pero *gazi*; *garratz*, pero *garrastu*; etc.

incluso en sandhi externo:

*hotz da*, pronunciado *hozta*. Pero *hotza da*, por supuesto.

Es curioso, igualmente, que así como, en el vasco antiguo sobre todo, no existían sordas oclusivas en posición inicial:

bekatu, dorre, galamu (frente a pecado, torre y cáñamo)

tampoco existieran africadas, convertidas siempre en fricativas:

*zeru* (derivado de una africada románica)

## Hechos prosódicos fundamentales

También aquí aparece claro el carácter sintáctico del acento vasco. Basta hacer la pregunta a gentes vascófonas de Guipúzcoa, para constatar que, en muchos casos, no está clara la posición del acento vasco (sea del tipo que sea); aunque probablemente hay posiciones en que el acento NO PUEDA ESTAR, a juicio de todos los interlocutores.

En primer lugar, una observación general: el acento tónico, NORMALMENTE, no tiene función semántica en vasco. Es decir, no tiene función fonológica (como la tiene en español), con frecuencia relativa al menos. Pero sí la tiene en suletino (y roncalés), y también la tiene hasta cierto punto en vizcaino. Por el contrario, en los otros dialectos, no es claro que el acento tenga valor semántico alguno.

Por citar solo unos ejemplos. En suletino *gizúnek* (precedido normalmente de un marcador de indefinido: *zein*, *zazpi*, etc.) es un ergativo indefinido; en tanto que *gizunék* es ergativo plural definido. El acento no es indiferente: no solo porque “no suene” normal, sino porque se trata de dos casos diferentes de la declinación.

Análogamente, en vizcaino no es lo mismo *ónek* y *onék*. El primero es un plural (= estos, ergativo o no): *ónek jan dabe* / *ónek joan direz*; en tanto que el segundo es, concretamente, el ergativo definido singular: *onék jan dau* (= éste lo ha comido).

En los demás dialectos parece claro que hay posiciones acentuales imposibles; pero las posibles parecen variar según múltiples factores. El asunto está lejos de haber sido aclarado; pero las observaciones de Holmer y Basterretxea parecen marcar el camino más luminoso.

En segundo lugar, otra observación fundamental: el acento parece fuerte, de tipo “español”, en los dialectos navarros y en suletino; pero parece (y *es*, como demostró Navarro Tomás instrumentalmente) mucho menos marcado en los demás dialectos, de tipo “occidental”. Parece poco probable que este hecho, y la

homóloga disparidad en los modos sintácticos respectivos, sean hechos independientes.

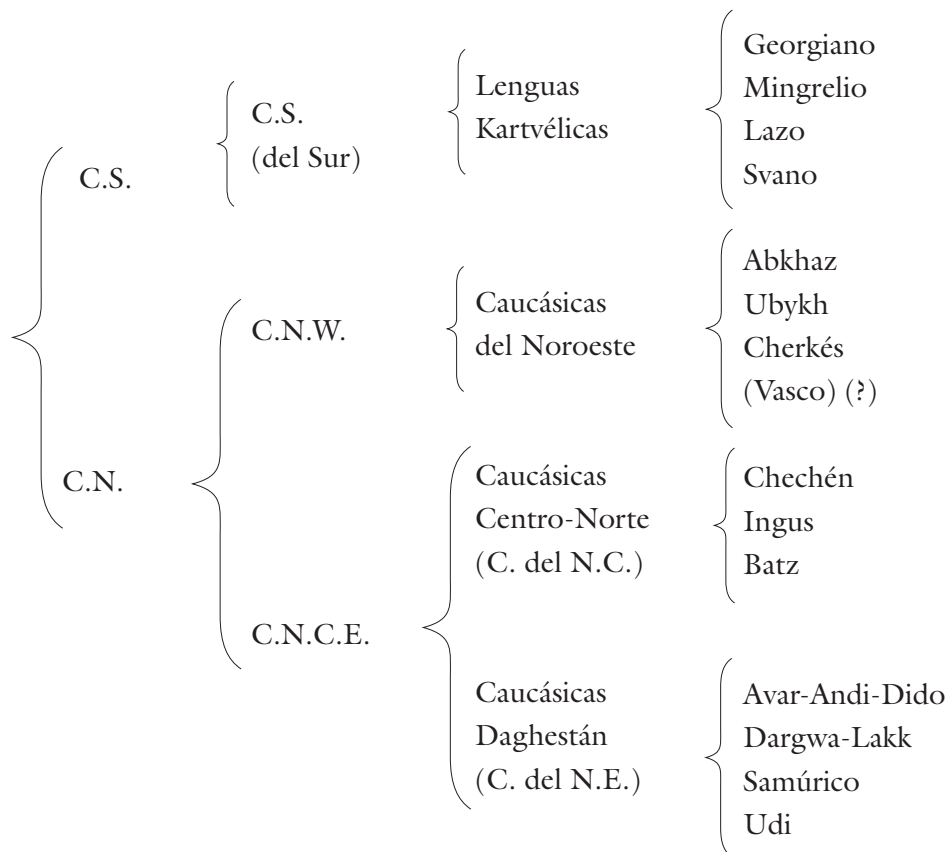
También parece claro, sobre todo en los dialectos occidentales, la existencia de verdaderas “mesetas acentuales”, de tipo japonés; con fuerte tendencia a marcar la segunda sílaba de la unidad acentual, con meseta a continuación, solo afectada débilmente por sílabas débilmente diferenciadas alternativamente hasta el final de la unidad. Esta tendencia a la acentuación sistemática de la segunda sílaba ha producido, en el caso extremo del alto-navarro septentrional, la caída de numerosas vocales postónicas en tercera posición (Ulzama en parte, Cinco-Villas con más intensidad).

### **Pequeño balance cara a las hipótesis iberistas y caucásicas**

De todo lo dicho, y resumiendo mucho la situación actual, se deducen varias conclusiones que parecen aceptables a los investigadores:

- 1) El “aquitano”, que se hablaba a principios de la era cristiana al Norte del Pirineo, hasta el río Garona y Andorra, era una forma antigua del vasco actual.
- 2) Análogamente, al Sur de la cadena, y desde Andorra a los montes de Urbión y Santander, se hablaban a principios de la era cristiana lenguas predecesoras del vasco actual.
- 3) El ibérico no es, por el contrario, una forma antigua del vasco; sino una lengua distinta. El ibérico, que se lee, no se entiende en absoluto; y las bruscas coincidencias, en toponimia por ejemplo, entre el Este peninsular y el suelo vasco, muestran la existencia de préstamos. Exactamente como ocurre con el vasco actual; que presenta, de modo abrupto y brusco, ciertos términos claramente españoles (o románicos), que no son otra cosa que préstamos lexicales aislados.
- 4) Queda como única hipótesis defendible el vasco-caucasicismo. Pero esta hipótesis, dada la enorme distancia de los estadios a comparar (del orden de 60 u 80 siglos, mínimo) entre el proto-vasco y el proto-caucásico, exige elucidar primero si, efectivamente, hay un solo proto-caucásico (lo cual parece poco probable); o si hay varios grupos caucásicos irreductibles. En este caso, como sostiene Mitxelena con toda razón, hay que elegir *uno de los*

**Lenguas caucásicas**  
(CLASIFICACIÓN HIPOTÉTICA)



Burushaski (Pakistán) (?)

**Notas:**

El vasco **podría** estar más cerca del **Abkhaz** que de los otros grupos (y más cerca que del georgiano, en particular).

El **proto-caucásico**, que fuera origen de las tres ramas principales; y que fuera comparable a un **proto-vasco** deducido por comparación interna, sigue en estado de proyecto.

Una comparación directa con el **Abkhaz** parece imposible por el momento; y la comparación **vasco-georgiana** parece menos favorable globalmente que la primera apuntada.



proto-caucásicos posibles; y comparar entonces el proto-vasco con este proto-caucásico, y sólo con éste. Y después con otro, con un segundo, etc. Sin mezclar todos los hechos caucásicos según conviene. Por supuesto, algo parecido cabe decir respecto a los posibles parentescos con lenguas proto-bereberes, o análogos. Hay que realizar primero el estudio de la proto-lengua (o familia de lenguas cuyo antecesor se busca) como primera fase; y luego, y sólo luego, iniciar la comparación con el proto-vasco.

De todo esto se deduce que todavía no sabemos nada firme sobre los posibles parientes genealógicos de la lengua vasca; y que el escepticismo radical de Mitxelena respecto a todas las hipótesis, incluida la vasco-caucásica, sea la única postura científica coherente hoy por hoy.

Cabe señalar, a título de información, que Lafon (y no sólo él) creía en un parentesco lejano entre las lenguas caucásicas y el vasco.

## La aportación literaria en lengua vasca

Por todo lo dicho anteriormente, ya puede deducir el lector la importancia relativa y las características de la literatura vasca escrita.

Prescindiremos, por supuesto, en esta breve introducción a la problemática de la lengua vasca, de la literatura *oral*; a pesar de su importancia relativa. Y nos ceñiremos a la impresa.

Una primera característica de esa literatura es su forma *dialectal*. Ya hemos dicho al principio que la creación de una lengua literaria unificada es algo reciente: un proceso empezado prácticamente en 1963, y aún no concluido. La literatura en *Euskara Batua* apenas tiene una quincena de años en este país.

Hay así una literatura en dialecto vizcaino, una literatura en dialecto guipuzcoano, una literatura en dialecto labortano y una literatura en dialecto suletino. Hay autores en otros dialectos (Joakin Lizarraga, por ejemplo); pero la inmensa mayoría de los libros publicados hasta estos últimos años lo ha sido en esos cuatro dialectos fundamentales.

Otra segunda característica es la importancia relativa de la *temática religiosa*; en especial hasta principios del presente siglo XX. El primer autor de lengua vasca era un sacerdote navarro del Norte (Etxepare); y los más célebres escritores, hasta 1900, fueron curas de pueblos rurales: Leizarraga, Axular, Etxeberri, Joakin Liza-

rraga, Mogel, etc. La inmensa mayoría de la obra escrita hasta entonces es de tipo clerical, en sentido estricto del término: libros de edificación religiosa, devocionarios, textos sagrados, etc. Sólo se salvan unos pocos autores y libros: Etxepare, Oihenarte, Mogel.

De ahí que la obra *traducible* de la literatura vasca sea esencialmente una obra literaria *reciente*: sólo los escritores vascos posteriores a 1900 han intentado, con más o menos acierto, hacer del vasco un instrumento de utilización literaria (e incluso científica y técnica en las últimas décadas).

Parece claro que, en este sentido, hay que señalar la importancia de *Gabriel Aresti* en Poesía, autor fallecido hace solo pocos años en plena madurez; y de otros autores de signo diverso: *Lizardi*, *Orixe*, *Mikel Lasa*, *Joxe Azurmendi*, etc.

En el campo de la Narrativa, prescindiendo de algunos contados precursores, cabe decir que la Novela vasca ha nacido con el siglo XX, y dentro del contexto de resurgimiento general del País Vasco. Frente a intentos de novela histórica (*Jon Etxaide*), de novela de corte existencialista (*Txillardegi*), y de relatos fuertemente influenciados por los autores ibero-americanos (*Saizarbitoria*, sobre todo), hoy la biblioteca novelística vasca cuenta con decenas de títulos originales.

En el campo del teatro, tras la floración de autores de tipo clásico y costumbrista, preocupados sobre todo de complacer al público esencialmente rural del momento (*Alzaga*, *Labaien*, *Lartzabal*, *Monzon*), se han dado intentos de teatro realmente moderno (*Aresti*), con éxito relativo.

En el terreno de la *Filosofía* y el *Ensayo*, aparte de una importante producción de tipo didáctico, se han multiplicado (en especial en los años finales del franquismo) los libros sobre marxismo y análogos. Entre estos autores hay que destacar a *Joxe Azurmendi*, autor de ensayos políticos y literarios diversos; y a *Gotzon Garaite*, también novelista.

El estudio pormenorizado de la Literatura Vasca nos llevaría demasiado lejos; por lo cual, tras estas breves líneas, pasamos a otros temas más directamente ligados al central de este artículo.

## Situación del euskera como lengua viva

Parece un tópico repetir una vez más que una lengua es viva solo en tanto se habla; es decir, en tanto se utiliza como instrumento de comunicación dentro de

una comunidad. Y sin embargo parece necesario recordarlo; sobre todo al hacer referencia a la lengua vasca.

La lengua vasca, en ese sentido de lengua utilizada oralmente como instrumento de comunicación, es una lengua moribunda; porque es una lengua cada vez menos utilizada como instrumento oral y normal de comunicación. El punto álgido alcanzado a la caída del franquismo parece haber sido superado en Euskadi-Sur; y el retroceso vuelve a acentuarse.

Pero no es cierto que la lengua vasca esté en peligro de desaparición a causa de esa “atroz vida moderna” de que hablan algunos folkloristas del mundo vasco; porque si la vida moderna es “atroz” para la supervivencia de las lenguas, también lo sería para otras: para el español, el italiano, el ruso, etc. Lo cual no es cierto. O, mejor dicho, sólo es cierto a medias; en la medida en que, efectivamente, el español, el francés, etc. son lenguas moribundas, en efecto, en ciertos contextos; pero sólo en ellos.

## Extensión del bilingüismo

Si se entiende por “bilingüismo” la facultad personal, individual, de poder expresarse, según las conveniencias, en uno u otro código lingüístico, está claro que el bilingüismo es hoy general en el País Vasco, pero solo para los vascófonos. Es decir: prácticamente todos los vascófonos del país (un 23% de la población, según SIADECO: unas 670.000 personas) saben expresarse *también* en español (o francés); en tanto que el 77% restante es monolingüe hispanófono (o francófono, al norte del Pirineo). Han desaparecido prácticamente los núcleos de población euskaldun monolingüe; que eran mayoritarios todavía en el siglo XIX en la mayor parte del país.

Quiere esto decir que, a partir de ahora, la resistencia al abandono definitivo de la lengua vasca sólo tiene bases de tipo subjetivo: quienes podrían utilizar el español (o el francés) *se niegan* a hacerlo. Una situación sociológica de este tipo es extremadamente inestable; por lo cual el peligro de hundimiento brusco de la lengua vasca es un peligro *real*.

Al existir en una comunidad una mayoría de monolingües y sólo una minoría de bilingües, con una lengua común (situación que ha conocido Irlanda, con pérdida prácticamente ineluctable del gaélico), la resistencia objetiva, que proviene siempre de los monolingües, es elemento claramente preponderante frente a los factores voluntaristas de la minoría bilingüe. Más aún cuando la lengua mino-

ritaria carece de función social. Es así evidente que, salvo inversión radical de los factores existentes, la lengua vasca está condenada a muerte y puede derrumbarse bruscamente en cualquier momento.

## El problema de la diglosia

En sí la diglosia es el empleo diversificado de una lengua determinada para unas funciones, y de otra lengua para otras funciones. Pero el término ha venido a utilizarse sobre todo para designar la situación de las comunidades, más o menos ampliamente bilingües, en las que una de las lenguas es utilizada para la vida *real* de la comunidad; quedando la otra privada de función social real, y reducida a aspectos *folklóricos y paseistas*.

Aparece así la situación con una lengua A “alta”, de función social preferente: economía, política-administración, cultura-mass media; frente a otra “baja” B, convertida en jerga de evasión y de folklore muerto. Está claro que es ésta la situación en el País Vasco: el español (o el francés) es la lengua funcional, útil, necesaria para toda clase de funciones; en tanto que el vasco es la lengua disfuncional, gratuita, inútil e innecesaria para casi todos los terrenos y funciones sociales.

Cuando a un bilingüismo absolutamente desequilibrado, de signo único, se añade una diglosia radical, como la que hoy impera en nuestro país, solo con una enorme irresponsabilidad o un enorme cinismo puede ponerse en duda la condena a la desaparición inmediata que pesa sobre la lengua nacional vasca.

## Otros ejemplos fuera del caso vasco

Tras la guerra que llevó a la ocupación de la parte Norte de México por los Estados Unidos en el siglo pasado, toda la zona Oeste de este Estado se encontró con una población aborigen de lengua española: los mexicanos americanos, los “chicanos”. Esta minoría lingüística de USA, que pasa por alcanzar en estos momentos entre 4 y 5 millones de habitantes, está sometida a un bilingüismo creciente anglo-chicano, y a una diglosia total: el español no tiene hoy ninguna función en Texas, en San Francisco o en Sacramento.

Ahora bien: el español, el mismo que se habla en el Estado de México y en tantos otros Estados, sin problema alguno de supervivencia, está en trance de desaparición inmediata; porque carece de funcionalidad social. A los chicanos su lengua nativa “no les sirve para nada”. Situaciones análogas se producen en Puerto Rico.

También en Filipinas el español está en trance de desaparición inmediata; puesto al tagalo, lengua nacional prioritaria; y al inglés, lengua de relación internacional. Y reducido así a lengua folklórica y paseista.

Un fenómeno análogo sucede con el francés en todas las provincias canadienses distintas de Quebec; e incluso en ésta hasta hace poco tiempo. Siendo la lengua útil y necesaria el inglés, la diglosia es fuerte; y el francés entra en período de extinción.

Algo parecido ocurre con el francés en el valle de Aosta (Italia), a pesar de ciertos aspectos autonómicos; y también se explica así el retroceso del francés en los países del Magreb, ante el avance del árabe.

## **Avance de la diglosia en la comunidad vasca**

Ya se ha señalado más arriba que en el País Vasco se dan simultáneamente: 1) la disminución (y desaparición práctica) de la población vascófona monolingüe, la única que objetivamente ofrecía resistencia al cambio de lengua; 2) el aumento de la población monolingüe hispanófona (o francófona), hasta proporciones netamente mayoritarias, del 77%, de población incapaz de hablar o entender el euskara; 3) la radicalización de la diglosia, al aparecer nuevos campos sociales en que el euskara es desconocido junto a otros (campo y pesca, esencialmente), en crisis generalizada, con disminución de su importancia relativa.

A estos hechos, ya graves, se añade otro no menos grave y decisivo: la radio y la televisión, e incluso la prensa casi totalmente, están al margen de la lengua vasca. El pueblo vasco sigue sin una cadena de televisión en euskara (incluso Gales avanza este año de las 12 horas semanales a las 22; y la fracasada Irlanda posee 4,5 horas en gaélico); e incluso sin una radio en euskara a tiempo pleno.

Nada digamos de otros aspectos. El mundo económico se mueve al margen de la lengua vasca: toda la correspondencia de las grandes empresas, e incluso de las de dimensión inferior, se hace en español, o francés. El euskara no es exigible para ningún puesto administrativo, ni incluso en zona vascófona; ya que los gobernadores o prefectos respectivos se oponen a la funcionalidad del vasco, so pretexto de lucha “contra la discriminación lingüística”. Incluso en los organismos políticos de signo nacionalista vasco, el vasco no es exigible para ningún puesto; y cabe ocupar todo tipo de cargos públicos aún siendo desconocedor del vasco. Por supuesto, la inversa no es cierta; y es impensable pretender ningún cargo de ningún tipo, sin conocer el español o el francés.

Se ha señalado, con justeza, que en siglos pasados ya sucedía esto. Para ser juntero de Guernica, por ejemplo, era necesario saber español. Las llamadas oficiales a Juntas, en la Navarra del Norte, se siguieron haciendo en español hasta su extinción a fines del siglo XVIII. Los bandos municipales de San Sebastián jamás se han dado en vasco (excepto en versión bilingüe en reducidos periodos); pero sí se han dado en gascón. En Zuberoa fue oficial el bearnés, pero no el vasco suletino. Etcétera. Y los mote de los ciudadanos navarros de siglos pasados confirman claramente esta diglosia ancestral: solo ostentan apodos euskéricos los pastores y labradores; en tanto que la gente de los burgos, presenta apodos en español. Y esto hace ya muchos siglos.

## Avance de la dialectalización

Con anterioridad al proceso iniciado de unificación del vasco escrito, y como expresión de todo lo dicho anteriormente, cabe constatar la dialectalización creciente de la lengua vasca.

Hay pruebas documentales que confirman la existencia de diferencias dialectales en los siglos pasados: el proceso de Burgui, por ejemplo, del siglo XVI; a través del cual se entrevén las dificultades de intercomprensión existentes ya entonces entre los navarros de unas y otras zonas.

Pero el análisis científico de los textos revela que la divergencia continúa actuando, y que las diferencias dialectales habían *aumentado* en los siglos últimos. Esto es consecuencia de la fragmentación sociológica y real del pueblo vasco, sobre todo tras la supresión de los organismos forales de funcionamiento.

A esta fragmentación se ha venido a añadir otra: la que produce la frontera estatal de los Pirineos. Si bien las isoglosas antiguas atraviesan la frontera, en dirección noroeste-sudeste, ilustrando el sentido geográfico de las relaciones entre vascos de ambas vertientes del Pirineo; otras isoglosas, recientes, son testigo de la ruptura de la inter-comunicación entre vascos del Norte y del Sur.

La fragmentación es así generalizada, y se produce en todos los planos y a todos los niveles. La dialectalización, y las dificultades de intercomprensión, han aumentado así hasta el tiempo presente.

## Las interferencias en la situación actual

Es previsible que, en esa situación de dependencia lingüística creciente, las interferencias por bilingüismo tengan un signo claro: es la lengua vasca la que adopta formas y estructuras españolas; pero no la inversa.

Los múltiples hechos de origen vasco en el castellano (resistencia a la F, espirantización de oclusivas sonoras entre vocales, etc.) revelan que eso no siempre ha sido así. En la Castilla de los orígenes los hechos lingüísticos vascos tenían su peso específico no despreciable.

Hoy eso ya no sucede. Las interferencias son siempre del mismo signo.

Las interferencias más visibles, pero no las más importantes como veremos, son las interferencias *lexicales*. Por una parte, porque cantidad de instrumentos técnicos y de ideas modernas nos han venido con su término castellano, ya acuñado; o francés: retrato, *erretratu* (Eusk. S), *portreta* (Eusk. N). Por otra, porque la adaptación del vasco al mundo moderno no puede hacerse por vía purista (como se intentaba en 1930); lo cual se traduce por la adopción de centenares de términos de origen español, no siempre adaptados fonológicamente a las leyes vascas. Pero, por último, porque incesantemente, y dada la incultura generalizada que caracteriza a la población vascófona respecto a la propia lengua (que jamás ha sido enseñada), la substitución del léxico autóctono se prosigue a gran velocidad. Por ejemplo, a la palabra burla, vasco *iseka*, se le buscará una pretendida versión vasca *burla*, calco puro del español; y, análogamente, se olvidará *hunil*, en favor de *enbutu* (por embudo); y otras mil más. La castellanización del vocabulario se prosigue así a todos los niveles, y por toda clase de razones convergentes.

Pero siendo el repertorio lexical un repertorio abierto y no finito, las interferencias en este plano no ofrecen carácter estructural. Son así mucho más graves las interferencias de los planos *morfo-sintáctico* y *fonológico*; que, además, son mucho menos sensibles que las de vocabulario.

Se observa así, en Euskadi Norte, la confusión creciente de las dos vibrantes /r/ y /rr/, según un manifiesto calco del francés; con alteración grave de todo un sistema de oposiciones. Un labortano culto empieza a ser incapaz de pronunciar de modo distinto *bare* o *barre*: o *haro* y *harro*. Estamos aquí en presencia de una alteración del sistema fonológico; sin hablar, además, del cambio de realización fonética: de apical pasa a uvular, en calco fiel del francés.

Paralelamente, y por influencia del español, empiezan a surgir dificultades crecientes, entre ciertos bilingües, para mantener distintos los tres órdenes de sibilan-

tes: *z*, *s* y *x*. Lo mismo sucede con las africadas correspondientes. Por ejemplo: *atzo* y *atso* (ayer, frente a vieja); o bien *ezker* frente a *esker* (izquierdo, frente a gracia). También es sintomática la pérdida de *h* (que no existe en español), y de todos los fonemas oclusivos aspirados. En el plano más puramente fonético: es flagrante que la articulación reciente de /s/ como apico-alveolar, como en castellano, se debe a calco; ya que la /s/ ha sido en el País Vasco claramente retrofleja.

Todos estos detalles muestran el signo de las interferencias; y confirman al lingüista el estado de dependencia lingüística y de desequilibrio total entre las dos lenguas en la sociedad vasca.

De todo esto se deduce que la supervivencia de la lengua vasca está esencialmente ligada a su *funcionalidad* en la sociedad vasca. Toda medida tendente a privar a la lengua vasca de una funcionalidad, es decir, de utilidad real en los terrenos económico, político-administrativo y cultural-“mass media”, es una medida tendente a hacer de la lengua vasca una lengua muerta.

Recíprocamente, toda medida tendente a devolver a la lengua vasca esa funcionalidad, es decir, esa *utilidad real* en la sociedad vasca, es una medida tendente a la normalización lingüística y a la supervivencia en suma.

Este, y no otros, es el criterio clave al plantear cualquier política lingüística en nuestro país.

Donostia, 1980



EUSKALKIEN FONETIKA  
ETA  
EUSKARA BATUA

### **Euskalkien kontzientzia**

Betidanik dakite euskaldunek euskara bakarra eta molde bakunekoa ez dela. Besteak beste, hor ditugu J. A. Mogel-en izkribuak (“Peru Abarka” liburuko el-karrizketetan bereziki), edo-ta Axular-en esanak bere “Gero”an; edo, azkeneko bat aipatzekotan, 1569-ko hauzian, Erronkari-ko Burgi-n, berariaz aipatzen diren euskalkien arteko desberdintasunak eta itzuli-beharrak (Cuadernos de Etnología de Navarra, 20, 240).

Euskalkien arteko desberdintasuna zertan datzan galdetuz gero, berriz, herriak duen kontzientzia laxatu edo ahuldu egiten bide da.

Alde batetik, jakina, hitzen desberdintasuna agertzen da nabarmenenik: gipuzkeraz “urruti” esaten dena adierazteko, Bizkaiko kostaldean “azau” edo “asao” entzuten da; eta Gipuzkoan “nekatu” delakoa adierazteko, Lapurdi-tik harat, “akitu” edo “unatu” erabiltzen. Era berean, euskal hitz berberak adierazi desberdinak ditu euskalkietan barrena: “ilar”, eman dezagun, gipuzkerazko “barrun”aren kidea da Iparraldean; eta “illarra” beste landare bat izan daiteke bizkaieraz.

Bestetik, hotsek, soinuek, harritzen bide dute entzulea: “jan” hitza, lekuen arauera, [xan] entzungo da, edo [jan], edo [ʒan]; edo-ta [dʒan], afrikazio piska batekin. /j/ fonemaren ahoskuntza aldatu egiten da batetik bestera.

Ez hori bakarrik, ordea: “hilabete” hitza, esate baterako, [hilabete] esaten da zenbait lekutan, [hilaete] beste zenbaitetan, [il’abete] bestetan, eta [il’ebete] ere bai beste batzutan.

Gauza bertsua gertatzen zaio “itsaso” hitzari: [içašo], edo [içašo], edo beste; eta bardin “hartu” hitza; edo [hařtu] edo [ařtu].

Zenbait euskalkitan gertatzen diren neutralizazioak direla-ta, berez desberdin diren hitzak, nahastu egin daitezke euskalki batetik bestera pasatzean; eta jendeak badu honen kontzientzia: “erhi”, [eri], “eri” bezalaxe; edo “atso” eta “atzo”, biak [aco].

Hirugarren sailean, azkenik, morfemen arteko desberdintasunak aipa genitzazke, hauek ere euskaldunen artean oso ezagunak: Gipuzkoan “*dit*”, Bizkaian “*deust*”, Iparraldean “*daut*” edo “*deit*”; Gipuzkoan “*gera*”, Bizkaian (eta ez Bizkaian bakarrik) “*gara*”, Nafarroan “*gra*” edo “*gare*”, Iparraldean “*gira*”, “*gire*” edo “*gia*”.

Diferentzia horiek guztiek, eta beste milak, betidanik adierazi diote euskaldunari euskara ez dela bakar bat, eta EUSKALKIAK daudela.

## Euskalkien arteko mugak

Hori hala izanik ere, berehala sortzen dira lanak: zer da Oñatin erabiltzen dena: bizkaiera ala gipuzkera? Zer entzuten da Hazparnen: baxenabarrera ala lapurtera? Zenbat euskalki dago? Galdera hauek erantzutea oso zaila da.

Eta karkoa ezaguna da zientziazko linguistikan: “isoglosak” ez dira beti leku beretik pasatzen.

Eman dezagun, adibide bat ematekotan, “berri” eta “barri” berezten dituen isoglosa markatu nahi dugula. Alegia, “noraino” esaten da “berri”; eta “nondik” hasten da “barri” entzuten. Bizkai betean “barri” esaten dela badakigu, eta Gipuzkoan edo Nafarroan “berri”. Non da muga? Galdeketa bat egingo genuke, eta mapa bat hartu eta posible izango litzaiguke “barri/berri” isoglosa markatzea.

Eman dezagun orain bigarren isoglosa bat markatu nahi dugula: [řan], eman dezagun, bizkaiera; eta [xan] gipuzkera. Isoglosa hori ez da batere lehengoaren gain gaineratik kokatzen. Markinako euskalkian, bizkaiera zenbait alderditatik, [xan] esaten da, gipuzkeraz bezalaxe. Bi isoglosa horiek ez dira leku beretik pasatzen.

Eta gauza bera gertatuko litzateke beste edozer elementurekin: isoglosak ez dira leku beretik pasatzen. Gehien gehienez, aldaketa-zerrendak bila daitezke. Jakina: geografi-muga berezkoak oso nabarmen daudenean (itsasoa tartean, eman

dezagun; edo mendi-kate gora bat, edo-ta ibai zabal bat) isoglosak batu egiten dira. Baina berez muga garbirik ez dago. Bizkaieraren eta gipuzkeraren arteko muga non den galdetzeak, horregatik, berez erantzunik ez du.

Areago: bizkaierarik ez dago, funtsean. Markinako bizkaiera eta Orozkokoa, esate baterako, ez dira oso bera eta bakarra. Egia esan, euskara (beste edozein hizkuntza bezala) aldatu egiten da herri batetik bestera, eta euskalkien eta azpi-euskalkien arteko mugak non jar ez dakigu.

Eta arazo hori sail guztietan agertzen da: “hango/hanko” isoglosa, esate baterako, eta “buru/bü(r)ü” isoglosa ez dira leku beretik pasatzen.

## **Zein euskalki?**

Hala ere, eta ideiak finkatzeko, on izan daiteke “euskalki” batzu zedarritzea. Bonapartek egin zuen sailketa-lan hau lehen-lehenik; eta orain dela mende bat egin zuen zatiketa, Azkuez gero aldatuxea, ontzat ematen da oraindik.

Sailkapen horren arauera, ZAZPI euskalki nagusi berez litezke: 1/ Bizkaiera (jakina, eta esan dugunaz, ez batere bakarra edo bakuna); 2/ Gipuzkera; 3/ Nafarrera; 4/ Lapurtera; 5/ Baxenabarrera; 6/ Zuberera; 7/ Erronkaria (hau urte hauetantxe suntsitua).

Zazpi euskalki horiek berezten dituzten mugak, ez doaz Iparretik Hegoara; baizik-eta Ipar-Mendebaldetik, Hego-Ekialdera. Zeharka bezala. Eta, jakina, Ahuñemendiko katea zeharkatzen dute; muga hori berria eta artifiziala dela garbiki erakutsiz.

Goazen orain, oso laburki bada ere, euskalki horien ezaugarri nagusi batzu azaltzera.

## **Bokaleak**

Lehen erdibiketa, honetaraz gero, bokale “ahokariak” eta bokale “sudurkariak” izaten da. Gaztelaniaz, esate baterako, balio fonologikoz batez ere, bokale sudurkaririk ez dago; baina frantsesez bai. Eta galdera hau da: euskaraz bai ote?

Zubereraz eta erronkarieraz bai; eta bizkaiera zaharrez ere bai, Madariagak, Garibaik, eta bestek, argi-eta-garbi adierazten digutenez. Geografi-distribuzio hori ikusita, hortaz, fenomeno hori zaharra dela soma liteke; eta izan ere, zaharra da. XII. Mendeko A. Picaud bidariak utzi zigun lekukotasunak, zalantza gutxi

uzten du honi buruz: “ardum” (= ardo, gaur ere [ardū] zubereraz), eta “arraign” (gaur ere “arrain” edo “arrai”, kasuen arauera, eta aspaldiko [ařai] argiro agertzen delarik).

Hitz-elkarketan ere, oso garbi dago bokale sudurkari horien aztarna: ardo/ardandegi; gazta/gaztanbera; mi(h)i/mingain; katea/katenbegi; eta abar.

Baina bokale ahokari “normalak” kontutan hartuz, *zenbat* bokale euskaraz? Zenbat *fonema*, hobeki, bokaleen mailan?

Erantzuna erraza bada ere, itxura denez (= /i, e, a, o, u/), berehala agertzen da zalantza: eta zubererazko [ü] hori zer? Fonema maila du? Seigarren bokaletzat har daiteke?

Seigarren fonema bat baldin bada, [u] ≠ [ü] alternantziari ondorio semantikoa dagokien bikoteak aurkitu behar lirateke. Hots, hemen aztertuko ez ditugun berezkuntzak aparte utzita, bikoterik ez dago ia-ia; eta, bestetik, [u]→[ü] itxitura, oso baldintzapen konkretutan gertatzen da Zuberoan, ia-ia “automatikoa” balitz bezala.

Hori dela-ta, euskal bokalismoak BOST bokale dituela esan daiteke eta esan behar da; eta Zuberoa-ko [ü] soinua, berrikuntza dela, eta balio fonologiko txiki-koa (edo batere gabea, azken funtsean).

## Euskal diptongoak

Euskalki guztietan aurkitzen dira ondoko bost hauek: *ai*, *ei*, *oi*, *au* eta *eu*. Adibidez: aita, zelai; sei, dei; oin, otoitz; gauza, aupa; euli, eutsi.

Euskalki guztietan aurkitzen da beste hau ere: *ui*. Adibidez: -dui (otadui), edo Nafarroako Uitzi.

Lehenengo bostak, ordea, *beheranzkoak* dira (indar nagusia diptongoaren lehenengo partean doa: gáuza (ez gaúza); eta seigarrena, berriz, *goranzkoa* (úitzi, ta ez úitzi).

Gaztelaniaz normalak diren diptongo goranzkoak (hacia, cuando, puesto, llovió, eta abar), euskaraz ez dira normalak; eta Azkuek, horregatik, erdalduntzat zeuzkan.

Hots, Ekialdeko euskalkietan badira horrelakoak: *maitia* (ahosk. [maitja]), *negua* bisilabikoa ere bai (= [negwa]); erran zia (= eřancja)), hiru silabatan. Eta abar.

Lehehengo hurbilketan, beraz, euskal diptongoak *beheranzkoak* direla esan daiteke; eta *ui* delakoaren maiztasuna txikia izanik, beheranzkoak direla urrundik nagusi euskal fonetikan.

Euskal Fonetika Batuari dagokionez, beraz, bai bokaleen arazoa, bai diptongoena, erraz xamar agertzen zaigu.

## Euskal hiatoak

Alderantzizko fenomeno dugu: lehendabiziko saileko diptongoen inbertsioek, hiato ematen dutela euskaraz, normalean beti: *ia, ie, io, ua* eta *ue* silababikoak dira eskuarki. *Mendia* hitzak, hiru silaba ditu beraz; eta *artaburua* hitzak, bide beretik, bost silaba.

Ekialdeko euskalkietan hau ez da horrela gertatzen.

Bizkaiera da zailena honi buruz: *materixala, subertia*.

## Euskal bokale alternantziak

Bi ezagunenak bakarrik aipatuko gaur: i/u delakoa, eta a/e.

Bizkaieraz /u/ agertzen den bokalea, /i/ ager daiteke beste euskalkietan. Esate baterako, “ule” bizkaieraz, “ile” gipuzkeraz; eta, era berean, “uger”, “untze”, “urun”, “urten”, “uri”, “unsaur”, “uzen” eta “guntzurrun”, esate baterako, “igeri”, “iltze”, “irin”, “irten”, “(h)iri”, “intxaur”, “izen” eta “giltzurdin” beste euskalkietan. Alternantzia hau aspaldikoa da: “ule” dugu bizkaieraz, eta ez “ulle”.

Oso zaharra da, era berean, e/a alternantzia: bizkaieraz “barri”, gainerakoetan “berri”; “baltz” bizkaieraz, “beltz” gainerakoetan; eta, bide beretik, “garri”, “txarri”, “baztar”, “garnu”, “pipar” eta “zara”, Ekialderago “gerri”, “txerri”, “bazter”, “gernu”, “piper” eta “zera” entzuten dira. Ohar daitekeenez, “-er” posizioan gertatzen da hau maizenik. Hots, *magister*-tik “maiztar” eta “maizter” sortu direnez gero, jatorrizko forma *e* dela pentsa daiteke.

## Kontsonanteak: leherkariak

Bustiak kontutan orain hartu gabe, gogorra/biguna oposizioa hiru artikulazio-puntutan ematen denez gero, sei fonema ditugu, korrelazio honen arauera:

p	t	k
—	=	—
b	d	g

Oposizioa, dena dela, neutralizatu egiten da posizio askotan.

Hitz-haseran, esate baterako, ozena nagusitzen da normalean (eta areago euskara zaharrean: bake, bike, gurutz, dorre); eta B, D, G dugu. Eta hitz-bukaeran, berriz, gorra nagusitzen: -t, -k.

Bokaleen artean, -b-, -d-, -g-, fonemak frikatu egiten dira: [β] [δ] [γ]; eta erabat galdu ere bai: “deu” (= deγu), “nau” (= naγo), eta abar. Joera hau aspaldikoa da, eta bertako erdaraz ere ageri da: estao, acabao, comprao.

Leherkari aspiratuek ez dute, gaur bederen, balio fonologikorik.

## Frikari/afrikatuak

Hauek ere sei dira eta korrelazioan agertzen:

z	s	x
—	=	—
tz	ts	tx

Sei fonemak ongi berezten dira euskalkietan, bizkaieraz ezik. Bizkaieraz bi neutralizazio gertatu dira, bereziki: bai “s” bai “z”, [s̺] ahoskatzen dira; eta bai “ts” eta bai “tz”, [c] ahoskatzen, “atso/atzo”, edo “ezker”/“esker” berezterik ez dago bizkaieraz.

Hitz-haseran frikaria gertatzen da nagusi, eta hitz-amaieran afrikatua. Joera hau nabarmen agertzen da euskara zaharrean: “gorputz” eta “bortitz”; baina “zeru”.

Iparraldeko hitz bakan batzutan izan ezik, euskaraz ez dago frikari ozenik, ez afrikatu ozenik ere.

## Gainerako kontsonanteak

Bi korrelaziotan eman daitezke hauek:

m		n
—	=	—
b		d

eta:

n		l
—	=	—
n'		l'

Eta sistemak at: /f/, /j/ eta /h/. Korrelaziotik at daudenez, galkor eta alda-kor agertzen hirurak.

Bi hitz bakarrik azkeneko fonemaz, euskararen normalizazio-bidean sortu di-tuen eztabaidak argitzeko.

Bai akitanieraz bai Erdi-Aroko euskara zaharrez, gaur Iparraldean erakusten duen distribuzio berberaz agertzen zaigu /h/ fonema. Beraz: h-, VhV, (l, n, r) h eta (p, t, k) h. Sekula ez -h. Hitzak berak ere ezagu daitezke: olha, haitz, harri, elhorri, haran, huri, goihen, eta abar. Zori hutsaren ondorioz hori gertatzea ezi-nezkoa da. Baita Mendabaldeko euskalkietan ere, bestalde, h-ari buruz aldatue-nak, ahoskera silababiko batzuk dira egoera zaharraren lekuko: “nas” (= naiz), baina “nais” (= nahiz); [baj] baina [bei] (bi silabatan = behi).

Ohar bakar bat /r, rr/ fonema-bikoteari dagokionez. Gaur bi fonemak ongi berezirik ere (Lapurdikoa kaletarren artean salbu, [R] neutralizazioa dela-ta: barre = bare, t. a.), antzinako hitz batzuren moldeak dardakari bakar baten egoera ida-rokitzen dute: lubizi, biharamun, iztaklok, hamalau, hamabi, eta abar.

## Kate mintzatuko neutralizazio nagusiak

Kontsonanteen baranoan, sandhi bidez gertatzen diren hiru neutralizazio fa-matuenak gogoraziko ditugu:

$$1/ (l, n) + (p, t, k) \rightarrow (l, n) + (b, d, g)$$

Barne-sandhietan (hitz barruan, alegia) oso orokorra da aldakuntza hau, eta erdaratikako mailebuetan ageri da garbikienik: denbora, aldare, jende, borondate, eta abar. Fonetika-joera hau ondoko erdaretan ere atxiki da: brango, planda, eta abar.

Halaz ere, ozenkuntzarik gabeko aldakiak ere badira Ekialdeko euskalkietan: denpora, althare, jente, boronthate, etab.

$$2/ (l, n) + (z, s, x) \rightarrow (l, n) + (tz, ts, tx)$$

Joera hau oso bizia da gaur ere: [alca põru]. Mailebuetan ageri da hau ere garbikienik, eta barne-sandhietan bereziki: galtza, faltsu, dantza, entseatu, antsia, etab. Ekialdeko euskalkietan ez da hau ere beti gertatzen: [alsai] eta [alcai]; eta aspaldiko denboretako grafia batzuk ere oinarri fonetikoak ote duten ez dakigu: “ençun”, “arçai”, eta abar.

Bi sandhi hauetan, /r/-rekiko joera ez da besteekikoa bezain segurua; baina lege fonetiko berbera onartzeko joera dago: Unibertsitate.

$$3/ (tz, ts, tx) + (b, d, g) \rightarrow (z, s, x) + (p, t, k)$$

Esate baterako: Aizkorri, Aizpitarte, Aspe, hizpide, hozpera, hasperri, etab.

## Euskal prosodiaz bi hitz

Bai entonazioaz, bai azentuaz ere (edo-ta tonuaz agian), oso gutxi aztertu da gaur arte euskal prosodia.

Alde batetik, eta bazter-euskalkietatik kanpo (zuberera, bizkaiera), azentuak ez du balio fonologiko garbirik. Zubereraz (eta antzinako lapurteraz ere bai, gutxienez) badu: eliza/elizá; alhába/alhabá. Eta bizkaieraz ere bai: *orrék/órrek* (*orrék* esan dau, baina *órrek* joan direz, esate baterako). Zubereraz (eta Ahuñamendi alderdiko baxenabarrerak) aurkitzen dugun azentu-mota berezia (-2, atzetik hasi eta bigarrenean markatzea) erromanikoa dela diote batzuk. Azkuek bereziki.

Bego, beraz, hau bere horretan gaurko hitzaldi orokor honetan.



## Euskara Batua eta euskal ortoepia edo ahoskera batua

Euskaltzaindiak ez du arazo honetaz ezer esan; eta beldur da ezer esateko. Baina urrats hau emateko beharra, behar gorria da; noiz, eta aurki agian, euskal telebista eta irratia izanez gero, fonemak eta kate mintzatu osoa NOLA AHOSKATU-KO DEN erabaki beharko baita; nahiz, jakina, euskalkizko esakerak zertan gaitzetsi beharrik ez badago ere.

Proposamendu batzuk eginak ditut nik Bergarako Biltzarre Nagusian (1978.ko Irailean, ikus “Euskera” XXIV, II). Bi txosten horiek orrialde hauetan aurki daitezke: 607-613 eta 683-691. Hauetako lehenengoan esaten denez, 1968.ko Txostenean, eta lerro artean, fonetikari buruzko irizpide funtsezko batzuk eman ziren; baina honi zerraizkion ondorioak ez dira geroztik atera. Esate baterako: II, 2,9; II, 4, c; II, 4, d; eta II, 15, d.

Bestetik ere, eta aurreko lerro horien irakurreraz konpreni daitekeenez, zenbait sailetan oraingoz ezer proposatzerik ez badago ere, beste zenbaitetan aldiz bai, eta arrisku larrik gabe.

Bokaleei dagokienez, esate baterako, /i, e, a, o, u/ boskotea proposa daiteke; eta diptongoei dagokienez, beste boskote bat: /ai, ei, oi, au, eu/. Alderantzizkotan, itzuletara, ahoskera bisilabikoa izango genuke: [ia, ie, io, ua, ue]. Honek, halere, ondorio beldurgarriak izan ditzake deituren irakurreran: Azkue (hiru silabatan, eta ez bitan; eta honetan Euskaltzaindiaren aitaren nahia betetzen dugularik); Ortueta (4 silaba), Ariztegieta (6 silaba), eta abar. Zenbait mailebutan, bide beretik, diptongo goranzkoak ez onartzea zailegi gertatuko bide litzateke: sozialismo (5 silaba, eta ez 4).

Bokale sudurkaririk ez onartzea litzateke, ordea, ekonomikoena eta errazena.

Leherkarietan, ozen/gor oposizioa onartzea aski (eta bokale artean frikari modukoa, gaztelania bezalaxe).

Frikari/afrikatueta, eta jadanik Nicole Moutard-ek proposatu duen neutralizazioa ontzat ematearen kontra (alegia, bizkaieraren joera ontzat ematearen aurka, hitz gutxitan), sei fonemak ongi ahoskatzea eta berezteza eskatu behar litzateke. Frikari eta afrikatu ozenak zertan ahoskatu beharrik ez dago, ordea.

Bustidurari dagokionez, nik neuk, orain xeheki azalduko ez ditudan arrazoi-nengatik, [langi̯e] edo [baña] hobetsiko nituzke (alegia, [langile] eta [baina] baino hobetzat emango). Baina /ll/ fonema [j] ahoskatzea ez nuke inolaz ere onar-

tuko. Era berean, /rr/ fonemarentzat [r̄] ahoskera apikaria eskatuko nuke, [R] frantsesairea txarretsiz.

/h/ “madarikatua”ri buruz, berriz, nik hau proposatuko nuke: EZ AHOSKATZEA. Geure artean ditugun [exas] eta [xasi] aski ditugu, fonetikaren arloan, etor dakigukeena somatzeko...

/j/ fonemaz, beste alde batetik, nik [y] proposatuko nuke, gaztelaniazko “y” alegia: [yan], [yauna]; honela idatzirik baileudean: “yan”, “yauna”.

*Bokaleen elkarketari* dagokionez, lau lege hauek onarraraziko nituzke:

ee	→	ie
oo	→	uo
ea	→	ia
oa	→	ua

Etxietan, zoruok, maitia eta besua izango genituzke, beraz, ahoskeraren alde-tik, eta ez etxetan, zorook, maitea eta besoa. Hau proposatuz, beste erregela batzuk proposatuz bezala, ongi dakigu gaur egiazki *entzuten diren* ahoskera batzuk baztertzen ditugula. Baina gauza bera esan dezakete /h/ ahoskatzen dutenek, “baina” bustidurarik gabe esaten dutenek, eta gainerakoek.

*Kontsonanteen sailean*, berriz, eta “ez” adberbioak duen maiztasunarengatik batez ere, bi lege hauek onarraraziko nituzke:

$$1/ (z, s, x) + (b, d, g) \rightarrow (z, s, x) + (p, t, k)$$

Adibidez: ezta, eztator, ezpedi, ezpada, ezkara, eta abar, idatzirik baleude bezala. Eta ez: ezda, ezdator, eta abar, euskal fonetikaren kontra erabat, 1968.ko Txostenean bertan ere argi eta garbi esan zen bezala.

$$2/ (tz, ts, tx) + (b, d, g) \rightarrow (z, s, x) + (p, t, k)$$

Eta hau honengatik batez ere: euskal leku-izenen ahoskera ez zeharo aldrebesteko eta hondatzeko.

*Azentuaz* ezin ezer esan. Agian, eta lehen hurbilketa gisa, jokabide hau onar liteke: sintagmen *bigarren silaba* markatzea (aurretik hasita). Batásuna, eta ez ba-

tasúna; biltzarre nagúsià, eta ez bíltzarre nagusía. Baina prosodiaren arazo hau askoz ere gehiago landu behar litzateke; erdalduntzat jotzen ditugun ahoskera bazu, egiazki entzun baitaitezke gaur hemen edo han. Eta alderantziz.

Eta gaurkoz besterik ez.

Donostia, 1981

## AURKIBIDEA

Hitzaurre gisa .....	5
Editorearen oharra .....	11
Ez bat eta ez beste .....	13
Karta idigia .....	19
Batasunerako bidea.....	25
Demisioa Euskaltzaindian .....	47
Baiona'ko Biltzarraren erabakiak.....	55
Hizkuntza eta pentsakera.....	65
Hizkuntza eta herri-kidetasuna .....	89
Hizkuntza eta erresuma.....	103
Hizkuntza gizonaren zerbitzuko.....	119
Suomi'z zenbait jakingarri .....	129
Euskeraren arazoa beste hizkuntza-pizkunderen argitan .....	151
La structuration du champ sémantique de la couleur en basque ..	167
Spécificité de l'évolution des langues romanes de la région pyrénéenne occidentale.....	183
La lengua vasca .....	205
Euskalkien fonetika eta euskara batua.....	249